

Furio Bianco in Aleksander Panjek (ur.)

Upor, nasilje in preživetje

Založba Univerze na Primorskem

Uredniški odbor

Katarina Babnik

Štefan Bojnec

Aleksandra Brezovec

Boris Horvat

Dejan Hozjan

Alenka Janko Spreizer

Alen Ježovnik

Lenka Kavčič

Alan Orbanič

Gregor Pobežin

Andraž Teršek

Jonatan Vinkler

UPOR, NASILJE IN PREŽIVETJE

UPOR, NASILJE IN PREŽIVETJE

Slovenski in evropski primeri
iz srednjega in novega veka

Uredila
Furio Bianco in Aleksander Panjek

KOPER
2015

Presojanja – zgodovinske razprave ■ 3

Večavtorska znanstvena monografija

Upor, nasilje in preživetje: Slovenski in evropski primeri iz srednjega in novega veka

Uredila Furio Bianco in Aleksander Panjek

Recenzenta

dr. Marko Štuhec, dr. Matjaž Bizjak

Lektura

dr. Jana Volk, dr. Maja Smotlak, Davorin Dukič

Prevod

dr. Ana Beguš, dr. Maja Smotlak

Urednik zbirke in glavni urednik

dr. Jonatan Vinkler

Prelom

Davorin Dukič

Slika na naslovnici

A. Repnik, 1985 (zasebna zbirka)

Vodja založbe

Alen Ježovnik

Izdala in založila

Založba Univerze na Primorskem

Titov trg 4, SI-6000 Koper

Koper 2015

ISBN 978-961-6984-08-9 (spletna izdaja: pdf)

<http://www.hippocampus.si/ISBN/978-961-6984-08-9.pdf>

ISBN 978-961-6984-09-6 (spletna izdaja: html)

<http://www.hippocampus.si/ISBN/978-961-6984-09-6/index.html>

© 2015 Založba Univerze na Primorskem

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)×07/18×(082)(0.034.2)

94(4)(082)(0.034.2)

UPOR, nasilje in preživetje [Elektronski vir] : slovenski in evropski primeri iz srednjega in novega veka / uredila Furio Bianco in Aleksander Panjek ; [prevod Ana Beguš, Maja Smotlak]. - El. knjiga. - Koper : Založba Univerze na Primorskem, 2015. - (Presojanja - zgodovinske razprave ; 3)

Način dostopa (URL): <http://www.hippocampus.si/isbn/978-961-6984-08-9.pdf>

Način dostopa (URL): <http://www.hippocampus.si/isbn/978-961-6984-09-6/index.html>

ISBN 978-961-6984-08-9 (pdf)

ISBN 978-961-6984-09-6 (html)

1. Panjek, Aleksander

282013440

Vsebina

KAZALO SLIK IN TABEL	9
PREDGOVOR	11
DARJA MIHELIC	
Mit o uporu, imenovanem »carmula«. Karantanija, druga polovica 8. stoletja	13
TOMISLAV VIGNJEVIC	
Med družbeno kritiko in prilagoditvijo: mrtvaški ples. Beram, Hrastovlje, Valvasor (15.–17. stoletje)	29
MAURO AMBROSOLI	
Sodobne študije o fajdi in političnem nasilju v rimsko-nemškem cesarstvu in na Nizozemskem: uporabna primerjava za Furlanijo leta 1511	47
ALEKSANDER PANJEK	
Kmečki odpor na Tolminskem. Oris z opredelitvijo vsebinskih stebrov (1507–1713)	61
ANGELA DE BENEDICTIS	
Nekaznovani. Olajševalne okoliščine pri uporu kot kaznivem dejanju v 16. stoletju (Urbino)	83
ERIC DURSTELER	
Na stičišču treh imperijev. Upor in vera v Dalmaciji v zgodnjem novem veku	97

UPOR, NASILJE IN PREŽIVETJE

NEVA MAKUC

O banditizmu in nasilju ob habsburško-beneški meji v Furlaniji in na Goriškem
(17. stoletje) 109

ALEKSANDER PANJEK, DRAGICA ČEČ

»Homo staturae altae, barbae nigrae, vestitus pelliceo«. Sum o kmečkem uporu
na Krasu leta 1635 133

NIVES ZADEL

»Ano črešnjo jo je ubil!« Ženske kot žrtve in storilke kaznivih dejanj na Krasu
v 17. stoletju 155

ZDENKA BONIN, FLAVIO BONIN

Tihotapljenje koprške in piranske soli v obdobju Beneške republike 181

ALEKSEJ KALC

Tržaški »fakini«, gospodarsko neprecenljivi socialni prestopniki (18. stoletje) 211

URŠKA ŽELEZNIK

Koper in tihotapci tobaka na prelomu 18. v 19. stoletje 227

DRAGICA ČEČ

Družbena percepcija in pravna obravnava zločinov iz stiske: primer eksistenčne krize
1816–1818 na Slovenskem 243

O AVTORJIH 277

IMENSKI INDEKS 279

Kazalo slik in tabel

T. VIGNJEVIĆ | MED DRUŽBENO KRITIKO IN PRILAGODITVIJO:
MRTVAŠKI PLES. BERAM, HRASTOVLJE, VALVASOR (15.–17. STOLETJE)

Slika 1 | Trgovec, *Le Dance des Morts...*, Matthäus Merian st., Berlin 1698 | 31

Slika 2 | Oderuh, *Le Dance des Morts...*, Matthäus Merian st., Berlin 1698 | 32

Slika 3 | Papež, *Mrtvaški ples* (detajl), Vincenc iz Kastva, Beram, 1474 | 33

Slika 4 | Kraljica, *Mrtvaški ples* (detajl), Vincenc iz Kastva, Beram 1474 | 34

Slika 5 | Trgovec, vitez, berač, *Mrtvaški ples* (detajl), Vincenc iz Kastva,
Beram 1474 | 35

Slika 6 | Meščan, zdravnik, menih, *Mrtvaški ples* (detajl), Janez iz Kastva,
Hrastovlje 1490 | 36

Slika 7 | Smrt na prestolu, *Mrtvaški ples* (detajl), Janez iz Kastva, Hrastovlje 1490 | 37

Slika 8 | Papež, *Les Simulachres & historiées faces de la mort*, Hans Holbein ml.,
Lyon 1538 | 38

Slika 9 | Nuna, *Les Simulachres & historiées faces de la mort*, Hans Holbein ml.,
Lyon 1538 | 39

Slika 10 | Papež, *Theatrum mortis humanae tripartitum*, J. V. Valvasor, Laybach 1682 | 41

Slika 11 | Nuna, *Theatrum mortis humanae tripartitum*, J. V. Valvasor,
Laybach 1682 | 43

A. PANJEK | KMEČKI ODPOR NA TOLMINSKEM. ORIS Z OPREDELITVIJO VSEBINSKIH STEBROV (1507–1713)

Slika 12 | Vzorec prekrivanja vsebinskih sklopov (stebrov) kmečkega odpora na Tolminskem | 79

N. MAKUC | O BANDITIZMU IN NASILJU OB HABSBUŠKO-BENEŠKI MEJI V FURLANIJI IN NA GORIŠKEM (17. STOLETJE)

Slika 13 | Giovanni Maria Marusig (1641–1712): *Le morti violente e subitane, successe in Goritia o svo distretto* | 121

U. ŽELEZNIK | KOPER IN TIHOTAPCI TOBAKA NA PRELOMU 18. V 19. STOLETJE

Slika 14 | Aretirani tihotapci iz evidence koprške tobačne uprave po letih | 232

Slika 15 | Aretirani tihotapci glede na kraj izvora | 237

A. PANJEK | KMEČKI ODPOR NA TOLMINSKEM. ORIS Z OPREDELITVIJO VSEBINSKIH STEBROV (1507–1713)

Tabela 1 | Nepopoln seznam manjših kmečkih uporov na Tolminskem in Primorskem (16.–18. stol.) | 62

Tabela 2 | Vsebinski stebri kmečkega odpora na Tolminskem – prva opredelitev | 74

Tabela 3 | Shema področij in vsebin dominacije in odpora po J. C. Scottu | 75

Tabela 4 | Štirje vsebinski stebri kmečkega odpora na Tolminskem | 78

U. ŽELEZNIK | KOPER IN TIHOTAPCI TOBAKA NA PRELOMU 18. V 19. STOLETJE

Tabela 5 | Seznam posameznih krajev izvora prijatih tihotapcev tobaka | 238

Predgovor

Upor, nasilje in preživetje predstavljajo tri relevantne teme v evropski zgodovini in zgodovinopisju o srednjem in novem veku. V vseh treh primerih je zaznati različne poudarke in pristope, saj je ob ekonomsko-, socialno-, pravno- in kulturnozgodovinskih prijemih ter vprašanjih občuten interes tudi z drugih disciplinskih perspektiv, kjer velja izpostaviti zlasti (zgodovinsko) antropologijo. Te tri teme so seveda prisotne tudi v slovenskem zgodovinopisju in, čeprav je največ obravnav pri nas verjetno treba iskati v »zlato dobi« kmečkih uporov prejšnjega stoletja, je v novejših delih zopet opaziti povečano in prenovljeno zanimanje zanje. Tako je tudi v tej publikaciji, ki združuje prispevke v problemskem razponu od odmevov Hobsbawmovega »socialnega uporništva« pa vse do poseganja po nezakonitih virih dohodka, pri čemer je poudarek na obravnavi različnih pojavnih oblik upora ter nezakonitih praks, povezanih z ljudskim odporom in nelegalnimi načini preživetja. To pomeni, da se nezakonite prakse obravnavajo kot odgovor na gmotne potrebe, stiske in eksistenčno ogroženost (vprašanje preživetja), pa tudi kot oblika ravnanja in odziva na zakonsko in širšo družbeno in politično ureditev ter na njene spremembe (vprašanje odpora). Predstavljeni primeri so tako sistemske, strukturne narave kakor tudi enkratnega, konjunkturnega značaja, izhajajo pa bodisi iz podeželskih bodisi iz urbanih okolij.

V središču pozornosti so predvsem obmejne pokrajine, ki so nudile posebne ekonomske priložnosti, ter periferni prostori, kjer so bili naravni in ekonomski viri omejeni, torej tiste stvarnosti, v katerih je prebivalstvo posegalo po različnih alternativnih virih in načinih preživetja, pogosto na meji med legalnim in nelegalnim. Tak primer je prav gotovo zahodni slovenski prostor, ki zajema pomemben del tu zbranih študij. Tako z geografskega kot z metodološkega vidika jih dopolnjujejo prispevki iz širšega, sosednjega in bolj odda-

ljenega evropskega prostora. Sicer prispevki obravnavajo podeželske in mestne skupnosti, v katerih je prihajalo do zunanjih ali notranjih pritiskov na obstoječe socialno ravnotežje in posledičnih trenj, ne glede na to, ali so jih povzročali zakonski red in ukrepi, institucionalna ureditev in preureditev, fiskalna politika, gospodarske težave, procesi razslojevanja, meddržavna trenja, vojne in drugi dejavniki, ki so vnašali pritiske in spremembe. Odgovoriti skušajo na vprašanja o razlogih in vzgibih za nezakonite prakse in za ljudski odpor, o povezavah med preživetvenimi praksami in ljudskim odporom, o tem, koliko in v katerih primerih so bile uporniške prakse obenem preživetvene ter v kolikšni meri je nepokornost prispevala k zagotavljanju ali spreminjanju (izboljšanju ali poslabšanju) življenjskega standarda prebivalstva, in nenazadnje o tem, kdaj so nameni teh praks upravičili prestopanje meje sprejemljivega. V nekaterih okoliščinah je namreč skupnost določene oblike nelegalnih praks in odpora pojmovala kot sprejemljive (in jih je zato tolerirala ali celo podpirala), druge pa kot nevarne in ogrožajoče, pri čemer je lahko prihajalo do marginalizacije ali pa heroizacije in mitizacije prestopnikov. Obenem so se na različne pojavne oblike nelegalnih praks, nasilnih ravnanj in upornih dejanj oblastni organi odzivali različno, pri čemer gre izpostaviti tudi neskladnost različnih interpretacij (ne)dovoljenega, saj je pogosto šlo za različno pojmovanje norm, pravic in pravičnosti med oblastjo in posameznimi družbenimi skupinami ter skupnostmi. V knjigi so zastopani pripadniki vseh družbenih slojev, plemiči, meščani in kmetje, s posebno pozornostjo do žensk.

Tu zbrani prispevki so rezultat raziskovalnega projekta »Uporniške preživetvene strategije na Slovenskem (16.–19. stoletje)«, ki ga je financirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS L6-4264, vodja projekta Darko Darovec, nato Aleksander Panjek). Dopolnjujejo jih na podlagi tematske skladnosti izbrani prispevki, ki so nastali v okviru projekta »Shared Culture« na programu čezmejnega sodelovanja Slovenija-Italija in so bili prvič predstavljeni na mednarodnem simpoziju ob 500-letnici velikega upora v Furlaniji leta 1511, ki ga je na Univerzi v Vidmu organiziral Furio Bianco (»Upori in uporništvo med srednjim in novim vekom. Ob petstoletnici krvavega pustnega četrtega v Vidmu / Rivolte e ribellismo tra medioevo ed età moderna. A cinquecento anni dalla «crudel zobia grassa» di Udine«, Videm in Colloredo di Monte Albano, 12.–14. maj 2011). Menim, da tako oblikovana, zaokrožena vsebinska celota s svojimi različnimi tematskimi poudarki, metodološkimi pristopi ter primeri iz Slovenije in tujine predstavlja prispevek h komparativnemu preučevanju obravnavanih področij v slovenskem zgodovinopisju.

Aleksander Panjek

Mit o upor, imenovanem »carmula« Karantanija, druga polovica 8. stoletja

Darja Mihelič

*Valjhun, sin Kajtimara, boj krvavi
že dolgo bije za krščansko vero,
z Avreljem Droh se več mu v bran ne stavi;
končano njuno je in marsiktero življenje,
kri po Krajni Korotani prelita napolnila bi jezéro.*

Tako je v *Uvodu* pesnitve *Krst pri Savici* leta 1847 zapisal največji slovenski pesnik **France Prešeren**, ki je motive za svojo poezijo pogosto iskal v zgodovini. Bil je rodoljub in zagovornik prvinskih elementov tistega, kar naj bi bilo lastno slovenskim prednikom. V njihovem nekdanjem poganstvu je videl vrednoto in v njem našel pesniški navdih. V omenjeni pesnitvi je posegel po zgodovinskem motivu pokristjanjevanja vzhodnoalpskih Slovanov – Karantancev v drugi polovici 8. stoletja in s silovito pesniško močjo opisal krvavo nasilje, s katerim naj bi oblast vsiljevala upornemu ljudstvu novo vero. Da bi pomiril vznemirjeno katoliško javnost, je spesnil še drugi del pesnitve, *Krst*. Oba dela pesnitve burita duha, vzbujata domišljijo, ob razumni razlagi pa poglobljata poznavanje zgodovine in spodbujata zanimanje za njo. Objektivni zgodovinar more v njiju najti podatke, ki imajo podlago v izvirnih zapisih.

Beseda vira

Poglavitni izvirni zapis, ki poroča o zgodnj srednjeveški zgodovini Karantanije,¹ pretežno slovanske gentilne kneževine, ki se je razprostirala severno od Karavank, je latinski (*Libellus*) *de conversione Bagoariorum et Carantanorum*

---

1 Novejše delo z obsežnim seznamom literature: Kahl, *Der Staat der Karantanen*. O problematiki širjenja krščanske vere v Karantaniji: Štih, »K ozadjem pokristjanjevanja.«

*rum*² (v nadaljevanju: *Conversio*) iz okoli 870. Omenja, da so (malo pred 745) Karantance ogrožali Huni,³ zato je njihov (poganski) knez Boruth zaprosil za pomoč Bavarce. Ti so mu pomagali odvrniti sovražnike. Karantance so sprejeli v svoje – in posredno v frankovsko – varstvo. Karantansko zvestobo naj bi zagotovili talci odličnega porekla, ki so jih Bavarci odpeljali s seboj. Med njimi sta bila karantanska prestolonaslednika, Boruthov sin Cacatius (slovensko Gorazd) in nečak Cheitmar (slovensko Hotimir). Na Bavarskem so ju krščansko vzgajali. Po Boruthovi smrti (748) je Karantancem tri leta (do 751) vladal Cacatius. Sledil mu je Cheitmar (do okoli 770). V deželo je vpeljal novosti v družbi, nove dajatve in krščansko vero. Karantanija, ki je spadala v območje salzburškega misijona, je dobila pokrajinskega škofa Modesta. Po njegovi smrti je Cheitmar prosil salzburškega škofa Virgilija, naj pride k njemu. Ta je odklonil, ker je prišlo do vstaje, ki so ji rekli *carmula*. Odločil se je tja poslati duhovnika Latina. Kmalu za tem je ob izbruhu drugega upora Latin odšel. Po zatrtju vstaje je škof Virgilij tja poslal duhovnika Madalhoha in za njim duhovnika Warmanna. Ko pa je po Cheitmarjevi smrti spet izbruhnil upor, nekaj let ni bilo tam nobenega duhovnika, dokler se ni novi knez Waltunc vnovič obrnil na Virgilija s prošnjo, naj mu jih pošlje.⁴

Beseda *carmula*⁵ po *Lex Baiwariorum*⁶ pomeni vstajo proti legitimni oblasti. Do dveh vstaj je prišlo, ko je bil Cheitmar še živ, čeprav že v letih, do tretje pa po njegovi smrti.⁷ Misijonarji so odšli iz dežele. V prvih dveh primerih je upornike ugnal Cheitmar sam, tretji poskus po njegovi smrti pa je zatrl bavarski vojvoda Tassilo. *Annales Iuvavenses Maximi* (za njimi pa še drugi viri) k letu 772 poročajo, da je Tassilo premagal Karantance: *Tassilo Carentanos vicit; Tassilo Carenthiam subiugavit; Tassilo Karinthiam subicit*.⁸

Čeprav *Conversio* tega izrecno ne trdi, je v historiografiji prevladalo mnenje, da je šlo pri vstajah v Karantaniji za množične upore proti krščan-

2 Objave: Kos, *Conversio*; Wolfram, *Conversio*; Lošek, *Die Conversio*.

3 Gre za Avarce, ki jih *Conversio* in obravnavani zgodovinopisci enačijo s Huni.

4 Izvirnik je v opisu dogodkov skop: *Eo igitur defuncto episcopo, postulavit iterum idem Cheitmar dux Virgilium episcopum, si fieri posset ut ad se veniret. Quod ille rennuit orta seditione quod carmula dicimus. Sed inito consilio misit ibidem Latinum presbyterum, et non multo post orta alia seditione exivit inde ipse Latinus presbyter. Sedata autem carmula misit iterum Virgilius episcopus ibidem Madalbobum presbyterum, et post eum Warmannum presbyterum. Mortuo autem Cheitmaro et orta seditione aliquot annis nullus presbyter ibi erat, usque dum Waltunc dux eorum misit iterum ad Virgilium episcopum, et petit ibidem presbyteros mittere* ...

5 Niermeyer, *Mediae latinitatis lexicon*, 145.

6 MGH, 1926.

7 Mihelič, »Vstaja imenovana 'carmula'.«

8 Kos, *Gradivo*, št. 244.

stvu. Take razlage temeljijo med drugim na dejstvu, da je bil Tassilo goreč podpornik misijonarske dejavnosti. Leta 769 je opatu cerkve sv. Petra v kraju Scharnitz na severnem Tirolskem podaril kraj Innichen blizu karantanske meje, da bi tam ustanovil samostan in neverni slovanski rod pripeljal na pot resnice (*propter incredulam generationem Sclauanorum ad tramitem ueritatis deducendam*).⁹ Sočasen vir, pismo nekega Klementa, omenja, da se bavarski vojvoda Tassilo, bavarski škofje in plemenitaši borijo s pogani in ajdi, ki ne verujejo v Boga, ampak molijo malike (*qui sunt autem pagani atque gentiles, qui non credunt Deum vestrum, sed adorant idula*).¹⁰

Tolmačenje vstaj v historiografiji – nastanek mita

Zgodovinska dela 15. do 18. stoletja, ki poročajo o vstajah v Karantaniji, imajo svoje posebnosti. Pisana so v tedanji latinščini, nemščini in italijanščini. Sistematika razporejanja snovi v njih je nelogična. Mnogi pisci nizajo dogodke brez časovne opredelitve, neredko v neurejenem zaporedju, pogosto podvojeno, a ne enako. Radi posegajo po virih ali predhodnih piscih in dobesečno povzemajo njihovo besedilo. Ne moti jih, če se različne navedbe ne ujemajo med seboj ali z njihovo lastno razlago. Suhoparne dogodke pogosto popestrijo z bajkami, izmišljotinami, tudi z zavestno potvorjenimi vložki. Večkrat samovoljno izpopolnjujejo vrzeli v genealogijah. V teh delih mrgoli nedorečenosti in netočnosti.

Poglejmo si ključne prekretnice v razlagi zapisa *Conversio* v zgodovinsko pisju 15. do 18. stoletja, ki so ustvarjale mit o uporih, v katerem je Prešeren našel svoj navdih. Najstarejši ohranjeni deli spisa *Conversio* datirajo iz 11., kasnejše inačice pa so iz 12., 13. in 14. stoletja. Pomen zapisa za znanstvenokritično interpretacijo zgodovine se je le postopno prebiral v ospredje, medtem ko so zgodnji historiografi njegovo pripoved le bežno poznali.

Iacobus Vnrestus v delu *Chronicon Carinthiacum*,¹¹ ki je nastajal v zadnjem desetletju 15. stoletja, poroča: »V takem času je umrl krščanski knez *Cotmarus* in tedaj so deželo Karantanijo napadli Huni, imenovani Ogri.¹² Zato so duhovniki zbežali iz dežele in nekaj let tu ni bilo nobenega duhovnika, dokler ni nastopil vlade v deželi nov knez *Malchmut*,¹³ ki je bil tudi kri-

9 Kos, *Gradivo*, št. 239.

10 Kos, *Gradivo*, št. 245.

11 Objava: Hahnus, *Collectio monumentorum*, 479–536, o uporih 481–82.

12 Sočasno z opisanimi dogodki (druga polovica 8. stoletja) so Panonijo obvladovali Avari, ki s karantanskimi upori niso imeli nič skupnega. Huni so ogrožali te kraje od zadnje četrtine 4. do srede 5. stoletja, Ogri od iztekajočega se 9. stoletja do 955.

13 Gre za Waltunca; v tedanjem črkopisu je njegovo ime Uualthunc možno razbrati kot Malchmut.

stjan.«¹⁴ Virgilij mu je na prošnjo poslal duhovne učitelje, kar je bil vnovični začetek vere.

Ioannes Auentinus v delu *Annalium Boiorum libri septem* iz leta 1554 omenja,¹⁵ da je po Modestovi smrti »koroški« knez Cheitmar povabil Virgilija, naj pride v deželo. Ta je tja poslal dva duhovnika; sam ni prišel zaradi vstaje in nemirov pri Slovanih.¹⁶

Aventin razlaga, da so se slovanski prvaki upirali Cheitmarju, ker je zavrgel vero prednikov in sprejel nov način čaščenja Boga.¹⁷ Cheitmarju naj bi pri pokoritvi upornikov pomagal knez Tassilo. Po Cheitmarjevi smrti so slovanski prvaki odvrgli »jarem krščanske vere« in izgnali duhovnike. Bavarski kraljevič Tassilo je napadel koroško deželo in postavil Slovanom za kneza Waltunca.¹⁸ Tému je Virgilij poslal duhovnike, da bi slovanskemu ljudstvu razkrili skrivnosti krščanstva in iztrebili krivoverstvo. – Aventin je bil prvi avtor, ki je vzrok karantanskih vstaj razložil z nasprotovanjem krščanstvu, kar so povzemali tudi kasnejši pisci.

Mathias Flacius Illyricus je bil prvi, ki je objavil *Conversio* (leta 1562).¹⁹ Vira vsebinsko ni razlagal, vstaje pa imenuje *carinula*. Z objavo spisa je želel pokazati, da se pri spreobrnjenju tolikih ljudstev tako malo ali nič ne omenja papeža.

Mavro Orbini Ravseo v delu *II Regno de gli Slavi* iz leta 1601 poroča²⁰ o uporu proti knezu Cheitmarju, pri čemer v italijanščini povzema Aventina: *Li Baroni Slauì ribellarono da Chitomir loro Principe, per hauere egli posposta la religione antica, la quale i suoi maggiori lungo tempo felicemente seruarono et abbracciata vn'altra nuoua*. Bojski knez Tassilo naj bi Cheitmarju pomagal in prisilil njegove podložnike k pokorščini. Po Cheitmarjevi smrti pa *i Baroni Slauì lasciarono la religione Christiana, et scacciarono li Sacerdoti in Boioaria*. Tassilo je vnovič posredoval in pomagal na oblast Waltuncu: *Ora dunque*

14 *Inn solcher Zeit starb aber kristenlich Hertzog Cotmarus, da huebñ die Hewn, yetzt Vngern genant, das Landt Quarantein aber zu den andernmall an zu kbriegen. Do fluchen die Priester aus dem Landt dass ettlìch Jar khain Priester inn dem Landt was, als lang, dass ein ander Hertzog des Landes wart. Der was genant Malchmut, der was auch ein krist.*

15 Auentinus, *Annalium Boiorum*, 304.

16 *Modesto defuncto, D. Vergilius à Chitomaro Charinorum duce inuitatus, illuc Madoldum, & Variomanum sacerdotes proficisci iubet. Ipse venire noluit ob seditionem et discordias Venedorum.*

17 *Quorum primores Chitomaro principi rebellabant, quod explosa auita religione, quam feliciter maiores factati fuissent nouum ritum colendi Deum accepisset.*

18 *Thessalonus dux in Venedos arma mouet, parere Chitomaro cogit. Quo mortuo, Venedorum proceres iugum religionis Christianae excutiunt, sacerdotes in Boiariam exigunt. Thessalonus Boiorum Regulus in Charionum regionem infesto, intentoque exercitu procedit, Valdungum ducem Venedis imponit.*

19 Flacius, *Catalogus testium ueritatis*, 121–27.

20 Orbini, *II Regno de gli Slavi*, 37–38.

hauendo gli Slauī (come s'e detto) abbandonata la religione Christiana, Tesselone rinforzando l'essercito, di nuouo entrò nel paese di quelli, et dopo alcuni fatti d'arme gli superò, costituendo loro vn Duca, che fu Valdungo. Orbini omenja prihod novih misijonarjev, imena pa povzema po Aventinu.

Marx Welser v svoji *Bayrische Geschichte* iz leta 1605 omenja,²¹ da je vojvoda Cheitmar (*Ketmar*) večkrat prosil Virgilija, naj pride v deželo, ta pa je zaradi vojnih razmer (*vielfaltig einfallende Kriegßslauff*) tja poslal ustrezne ljudi, ki so v deželi širili krščanstvo. Ko pa je po Cheitmarjevi smrti v deželi spet prišlo do vojne, je bila duhovščina pregnana in dežela je bila nekaj let brez božje službe, dokler ni na prošnjo Waltuncka²² Virgilij poslal misijonarje, ki so izkoreninili brezbožnost (*Abgoetterey*) in učvrstili pravo vero. Tedaj naj bi se tudi Virgilij sam podal na pot ter obiskal in prepotoval deželo do ogrske meje, kjer se izliva Drava v Donavo.

Slikovito se uporom posveča *Chronica des Loeblichen Ertzhertzogthumbs Khaerndten Michaela Gotharda Christalnicka*, ki jo je – mestoma skrajšano in dopolnjeno – pod svojim imenom objavil **Hieronymus Megiser** leta 1612.²³ Poglejmo nekaj odlomkov: Minili sta dve leti, odkar je Koroška prevzela krščansko vero, ko so se mnogi deželani zlasti v Podravju okrog Beljaka odvrnili od vojvode Cheitmarja (*Chitomarus*). Pogani so sovražili krščansko vero. Grdo so ravnali s kristjani, »nobeno nečastno dejanje jim ni bilo odveč, oskrunjali so žene in device, povzročili neizrekljivo veliko gorja, bili so brezumni in so prelili mnogo krščanske krvi«. ²⁴ Kristjani so poslali k Cheitmarju poslanstvo. S pomočjo furlanskega vojvode *Petra Munichesa* je porazil nasprotnike.

Avtor poroča, da se je plemstvo večkrat zoperstavilo bavarskemu dvoru in od njega postavljenemu knezu Cheitmarju, ki se je dal krstiti. Deželni gospodje in knezi niso hoteli sprejeti vere, ampak so želeli obdržati vero pradedov. Slovanski gospodje na Kranjskem, Koroškem, Štajerskem in v Slovenski marki²⁵ so bili večinoma neverni in so pregnali duhovnike in kristjane na Bavarsko; vdrli so tudi na Laško in preganjali krščanstvo. »Slovani so trgali ženam dojenčke od prsi, jih nalagali na kup, zraven pa stare in šibke otroke, jih prižigali in sežigali, žene in dekleta so privezovali na drevesa, jim rezali trebu-

21 Welser, *Bayrische Geschichte*, 324–25.

22 *Als aber nach deß Ketmars tod / der Krieg im Land wieder oberhand genommen / ist die Clerisey vertrieben worden / vnd das Land etlich Jar ohne Christlichen Gottesdienst gewest / biß auff begern deß Waltuncks ...*

23 Megiser, *Annales Carinthiae*, 433–36 in 448–58.

24 *... war ihnen keine Schande zu viel / schenedeten Frauen vnd Jungfrauen / begiengen vnsã glich viel ubels / waren vnsinnige Leut / vergossen viel Christliches vnschuldiges Blut.*

25 Omenjanje dežel in Slovenske marke za čas druge polovice 8. stoletja je anahronizem; dežele se začnejo v tem prostoru oblikovati od 13. stoletja dalje.

he in jim vlekli ven čreva in drobovje, streljali so nanje s puščicami; mnogo ljudi so pobili, polovili in odpeljali«. ²⁶ Bavarski vojvoda Tassilo je s tremi vojskami vdrl na Koroško in v Slovensko marko, na treh krajih premagal sovražnike, osvojil deželo in polovil slovanske gospode. Na Koroškem in v Slovenski marki je postavil za kneza Waltunca (*Valdungus*). V času nemirov ni bilo v deželah nobenega duhovnika več, zato se je knez Waltunc obrnil na salzburškega škofa Virgilija s prošnjo, naj mu pošlje misijonarje, kar je ta tudi storil.

Pobožni knez Waltunc je v drugem letu vladanja skušal rojake in plemstvo podučiti v krščanski veri. Pomagali so mu koroški Slovani, ki so že odvrgli poganstvo. Nasprotoval jim je del plemstva, zlasti pet gospodov *Drochus*, *Hermannus Aurelius*, *Samo*, *Theodorus* in *Henricus*. Kolovodja je bil *Hermannus Aurelius*, ki je organiziral knezove nasprotnike. V deželi je nastal razkol. Waltunc se je oborožil z 12.000 oboroženimi hlapci. Od kraja Julia, ki ga je Aventin postavil v Beljak, je krenil proti Sisku (to naj bi bil Agram oz. Zagreb). Spotoma je število njegovih mož naraslo na 18.000. Blizu Siska je porazil Aurelija in njegovih 4.000 mož: 600 od njih je pobil, 400 pa ujel. Pri Metliki je opravil še z Drochom. Z ujetmi izdajalci se je vrnil v Beljak. Naslednjega dne jih je dal »pripeljati na trg, jim – začeniši z Drochom – odsekati roke, zatem vse druge ude kot ušesa, nosove, izmaličiti gležnje, polomiti gole ni in jih skupaj s trupom vreči v mlake in jarke in to po starem nemškem redu in zakonih«. ²⁷ Zaradi krutih kazni se drugi nasprotniki krščanstva niso več upirali knezom. Kot vir za ta opis navaja avtor Ammonia Salassa, neobstoječega avtorja, ²⁸ doma iz Celovca.

Andreas Brunner je avtor *Annales virtutis et fortunae Boiorum* (1626–1637). Nova izdaja tega dela *Annalium Boicorum partes III* navaja, ²⁹ da je Cheitmar (*Chetimarus*) povabil salzburškega škofa Virgilija, naj obiše deželo, ta pa ni mogel priti, ampak je poslal tja druge duhovnike. Po Cheitmarjevi smrti so se obnovile vojne, varuhi svetosti pa so bili izgnani. Ko so bili nemiri zatrti in je zavladal Waltunc (*Valtuncus*), je Virgilij poslal v deželo duhovnike, nato pa naj bi jo obiskal tudi sam.

26 *Die Winden rissen den Weibern die seugenden Kinder von den Brüsten / legten sber einen hauffen / darzu die alten vnd schwachen Kinder / zu nitens an / verbrenntens / binden die Frauen vnd Weiber an die Bäume / schnitten ihnen den Bauch auff / zogen ihn die Därme vnd Eingeweide heraus / schossen mit Pfeilen zu ihnen / vnd erschlugen viel Volcks / fiengen sie / vnd fürbrtens hinweg.*

27 *...auff den Platz fürhren / vmd denen die Hände abhawen / an dem Drocho anfangend / darnach die anderen Glieder alle / als Ohren / Nasen / die Schenckel zerstimeln / die Schienbein zerbrechen / vnd also mit dem Strumpff in ein Pfützen vnd Gruben werffen lassen / vnd solches nach der alten Deutschen Ordnung vnd Gesetze.*

28 Doblinger, »Hicronymus Megisers Leben.«

29 Brunner, *Annalium Boicorum*, I, stolpec 175–76.

Martinus Bauzer v rokopisnem delu *Historia rerum Noricarum et Feroiuliensium* (1657–1663)³⁰ dogodke v zvezi s pokristjanjenjem Korošcev v latinščini skrajšano, a zvesto prireja po Christalnick-Megiserjevem opisu.

Johannes Vervaux v prvem delu svojih *Boicae gentis annales* iz leta 1662,³¹ povzema izročilo, da je Cheitmar (*Chetimarus*) večkrat povabil Virgilija in *Carantanos*, da bi jih pridobil za krščanstvo. Vojni nemiri (*bellorum turbae*), ki so se porajali drug za drugim, so Virgiliju onemogočili odhod iz Salzburga, zato je poslal v deželo krepostne može, ki so jo v kratkem času podučili v krščanski veri. Ko je Cheitmar umrl, je zrasla predrznost sovražnikov, vera Karantancev pa je upadla. Prišlo je do grozovite vojne, duhovniki so bili pregnani, verske navade pa za več let prekinjene, do nastopa kneza Waltunca (*Vatinius*). Virgilij mu je v deželo pošiljal duhovnike, ki naj bi jim nato sledil tudi sam in deloval do »hunskih« (gre za avarske) mejà, kjer se izliva Drava v Donavo. Nova izdaja Vervauxovega dela je izšla leta 1710 pod avtorstvom **Joannesa Adlzreitterja a Tetenweisa**.³²

Joannes Ludovicus Schönleben v delu *Carniolia antiqua et nova sive Incltyti ducatus Carnioliae Annales sacroprophani* iz leta 1681 omenja,³³ da se je za časa Cheitmarja krščanstvo med ljudstvom zelo razširilo, vendar je plemstvo na skrivaj sovražilo kneza in se oklepalo svojega prepričanja. Za čas po Cheitmarjevi smrti pisec navaja podatke iz *Vita S. Virgilii* (inačica *Conversio* iz 12. stoletja) in poročilo o tretji vstaji, ki je povzročila, da nekaj let v deželi ni bilo nobenega duhovnika, dokler ni Waltunc vnovič zaprosil zanje salzburškega škofa Virgilija.³⁴ Schönleben meni da je pri vstaji morda šlo za upor plemstva proti duhovnikom, ki so pridigali vero, ali za upor proti oblasti frankovskih vladarjev – če bi jo odvrgli, bi morali odpraviti tudi krščanstvo.³⁵ Schönleben tudi pove, da »Megiser« (gre za Christalnick-Megiserja) vstajo po »svojem Ammoniu Salassu« označuje kot upor plemstva proti Cheitmarju, ker je širil krščansko vero. Meni, da ni gotovo, ali je po smrti Cheitmarja takoj sledil sin – če je to bil – Waltunc. Verjetneje je tedaj plemstvo poskušalo odvreči bavarski jarem in ni hotelo sprejeti nobenega ponujenega kneza. Če pa je sprejelo za kneza mladoletnega Waltunca, je toliko drznejše nastopilo proti verskim naukom. V tem času so bili duhovniki izgnani, dokler ni bil Waltunc

30 Bauzer, *Historia rerum Noricarum*, liber III, odstavki 59, 61, 62, 63.

31 Vervaux, *Boicae gentis annales*, 178–79.

32 Adlzreitter a Tetenweis, *Annalium Boicae gentis*, o uporih stolpci 173–14.

33 Schönleben, *Carniolia antiqua et nova*, pars III, 378–84.

34 *Mortuo autem Chetimaro, & ortâ tertiâ seditione, aliquot annis nullus Presbyter ibi erat vsque dum Waltunc Dux eorum misit iterum ad Virgilium.*

35 *Seditio ista vel fuerit nobilium contrâ sacerdotes fidei praedicatores, vel certè contrâ Francorum Regum Dominium, quo excusso, facillè erat etiam Christianas leges contemnere, & abrogare.*

zrelejši. Tassilo, bavarski vojvoda, je krenil v Karantanijo ter pokoril Korošce in Kranjce.³⁶ Nato je Waltunc – morda ob podpori bavarskih vojvod – vnovič prosil Virgilija za misijonarje.

Johann Weichard Valvasor je pri pisanju zgodovinskih delov *Die Ehre des Herzogthums Krain* (1689) opis karantanskih uporov³⁷ povzel po Christalnicky-Megiserju. Okoli 760 sta vojvoda Cheitmar (*Chetimar*) in njegovo spreobrnjeno ljudstvo po duhovniku Latinu prosila škofa Virgilija, naj pride k njim. Pomembne zadeve so Virgiliju to preprečile, pač pa je dal Latinu dva duhovna spremljevalca.

Ko je Cheitmar umrl, je prevzel krmilo vlade njegov sin Waltunc (*Valdungus, Walchunus*). Plemstvo je hotelo odvreči bavarski jarem. Ni maralo biti več podrejeno krščanskim knezom. Deželni odličniki so se še vedno oklepali nevere prednikov. Preganjali so kristjane skupaj z duhovščino in ko so se jim pridružili še gospodje na Štajerskem in v Slovenski marki,³⁸ so vpadli na Laško. Sledi opis morije otrok in žena, ki je povzet po Christalnicky-Megiserju.³⁹ Bavarski vojvoda Tassilo je okrog božiča krenil s tremi vojskami na Koroško, Kranjsko in v Slovensko marko. Na treh krajih je napadel sovražnike in se polastil dežele. Ujel je množico Slovanov, rešil mnogo ujetih kristjanov in vnovič postavil na prestol pregnanega mladega vojvoda Waltunca. Ta se je obrnil na salzburškega škofa Virgilija s prošnjo, naj mu pošlje duhovnike, in bil uslišan.

Kristusovi poslanci so sčasoma spreobrnilo mnogo ljudi, imenitniki pa so se le pretvarjali za kristjane. Waltunc je v drugem in tretjem letu vladanja skušal spreobrnuti deželne gospode in plemiče. Prišlo je do strašnega upora proti njemu in spreobrnjenim Slovanom. Waltuncu se je postavil po robu del plemstva, zlasti pa pet gospodov uglednega porekla. Kolovodja je bil *Hermannus Aurelius*, ki je pobil mnogo kristjanov. V deželi je prišlo do razkola. Waltunc je krenil z vojsko od Julije, ki jo ima Aventin za Beljak, proti Sisku z 12.000 oboroženci; spotoma je število njegovih spremljevalcev naraslo na 18.000. Blizu Siska so se spopadli s 4.000 možmi Hermana Avrelija. 600 Avrelievih mož je padlo, Avrelij pa je bil ujet skupaj s 400 možmi. *Drochus* se je

36 Prim. op. 25.

37 Valvasor, *Die Ehre*, II, knjiga VII, 386–90.

38 Prim. op. 25.

39 *Sie verjagten dieselbe* (die Christen, op. a.) *samt den priestern, und weil gleichfalls die Herren in Steyr und in der Windischen Marck sich zu ihnen schlugen, thaten sie auch einen starcken Einfall in Welschland ... Sie rissen den Weibern die Säuglinge von den Brüsten, warffen dieselbe zu den entwehnten Kindern auf einen Hauffen, und verbrannten sie miteinander: Frauen und Jungfrauen wurden von ihnen an die Bäume gebunden, denen sie die Bäuche aufgeschnitten, und das Gedärm samt dem Eingeweide heraus rissen, oder mit Pfeilen auf sie zielten.*

utaboril pri Metliki. Waltunc je opravil tudi z njim. Porazene ujetnike je pripeljal v Julijo, kjer so jim sodili pred vojnim sodiščem (*Kriegs = Recht*) in jih na trgu kruto kaznovali. Opis kaznovanja je z manjšimi dopolnili povzet po Christalnick-Megiserju.⁴⁰ Takó strašno so ravnali zato, da se nasprotniki krščanstva ne bi več drznili upirati. Ko je fizično nadvladal pogane, je Waltunc zaprosil Virgilija za nove pridigarje in učitelje. Škof Virgilij naj bi tudi osebno obiskal deželo.

Gottfried Philipp(us) Span(n)agel(us) v rokopisnem delu *Carinthia vetus et media* omenja le tretji upor Karantancev po Cheitmarjevi (*Chetimar-us*) smrti,⁴¹ zaradi katerega v deželi več let ni bilo duhovnikov, dokler ni *Waltunc* vnovič prosil Virgilija zanje. Dogodke umešča okoli 642. Sklicuje se na *Vita Virgilioi*.

Joannes Christophorus de Jordan v svojem *De originibus Slavicis opus chronologico-geographico-historicum* (1745)⁴² omenja oba upora (*Carunula*) pod Cheitmarjem (*Chetamarus*) in tretjega po njegovi smrti.

Aquilinus Julius Caesar v *Staat- und Kirchengeschichte des Herzogthum Steyermarks* (1768–1788)⁴³ prek Valvasorja povzema in prireja Christalnick-Megiserjevo tradicijo o uporih. Pod Cheitmarjem (*Chetumar*) je med Slovane prodrla krščanska vera. Salzburški škof Virgilij je mednje poslal škofa Modesta z duhovniki. Po Cheitmarjevi smrti so frankovski kralji imenovali za vojvoda njegovega sina Waltunca (*Waldung*). Vlado je nastopil tri leta kasneje zaradi nemirov, ki so se med Slovani začeli že pod Cheitmarjem. Upor naj bi se najbolj razširil okrog Maribora, Celja in v Slovenski marki. Cheitmar in furlanski vojvoda sta branila krščanske podložnike. V spopadu je bilo 6.000 Slovanov pobitih, 900 ujetih. Novi izbruh nemirov po Waltuncovem nastopu vlade je zadušil Tassilo. V deželo so se vrnili duhovniki. Vnovič je prišlo do nemirov; uporni plemiči *Deoder*, *Drochus*, *Samo Aurelius* iz Slovenj Gradca in drugih krajev so bili poraženi pri Beljaku.

Marcus Hansizius je v delu *Analecta seu Collectanea pro historia Carinthiae concinnanda* (1782; 1793)⁴⁴ pri opisu uporov stvaren. V zvezi z njimi navaja anonimnega avtorja *Conversio*: Ko je umrl škof Modest, je knez

40 *Man hieb ihnen zuvorderst die meynydige Hände ab, womit sie wider ihren rechtmässigen Herrn treuloser und aufrührerischer Weise die Waffen ergriffen hatten, und ward am Drocho der Anfang gemacht. Hernach wurden ihnen Nasen und Ohren abgeschnitten, die Schenckel zerstückelt, die Schienbeine zerbrochen. Den Rumpff warff man in eine Pfützen oder Gruben, wie das damalige alte Teutsche Gesetz und Ordnung vermogte.*

41 Span(n)agel(us), *Carinthia vetus et media*, 24–25.

42 Jordan, *De originibus Slavicis*, I, pars IV, 250.

43 Caesar, *Staat- und Kirchengeschichte*, o uporih: I, 261–64.

44 Hansizius, *Analecta seu Collectanea*, o uporih: II, 244–50, 253–54.

Cheitmar (*Chettumarus*) prosil Virgilija, naj ga obišče. Ta pa tega ni storil, ker je prišlo v deželi do vstaje, pač pa je poslal Cheitmarju duhovnika Latina. Ne dolgo za tem je prišlo do druge vstaje in Latin je odšel od tam. Hansiz opozarja, da to, kar je anonimni pisec *Conversio* povedal tako skopo, »Megiser« (gre za Christalnick-Megiserja) dopolnjuje z obsežnim opisom, kjer pripoveduje o prizorih divjega klanja (*lanionae atrocissimae*). Omeni tudi, da »Megiser« poroča o Cheitmarjevih bitkah in zmagah s podrobnimi podatki, kot da bi jih sam videl. V ponazoritev povzame Christalnick-Megiserjev opis upora: Karantansko plemstvo, ki je imelo posest pri Beljaku, se je oklepalo malikov. V jezi na kneza in v sovraštvu do krščanske vere je okoli 757 zgrabilo za orožje. Z divjaštvom in pohoto je vznemirjalo vse: device, žene, na nezaslišane načine je morilo otroke.⁴⁵ Hansiz pove, da je po tej pripovedi knez s pomočjo furlanskega kneza *Petra Munichesa* zmagoslavno utrdil vero. S kancem posmehljivosti opozori, da je »Megiser« pripoved povzel »po svojem Ammoniu«, meni pa, da je opis dobro izmišljen in da bi se moglo izkazati, da so se dogodki odvijali tako.

Cheitmar je okoli 768 umrl. Nazori velikega dela preprostega ljudstva še niso podredili ukoreninjene surovosti svetemu zakonu. Širitelji božje besede so bili izgnani, dostop jim je bil nekaj let prepreden. Ko so Franki postavili za kneza Waltunca, ga je ljudstvo zavrnilo z orožjem; odvrгло je frankovsko klientelo in se na vse kriplje trudilo za kraljevsko svobodo (*libertas regia*). Sledil je (772) poseg Tassila v Karantanijo, ki jo je podredil in vnovič postavil na oblast Waltunca. Spet se je okrepila vera. Hansiz omenja, da je »Megiser« to na svoj način obsežneje opisal z zaupanjem »svojemu Ammoniju«. Divjaštvo razbijaškega ljudstva naj bi bilo tolikšno, da so sežigali otroke, ki so jih zložili na kupe, ženam, privezanam na drevesa, izrezovali drob, druge pobili tako, da so jih ciljali s kopji. Tassilo naj bi s tremi vojskami pokoril uporneže in vnovič postavil za kneza Waltunca. Kakorkoli že – meni Hansiz –, izid je znan, način pa ne: Waltunc je bil postavljen nazaj z orožjem, odtlej pa je vera vnovič dvignila glavo.⁴⁶

Brez senzacionalizma omenja vse tri karantanske upore tudi **Anton Linhart** v delu *Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen (Ländern der) suedlichen Slaven Oesterreichs* (1788, 1791).⁴⁷ Ne posveča jim poseb-

45 *Nobilitatem Carentanam, quae proximum Villaco oppido agrum possidebat, idolis tenacius addictam, ira in ducem, et christianae religionis odio corripuisse arma circa annum 757; saecutiae et libidine miscuisse omnia: virgines, matronas, pueros inauditis caedium modis contrucidasse.*

46 *Vtut haec sint, effectus certus est, licet modus incertus: restitutus armis Walcunus: ex quo rursus erigere caput religio.*

47 Linhart, *Versuch einer Geschichte*, o uporih: II, 162, 163, 165.

ne pozornosti, v opombah pa citira odlomke iz *Conversio*. Tedaj je bil Virgilij salzburški škof. Sam ni nikoli prišel v Karantanijo, čeprav ga je Cheitmar še tako silil. V deželo pa je poslal goreče misijonarje, ki naj bi posvetili duhovnike in cerkve. Slovani so se temu trdovratno upirali. Trikrat so celo izbruhnili upori. Ko je Cheitmar umrl – to je bilo 769 –, so morali ti spreobračalci pogonov povsem zapustiti deželo in nekaj let, dokler ni vojvoda Waltunc prejel od Bavarcev nove podpore, ni bilo v Karantaniji nobenega duhovnika.⁴⁸

Geneza razlage vstaj v izbranih historiografskih delih

Opisi vstaj proti legitimni oblasti v Karantaniji v drugi polovici 8. stoletja, ki jih omenja *Conversio*, so v zgodovinopisju od 15. do 18. stoletja doživljali raznovrstne razlage.

Jakob Unrest uporov ne omenja; poroča, da so v deželo vdrli »Huni«, pred katerimi se je duhovščina umaknila. Johannes Aventinus je bil med obravnavanimi zgodovinarji prvi, ki je karantanskim vstajam pripisal verski značaj: slovanski prvaki naj bi se uprli knezu Cheitmarju, ker je zavrgel vero prednikov in sprejel nov način čaščenja Boga. Mauro Orbini v opisu dogodkov v italijanščini povzema Aventina.

V kasnejši historiografiji se je uveljavila razlaga dogodkov na dva načina. Bavarski zgodovinarji Marcus Welsler, Andreas Brunner in Johannes Vervaux oz. Johannes Adlzreiter a Tetenweis stvarno in skladno s *Conversio* omenjajo, da je Cheitmar večkrat vabil Virgilija, naj obišče Karantanijo, ta pa zaradi vojnih nemirov ni prišel, ampak je v deželo poslal druge duhovnike. Po Cheitmarjevi smrti je prišlo do nove vojne; duhovščina je bila pregnana, dokler ni zavladal knez Waltunc, ki mu je Virgilij spet poslal misijonarje.

Sočasno s to razlago pa se je v zgodovinopisju uveljavil še domišljjski, srhljivo krut opis dogodkov, v katerem se najprej poganski Slovani nečloveško znašajo nad kristjani; porazita jih najprej bavarski vojvoda Tassilo in nato Waltunc. Slednji naj bi dal ujete upornike na trgu v Beljaku nekrščansko kruto kaznovati. Ta opis si je izmislil Michael Gothard Christalnick, pod svojim imenom pa ga je objavil Hieronymus Megiser. Povzeli so ga Martinus Bauzer, Johann Weichard Valvasor in Aquilinus Julius Caesar. Christalnick-Megiserjevo delo postavlja žarišče upora na Koroško v okolico Beljaka, poganstva pa naj bi se oklepali tudi slovanski gospodje na Kranjskem, Štajerskem in v Slovenski marki. Bauzer postavlja dogodka na Koroško in Kranjsko, Valvasor

48 *Damal war Virgil Bischof zu Salzburg. Er kam nie selbst nach Karantanien, so sehr auch Ketumar in ihn drang. Er schickte aber eifrige Missionäre in's Land, welche Priester und Kirchen weihen sollten... Die Slawen sträubten sich hartnäckig dagegen; dreimal brachen sogar Empörungen aus. Als Ketumar starb – es war im J. 769 – mußten diese Heidenbekehrer vollends das Land räumen; und durch einige Jahre, bis Herzog Valdung neue Unterstützung aus Baiern erhielt, befand sich kein Priester in Karantanien...*

na Koroško, Kranjsko in v Slovensko marko. Po Caesarju naj bi bilo središče upora na Štajerskem okrog Maribora in Celja ter v Slovenski marki.

Nekaj sodobnikov se je senzacionalistični Christalnick-Megiserjevi inanci opisa dogodkov znalo izogniti. Joannes Ludovicus Schönleben in Marcus Hansiz poznata Christalnick-Megiserjevo delo, vendar sta do njega zdravo kritična in dvomita v zanesljivost pisca Ammonia Salassa, ki ga delo navaja kot vir podatkov. Nobeden od njiju ne pripisuje vstajam izključno verskih razlogov.

Več zgodovinarjev tem dogodkom ne posveča posebne pozornosti in nadaljuje skopo tradicijo poročanja bavarskih zgodovino piscev. Gottfriedus Philipp(us) Span(n)agel(us) omenja le vstajo Karantancev po Cheitmarjevi smrti, zaradi katere so duhovniki do nastopa Waltunca odšli. Joannes Christophorus de Jordan pozna dva upora pod Cheitmarjem in enega po njegovi smrti, jih pa ne komentira. Skôpa je tudi pripoved Antona Linharta, ki pa vstajam pripisuje verski značaj: Slovani so se trdovratno upirali krščanstvu. Vstaja po Cheitmarjevi smrti je imela za posledico odhod misionarjev iz dežele in njihovo večletno odsotnost, dokler ni Waltunc dobil nove podpore z Bavarske.

Epilog

Vrnimo se k **Prešernu**. Od oseb, ki jih omenja, sta *Valjhun* in *Kajtimar* historični (kneza Waltunc in Cheitmar). Ni dokazov, da sta bila oče in sin: kot taka sta prvič označena pri Christalnick-Megiserju. Tri karantanske vstaje, ki so si sledile skozi več let, so bile nedvomno krvavo zadušene, a jih verjetno ni povzročilo samó uvajanje krščanstva. *Avrelij* in *Droh* nista historični osebi, ampak ju je vpeljalo v historiografijo Christalnick-Megiserjevo delo, ki so mu sledili številni kasnejši historiografi, med njimi Valvasor: prav on je bil Prešernov vir podatkov. *Conversio* poroča o uporih na območju Karantanije, Christalnick-Megiserjevo delo pa dogajanje razširja tudi južno od Karavank. Prešeren po Valvasorju (in posredno po Christalnick-Megiserju) omenja *Valjhunov* (Waltuncov) krvavi boj za krščansko vero v *Krajni Korotani* (na Kranjskem in Koroškem).⁴⁹ Osrednje dogajanje je postavil južno od Karavank, na Gorenjsko: v Bohinj in Bistriško dolino. To ozemlje je bilo v času vstaj v pristojnosti Ogleja, medtem ko je Karantanija, kjer so upori dokumentirani, sodila v salzburško cerkveno območje.

Prešeren v *Uvodu Krsta pri Savici* izpostavlja krutost ravnanja kristjanov s pogani. Pri Christalnick-Megiserjevi pripovedi in njenih posnemovalcih pa je zlasti nazorno – kruto prikazano ravnanje poganov s kristjani. Spopadi

49 Prim. op. 25.

Waltunca z uporniki so opisani z manj domišljije, čeprav se omenja veliko število bojevnikov, padlih in ujetnikov. Pač pa je srhljiva kazen za ujete upornike, pri kateri so kristjani uporabili stare germanske kaznovalne metode s krvavim pohabljanjem.

Prešernovo poznavanje zgodovine moramo vrednotiti s stališča historiografskih spoznanj njegovega časa. Sledil je trendom njemu sodobnega zgodovinarstva in razpolagal z bogatim zgodovinskim znanjem, verjetno večjim kot povprečni sodobni izobraženci.

Viri in literatura

Neobjavljeni histriografski deli

Bauzer, Martinus (1657–1663): *Historia rerum Noricarum et Foroiliensium* (rkp.) (Rokopisna zbirka Narodne in univerzitetne knjižnice, Ms. 56).

Span(n)agel(us), Gottfried Philipp(us): *Carinthia vetus et media* (rkp.) (Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftenabteilung, Cod. 8436).

Historiografska dela in objavljeni viri

Adlzreitter a Tetenweis, Joannes. *Annalium Boicae gentis partes III, Quibus Historia a prima Bojorum origine usque ad A. MDCLI, quo Maximilianus Elector Bavariae decessit, continetur*. Francofurti ad Moenum: Impensis Jo. Friderici Gleditsch, & filii, 1710.

Auentinus, Iohannes. *Annalium Boiorum libri septem*. Ingolstadii: Weißenhorn, 1554.

Brunner, Andreas. *Annales virtutis et fortunae Boiorum*. Monachii, Formis Cornelii, (1626–1637).

Brunner, Andreas. *Annalium Boicorum, a Primis rerum Boicarum initiis ad Annum MCCCXI Partes III*. Francofurti ad Moenum: Impensis Jo. Friderici Gleditsch, et filii, 1710.

Caesar, Aquilinus Julius. *Staat- und Kirchengeschichte des Herzogthum Steyermarks I–VII*. Graz: Weingand & Ferstl, 1768–1788.

Christalnick, Michael Gothard, glej Megiser, Hieronymus.

Flacius Illyricus, Mathias. *Catalogus testium ueritatis, qui ante nostram aetatem Pontifici Romano, eiusque erroribus reclamarunt: iam denuo longe quam antea, & emendatior & auctior editus*. Argentinae, 1562.

- Hahnus, Simon Fridericus (1724): *Collectio monumentorum veterum et recentium ineditorum I*. Brvnsvigae: Meyer, 1724, 479–536.
- Hansizius, Marcus. *Analecta seu Collectanea pro historia Carinthiae concinnanda I*. Clagenfurti: M. Kleinmayer, 1782.
- Hansizius, Marcus. *Analecta seu Collectanea pro historia Carinthiae concinnanda I, II*. Norimbergae: Steinius, 1793.
- Jordan, Joannes Christophorus de ~. *De originibus Slavicis opus chronologico-geographico-historicum*. Vindobonae: Gregorius Kurtzböck & Joan. Jacobus Jahn, 1745.
- Kos, Franc. *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, prva knjiga. (l. 501–800)*. Ljubljana: Leonova družba, 1902.
- Kos, Milko. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 11. Ljubljana: Znanstveno društvo, 1936.
- Linhart, Anton. *Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen suedlichen Slaven Oesterreichs I*. Laibach: Wilhelm Heinrich Korn, 1788.
- Linhart, Anton. *Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen Ländern der suedlichen Slaven Oesterreichs II*. Laibach: Wilhelm Heinrich Korn, 1791.
- Lošek, Fritz. *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg*. Monumenta Germaniae Historica. Studien und Texte 15. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1997.
- Megiser, Hieronymus. *Annales Carinthiae, das ist, Chronica des Loeblichen Ertzhertzogthumbs Khaerndten*. Leipzig: Lamberg, 1612.
- MGH: Monumenta Germaniae historica. Leges nationum Germanicarum 5, 2. Hannoverae: Hahn, 1926.
- Orbini Ravseo, Mauro. *II Regno de gli Slavi, hoggi corrottamente detti Schiavoni*. Pesaro: Girolamo Concordia, 1601.
- Schönleben, Joannes Ludovicus. *Carniolia antiqua et nova sive Inclyti ducatus Carnioliae Annales sacroprophani*. Labaci: Joann. Babtistae Mayr, 1691.
- Valvasor, Johann Weichard. *Die Ehre des Herzogthums Krain I–IV*. Laybach–Nuernberg, 1689.
- Vervaux, Johannes. *Boicae gentis annalium pars I*. Monachii: Ioannes Guilielmus Schell, 1662.
- Vnrestus, Iacob. *Chronicon Carinthiacum*, glej Hahnus, Simon Fridericus.

- Welser, Marcus. *Bayrische Geschichte / in fuⁿff Bu^cher getheilt / darinn begriffen / was sich mit den Bayrn von ihrem ersten Anfang biß zu zeiten Kayser Carls deß Grossen / verlauffem hatt.* Augspurg, Mang, 1605.
- Wolfram, Herwig. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien.* Wien–Köln–Graz: Böhlau, 1979; Ljubljana/Laibach: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2012.

Literatura

- Doblinger, Max. »Hieronymus Megisers Leben und Werke.« *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 26. Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Buchhandlung, 1909, 460–61.
- Kahl, Hans-Dietrich. *Der Staat der Karantanen. Fakten, Thesen und Fragen zu einer frühen slawischen Machtbildung im Ostalpenraum. (7.–9. Jh.).* Ljubljana: Narodni muzej Slovenije; Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2002.
- Mihelič, Darja. »Vstaja imenovana 'carmula'. (Karantanija, druga polovica 8. stoletja).« In *Melikov zbornik. Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosodje*, edited by Vincenc Rajšp et al., 197–214. Ljubljana: Založba ZRC, 2001.
- Niermeyer, Jan Frederik. *Mediae latinitatis lexicon minus.* Leiden–New York–Köln: E. J. Brill, 1997.
- Štih, Peter. »Ko je cerkev začela govoriti slovensko.« *Zgodovinski časopis* 69, no. 1–2 (2015): 8–40.

Med družbeno kritiko in prilagoditvijo: mrtvaški ples Beram, Hrastovlje, Valvasor (15.–17. stoletje)

Tomislav Vignjević

Za obdobje prehoda v zgodnji novi vek in njegovo fascinacijo s smrtjo bi lahko brez dvoma povsem pritrdili Johannu Huizingi, ki je koncizno zapisal, da »nobena doba ni bila tako prežeta z mislijo na smrt kot 15. stoletje. Skozi vse življenje nenehno odmeva klic *memento mori*.«¹ Smrt je bila tudi v pogledu individuuma pomembna predvsem glede na njene konsekvence, in sicer kot prva, časovna, ali druga, večna, kot dobra ali slaba, predvidena ali nenadna smrt.² Številni motivi v likovni umetnosti tega časa pričajo o fascinaciji in vseprisotnosti misli na smrt, tematika *memento mori* pa obsega dejansko izjemno bogastvo in mnoge variacije motivov.

Seveda je eden najvidnejših in tudi najznačilnejših tovrstnih motivov te dobe prav mrtvaški ples, kjer so v dvojicah upodobljene personifikacije Smrti in predstavniki stanov, ki so se zavrteli v plesno rajanje ter se soočili s koncem življenja.

Prvi monumentalni spomenik iz tega časa je pariški Mrtvaški ples na obzidju pokopališča in kostnice pri dominikanskem samostanu Saints Innocents, ki je nastal okoli 1424/25, njegovo besedilo je prevedel angleški humanist John Lydgate in kmalu je nastal po njem zgledujoč se Mrtvaški ples v Londonu. Značilno je, da je bil londonski Mrtvaški ples kasneje uničen, manj pa, da od njega ni ostala niti ena kopija, saj so številni spomeniki te dobe ohranjeni le v kopijah, bodisi sočasnih ali pa kasnejših.

Tovrstna motivika plesa s smrtjo se nato razbohoti v vseh likovnih medijih in tehnikah, od fresk do iluminacij v rokopisih, od lesorezov do reliefov in od podob na cerkvenih zidovih do dramskih uprizoritev, danes bi morda rekli performansov, ki so jih izvajali tudi na dvorih. Osnovno, povsem jasno sporočilo Mrtvaškega plesa, namreč enakosti vseh pred smrtjo, ne glede

---

1 Huizinga, *Jesen srednjega veka*, 227.

2 Kiening, *Das andere Selbst*, 15.

na stan, starost, poklic, spol, hierarhični položaj v družbi ali premožnost, je bilo zelo odmevno. Ta izjemno prodorna in vabljava zamisel je bila realizirana v ogromnem številu različnih variant, saj so umetniki to sporočilo priredili, ga dopolnili z različnimi poudarki in obogatili ali reducirali na takšen ali drugačen način.

Med drugim so tovrstne podobe opozarjale, da naj se vsakdo pravočasno z ustreznim, Bogu in veri primernim, življenjem pripravi na smrt, da ga ne bi nenadni konec življenja iztrgal iz vsakdana brez odveze.

Poleg tega sta družbenokritična misel in istočasno družbenotolažilna nota mrtvaškega plesa očitni v dejstvu, da v skrajno hierarhizirani, stanovsko in dignitetno stopnjevani družbi, ki je trdno določala vlogo vsakega posameznika v njegovem redu ali poklicu, povsem nazorno kaže enakost, egalitariistično neizbežnost smrti ne glede na vse te pogosto ogromne ali nepremostljive razlike.

Poziv tega ikonografskega motiva, namreč *Memento mori*, pa seveda ni odzvanjal za vse enako, saj so tovrstne upodobitve pogosto povsem jasno, bodisi s podobami bodisi z besedili, ki jih skoraj vedno spremljajo, predstavile tudi koncept, da sta greh in grešnost v življenju posledica samih pogojev za njuno bohotenje, zato je sta nekako povezana z idejo, da je priložnost za greh enačena z materialnimi predpogoji zanj. Zelo razširjena je bila namreč zamisel, da višji družbeni ali institucionalni rang s seboj prinaša tudi več grešnega početja.³

Značilen primer je inkunabula *Der doten dantz mit figuren clage und antwort schon von allen staten der welt*, ki jo je leta 1485 verjetno v Heidelbergu objavil tiskar Heinrich Knoblochtzter, v kateri so višji rangi in stanovi praviloma podvrženi ostri kritiki.⁴

V njej denimo škof v smrtnem plesu pravi: »Župniki me bodo obtoževali, da sem vzel toliko subsidij in da sem s silo zatiral revne. Oh, ko bi se Bog usmilil moje duše.«⁵

Menih, v besedilu označen kot *Der gute Mönch* in v lesorez upodobljen kot frančiškan, pa se zahvaljuje bogu za milost, da je lahko imel duhovniško življenje, in na koncu zaključi: »*Darumb der dott ist myr eyn troist / Nun werde ich frijhe und gantz erloist*« (»Zato je smrt zame tolažba / sedaj bom svoboden in povsem odrešen«).⁶

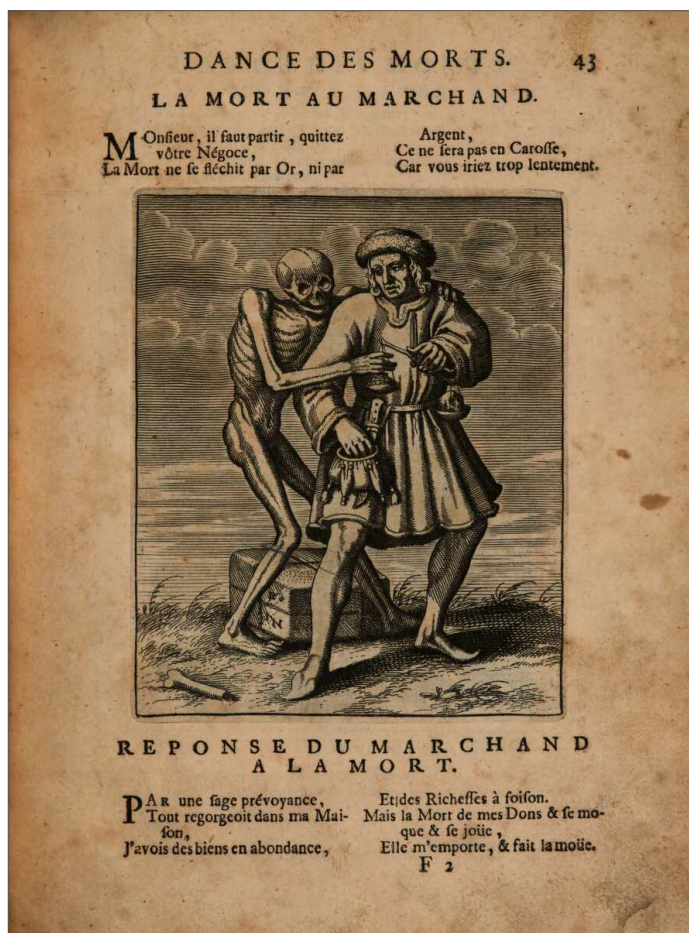
Seveda so s tovrstno stanovsko kritiko povezani značilni poskusi pripadnikov določenega stanu ali poklica, da bi se z bogastvom, s tako ali drugače pridobljenim denarjem, odkupili od smrti, ki jih je povlekla v svoj ples.

3 Wolgast, »Die Klerusdarstellungen,« 197–98.

4 Hammerstein, *Tanz und Musik*, 206–08.

5 Kaiser, *Der tanzende Tod*, 120–21.

6 Kaiser, *Der tanzende Tod*, 168–69.

Slika 1: Trgovec,
Le Dance des Morts
..., Matthäus Merian
st., Berlin
1698.
Vir: Österreichische
Nationalbibliothek,
Dunaj..

Takšen je primer upodobitve trgovca in Smrti v starejšem Mrtvaškem plesu v Baslu, verjetno delo tedaj vodilnega slikarja v Gornjem Porenju, Konrada Witza. Tudi ta monumentalni, okoli leta 1440 nastali Mrtvaški ples, je ohranjen skoraj povsem samo v kopijah, saj je od originala ostalo le nekaj fragmentov, ki so sedaj v Zgodovinskem muzeju v Baslu.⁷ Smrt trgovca zelo ironično nagovori takole: »Gospod trgovec, pustite pri miru vaše udejstvovanje, / prišel je čas, sedaj morate umreti. / Smrt ne vzame ne denarja ne dobrin, / zaplešite z njo in se ne brigajte za njih.«

Na bakrorezni kopiji dvojice Smrti in trgovca v groß-baselskem Mrtvaškem plesu, ki jo je ustvaril Matthäus Merian, ki je grafično serijo prvič objavil leta 1621 in tudi zapisal, da je ta Mrtvaški ples nastal po epidemiji kuge leta

7 Egger, *Basler Totentanz*, 19–40.

Slika 2: Oderuh,
Le Dance des Morts
..., Matthäus Mer-
rian st., Berlin
1698.
Vir: Österreichi-
sche Nationalbib-
liothek, Dunaj.

1439, sta oba prikazana v trenutku, ko okostnjak trgovcu prekine njegovo uspešno poslovanje.⁸

Trgovec je upodobljen s tehtnico in verjetno z zlatom na njej v levici ter z desnico, ki skuša iz mošnje, privezane ob pasu, izvleči denar, s katerim se želi Smrti zapisan predstavnik trgovskega stanu odkupiti.

Podobno je z Oderuhom, predstavnikom s strani Cerkve ostro obsojane dejavnosti posojanja denarja z obrestmi, s katero so se v tem času ukvarjali predvsem Židje. Smrt zabrusi za pultom sedečemu oderuhu, ki ga je zgrabila za vrat, že na začetku dialoga prav to, kar si je po tedanji miselnosti brez dvoma zaslužil: »Tvojega zlata in denarja ne pogledam, / ti oderuh, brezbožni

8 Kaiser, *Der tanzende Tod*, 234–35.

Slika 3: Papež, *Mrtvaški ples* (detajl), Vincenc iz Kastva, Beram, 1474.

Vir: arhiv avtorja.

mož«. Oderuh pa z desnico ponuja denar, s katerim želi očitno podkupiti Smrt, oziroma se od nje odkupiti.⁹

Tovrstne nazorne likovne upodobitve odkupovanja od Smrti so dejansko precejšnja redkost, zato pa jih v precejšnjem izobilju lahko zasledimo v obeh istrskih mrtvaških plesih iz druge polovice 15. stoletja, ki sta v primerjavi z drugimi ohranjenimi primeri iz tega časa izjemno dobro ohranjena. Tako ponujata zelo jasno sliko o miselnih predstavah tedanjih prebivalcev te regije, njihovi kritiki vladarjev in duhovščine ter nekaterih drugih stanov tega časa.

V pokopališki in bratovščinski Marijini cerkvi pri Bermu, katere notranjščino je leta 1474 poslikal Vincenc iz Kastva oziroma Vincencius de Castua, kot je zapisano v latinskem napisu, najdemo v Mrtvaškem plesu na zahodni steni cerkve kar tri očitne tovrstne upodobitve predstavnikov stanov, ki gledalcu zelo precizno pokažejo, da je kljub bogastvu ali pa tudi prav zara-

9 Kaiser, *Der tanzende Tod*, 244–45.

Slika 4: Kraljica, *Mrtvaški ples*
(detajl), Vincenc iz Kastva,
Beram 1474.
Vir: arhiv avtorja.

di njega soočenje s smrtjo neodločljiv, neizbežen konec za vsakogar, ne glede na stan ali premožnost.

Kot je bilo skoraj vedno v mrtvaških plesih, je papež tisti, ki predvodi povorko, tako da je tudi na tej freski on tisti, ki se prvi znajde pred sedečo personifikacijo Smrti. Slednja precej nespoštljivo igra na dude, na katerih melodijo morata zaplesati tako papež kot kralj ter tako kraljica kot škof. Papež Smrti kot odkupnino ponuja mošnjo, skoraj povsem brez dvoma polno denarja, kar je edinstven meni znan primer v ikonografiji mrtvaškega plesa v tem času ali pa tudi v celotni ikonografiji tega motiva. Kraljica ravno tako drži v rokah mošnjo z zlatniki in jo ponuja Smrti. Trgovec, ki tu stoji ob pultu, pa kaže na zlatnike, ki so razvrščeni na njem.¹⁰

Tako imamo v tem primeru jasno vizualizirano nepomembnost ali nekoristnost najvišjega ali vsaj visokega hierarhičnega ranga, predvsem pa nje-

10 Vignjević, *Mrtvaški ples*, 48–50.

govega materialnega bogastva v trenutku soočenja s Smrtjo. Istočasno pa sta tako *sacerdocium*, ki ga zastopa papež, kot *imperium*, ki je tu med drugim zastopan s kraljico, prikazana v kritični luči in z oblico satiričnega podtona. Oba sta predstavnika najvišjega sloja, ki mu pa ne posvetna ne duhovna oblast in bogastvo ne poskusi podkupovanje nikakor ne pomagajo v neizbežnem zadnjem plesu s Smrtjo.

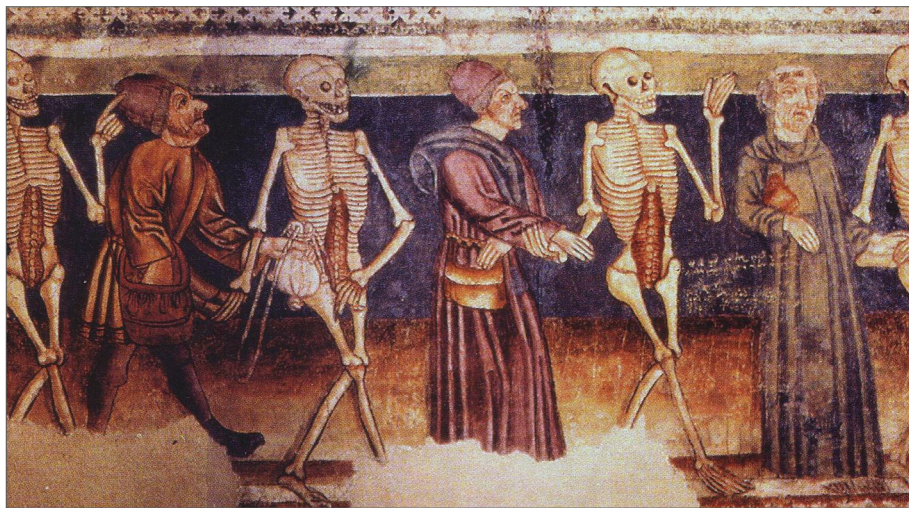
Slika 5: Trговец, vitez, berač, *Mrtvaški ples* (detajl), Vincenc iz Kastva, Beram 1474.

Vir: arhiv avtorja.

V hrastoveljski cerkvi sv. Trojice je na južni steni ohranjen Mrtvaški ples, verjetno najbolj znan prizor v tem izjemno obsežnem freskantskem ciklu, ki ga je leta 1490 signiral in datiral Janez iz Kastva oziroma Johannes de Castua, drugi po imenu znani predstavnik istrske slikarske šole v času konca srednjega veka.

Tudi v hrastoveljskem primeru tega ikonografskega motiva, ki s svojo kvaliteto zelo izstopa v celotnem ciklu, najdemo podobo meščana, morda trgovca, odetega v mestna oblačila, ki z desno roko sega v torbo, ki mu visi ob boku, z levico pa personifikaciji Smrti nudi belo, zajetno mošnjo denarja. Vendar se slednja niti najmanj ne odziva na njegove poskuse odkupovanja in ga neusmi-

Slika 6: Meščan, zdravnik, menih, *Mrtvaški ples* (detajl), Janez iz Kastva, Hrastovlje 1490.

Vir: arhiv avtorja.

ljeno vleče za obleko ter vodi v smeri proti grobu, naslikanem na desni strani prizora, ob katerem je zopet podoba papeža in ob njem Smrti, ki kaže na grob.

Križ v odprtem grobu, ob katerem na prestolu sedi Smrt in drži kamniti pokrov groba, na katerem je bilo morda nekoč besedilo, pa je zopet izjema v ohranjenem gradivu iz 15. stoletja, saj nakazuje odrešitev, kar je redka pomenska komponenta v okviru ikonografije srednjeveškega mrtvaškega plesa.¹¹

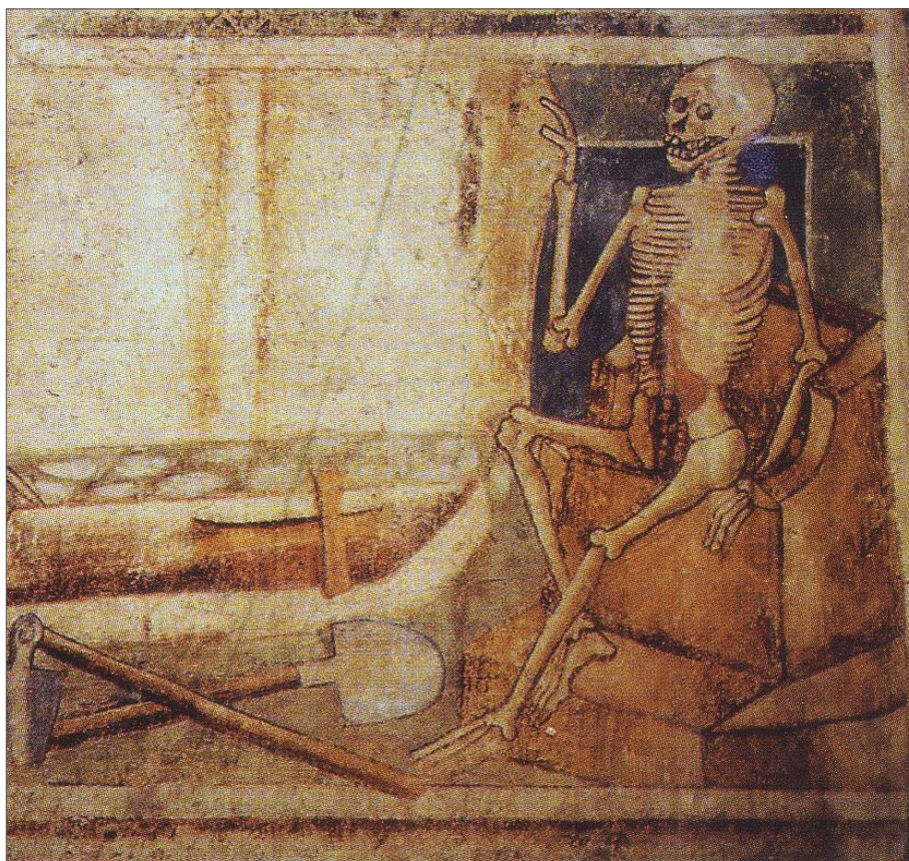
Posebna pomenska razsežnost tega lika trgovca je še v dejstvu, da je odet v tuniko rumene barve, ki je bila že v tem času označevalna za Žide. Tudi njegova rdečkasta brada in značilna fiziognomija sta bili v tem času najpogosteje v likovni umetnosti, pa tudi sicer v družbi poznega srednjega veka, jasno prepoznavni lastnosti Židov, kot je razvidno iz številnih upodobitev v slikarstvu 15. stoletja v celotni Evropi.¹²

Tudi figura desno od trgovca, ki po oblačilu sodeč predstavlja izobraženca, najverjetneje zdravnika, sega z levo roko v torbo ob pasu, kar brez dvoma zopet vizualizira poskus odkupovanja od Smrti.

Nedvomno je v teh podobah kritična ost uperjena v predstavnike stanov in družbenih skupin, ki so zasedali visoke, celo najvišje stopnje v tedanji družbeni hierarhiji. Pogostost in evidentnost tovrstnih pomenskih osti v obeh istrskih *Mrtvaški plesih* pa brez dvoma sporočata veliko o kritičnosti

11 Gertsman, *The Dance of Death*, 38; Vignjevič, *Mrtvaški ples*, 72.

12 Mellinkoff, *Outcasts*, 46.

Slika 7: Smrt na prestolu, *Mrtvaški ples* (detajl), Janez iz Kastva, Hrastovlje 1490.

Vir: arhiv avtorja.

in nekakšnem uporniškem, do tedanjih vladajočih skupin izrazito kritičnem duhu, ki je preveval te istrske slikarje in njihove naročnike v zadnji četrtini 15. stoletja, obdobju prehoda v zgodnji novi vek.

V ikonografiji mrtvaškega plesa pa se je prav na začetku zgodnjega novega veka zgodila odločilna prelomnica, ki je s svojo transformacijo vsebine ter prostorskega in družbenega konteksta povsem jasno odmevala v skorajda nepreglednem številu kopij in adaptacij. Ena teh je tudi Valvasorjeva edicija *Theatrum mortis humanae tripartitum* iz leta 1682, ki vsebuje v prvem poglavju Mrtvaški ples.

Ta prelomnica, ki nekako utemelji formo zgodnjenovoveškega mrtvaškega plesa, pa je seveda serija lesorezov Hansa Holbeina mlajšega, ki je ver-

Slika 8: Papež, *Les Simulachres & historiées faces de la mort*, Hans Holbein ml., Lyon 1538.

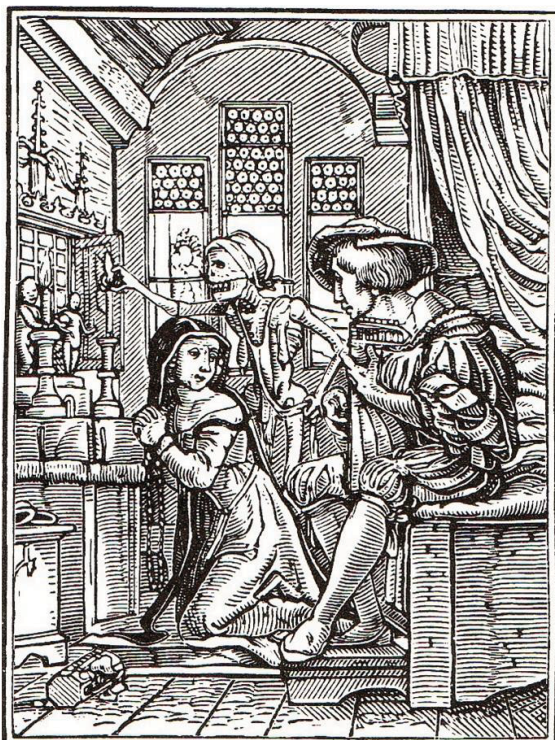
Vir: arhiv avtorja.

jetno v letih 1523/25 ustvaril risbe oziroma risane predloge za svoj Mrtvaški ples, ki so ga kopirali tako Peter Paul Rubens kot štukaterji v gradovih na Poljskem.¹³ Na lesorezne plošče je Holbeinove risbe prenesel *Formschneider* oziroma lesorezec Hans Lützelburger, ki je umrl leta 1526. V knjižni obliki pa so te Podobe smrti prvič izšle šele v Lyonu leta 1538 pri založbi bratov Melchiora in Gasparda Treschela z naslovom *Les simulachres et historiees faces de la mort, autant elegamment pourtraictes, que artificiellement imaginées*.¹⁴

Kot je znano, čas nastanka Holbeinovih risb ni povsem nedvomen, ena od opornih točk pa je tudi lesorez Grof in Smrt. To grafiko lahko uporabimo tudi kot nekakšno uvodno podobo, s katero lahko nazorno predstavimo vso kompleksno kritičnost Holbeinove serije lesorezov, na katerih je razvidna tudi reformacijska verska naravnost. Na tem listu je upodobljen bogato oblečen grof, ki ga Smrt nenadoma napade in ga skuša pokončati s ščitom. Tudi sicer je za Holbeinovo serijo podob smrti značilno, da je prikazan konec življenja v nekem trenutku, ko se določen predstavnik stanov nenadoma znaj-

13 O tem aspektu motiva Mrtvaškega plesa gl. Knöll, *Totentanz Reloaded*.

14 Hoffmann, »Holbeins Todesbilder,« 104–08; Hoffmann, »Holbeins 'Todesbilder',« 263–82; Buck, »Die 'Bilder des Todes',« 117–23; Pershall, »Hans Holbein's 'Pictures',« 83–96.

Slika 9: Nuna, *Les Simulachres & historiées faces de la mort*, Hans Holbein ml., Lyon 1538. Vir: arhiv avtorja.

de soočen s koncem življenja. Na listu z grofom je okostnjak odet povsem brez dvoma v raztrgana oblačila kmeta, kar je zelo zgovoren namig na nemški kmečki upor, t. i. Bauernkrieg, Kmečko vojno leta 1525.¹⁵ Ta veliki upor je vseboval tudi številne elemente upora tretjega stanu, tako da nekateri raziskovalci govore tudi o revoluciji tretjega reda tedanje tripartitne družbe, saj so se upornikom na podeželju pridružila številna mesta.¹⁶

Na tem lesorezu je torej povsem evidentna Holbeinova kompleksna in subtilna simbolika, ki ob natančnejši analizi podob izpričuje njegovo nedvomno kritičnost, s katero izpostavlja obsodbi predstavnike vseh stanov in slojev, brez dvoma pa je njegova kritika najbolj ostra v upodobitvah duhovščine.

Skorajda vse podobe klerikov so bolj ali manj jasne satire na njihove pregrehe. Če se ozremo na dva najizrazitejša primera, lahko začnemo kar s papežem, ki je tudi tu prvi v vrsti stanov. Upodobljen je sedeč na *cathedra Petri* in med kronanjem cesarja, ob katerem je na tleh cesarsko jabolko (*Reichsapfel*). Cesar je upodobljen klečeč, v trenutku ko poljublja papeževo nogo,

15 Wolgast, »Die Klerusdarstellungen,« 205.

16 Blickle, *Die Revolution von 1525*.

kar povsem jasno nakazuje oziroma kritizira cerkvene težnje po prevladi *sacerdocium nad imperium*.

Za umetnikov odnos do Kristusovega namestnika pa sta najbolj zgovorna dva hudiča, eden je levo v draperiji trona, drugi pa leži desno zgoraj in nosi v krempljih nek dokument, morda odpustke ali pismo, s petimi pečati. Tovrstne upodobitve peklenščkov so pogoste v likovni umetnosti tega časa, saj jih najdemo na primer tudi kot sestavni del mnogo figuralnih križanj. Na tovrstnih slikah jih pogosto najdemo upodobljene v trenutku, ko peklenščki zgrabijo dušo slabega razbojnika Geste, medtem ko spokorjeni Dizma izdahne dušo v roke angelov. Torej sta ta dva hudiča tu v pripravljenosti, da se polastita duše papeža, katerega delovanje in vršenje funkcij je oziroma bo nenadoma prekinila smrt. Ta je tu zastopana z dvema okostnjakoma, enim, ki mu zre čez levo ramo, in drugim, ki s križem v roki stoji ob robu dogajanja na desni strani prizora.

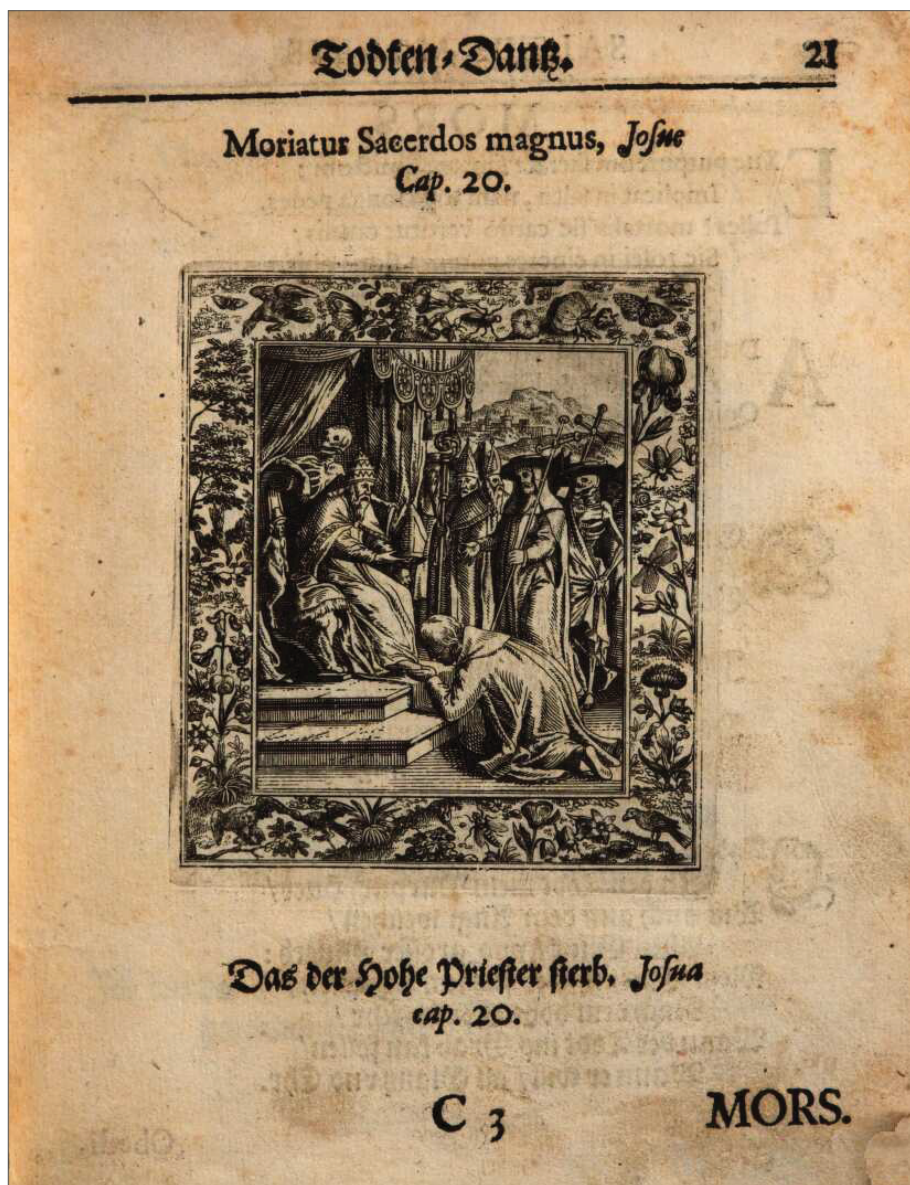
Drug tovrstni primer je Nuna in Smrt, kjer je prikazan greh nečistovanja, s katerim je pred majhnim, t. i. nabožnim oltarjem klečeča nuna prelomila redovniško zaobljubo. Namesto k podobam na oltarju zre nuna, ki drži v rokah rožni venec, v mladega, bogato oblečenega moža, sedečega na postelji, ki ji igra na lutnjo. Seveda gre za parafrazo iz številnih poznogotskih in renesančnih upodobitev znanega motiva dvorjenja, le da je pri Holbeinu ljubezenska idila v nasprotju z vsemi meniškimi pravili, predvsem pa je kot nekakšna kazen zanj tukaj Smrt, ki v podobi okostnjaka ugaša svečo na oltarju, kar nazorno simbolizira konec življenja, podobno kot razbita peščena ura na tleh levo spodaj.

Pri teh primerih gre le za nekaj najbolj eklatantnih primerov kritike v Holbeinovi *Podobah smrti*, v katerih tudi sicer nikakor ne manjka jedkega satiričnega in kritiškega duha. S tem prelomnim delom pa je v tem času v Baslu delujoči slikar ustvaril vzor za množico kopistov, posnemovalcev in poskusov priredb.

Ena teh je tudi Valvasorjevo *Prizorišče človeške smrti v treh delih*, kjer je na začetku, torej v prvem delu, Mrtvaški ples. Knjiga je bila začeta že leta 1680, natisnjena v Ljubljani leta 1682, založnik, ali, bolje, distributer, kot bi lahko rekli danes, pa je bil Johann Baptist Mayr v Salzburgu. Bakrorezi Mrtvaškega plesa v prvem delu knjige so najverjetneje delo Andreja (Andreas) Trosta, grafike za druga dva dela, Različne vrste smrti in Muke pogubljenih, pa je ustvaril Ivan (Johann) Koch.

Te podobe v *Der Toden~Tanz* ali *Saltum mortis*, torej *Plesu smrti*, kot se naslov poglavja glasi v nemščini oziroma v latinščini, so brez dvoma imele za osnovo Holbeinove lesoreze, ravno tako pa lahko z gotovostjo trdimo tudi, da so bile nekakšen vmesni člen druge, kasnejše izdaje in priredbe Holbeino-

Slika 10: Papež, *Theatrum mortis humanae tripartitum*, J. V. Valvasor, Laybach 1682.

Vir: Österreichische Nationalbibliothek, Dunaj.

vega originala, ki je doživel po prvem natisu v knjižni obliki še številne kopije in priredbe.

Že v prvem znanem besedilu o Valvasorjevem Mrtvaškem plesu, ki ga je v dveh delih leta 1888 v *Laibacher Zeitung* objavil Eduard Samhaber, je kot vzor omenjena kölnska izdaja oziroma priredba Holbeinovega Mrtvaškega plesa, ki je izšla leta 1555.¹⁷ V novejših raziskavah je ravno tako kot vmesni člen med Holbeinom in Valvasorjem navedena kölnska izdaja Mrtvaškega plesa iz leta 1555. Gre za knjigo, ki sta jo objavila dediča Arnolda Birckmanna, in sicer Johann in Arnold Birckmann ml., z naslovom *Imagines mortis. His accesserunt, epigrammata*, katere 53 lesoreznih ilustracij, ki jih je ustvaril in s črko a signiral Arnold Nikolai, skoraj povsem ustreza Valvasorjevi vrsti bakroreznih podob.¹⁸

Arnold Nikolai je bil grafik in *Formschneider*, ki je bil dejaven predvsem za tiskarno Plantinova v Antwerpnu, grafike v tej kölnski izdaji iz leta 1555 pa so zrcalno obrnjene in proste, a dokaj natančne kopije Holbeinovih lesorezov. Že pri Nikolajevi podobi papeža manjkata oba hudiča, vključno z zapečatenim pismom, ki je pri Holbeinu verjetno predstavljalo odpustke. Knjiga bratov Birckmann *Imagines mortis* pa zopet ni zgolj prevod Holbeinove *Simulachres et histories faces de la mort*, ampak je tako s podobami kot s tekstom sorodna objavam, ki so v vmesnem času izšle pri bratih Jeanu in Françoisu Frelonu, ravno tako v Kölnu.¹⁹

Valvasorjeva edicija je seveda nastala v drugih časih, približno stoletje in pol po Holbeinovih izvirnikih, kar je tudi eden od razlogov za spremembe in prilagajanje dobi. Kot ilustracijo spremenjenih verskih, protireformacijskih in protireformacijskih razmer ter stanja duha v absolutistični družbi lahko navedemo kar uvodno besedilo oziroma cenzorsko mnenje na prvih straneh knjige.

Frančiškan Antonij Lazari, generalni lektor svete teologije, je knjigo pregledal oziroma cenzuriral, potrditev ali odobritev v tisk pa je prispeval Frančišek Jožef Garzarolli, generalni vikar ljubljanski. V slednji je zapisano, da Valvasorjeva knjiga *Theatrum mortis humanae tripartitum* ne vsebuje »ničesar takega, kar bi nasprotovalo naukom prave vere ali načelom nravnosti«. S tega stališča je tudi razumljivo, da so nekateri bakrorezi pri Valvasorju precej prirejani, lahko bi rekli, cenzurirani.

17 Samhaber, »Valvasors Totentanz, II,« 599. To časopisni članek navaja že Emilijan Cevc (Cevc, »Ob Valvasorjevem Prizorišču,« 298, ki pa je tudi zapisal, da zaradi nedostopnosti dotične kölnske objave te Samhaberjeve trditve ni mogel preveriti. V letu 2014, in sicer ob koncu poletja, pa je v reviji IKON izšla razprava M. Germa, ki preprosto ne upošteva starejše literature (predvsem. U. Wunderlichove) in na novo odkriva to, kar je bilo znano že od leta 2000, Germ, »Saltus Mortis.«

18 Wunderlich, »Zwischen Kontinuität,« 175.

19 Wunderlich, »Zwischen Kontinuität,« 156.

Todten-Danz.

39

Anima mea desideravit te in nocte.
Isaia cap. 26.

Mein Seel hat dein zu Nacht begehrt.
Isaia cap. 26.

IMPE-

Slika 11: Nuna, *Theatrum mortis humanae tripartitum*, J. V. Valvasor, Laybach 1682.

Vir: Österreichische Nationalbibliothek, Dunaj.

Najznačilnejši je prizor s papežem, kjer ni ne obeh peklenščkov, kar je sicer že v starejši kölnski predlogi, ne cesarja, ki bi ga papež kronal, saj namesto njega pred njim kleči škof, ki poljublja nogo papeža, ta pa nad njegovo glavo drži škofovsko mitro (Slika 10).

Tudi prizor z nuno je pomensko povsem predrugačen: rob postelje, na katerem pri Holbeinu sedi mladenič z lutnjo, je pri Valvasorju prazen, tako da je na tem bakrorezu nuna upodobljena po »načelih nravnosti« in v skladu z »naukom katoliške vere«, kot je terjal tedanji čas in je tudi navedeno v obeh besedilih na začetku knjige (Slika 11).

Tako nam ti primeri, ki govore bodisi o, denimo, uporniškem oziroma kritičnem nasprotovanju pri Vincencu in Janezu iz Kastva ter Hansu Holbeinu mlajšem bodisi o prilagoditvi spremenjenim verskim in družbenim razmeram pri Valvasorju v 17. stoletju, nazorno ponazorijo oba pola, med katerima v svoji zgodovini neprestano oscilira ikonografija mrtvaškega plesa, in sicer med potrjevanjem in negacijo hierarhije družbe, v kateri so nastali številni primerki tega fascinantnega motiva.

Literatura

- Blickle, Peter. *Die Revolution von 1525*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2004.
- Buck, Stephanie. »Die 'Bilder des Todes' und der Triumph des Lebens.« In *Hans Holbein d. J. Die Jahre in Basel 1515–1532*, edited by Christian Müller and Stephan Kamperdick, 117–23. München, Berlin etc.: Prestel Verlag, 2006.
- Cevc, Emilijan. »Ob Valvasorjevem Prizorišču človeške smrti.« In Janez Vajkard Valvasor, *Prizorišče človeške smrti*, 279–319. Maribor, Novo mesto: Založba Obzorja, Dolenjska založba, 1969.
- Egger, Franz. *Basler Totentanz*. Basel: Friedrich Reinhardt Verlag, 1990.
- Germ, Martin. »Saltus Mortis in Valvasor's Theatrum Mortis Humanae Tripartitum. A Copy of Holbein's Dance of Death?« *IKON* 7 (2014): 313–26.
- Gertsman, Elina. *The Dance of Death in the Middle Ages. Image, Text, Performance*. Turnhout: Brepols Publishers, 2010.
- Hammerstein, Reinhold. *Tanz und Musik des Todes. Die mittelalterlichen Totentänze und ihr Nachleben*. Bern, München: Francke Verlag, 1980.
- Hoffmann, Konrad. »Holbeins Todesbilder.« In *Ikonographia. Anleitung zum Lesen von Bildern. Festschrift Donat de Chapeaurouge*, edited by Bazon Brock and Achim Preiß, 97–110. München: Klinkhardt & Biermann, 1990.

- Hoffmann, Konrad. »Holbeins 'Todesbilder': Laienfrömmigkeit im Todesbild im Vor- und Frühreformation.« In *Laienfrömmigkeit im späten Mittelalter. Formen, Funktionen, politisch-soziale Zusammenhänge*, edited by Klaus Schreiner, 263–82. München: R. Oldenbourg Verlag, München 1992.
- Huizinga, Johan. *Jesen srednjega veka*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2011/1919.
- Kaiser, Gert. *Der tanzende Tod. Mittelalterliche Totentänze*. Frankfurt am Main: Insel Verlag, 1982.
- Kiening, Christian. *Das andere Selbst. Figuren des Todes an der Schwelle zur Neuzeit*, München: Wilhelm Fink Verlag, 2003.
- Knöll, Stefanie, ed. *Totentanz Reloaded. Zum Verhältnis von Original und Reproduktion*. Düsseldorf: Düsseldorf University Press, 2011.
- Mellinkoff, Ruth. *Outcasts. Signs of Otherness in Northern European Art of the Late Middle Ages*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press, 1993.
- Pershall, Peter. »Hans Holbein's 'Pictures of Death.'« In *Hans Holbein: Paintings, Prints, and Reception*, edited by Mark Roskill and John Oliver Hand, 83–96. New Haven, London: Yale University Press, 2001.
- Samhaber, Eduard. »Valvasors Totentanz, I.« *Laibacher Zeitung* CVII, no. 70, March 25, 1888a, 591–92.
- Samhaber, Eduard. »Valvasors Totentanz, II.« *Laibacher Zeitung* CVII, no. 71, March 27, 1888b, 599–600.
- Vignjević, Tomislav. *Mrtvaški ples v Istri. Beram in Hrastovlje*. Koper: Univerzitetna založba Annales, 2013.
- Wolgast, Eike. »Die Klerusdarstellungen in den oberdeutschen Totentänzen und in Holbeins 'Bildern des Todes.'« In *Bild und Geschichte. Studien zur politischen Ikonographie. Festschrift für Hansmartin Schwarzmaier zum fünfundsiebzigsten Geburtstag*, edited by Konrad Krimm and Herwig John, 197–220. Sigmaringen: Jan Torbecke Verlag, 1997.
- Wunderlich, Uli. »Zwischen Kontinuität und Innovation – Totentänze in illustrierten Büchern der Neuzeit.« »Ihr müßt alle nach meiner Pfeife tanzen«. *Totentänze vom 15. bis 20. Jahrhundert aus den Beständen der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel und der Bibliothek Otto Schäfer Schweinfurt*, edited by Winfried Frey and Hartmut Freytag, 137–202. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2000.

Sodobne študije o fajdi in političnem nasilju v rimsko-nemškem cesarstvu in na Nizozemskem: uporabna primerjava za Furlanijo leta 1511

Mauro Ambrosoli

Edward Muir (1993)¹ in Furio Bianco (1995)² sta ponudila dve interpretaciji tragičnih dogodkov iz leta 1511 v Vidmu in Furlaniji, pri čemer sta se navezovala na dve šoli, dejavni približno tri desetletja: ena je povezana s socialno antropologijo, ki je, izhajajoč iz Glucksmanovih in Petersovih študij, analizirala konflikte in njihovo razrešitev v preddržavnih družbah; druga pa se navdihuje pri širokem naboru različic historičnega materializma. Specialistični žargon političnega nasilja (fajda, maščevanje, *blood feud*, *Fehde* ipd.) se nanaša na zgodovinske situacije, ki so na meji med zakonitostjo in nezakonitostjo. Študije iz zadnjega desetletja o Severnem morju, Škotski, Skandinaviji, Franciji, Nizozemski, nemških državah in Sredozemlju spodbujajo raziskovanje fajde oz. individualnega ali kolektivnega maščevanja v okviru nastajanja sodobne države in njene zmožnosti, da nasilje zatre in nadzoruje. Razumevanje takratne situacije v cesarskih deželah in na Nizozemskem je lahko zelo uporabno za primerjavo s Furlanijo leta 1511 in lahko ponudi nova raziskovalna izhodišča.

Novejši in najnovejši prispevki k *Fehderecht* ali *Raubrittertum* na Nemškem v 15. in 16. stoletju

Dolgo sprejeta interpretacija glede zakonitosti fajde (*Fehderecht*) kot sistema za razrešitev sporov v cesarskih deželah, ki jo je podpiral predvsem Otto Brunner (1898–1982) v delu *Land und Herrschaft* (1939, 1942, 1947 in kasnejše izdaje), je zanemarjala dejstvo, da je bila fajda zakonsko urejena in da je cesarska oblast cerkvam, prebivališčem, mlinom, kmetijskim pripomočkom, mostovom, še posebej pa cesarskim cestam, posameznikom, verskim osebam, ro-

---

1 Muir, *Mad Blood Stirring*.

2 Bianco, *1511*.

marjem, trgovcem, ženskam, kmetom, lovcem in ribičem zagotavljala zaščito in kaznovala tiste, ki je niso upoštevali. Študije o fajdi na Nemškem so se ponovno okrepile po diskusiji, ki jo je leta 1993 sprožil Gadi Algazi v sintezi rezultatov svoje doktorske dizertacije.³ Algazi je po natančni analizi Brunnerjeve neustrezne rabe nemškega besedišča o funkcijah fevdalnega plemstva v poznem srednjem veku⁴ spodbudil raziskovanje jezika v dokumentih iz obdobja med letoma 1350 in 1550. Ugotovil je, da v praksi ni prihajalo do razlikovanja med »plemiško« in »krvno fajdo«. Dejansko fajda ni bila plemiški privilegij in se je izvajala tudi izven zakonsko urejene sfere, o njeni legitimnosti pa so sodobniki že razpravljali.⁵ Vsekakor je predstavljala osrednji trenutek družbene produkcije nasilja: plemiči so v njej sodelovali, da bi jih zaradi tega njihovi lastni kmetje prosili za zaščito pred nasiljem nasprotne strani. Kazala se je kot pravica ropanja in požiganja (*Raub und Brand*) na zemlji in imetju drugih kmetov. Druga splošna utemeljitev fajde kot branjenja časti je prav tako povsem umetna: šlo je za drago početje, ki je terjalo zastavitev (*Pfand*) fevdov in gradov. Sklenemo torej lahko, da je zasebna vojna služila ohranjanju družbenega reda, saj je proizvajala potrebo po zaščiti in obrambi.

Algazijevo tezo je uporabil izraelski zgodovinar Hillai Zmora v svoji raziskavi o fajdah med 15. in začetkom 16. stoletja v Frankoniji, nemškem ozemlju, ki je bilo skupaj z bližnjo Švabsko temu pojavu najbolj izpostavljeno. Že Werner Rosener (1982)⁶ je ugotavljal, da je med 15. in 16. stoletjem do fajd prihajalo, ker je plemstvo nasproti vse večjim prihodkom trgovskega stanu postajalo siromašnejše: plemiči, ki so zemljiško gospostvo (*Grundherrschaft*) zamenjali z denarnim zakupom, so se morali soočiti z gospodarskim padcem in so bili označeni za roparske viteze (*Raubritter*). Treba pa je opozoriti, da je izvajanje fajde ali zasebne vojne kot izključno plemiškega privilegija, torej privilegija družbene skupine, ki je v nemških deželah imela vladarsko funkcijo, v krizo spravljal visoko cesarsko oblast.

Brunner je trdil, da sta bili fajda in vojna v poznem srednjem veku dva različna pojava: poleg tega na Nemškem uničevalnih vojn, ki bi vodile do nastajanja nacionalnih držav, ni bilo. Razlika je, če upoštevamo težavno širjenje

3 Algazi, »The Social Use,« 253–73 in Algazi, *Herrengewalt*.

4 »Schutz und Schirm gegen Rat und Hilfe lautet die Formel«. *Schirm* je beseda, ki so jo kmetje uporabljali s pomenom zaščite in jo je treba razumeti kot izraz med pravicami in dolžnostmi, ki so si jih vzajemno priznavali gospodje in podložniki; »Holde ali Hulde«, ki pomeni *Gnade* ali *Gratia*, Brunner razlaga kot »arbitrarnost ali voljo«, s katero so obdavčili svoje kmete, Algazi, *Herrengewalt*, 9, in sledeče ter *passim* do 121.

5 Glej na primer *De concordantia catholica libri tres* brixenškega škofa Nikolaja Kuzanskega/Niklaus von Kues.

6 Rosener, »Zur Problematik,« 469–88. Glej tudi Goerner, *Raubrittertum*.

fajd v drugi polovici 15. stoletja, netočna in zavajajoča.⁷ Treba je tudi upoštevati, da v nemških zgodovinskih dokumentih najdemo kar devet različnih rab besede *Fehde*, katere osnovni pomen je zasebna vojna.⁸ Brunnerjeva interpretacija fajde je bila v funkciji prekletstva (*damnatio*) liberalne družbe in je legitimirala zatekanje k nasilju na tistih političnih področjih, ki jih meščanske institucije niso pokrivala.⁹ Legitimnost vojne proti cesarju iz zasebnih razlogov, ki jo je potrdil Vestfalski mir (1648), je predstavljala že prisvojeno pravico branjenja političnega prostora vsakega plemiča pred cesarskimi ekspanzionističnimi cilji: vendar je šlo za pravico, ki je posegala v zagotavljanje družbenega miru in miru (*tranquilitas*) vseh stanov cesarstva, ki ga je moral zagotavljati cesar.

Vredno je upoštevati Algazijeve ugotovitve, ki jih navaja Zmora pri drugačnem branju fajde in zasebnih vojn do sredine 16. stoletja.¹⁰ Na osnovi Tuki-didove razlage konflikta med Atenami in Šparto Zmora meni, da lahko vzroke za fajde zvedemo na strah, čast in interes. Do takšne situacije je prišlo z odpravo neodtujljivosti fevdov, ki sta jo dopustila francoski kralj in cesar, ko sta ugodila papeževim zahtevam za financiranje tretje križarske vojne. Na ta način je bila velika večina nemške plemiške lastnine ob koncu 15. stoletja zastavljene (*Pfandherrschaften*), dolгови enega plemiča pa so hkrati predstavljali dobroimetje drugih, saj je bilo regionalno plemstvo, da bi se izognilo vstopu merkantilnega kapitala, medsebojno vsepovprek povezano z nizom kreditnih odnosov. Kreditni krogotoki niso bili vsem odprti na enak način: Hans Georg Absberg je imel več kot 24.000 guldnov dolga, od tega jih je več kot 15.000 dolgoval plemičem, še posebej svaku, sinu in mejnemu grofu Brandenburg-Ansbacha. Pogosto so dolгови enega plemiča negativno vplivali na druge posojilodajalce; ko zadolženi plemič ni mogel poplačati svojih dolgov, je s tem v težaven položaj spravljal dolg seznam posojilodajalcev-posojilojemalcev. Po mojem mnenju v tem zgodovinskem kontekstu tudi običajno najpogosteje navajan motiv za fajdo – namreč tisti, vezan na branjenje časti, ni tako relevanten: meja med branjenjem časti in branjenjem lastnine je zelo tanka, saj je napadeni plemič moral vsej družbi posredovati jasno sporočilo, da se je sposoben braniti sam. Po enem od takratnih virov so fajde v Frankoniji po-

7 Za srednjejužno Nemčijo omenimo vsaj bamberško fajdo 1462–1469/70; vladarsko vojno 1458–63; mainško fajdo 1461–63; wurzburško fajdo okoli 1450; med letoma 1460 in 1465 je bil Friderik III. v vojnah proti bratu Albertu in bratrancu Sigismundu, goriškemu grofu, mestu Dunaj, Georgu von Puchheimu in njhovim zaveznikom.

8 Fehn-Claus, »Erste Ansätze«, 93–138.

9 Glej različne izdaje Brunner, *Land und Herrschaft* 1939, 1942, 1947, in kasnejše Weigl, »Rezensionen« k Brunner, *Land and Lordship*, 113–16.

10 Zmora, *State and Nobility*.

tekale skoraj brez prekinitev, saj so »baroni in plemiči redno napadali gradove, požigali vasi in kradli živino«. ¹¹ Požigi in poškodovanje lastnine so plemiču onemogočale, da bi poplačal dolgove svojemu posojilodajalcu, in so tako še stopnjevali spiralo nasilja (*Gewalt*), na kateri je temeljila oblast plemičev. Po treh fajdah proti Kölnu leta 1488 je Franz von Sickingen leta 1515 vse svoje vire usmeril v fajdo proti mestu Worms ¹² z jasnim namenom, da bi postal njegov volilni knez. Uspelo mu je postati le vojni gospod v službi Maksimilijana I. Njegova podpora ga je opogumila, da je organiziral še eno fajdo, tokrat proti tevirskemu škofu, t. i. vojno vitezov (1523), v kateri je izgubil življenje. V takšnih okoliščinah se je krog udeležencev v fajdah omejil na visoko plemstvo, ki je delovalo v tajnosti in skladno s centralno oblastjo. Fajde v Frankoniji se niso končale po zaslugi deželnega miru (*Landfriede*, 1495) Maksimilijana I.: namesto tega so se hkrati z luteransko krizo začele mnoge nove. Algazijeve in Zmorajeve teze so spodbudile razpravo ter še posebej številne nove raziskave, ki polemizirajo z Zmorajevimi ugotovitvami, da naj bi fajde izvajalo samo plemstvo in da naj bi po letu 1540 postale redkejšje: brandenburški sodni arhivi kažejo, da do upada fajd ni prišlo, saj so te trajale vse do konca 17. stoletja, vendar so postajale kazni zanje vse strožje, odkar je fajda kot sredstvo razreševanja sporov izgubila podporo lokalne skupnosti. ¹³

Howard Kaminsky ¹⁴ se na osnovi Brunnerjeve knjige (ki jo je leta 1999 prevedel v angleščino) ukvarja bolj z analizo zgodovinopisnih vprašanj, raziskava Christine Reinle pa predstavlja pomembnejši osebni prispevek k raziskovanju gospodarske rasti in institucij, v katere se umeščajo tudi fajde v nemških deželah v 16. stoletju. Fajda Hansa Kolhasa (1500–1540), trgovca iz berlinskega predmestja, ki je izhajal iz kovaške in pleskarske družine, se je pričela 1. oktobra 1532 v neki krčmi v Wellaunu, kjer si je plemeniti veleposestnik Günther von Zschwitz nezakonito prilastil dva Kolhasova konja, obtožujoč ga, da mu jih je ta ukradel. ¹⁵ Hans se je obrnil na volilnega kneza Joachima I, a brez uspeha. Nato se je obrnil na volilnega kneza Saške, v okviru katere se je nahajalo gospostvo Zschwitz: konji so mu bili vrnjeni v slabem stanju, saj so jih uporabljali za delo na poljih in so bili hranjeni s slabo krmo (*sic*), zato je od viteza terjal nadomestilo. Obupani Hans je pismo o fajdi poslal saškemu

11 Zmora, *State and Nobility*, 153 in 159.

12 Podedoval je 29 gradov ali njihovih delov, k tem pa je dodal še 47 zastavljenih, od tega 21 mest.

13 Peters, »Leute-Fehde« in Eriksson, Krug-Richter, *Streitkulturen, Gewalt, Konflikt*. Zmorajev odziv na pripombe je dostopen v *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 178–91, citiranjem v nadaljevanju besedila.

14 Kaminsky, »The Noble Feud,« je bolj vezan na zgodovinopisja vprašanja, analizirana na podlagi Brunnerjevega dela (prevedenega v angleščino leta 1999).

15 Reinle, *Bauernfehden*.

svetu. Leta 1534 so nadomestilo v višini 600 guldnov razveljavile višje oblasti: Martin Luter je Hansu svetoval, naj odstopi od fajde. Fajda se je razširila na območje Berlina in med represalijami je Hans volilnemu knezu odnesel nekaj srebra. Leta 1540 so ga skupaj s pajdašem ujeli in ga usmrtili. Kolhasov primer je najbolj znan, sledijo pa mu podobni, v katerih v glavnih vlogah nastopajo kmeti, obrtniki in meščani. Reinlova polemizira z Algazijevimi ugotovitvami, da naj bi bila fajda izključna pravica visokega plemstva: dejansko so dolgotrajne fajde sprožali tudi kmetje, kot je bil Tirolec Pater Passler; konflikt je leta 1525 prerasel v vojno med tirolskimi kmeti, ki jo je vodil prav Passler. Raziskava temelji na bibliografskih in arhivskih virih srednjeveške Bavarske, ki omogočajo natančno seznanjanje s postopki in sodbami vojvodskih deželnih sodišč (*herzogliches Landgericht*). Fajde, ki so jih organizirali kmetje in meščani, se niso v ničemer razlikovale od postopkov plemiških fajn. Ker so bile fajde pogoste, so bavarski sodniki začeli odrejati ohranjanje miru namesto maščevanja za doživete krivice: *Landesordnungen* (1474, 1501, 1508) in *Langebote* tako predstavljajo dokumente, s katerimi so uradniki določenega okrožja skušali zagotavljati mir. V obdobju gospodarske rasti ob koncu 15. stoletja je bavarski vojvoda izdal seznam težjih kaznivih dejanj ter svoje podvojvode pooblastil za odpuščanje in spreminjanje fizične kazni v denarno. V 57 letih lahko naštejemo vsaj 258 kmečkih fajn: do nasilja je sicer prihajalo v manj kot 20% primerov, večinoma je bilo z nasiljem zgolj zagroženo. Od leta 1490 dalje je vojvoda začel zatirati fajde, odgovorni zanje pa so morali več denarja porabiti za beg in izgon z Bavarske kot pa za predvideno denarno kazen. Po običajnem pravu je do kmečkih in meščanskih fajn najpogosteje prihajalo zaradi zaščite lastnih pravic in te so se odvijale znotraj posameznega izvornega družbenega sloja. Denarna kazen za kršitelje je kot rešitev koristila vojvodski upravi, saj je zaradi splošne razširjenosti fajn zanjo predstavljala vir dohodka. Do podložniških fajn je prihajalo tudi na drugih območjih od Alzacije do Brandenburga, kjer so se v to prakso vključevale tudi ženske; te so bile na Bavarskem izključene. Ob koncu srednjega veka je imela Bavarska boljšo upravo in večje skupnostno sodelovanje: fajde so se končale le, ko ena od vključenih skupin ni več imela podpore skupnosti.

Sklenemo torej lahko, da je uporaba nasilja in sile v sporih izhajala iz obrambnih praks podrejenih skupin in iz odpora, ki ga je v družbi zagotavljala pravica »navadnega človeka« v odnosu do plemstva. Prisotnost nasilja je manj pomembna od načel zakonitosti, ki so jih poskušali uveljaviti. Zaključimo torej z ugotovitvijo, da so se lahko navadni ljudje – tako posamezniki kot institucije –, ki niso bili plemiškega stanu, k nasilju zakonito zatekali zaradi

zaščite lastnih pravic: poleg tega tudi v primerih, ko je plemstvo ljudstvu odgovorilo z nasiljem, je moralo večkrat dokazovati, da je nasilje uporabilo na zakonit način.¹⁶

Nizozemska: mesta, burgundska država in imperij

Po zaslugi poroke Filipa Drznega z Margareto (1384), univerzalno dednjo očeta, grofa Flandrije, so burgundski vojvode svoja pooblastila razširili na Nizozemsko. Po vojvodskem zgledu so se v Flandrijo preselile številne francoske plemiške družine in tam prek porok pridobile nasledstvene pravice ter se pridružile velikim aristokratskim in patricijskim družinam v Brugesu, Gentu in Antwerpnu. Vojvode niso mogli spregledati finančnih sredstev flamskega in brabantkega meščanstva, ki sta med stoletno vojno vsilila anglo-burgundsko povezovanje. Hkrati so za utrditev vojvodske oblasti, ki je želela postati kraljeva, vsilili tudi upravne institucije po francoskem modelu.

Boj za lokalno oblast je znotraj mest še naprej sprožal močna rivalstva: frakcije so sledile lastni dinamiki in družbeni sestavi vpletenih družin. Vojvode so te notranje razkole izkoriščali za povezovanje z izbrano frakcijo, pri tem pa so uporabljali koruptivne vzvode ter, splošneje, agresivno »nacionalno« politiko do političnih in upravnih privilegijev mest. Nepredvidena smrt Karla Drznega v bitki pri Nancyju (januarja 1477) je stopnjevala politični spopad v mestih. Mesec zatem je Marija podpisala »Veliki privilegij«, ki je mestom v Flandriji, Brabantu, Hainautu in Holandiji povrnil lokalne pravice, ki so jim jih bili vojvode ob različnih priložnostih odvzeli. O različnih problematikah v tistih turbulentnih letih umestno razpravlja posebna številka revije »Tijdschrift voor Geschiedenis«.¹⁷

Mesta in ekonomska moč; vojvodina in uradniki; mestne elite in politični posredniki

Leta 1384 je grofija Flandrija postala konfederacija mest (*Rechtstad*) in nepravna država (*Rechtstaat*), v kateri se je institucionalna sila mestne moči kazala v pravici do upora podložnikov proti vojvodam, ki so morali spoštovati podeljene privilegije. Angleško zavezništvo je flamski tekstilni manufakturi zagotovilo potrebno volno za trgovski razvoj in vključitev delovne sile iz ljudskih stanov, ki so jo imeli za sestavni del javnega dobrega.

Vojvode so mestne institucije vključili v upravno strukturo po francoskem zgledu (svetovadni zbori, računovodske komore in kancelarije), ki je ustvarila novo vojvodsko upravno elito, vzporedno urbanim elitam. Ta skupi-

16 Reinle, *Bauernfehden*.

17 Tijdschrift voor Geschiedenis, 123, 2010, no. 2.

na ljudi se je preoblikovala v ceh dvorjanov z močjo (*powerbrokers*), političnih posrednikov med vojvodami, mestnimi elitami in ljudskim stanom.¹⁸

Odprlo se je novo poglavje političnih odnosov med podložniki-meščani in burgundskimi vojvodami: razmerje med vladarjem in ministrom-uradnikom se je izražalo skozi darovanje in ne zaslužek – skozi darovanje dobrin, denarja, nadomestil, a tudi uradnikovih posojil vladarju. Pomembno je spomniti, da so se burgundski vojvode radi predstavljali kot podporniki sodstva: Filip Dobri (1396–1467) je bil označen kot *chef de justice en chrestianneté*, ekonomsko blagostanje pa je spadalo pod sodno upravljanje. Davčno področje je postalo pomemben del javnega (*res publica*).¹⁹ Ta nov institucionalni segment je bojem med mestnimi frakcijami dal novo razsežnost.

Vse tu uporabljene študije kažejo, da je bila večina flamskih in hollandskih mest razdeljenih na frakcije še pred prihodom burgundskih vojvod. Vojvode in kasneje Maksimiljan so razsežnost političnega spora »mestnih frakcij« stopnjevali v »strankarske boje«. Boj med frakcijami je družinam omogočal, da so svojo moč širile s korupcijo, goljufigo in nepotizmom. Burgundski vojvode so ustvarili stranko, ki je podpirala reorganizacijo države v monarhično in centralizirano obliko.²⁰

V Flandriji so frakcije reproducirale isti model: jedro z močno družbeno kohezijo zaradi obsežnega sorodstva, ki ga je podpiralo še obrobje simpatizerjev, s katerimi so si delili ekonomski, politični in ideološki diskurz. Korporativna struktura je omogočila, da se kompleksnejše politične konflikte iz frakcije izloči. Politična vključenost burgundske dinastije v mestne frakcije v Flandriji je neizpodbitna, lahko pa tvegamo tezo, da se je, vsaj v urbaniziranih območjih, *Staatsmacht* oblikovala še pred pojavom zasebnega nasilja manjše intenzivnosti. Po drugi strani so vojvode na lokalni ravni izvajali različne oblike nenehne korupcije in v tajnosti podžigali rivalstvo med patriciji ter tako povečevali mestna politična rivalstva. Jan Dumolyn je podrobneje raziskal primer ozemlja Franc de Bruges, ki je predstavljalo plemiški stan: kljub preferenčni vezi z vojvodami so uradniki še naprej zasledovali svoje interese in pri tem privilegirali člane lastne družine tako pri zasedanju javnih funkcij kot pri pomembnih položajih v regionalnih cerkvenih institucijah ali v elitnih meščanskih bratovščinah, ki so jih obiskovali tudi vojvode. Novi prišleki v vojvodsko službo so se poročali in investirali v hiše in zemljišča ter se rade volje povezovali z lokalnimi patricijskimi družinami. Poroke so vodile v povzpenjanje po lokalnih upravnih funkcijah v Gentu, Brugesu in Arteveldu.

18 Stein, *Powerbrokers*.

19 Glej tudi J. Dumolyn, »Justice, Equity,« 1–20.

20 Dumolyn, »Les reseaux politiques locaux,« 309–30.

Tako je vladarjeva stranka nastajala tudi v mestih, ki vojvodam niso bila posebej naklonjena. Vojvode so skušali integrirati lokalne elite, višji uradniki pa so se pretvarjali, da branijo interese lokalne politične skupnosti. Nazadnje so vsa višja uradniška omrežja služila vojvodskim interesom.²¹

Ljudski upori in habsburško gospostvo

Smrt Karla Drznega pred obzidjem Nancyja (1477) pri poskusu podreditve tega uporniškega mesta je ustavila tudi projekt povzdignjenja vojvodine v kraljevski stan, v katerega je investiral z zaroko svoje edine dedinje Marije z Maksimiljanom Habsburškim, sinom cesarja Friderika III. Marija Burgundska je bila prava dedinja vojvodine, ki ji je Maksimilijan vladal kot princ soprog (avgust 1477): v prvih letih vladanja je mestni partikularizem okrepil njegov položaj z zavezništvom s premožno elito, ki je bila nezadovoljna, saj jih vojvode niso kooptirali v vladne strukture, temveč so se povezali s cehi ljudskih slojev, da bi tako tako postavili na preizkušnjo vojvodsko vladavino.

V Gentu, Maastrichtu, Brugesu, Ypresu, Bruslju, Antwerpnu, Bois le Ducu, Valenciennesu in v Digionu je prihajalo do številnih uporov. Kompleksnost politične situacije je v svojem nedavnem članku predstavila Jelle Haemers.²² Javne manifestacije so bile mišljene kot preizkus kohezivnosti in solidarnosti med člani cehev in kot zadnje sporočilo mestnemu svetu, da bodo v mestu, če težave ne bodo rešene, prešli na nasilje. V Brugesu je občanska cehovska manifestacija povzročila razveljavitev prvega Bruškega privilegija, ki je Franc de Bruges izključila iz štirih vojnih enot Flandrije.

V Gentu je bil upor leta 1477 zaradi nasilne represije še bolj divji. Gent je Karlu Drznemu poslal več pritožb proti njegovemu očetu Filipu Dobremu zaradi zatrtja upora, ki ga je sprožil Daneel Sersdangers, župan med letoma 1449 in 1453. Ostro zatrt je bil tudi upor iz leta 1468. Meščansko elito, ki so jo podpirali tudi obrtniški cehi, je posebej motil sporazum iz Gravera iz leta 1453 ter restrikcija iz Genta iz leta 1468. Med demonstracijami leta 1477 je prišlo do nemirov zaradi ukaza, ki je mestnim cehom odvzel grbe in pravico, da jih uporabljajo na javnih manifestacijah. Tako sta bila januarja 1477 sporazuma iz leta 1453 in iz leta 1468 razveljavljena. Nova močna koalicija, ki so jo sestavljali člani obrtniških cehev in mestne elite, je zavladala mestu. Politične nasprotnike so eliminirali: cehom je bilo dovoljeno uporabljati svoje grbe, obdavčitve so odpravili, izvedli so niz obsodb s smrtjo (med osem in dvanajst), številne uradnike prejšnjega režima so poslali v zapor, še posebej tiste, ki so bili odgovorni za slabo mestno upravljanje in za dolg zaradi upora iz leta 1468,

21 Dumolyn, »Les réseaux politiques locaux,« 316, 318–19, 326, 328–29.

22 Haemers, *For the Common Good*.

ki so ga plačali predvsem obrtniški cehi. Dejansko so izključili vse vojvodske uradnike, ki so sodelovali v mestni vladi in v zatrtju iz leta 1453 in 1468: tako so eliminirali socialni kapital, ki bi Mariji Burgundski omogočil vladanje.²³ Vojvodinja je leta 1482 pri padcu s konja nesrečno umrla.²⁴

Marija je v oporoki v imenu sina Filipa imenovala za vladarja Maksimilijana Habsburškega: oporoko so številna mesta izpodbijala, saj poročna pogodba v primeru otrok Maksimiljanovega dedovanja ni predvidevala. Mesto Gent je Maksimiljana kot vladarja zavrnilo: v Gentu, Brugesu in Ypresu so januarja 1483 vzpostavili vladni svet. Leta 1485 si je cesarska vojska podredila mesta in znova prevzela oblast nad grofijo. Maksimiljan je zaveznike našel v vojaškem plemstvu grofije Bruges: mesto je plemstvu odvzelo politično oblast, zato se je to v boju povežalo z vladarjem. Konec leta 1481 se je moral Maksimiljan za ponoven prevzem oblasti zateči k nasilju, pobijanju sovražnikov in zapiranju nasprotnikov ter kršenju privilegijev: izgubil je bil tudi podporo podložnikov. Maksimiljan, ki je želel vladati brez nadzora cehov, je imel podporo trgovske elite iz Brugesa in Ypresa. Skoraj vsem cehom so vladale skupine iz srednjega razreda ali elite, v mestni in državni politiki pa so lahko sodelovali le njihovi vodje. V branjenju avtonomije mest sta se združila avtonomija in federalizem: za Gent je bilo značilno, da so se avtoritarnemu vladanju vojvod upirale tudi plemiške družine. Združeni z različnimi skupinami srednjega razreda so lahko predstavljali močan odpor Maksimiljanovim zahtevam. Župana Willem Moreel in Maarten Lem sta se leta 1479 in 1481 uprla Maksimiljanu in se dokončno povezala z gentskimi uporniki (1481), saj je bilo za politično kulturo v Flandriji nesprejemljivo, da centralna oblast ne spodbuja gospodarstva in trgovine.²⁵ Politični boj v Brugesu se je nadaljeval tudi v naslednjem desetletju (1482–1492), šibka centralna oblast upora ni zmogla zatreti, še manj pa preprečiti, da bi stranka Maksimiljanovih nasprotnikov kljub ponovni nadvojvodovi osvojitvi Brugesu in krvavemu zatrtju vodij nasprotne frakcije (1485) prevzela oblast. Leta 1488 se je usoda obrnila in frakcija Willema Moreela je udarila po vodjah »kovančarjev«,²⁶ Maksimiljana pa so zaprli v Bruges, kjer je ostal vse do maja 1488; sledilo je močno nasilje, vse dokler ga ni osvobodila cesarska vojska.²⁷

23 Haemers, *For the Common Good*, 228–35.

24 Davids, Lucassen, *A Miracle Mirrored*, 107–10.

25 Haemers, *For the Common Good*, 263–69.

26 Ob Marijini smrti je Maksimiljan v potrditev lastnega vzpona na vojvodski prestol dal kovati nov kovanec z lastno podobo: zato njegovim pripadnikom pravimo »kovančarji« (ital. *monetani*, iz izraza *moneta* za kovanec), podporniki vladnega sveta, ki je vladal v imenu Filipa, Marijinega pravega naslednika, pa so dobili ime »filipinci«.

27 Prim. Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I*, 207–16.

Pomembne ugotovitve Haemersove nas usmerjajo na Bourdieuja, analizo družbenih omrežij in socialni kapital: kažejo nam, kako je družbena sestava obeh omrežij odločilno vplivala na možnost, da »filipinci« v obdobju Maksimiljanove politične krize znova prevzamejo oblast. Na koncu je prevladala pomiritev, ki je zajezila nasilno zatrtje frakcijskih vodij in tako ohranila politične kadre obeh frakcij.²⁸ V Holandiji so nove stranke znova sprožile boj med obema frakcijama, ki sta tekmovali za najpomembnejše funkcije v mestu Haag, holandskem svetu in haaški računski zbornici: med t. i. polenovkami (*kabeliauwen*), v podporo Maksimilijana, in kavliji (*hoek*), ki jih je podpirala mestna večina. Upor v Utrechtu 1482. leta, v katerem so se »kavliji« uprli Maksimiljanovemu vladanju, je vladarjevo naklonjenost po poskusu mediacije z enakomerno porazdelitvijo funkcij med obema skupinama premaknil proti »polenovkam«. ²⁹ T. i. skupina »polenovk« je ob koncu 15. stoletja predstavljala dominantno socialno mrežo in vsi njeni člani so bili med seboj – sorodstveno, prijateljsko, oblastno ali vazalsko – povezani. Živeli so v mestnem predelu, namenjenem sodišču (*hofgebied*) in so bili torej v medsebojnih sorodstvenih in prijateljskih razmerjih (kot na videmskem gradu). Rivalstvo med obema skupinama se je končalo z nastopom protestantske reformacije in prvimi obsodbami zaradi krivoverstva: številni primeri pričajo, da so sodobniki sumili, da so bile obsodbe zaradi krivoverstva dejansko motivirane s političnimi rivalstvi (kot se je v več primerih dejansko zgodilo).³⁰

Sklep

Za razpravo o koristnosti vztrajanja pri »ritualizaciji« nasilja oz. fajde, kot da bi prav zaradi »ritualizacije« nasilje na nek način postalo častno, je zelo uporaben nedavni zbornik razprav, ki sta ga uredila Netterstrøm in Poulsen.³¹ Zastavlja se vprašanje o smiselni interpretaciji fajde glede na takratne sodne postopke. Dolgoročno jih lahko interpretiramo na različne načine, saj so se pravni modeli, na katere se nanašajo, spreminjali. Prepričljiva analiza Christine Reinle kaže, da je v bavarski družbi konec 15. stoletja že obstajal jasen prehod od nasilnih ali nenasilnih fajd k bolj civilnim oblikam razrešitve sporov. V ta prehod se umeščajo tudi pravni postopki, ki jih je vojvoda uvedel še pred Večnim mirom Maksimilijana I. iz leta 1495. Primeri delegitimizacije fajde so bili pogosti tudi v srednjem veku, in sicer zaradi širjenja rimskega prava, za vesti o smrti drugih živih bitij v skladu s krščansko doktrino in Gracijanovo

28 Haemers, »Factionalism and State Power,« 1009–39.

29 Ter Braake, »Parties and Factions,« 2009, 97–111.

30 Prim. tudi Israel, *The Dutch Republic*, 79–101.

31 Netterstrøm, Poulsen, *Feud*.

odredbo, kot navaja Elmar Wadle. Legitimnost se jim je povrnila v 15. stoletju skladno z naukom Cerkve o pravični vojni.³²

Obravnavani primer iz leta 1511 v Vidmu in Furlaniji je treba ocenjevati na podlagi razširjene nezakonitosti, številnih krvnih deliktov in nezmožnosti beneške oblasti, da bi preprečila nasilje in kriminal. Prav tako je tudi še potrebno pojasniti učinkovitost fajd kot načina povračanja škode. Možno rešitev vprašanja je predlagal Oliver Volckart s poskusom ekonomskega izračuna zelenih in pridobljenih koristi in škod v teku fajde: vsaj v Nemčiji so le-te ohranjale nizke transakcijske stroške.³³ Tudi trgovci so se morali prilagoditi, da bi zaradi pomanjkanja nacionalnega in mednarodnega trgovskega prava zaščitili svoje premoženje. Vendar to ne pojasnjuje individualnih in stanovskih vzgibov, ki so se uresničevali v obliki maščevanja in nasilja kot izraza politične volje, ki se je izražala pod pritiskom zunanjih elementov in skupin. Najbrž je institucionalni in politični 'mejni' položaj Nizozemske (podobno kot Furlanije) omogočil politične izbire, potrjene v Velikem privilegiju in pozneje izničene, usmerjene h kolektivnemu interesu; takšen položaj je bil v večji meri tudi odgovoren za nasilje, s katerim so lokalne skupine branile člane skupin in skupinske organizacije, ki so omogočale lokalni politični nadzor.

Literatura

- Algazi, Gadi. »The Social Use of Private War: Some Late Medieval Views Reviewed.« In *Tel Aviv Jahrbucher für deutsche Geschichte*, xxii, 253–73. Gerlingen: Bleicher, 1993.
- Algazi, Gadi. *Herrengewalt und Gewalt der Herren in spätem Mittelalter. Herrschaft, Gegenseitigkeit und Sprachgebrauch*. Frankfurt–New York: Campus Verlag, 1996.
- Bianco, Furio. *1511: La »crudel zobia grassa«. Rivolte contadine e faide nobiliari in Friuli tra '400 e '500*. Pordenone: Edizioni Biblioteca dell'Immagine, 1995.
- Brunner, Otto. *Land und Herrschaft*. Various editions: 1939, 1942, 1947.
- Dauids, Karl, and Jan Lucassen, eds. *A Miracle Mirrored: The Dutch Republic in European Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Dumolyn, Jan. »Les réseaux politiques locaux en Flandre sous la domination bourguignonne: les exemples de Gand et de Lille.« *Revue du Nord* LXXXVIII, no. 365 (2006a): 309–30.

32 Wadle, »Zur Delegitimierung der Fehde,« 73–91.

33 Volckart, »The Economics of Feuding,« 282–99.

- Dumolyn, Jan. »Justice, Equity and the Common Good: the State Ideology of the Councillors of the Burgundian Dukes.« In *The Ideology of Burgundy. The Promotion of National Consciousness 1364–1565*, edited by Jonathan D'Arcy, Boulton Dacre, and Jan R. Veenstra, 1–20. Leiden-Boston: Brill, 2006b.
- Fehn-Claus, Janine. »Erste Ansätze einer Typologie der Fehdegründe.« In *Der Krieg im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit: Gründe, Begründungen, Bilder, Bräuche, Recht*, edited by Horst Brunner, 93–138. Wiesbaden: Reichert 1999.
- Goerner, René. *Raubrittertum*. Münster: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1987.
- Haemers, Jelle. »Factionalism and State Power in the Flemish Revolt (1482–1492).« *Journal of Social History* 42, no. 4 (2009a): 1009–39.
- Haemers, Jelle. *For the Common Good. State Power and Urban Revolts in the Reign of Mary of Burgundy (1477–1482)*. Tournhout: Brepols, 2009b.
- Israel, Jonathan I. *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall 1477–1806*. Oxford: Clarendon Press, 1995.
- Kaminsky, Howard. »The Noble Feud in the Later Middle Ages.« *Past and Present* 177, no. 1 (2002): 55–83.
- Mommertz, Monika. »Von Besen und Buendelchen, Brandmahlen und Befehdungsschreiben: Semantiken der Gewalt und die historiographische Entzifferung von 'Fehde'-Praktiken in einer ländlichen Gesellschaft.« In *Streitkulturen, Gewalt, Konflikt und Kommunikation in der ländlichen Gesellschaft (16.–19. Jahrhrt)*, edited by Magnus Eriksson and Barbara Krug-Richter, 197–234. Köln-Weimar-Wien: Böhlau, 2003.
- Muir, Edward. *Mad Blood Stirring. Vendetta & Factions in Friuli during the Renaissance*. Baltimore-London: The Johns Hopkins University Press, 1993.
- Netterstrøm, Jeppe Büchert, and Birte Poulsen. *Feud in Medieval and Early Modern Europe*. Aarhus: Aarhus University Press, 2007.
- Peters, Jan. »Leute-Fehde: ein ritualisiertes Konfliktmuster des 16. Jahrhunderts.« *Historische Anthropologie* 8, no. 1 (2000): 62–97.
- Reinle, Christine. *Bauernfehden: Studien zur Fehdeführung Nichadliger im spätmittelalterlichen römisch-deutsch Reich besonders in den bayerischen Herzogtümern*. Wiesbaden: F. Steiner, 2003.

- Rosener, Werner. »Zur Problematik des spätmittelalterlichen Raubrittertums.« In *Festchirft für Berent Schwineköper zu seinem siebenzigsten Geburtstag*, edited by Helmut Maurer and Hans Patze, 469–88. Sigmaringen: Jan Thorbecke, 1982.
- Stein, Robert, ed. *Powerbrokers in the Late Middle Ages. The Burgundiam Low Countries in an European Context*. Turnhout: Brepols, 2001.
- Ter Braake, Serge. »Parties and Factions in the Late Middle Ages: The Case of the Hoeken and Kabeljauwen in The Hague (1483–1515).« *Journal of Medieval History* 35 (2009): 97–111.
- Volckart, Oliver. »The Economics of Feuding in Late Medieval Germany.« *Explorations in Economic History* 41, no. 3 (2004): 282–99.
- Wadle, Elmar. »Zur Delegitimierung der Fehde durch die mittelalterliche Friedensbewegung.« In *Der Krieg im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit: Gründe, Begründungen, Bilder, Bräuche, Recht*, edited by Horst Brunner, 73–91. Wiesbaden: Reichert, 1999.
- Weigl, Herwig. »Rezensionen, O. Brunner, Land and Lordship.« *Mitteilungen Instituts Osterreichischen Geschichte* 103, no. 1–2 (1992): 113–16.
- Wiesflecker, Hermann. *Kaiser Maximilian I. Band I*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1971, 207–16.
- Zmora, Hillyay. *State and Nobility in Early Modern Germany: The Knightly Feud in Franconia, 1450–1567*. Cambridge: Cambridge UP, 1997.

Kmečki odpor na Tolminskem

Oris z opredelitvijo vsebinskih stebrov (1507–1713)

Aleksander Panjek

Na Tolminskem se je v zgodnjem novem veku zgodilo veliko nemirov in uporov. Tolminska in Tolminci so bili na Goriškem znani po svoji nagnjenosti k vstajam, najkasneje na začetku 18. stoletja pa je tako prepričanje zaznati tudi v oblastnih krogih v centru države, v Gradcu in na Dunaju. Iz obstoječega zgodovinopisja izhaja, da naj bi se med 16. in 18. stoletjem na Tolminskem zvrstilo okoli dvajset večjih in manjših nemirov, vstaj in uporov,¹ v drugem objavljenem izrecno »nepopolnem«² prikazu pa je naštetih dvanajst manjših primerov³ (Tabela 1). Doslej so bili ti primeri obravnavani predvsem posamično, a je naše znanje o posameznih epizodah kljub temu zelo neenako, saj imamo razmeroma dobro poznane primere kot tudi take, ki so še malodane neznani.

V tem prispevku ne nameravamo specifično obravnavati vsakega primera posebej, niti predstaviti vseh kmečkih gibanj na Tolminskem. Želimo pa preveriti, ali je na osnovi dosedanjega znanja in novih raziskav mogoče izluščiti skupne poteze uporniških vzgibov in vsebin v daljšem časovnem obdobju. V ta namen uporabljamo pojem »odpor«, ki se je uveljavil v novejši mednarodni literaturi na področju antropologije³ in zgodovine podeželja⁴ ter zajema širši (konfliktni) odnos podrejenega podeželskega prebivalstva do nosilcev moči in oblasti. Poleg samega koncepta bomo upoštevali tudi nekatere ugotovitve in jih aplicirali na tolminski primer.

---

1 Marušič, *Veliki tolminski punt*, 46.

2 Grafenauer, »Razredni boji«, 502–05.

3 Tu v nadaljevanju se bomo oprli zlasti na Scott, *Domination and Resistance*, sicer pa že Scott, *Weapons of the Weak*.

4 V pred kratkim objavljenem novem pregledu zgodovine podeželja v severozahodni Evropi predstavlja »kmečki odpor«³ (*peasant resistance*) posebno poglavje pri vsaki od obravnavanih držav, van Bavel and Hoyle, *Property and power*.

Večstoletna vztrajnost pojavljanja kmečkih nemirov na Tolminskem že sama po sebi kliče po skupni analizi pojava in napeljuje k hipotezi, da so posamezne primere podtalno povezovala skupne korenine, ki jih lahko lociramo v pojmovni prostor »kmečkega odpora«. Njihova skupna obravnava omogoča nekoliko bolj oddaljen pogled in pristop ter večjo abstrakcijo in nepogojenost z vsakokratnimi mikrodogodki in specifikami, ki s svojo gostoto lahko zastrejo razumevanje širših, skupnih značilnosti. V razmislek bomo pritegnili več primerov, od še neznanih nemirov v zadnjih letih beneške nadoblasti (1507–1508) do že slavnega poslednjega punta iz leta 1713.

Tabela 1: Nepopoln seznam manjših kmečkih uporov na Tolminskem in Primorskem (16.–18. stol.).

Tolminska		Leto	Druga območja in kraji na Primorskem	
1	Tolminsko gospostvo	1513–1515		
2	Volče	1514		
3	Tolmin	1523		
		1538–1539	Bovec	1
4	Tolminsko gospostvo	1539		
5	Tolminsko gospostvo	1542–1544		
		1556	Goriška grofija	2
		1580	Okolica Gorice	3
		1587–1588	Štanjel	4
		1594	Goriška grofija	5
6	Volče	1605		
		1609–1610	Kras	6
7	Tolminsko gospostvo	1627	Idrija	7
8	Cerkno	1629		
		1631	Goriška grofija	8
		1655	Štanjel, Komen, Švarcenek	9
		1655	Solkan, Brda	10
9	Tolminsko gospostvo	1655		
		1668	Kontovel, Prosek, Križ	11
		1675	Bovec	12
10	Šentviška Gora	1699		
11	Tolminsko gospostvo	1701–1703		
12	Tolminsko gospostvo	1787		

Vir: Grafenauer, *Razredni boji*, str. 502–05.

Vsebina in vzgibi kmečkih gibanj na Tolminskem

Doslej je kot prvo znano kmečko protestno gibanje na Tolminskem veljal upor, ki se je zgodil kmalu po vojaškem prevzemu oblasti na Tolminskem s strani Habsburžanov. Ker je odtlej do 20. stoletja Tolminska ostala pod isto oblastjo, se je kot najjasnejši skupni imenovalac vseh epizod in gibanj ponujalo dejstvo, da so se zgodili v prvih stoletjih habsburške vladavine. To bi pomenilo, da so se sprememba oblasti in sistemske spremembe, ki jih je vnesla skozi čas, nakazovale kot tisti osnovni dejavnik, na podlagi katerega bi bilo mogoče razložiti in razumeti tolminsko upornost. K taki interpretaciji je napeljevala tudi študija o uporih v prvih avstrijskih letih (1513–1515), kjer se navaja, da so se pred tem Benečani in Čedadci vzdrževali vsakega pritiska na prebivalstvo ter ohranjali in spoštovali njihove pravice in pristojnosti, poleg tega pa naj bi jim tudi podelili nekatere davčne olajšave.

Benečani so pustili Tolmincem stare svoboščine in navade, ki so jih imeli še pod oglejskimi patriarhi, razen tega pa so jim nudili najširše mitninske in carinske olajšave za izvoz živine in drugih pridelkov v Furlanijo /.../. Benečani so sodno neodvisnost Tolmincev od zemljiškega gospoda spoštovali ter se niso vtikali v njihove sodne zadeve /.../. Tudi Čedadci, ki so bili zemljiški gospodi na tolminskih tleh, niso izvajali nobenega posebnega pritiska na tolminsko prebivalstvo. Večinoma so prebivali izven tolminskega teritorija /.../ mirnega tolminskega prebivalstva niso vznemirjali z nobenimi novotarijami. Ko so pa Tolminci prišli pod habsburško oblast, se je marsikaj spremenilo.⁵

Na osnovi nekaterih dokumentov je zdaj mogoče podvomiti v tako idilično podobo beneškega obdobja, predvsem pa – kar je za namene te razprave bistveno pomembnejše – bolje razumeti vzgibe in vsebine kmečkega odpora na Tolminskem ter skupne imenovalce, ki povezujejo »mirno tolminsko prebivalstvo« iz beneške dobe s kasnejšimi pregovornimi puntarji, ki naj bi »po svoji naravi vselej bili nagnjeni k vstajam in zoperstavljanju cesarskim uvedbam novih bremen«.⁶

Nemiri 1507–1508

Leta 1507 so bila na podlagi odločitev in navodil beneškega sveta Deseterice in beneškega namestnika v Čedadu uvedena nova pravila glede prodaje soli na Tolminskem in posebej proti tihotapljenju soli ob prazniku sv. Vida. Nekaj mesecev kasneje so se tolminski odposlanci (*syndici totius Contratae Tul-*

5 Verbič, *Položaj tolminskega kmeta*, 3–43, posebej 8 in 16.

6 Tako je v enem svojih zagovorov po velikem uporih leta 1713 zapisal Leopold Adam Strassoldo, ki je celih 38 let ostal na položaju namestnika glavarja Goriške grofije (1695–1733), StLA, *Miszellen*, Sch. 428, ff. 2636–43, »Memoriale Strassoldo.«

mini) zglasili v Čedadu in mestne oblasti prosili za dovoljenje, da bi šli v Benetke in tam najvišjo oblast zaprosili za spoštovanje njihovega starodavnega običaja, po katerem so lahko hodili kupovat sol v Istro. Tolminski konsorti, ki so bili gospodje v Tolminu in obenem člani čedajskega mestnega sveta,⁷ so na tej točki vzkipele in zahtevali, naj se to ne dovoli, saj bi tolminski odposlanci v Benetkah lahko obravnavali kako zadevo proti njihovim gospodom (to je samim konsortom), kakor tudi zaradi tega, ker so se bili Tolminci zbrali na zboru več vaških skupnosti (*Convocatione facta per ipsos de Tolmino, simul cum syndicatu*), ne da bi zaprosili za dovoljenje in celo navkljub nasprotnim navodilom, prinašalcu gosposkih navodil pa naj bi celo grozili s smrtjo.

Naslednjega leta 1508 so Tolminci zavračali prispevanje sena, slame in lesa ob obiskih visokih beneških uradnikov. Pred čedajskim mestnim svetom so svoje stališče utemeljili z obrazložitvijo, da ravno v ta namen že prispevajo konsortom, ki poleg tega z njimi ravna grobo in žaljivo. Nato so se zbrali na splošnem zboru vse Tolminske (*generalem vicinantium Territorij Tolmini*) in odločili, da se pritožijo tudi zaradi tega, ker jih konsorti prijavijo mestnemu svetu, ko sprejmejo kako sodbo, ki jim ni po godu, ter zato, ker jih za manjše prekrške zapirajo na dno grajskega stolpa, kot bi bili »kriminalci«, in zahtevali, naj jih zaprejo v »dostojen zapor« (*in fundo turris, ubi ponuntur malofactores; in loco, et carceribus honestis*). Glede povoda za spor, to je sena, slame in lesa, pa so sklenili, da jih bodo nudili »iz vljudnosti, ne pa na silo« (*ex eorum urbanitate, et non per vim*).⁸

Upor 1513–1515

Na Tolminskem je že kmalu po prehodu iz beneške pod habsburško oblast, pravzaprav še preden so ta prehod potrdili mirovni sporazum in dogovori po koncu prve beneške vojne 1508–1516 (Worms 1521, *Sententia Tridentina* 1535), izbruhnil upor. V letih 1513–1515 so se namreč tolminske skupnosti uprle prve mu gospodu, ki so ga v Tolmin imenovali Habsburžani, to je Michaelu Neuhauserju. Ta je oblast nad Tolminom prejel na podlagi pogodbe, sklenjene leta 1511 s cesarjem Maksimiljanom I., s katero je prejel v zastavo tolminsko gospostvo in grad Tolmin s sodstvom ter pravicami do prejemanja vseh pravnih dajatev, rent in dohodkov, »ki so že od nekdanj pripadali gospostvu«. V tem dokumentu je cesar Neuhauserju obenem »naročil, da tolminskim podlo-

7 O tolminskih konsortih glej Panjek, »I Consorti di Tolmino,« zdaj tudi v Panjek, *Vzhodno od Benetk*, 11–23.

8 ASV, *Provveditori ai confini*, b. 186, lib. I, fasc. »Plures actus, et sententiae«, fol. 7–18. Facikel vsebuje kopije dokumentov, overjene in potrjene s strani kancelarije mesta Čedad leta 1582. Več o tem v Panjek, »Ex urbanitate.«

žnikom ne sme nalagati večjih davčnih in služnostnih bremen, kot so jih imeli pod Benečani«, da »mora pustiti tolminske kmete pri njihovih starih navadah in svoboščinah« in »da mora tolminsko sodstvo ostati enako kot prej«. ⁹ Razlogi za upor so bili tako gmotne kot načelne narave.

Če sintetiziramo in se opremo na pričevanja samih Tolmincev, kakor so povzeta in interpretirana v obstoječi zgodovinski literaturi, so bili materialni vzgibi in vsebine tega uporniškega gibanja v tem, da so novi gospod ter njegovi upravitelji in uradniki »tolminske kmete ves čas svoje službe neusmiljeno ropali in obremenjevali z raznimi dajatvami, služnostmi in globami, ki do tistega časa niso bile na Tolminskem v navadi«. Tolmincem so odvzemali živino in pridelke (zlasti seno), spremenili mero in zvišali obseg pravnih dajatev ter pravdo pobirali tudi od kmetij, ki so pripadale drugim zemljiškim gospodom (kar je privedlo do dvojnega plačevanja), zvišali znesek primščine za prepis posesti kmetije, arbitrarno izrekli in zahtevali visoke globe za tihotapljenje blaga čez mejo in podobno. ¹⁰

Novosti, povečane zahteve in obremenitve so se dogajale tudi na področju, na katerem se gmotni vidiki močno prepletajo z načelnimi oziroma statusnimi, kot je tlaka. Poleg tega se v izjavah in pritožbah Tolmincev omenja nespoštovanje vloge, ki jo je podeželsko prebivalstvo imelo v običajni lokalni sodni ureditvi. Na tem področju so vmešavanje in kršitve zadevali tako nižjo raven posameznih skupnosti kakor tudi tolminsko deželno sodišče, ki je bilo pristojno za vse podložnike na Tolminskem (ne glede na zemljiškega gospoda) in na katerem je sodbe izrekalo »dvanajst sodij«, »voljenih iz vrst tolminskih županov«, njihove sodbe pa je izvrševal sodnik tolminskega zemljiškega gospoda. Neuheuserjev sodnik je sodje »zasmehoval ter jih zmerjal z najhujšimi psovkami«, ponavlja se tudi pritožba izpred nekaj let, to je, da jih gospodov sodnik zapira v težko ječo v grajski stolp. ¹¹

V uporu so Tolminci ustanovili tudi kmečko zvezo. Najprej so svoje zastopnike poslali v Innsbruck k cesarju Maksimiljanu I., ki je obljubil, da bo poslal komisarje, ki jih bodo zaslišali glede pritožb in »ukrepali v smislu stare pravde in njihovih starih pravic in navad«. Zaslišanja pred komisarji so se vršila najprej v Škofji Loki, nato v Kranju in Ljubljani, zatem pa so obravnavo predali vojaškimi komisarjem v Gorici, h katerim so »kmetje navalili s svojimi pritožbami /.../ da jih komisarji niso mogli sproti vzeti v zapisnik, kaj

9 Najpopolnejši prikaz vsebin uporniškega gibanja in konteksta kmečkega nezadovoljstva na Tolminskem po prehodu pod habsburško oblast je še vedno Verbič, »Položaj tolminskega kmeta,« 18.

10 Verbič, »Položaj tolminskega kmeta,« 19–21, 26.

11 Verbič, »Položaj tolminskega kmeta,« 8, 23–26, 29.

šele reševati«. Tolminci so bili zato pozvani, naj izberejo dvanajst mož, ki jih bodo zastopali, in tako so tudi storili, ti pa so nato »v imenu vseh tolminskih upornikov« pred goriškimi komisarji vodili pravdo proti Neuhauserju. Njihov cilj je bil ponovna uveljavitev »starih pravic, to se pravi tistih svobodščin in navad, ki so jih imeli še pod patriarhi in Benečani in ki jih jim je potrdil tudi cesar Maksimilijan I., ko so prišli pod njegovo oblast«. Kot je poudarila že Verbičeva, se Tolminci med uporom niso poslužili »nobenih nasilnih dejanj in nastopov« in »niso nastopili z oboroženo silo proti njihovemu tlačitelju«. Še naprej so plačevali pravdo in opravljali tlako »v kolikor ni bila v nasprotju z njihovo staro pravdo«. Slednje je precej tipično in v skladu s kasnejšim ravnanjem, kot bomo še videli. Nazadnje naj navedemo še interpretacijo, da je »Tolminska kmečka zveza popolnoma zaupala v cesarja in v njegove obljube, da jim bo pomagal do zopetne uveljavitve njihovih pravic«. ¹²

Spor 1573–1574

Tolminski konsorti (združba čedadjskih plemiških rodbin) so po beneški izgubi zgornjega Posočja vendarle dobili ponovno priznane svoje gosposke pravice nad Tolminom. Leta 1573 je Maksimilijan Dornberk, ki se je takrat ukvarjal z opredelitvijo habsburško-beneške meje, na nadvojvodo Karla naslovil nič kaj spodbuden opis stanja na Tolminskem. Konsorti so svoje sodne pristojnosti izvajali kar iz Čedada, kjer so hranili tudi tolminski sodni arhiv, in niso sodelovali z glavarjem v Tolminu, ki je bil pristojen za sodstvo na drugi stopnji. Za urejanje svojih zadev so se Tolminci morali obračati na beneško ozemlje in se posluževati tamkajšnjih notarjev. Takemu stanju je bilo potrebno narediti konec. ¹³

Dejansko se je že obravnava spora med Tolminci in konsorti, ki je sledila pritožbi podložnikov iz istega leta 1573, med koncem leta in začetkom leta 1574 odvijala v Gorici pred goriškim nadvojvodskim namestnikom Frančiškom Dornberkom, to je najvišjim predstavnikom vladarja v grofiji, ki je bil določen za komisarja v tej obravnavi (*Ad instantiam subditos et comunium Contratae Tulmini*). Na deželnega kneza Karla so bili namreč naslovili pritožbo na račun konsortov, ki sta jo podpisala »podložnika gospostva Tolmin Jurij Rugelj in Peter Benko kot odposlanca«. Zagovarjali so svojo starodavno »navado in privilegije«, ki naj bi jim pripadali že tristo let (*Unsere ural-*

12 Verbič, *Položaj tolminskega kmeta*, 28–29, 34–36. Za zastopstvo dvanajstih mož v sodni obravnavi Verbičeva uporablja izraz »tolminska dvanajstija«, ta izraz pa lahko označuje tudi že omenjeno tolminsko sodno dvanajstijo, tako da se ustvari dvom, če so Tolminci vodenje zadeve prepustili obstoječi sodni dvanajstiji, ali pa so v ta namen imenovali novo dvanajsterico.

13 StLA, *JÖHKS*, Sch. 117, f. 1.

te wohlhergebrachte gebrauch und privilegia /.../ haben wir auch ab 300 Jarn her). V skladu z njo noben podložnik ni mogel biti kaznovan zaradi (v dobesednem prevodu) »meščanskega prestopka«, vključno s tistimi med krvnimi sorodniki, in nobene »meščanske zadeve« (*Burgerlich verbrechen /.../ auch all andere Burgerlich sachen*), saj so bili za obravnavo in sojenje takih primerov pristojni tisti, ki so jih določile skupnosti vasi Tolmin, Zatoimin in Dolje, njihove odločitve pa je tolminski sodnik moral izvesti (*was also durch unsere verordneten gehandelt und erkhenndt werdet, das der Richter solches Exequirn solle*). V sodnih dokumentih iz obravnave v Gorici izhaja, da je bila srž spora »starodavni privelegij, običaj in spoštovano pravilo«, na podlagi katerega so bili tolminski podložniki pristojni za sojenje na prvi stopnji, ko je šlo za spore med njimi samimi, kar so jim gospodje konsorti nameravali odvzeti. V svoji pritožbi so Tolminci spominjali, kako pred šestdesetimi leti tedanji gospod tega pravila ni spoštoval, a je bilo razsojeno njim v prid.¹⁴ Povsem nedvomno so s tem imeli v mislih upor iz leta 1513 proti Neuhausu, kar kaže na obstoj zgodovinskega spomina na Tolminskem, kakor tudi na doslednost pri ohranjanju (in zagovarjanju) svojih sodnih pristojnosti. S spretnim odlaganjem in zahtevami so sicer konsorti zavrlj obravnavo zadeve, ki v pregledanih dokumentih ostaja brez epiloga.

Upor 1627

Leta 1623 je tolminsko gospostvo, na novo združeno z glavarstvom, pridobil Gašpar Vid Dornberk. Kmalu zatem (1627) se je vnela »uporna vstaja« (*insorgenza tumultuaria*) zaradi zahteve novega gospoda, da uvede plačilo dajatev na novoizkrčene površine na srenjski zemlji, imenovane *novine*, in drugih zadev. Upor ni uspel, v ta namen imenovana komisija pa je v naslednjih letih popisala in v nov urbar vnesla veliko število travnatih in ornih novin, in sicer v skoraj vseh 130-ih naseljih tolminskega glavarstva, v dolini kakor na hribih, na majhnih in velikih ter starih in novih kmetijah. V vsaj 42-ih krajih, predvsem na območju Cerknega, so bile novine izkrčene na srenjski zemlji (*comungna usurpata*), kar kaže na to, da je šlo za kolektivno dogovorjeno poseganje v srenjsko zemljo v okviru posameznih vaških skupnosti, saj krčenja v takem obsegu bi ne bilo mogoče izvesti brez vednosti ter soglasja sosedov in skupnosti.¹⁵

Izid obravnave je potrjeval gospodove pristojnosti nad srenjsko zemljo, kakor tudi to, da je bilo njeno krčenje izvedeno po dogovoru znotraj vaških skupnosti. V zaključni sodbi, izdani v Gradcu leta 1628, je namreč zapisano,

¹⁴ ASU, *Documenti storici friulani*, b. 4, fasc. 429 in 430.

¹⁵ Panjek, *Terra di confine*, 84–88

da morajo Tolminci gospodu plačevati dajatve nad novoizkrčeni površinami. Pod grožnjo »hudih telesnih kazni« se je prepovedovalo »ograjevanje in prilaščanje srenjske zemlje« (*inibire sotto gravi pene corporali lo chiudere, ed appropriarsi le comugne*), gospod pa je lahko še posebej sodno obravnaval podložnike zato, ker »so si vzeli pristojnost razpolaganja s srenjsko zemljo za zasebno rabo« (*per essersi di propria autorità avalsi delli comunali per uso privato*). Sicer je moral glavar robote zahtevati v skladu s starim grajskim urbarjem in običajem (*resti come in passato con tutti li diritti e prestazioni, che anticamente erano dovuti alli capitani di Tolmino*), podložnikom pa se je tudi v prihodnje priznavala pravica do pritožbe proti gospodovim uradnikom. A baron Dornberk je bil oproščen vseh drugih obtožb na svoj račun. Priznana mu je bila tudi pravica, da storitve v delu in druge obveznosti podložnikov prevede v »pravično« denarno dajatev (*giusta somma di danaro*). Vodje vstaje so bili pomiloščeni, »čeprav bi si zaslužili strogo kazen«, a so se morali javno pokesati pred baronom Dornberkom, povrniti zbrani denar od drugih podložnikov ter vladi in komori v Gradcu plačati stroške sodnega postopka. Nazadnje je bila pod smrtno kaznijo in izgubo premoženja prepovedana vsaka oblika združevanja brez gospodovega dovoljenja (*innibite ogni sorte di conventicole senza il permesso della Superiorità sotto penna della vita, e perdita de benni e robba*).¹⁶ Povračilo pobranega prispevka za upor kaže na to, da je bila tudi v tem uporu vzpostavljena kmečka zveza (punt).

Spor 1655–1661 in upor 1661

Vladar Leopold je decembra leta 1661 izdal zaključno odločitev glede spora, ki se je pričel že leta 1655. Tolminski gospod in glavar Peter Anton Coronini se je bil namreč pri notranjeavstrijski vladi pritožil na račun svojih podložnikov, ker so »s soglasnim sklepom« odklanjali njegov poziv, naj v okviru robote sodelujejo pri gradnji njegove nove hiše v Tolminu (*zu seinen Gebey und aufführung eines Neuen Hausses herunter in dem flecken zu Thulmein in die roboth erforderth, sie sich aber dessen mit einfelligem Rath geweigert*).¹⁷ A na prvo rzsodbo iz leta 1655, ki je potrjevala zahteve gospoda, so se Tolminci pritožili. Zato je bila zadeva predana v ponovno obravnavo komisiji, ki jim je prepovedala »vsako nadaljnjo pobudo in nadlegovanje« vladnih uradov ter zagrozila, da bo vsak, ki bi se oglasil v njihovem imenu, »aretiran in vklenjen«, »neizbežna kazen« pa bo doletela tudi tiste, ki bi zapisovali njihove pritožbe. Vladar Leopold je ugotavljal, da je tudi ta komisija ostala »brezplodna«, saj tolminski podložniki niso hoteli izvesti vladnega sklepa, ki je povzel

16 ASPG, *Politica II, Sistemazione e legislazione*, b. 16, fasc. 3 B 16, f. 163–64.

17 Po vsej verjetnosti gre za gradnjo nove palače v Tolminu, danes sedež Tolminskega muzeja.

njeno odločitev, temveč so se ponovno pojavili s prošnjo za »revizijo«. Ta jim je bila »milostljivo dopuščena« s tem, da jim bo zatem »zapovedan večni molk« (*das perpetuum silentium imponiert*) in se bodo morali držati odločitve brez možnosti novega priziva. Potem ko so na notranjeavstrijski vladi v Gradcu ponovno vzeli v poglobljen pretres proces in vse akte, je Leopold izdal »lastnoročno pismo« z dokončno odločitvijo, da se Coroniniju priznajo tako pravica do robotnega dela pri gradnji hiše kot nastali stroški, Tolmincem pa se »zapove večni molk tako, da bodo vsak in vsi, ki bi v tej zadevi še karkoli mignili, kaznovani s priporom ali s fizičnimi in premoženjskimi kaznimi«. ¹⁸

V kobariškem kotu se je istočasno zgodila vstaja, o vsebini katere vemo zelo malo in za katero zaenkrat ni mogoče razjasniti, ali je bila povezana s pravkar navedenim sporom v letih 1655–1661. Iz doslej nepoznanega vira, to je le delno ohranjenega razglasa sodbe s strani goriškega glavarja Ernesta Friderika Herbersteina iz leta 1661, izvemo, da je proces izpeljal goriški glavarSKI urad po uradni dolžnosti in navodilu centralne oblasti. Kazenski proces je bil pripravljen in izveden zaradi »upora, vstaje in umora«, ki so se zgodili v Kobaridu (*processu Criminalis /.../ causa et occasione sedicionis, tumultus et homicidij secuti Caporetti*). V uporah so prebivalci kobariškega kota dne 19. julija umorili gospoda Ivana Krstnika Coroninija, »gospoda v Kobaridu« in pripadnika rodbine tolminskih gospodov in glavarjev Coroninijev. Obsojena je bila vrsta županov vaških skupnosti z območja Kobarida, poleg njihovih prebivalcev, skupaj skoraj štirideset mož. Nekateri so bili med sodno obravnavo zaprti, a vsebina obsodbe v tem dokumentu žal ni ohranjena. ¹⁹ Umor grofa Coroninija v Kobaridu je najbolj »ekstremno« nasilno dejanje v vseh doslej poznanih primerih uporov in nemirov na Tolminskem.

Upor 1700–1703

Med letoma 1700 in 1703 so Tolminci nasprotovali plačevanju »novega davka« (*nova imposta*), ki so mu pravili *novica*, čeprav so sami trdili, da ga plačujejo, a da se od njih prekomerno izterjuje, in davka na ognjišča (*focatico*). Tolminci so na vladarja naslovili pritožbo, razčlenjeno na petnajst točk, proti svojemu gospodu in glavarju Jakobu Antonu Coroniniju, s katerim so se pravdali zaradi dajatev na *novine*, to je na nove njive in travnike, zaradi obveznega prevažanja gospodovega vina iz Gorice na Tolminsko v obliki ne-

18 ASPG, *Politica II, Sistemazione e legislazione*, b. 16, fasc. 3 B 16, f. 165–67.

19 ASPG, *Politica II, Sistemazione e legislazione*, b. 16, fasc. 3 B 16, f. 197–200. Umor in umorjeni sta v dokumentu opredeljena z besedami: »homicidij secuti Caporetti in personam olim per Illustris Domini Joannis Baptista Coronini Liberis Baronis a Prebacina, et Gradiscutta, Rubiae, Villessis, ac Caporetti Domini«.

plačane rabote in drugih zadev. Tolminci in Coronini so se pred graškimi in dunajskimi instancami namreč pravdali tudi zaradi tlake, plačevanj kazni gospodu in *novice*. Vlada v Gradcu je obsodbo Tolmincev v sporu z gospodom utemeljila z razlogom, da je treba zlomiti njihovo trdovratnost in nagnjenost k uporom, zato da ne bi žalili duhovnikov in cesarskih uslužbencev, da ne bi šli v formalno vstajo ter da se ne bi upirali plačevanju bremen cesarju, duhovščini in opravljanju dolžnosti do gospoda.²⁰ Tako se je razmišljalo in pisalo deset let pred velikim tolminskim uporom. V sami vladarjevi odločitvi iz marca 1703 pa se je izrecno pisalo o »uporu in odporu, ki so ga izvedli nemirni tolminski podložniki«, pri čemer se je pomenljivo uporabljal ravno izraz »odpor« (*insorta Ribellione, e resistenza fatta dalli Tumultuanti Sudditi di Tolmino*).²¹

V enem svojih dokumentov iz tistih let so Tolminci vladarju zelo jasno in barvito izrazili svoje razumevanje lastnega pravnega položaja in razloge za svoj odpor do novih obremenitev in zahtev gospoda, kot sledi:

Tudi pred tem se nam ni nikoli mogel dokazati niti en sam kanček upora, temveč to izhaja le iz enega poročila našega gospoda grofa in njegovih, ki je plod same in čiste strasti in mržnje, saj naš gospod grof jasno ve, da mi pri Svetem Cesarstem Veličanstvu in Prestolu ne iščemo drugega kot našo Pravico z namenom, da bomo lahko mi ubogi podložniki, v skladu z nam, zaradi našega dobrega odnosa do Avstrijske Hiše od Maksimilijana Rimskega Cesarja najsvetlejšega spomina podeljenimi, in od vseh drugih naslednjih Rimskih Cesarjev najsvetlejšega spomina, in tudi komaj tri leta nazaj od vas Cesarsko Veličanstvo milostljivo potrjenimi Privilegiji, ohranjeni v našem starem znosnem jarmu, ne pa da smo od vsakega možnega nam predpostavljenega gospodstva in duhovne kakor tudi posvetne oblasti iz leta v leto čim dlje tem huje, teže in groznejše, proti vsem zakonom, proti vsaki človeški pameti in tudi proti ljubezni do boga kot tudi do bližnjega obremenjeni, obteženi in ustrahovani. /.../ so nam bili omenjeni Privilegiji in Svoboščine milostljivo podeljeni, tako da je vendarle pravilno in pravično pred Bogom v nebesih in pred ljudmi na Zemlji, da se nas pusti živeti in ostati v že zdavnaj podeljenih dobrih običajih, vzdržnem jarmu in oprostivah, ki so

20 Marušič, *Veliki tolminski punt*, 46–47; Panjek, *Una grande sollevazione*, 128–33. Ta spor je po vsej verjetnosti isti, o katerem je pisal že Simon Rutar, ko je omenjal, da so Tolminci svoje predstavnike pod vodstvom Simona Golje iz Kneže poslali na dunajski dvor. Nekateri odposlanci so dali »uklenjene k javnim delom obsodit«, Simonu Golji, ki je zbežal, pa so zaplenili vse »precej veliko premoženje«, Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 113. Da je šlo za isti primer, potrjuje prošnja, spisana po zaključku upora iz leta 1713, v kateri Tolminci omenjajo spor s svojim glavarjem, zaradi katerega »je bila oproščena tolminska zemlja, razen enega«.

21 ASPG, *Politica II, Sistemazione e legislazione*, b. 16, fasc. 3 B 16, f. 189, poudarek avtorja.

opredeljeni v že omenjenih privilegijih, ne pa da se nas tako nekrščansko vse huje obremenjuje in obtežuje.²²

Sklicevanje na svoje privilegije, ki naj bi jih Tolmincem podelil Maksimilijan I. zaradi naklonjenosti habsburški strani v beneško-avstrijski vojni na začetku 16. stoletja, ko je Tolminska prešla pod habsburško oblast, se bo pojavilo tudi v velikem puntu.

Veliki upor 1713

Veliki tolminski punt iz leta 1713 je prav gotovo najbolj poznan primer upora na Tolminskem in tudi zato bomo tu sintetično navedli le tiste elemente, ki so najbolj povezani z obravnavanim vprašanjem. Sprva so bile zahteve upornikov uperjene predvsem proti dacarju Jakobu Bandlu. Upor se je začel kot protest zoper davkarju, predvsem pa proti njegovemu prekomernemu pobiranju pristojbin na kmečko trgovino z živino in na prevoz vina. Poleg plačanih zneskov je šlo za protest zoper neupravičenost tako strogega izterjevanja: v tem zasledimo tudi nekakšen ideološki element, kmečko pojmovanje pravičnosti. Prepričani so bili, da Bandel pobira več davkov, kot jih zahteva cesar. Po drugi strani pa je šlo za to, da so nove davščine obremenjevale dohodke od trgovanja in prevozniške dejavnosti. Njihova dejanja so v tej prvi fazi precej tipična za kmečke upore, saj so z rušenjem in poškodovanjem nepremičnin prizadejali škodo Bandlu in tistim, ki so ga podpirali in z njim sodelovali.

A v drugi fazi upora so se Tolminci usmerili drugam, v iskanje potrditve svojih starodavnih privilegijev, in s tem skušali dokazati, da se v njihovi deželi ne sme uvajati novih bremen. Sklicevali so se na to, da jim je cesar Maksimilijan I. v zahvalo za podporo pri zavzetju Tolmina proti Benečanom na začetku 16. stoletja potrdil stare običaje in privilegije ter zagotovil davčne olajšave. Med uporom so v arhivih v Tolminu, Gorici in Bovcu mrzlično iskali »diplome«, ki bi potrjevale njihov trdovratni in dolgotrajni zgodovinski spomin. V tej fazi so se tudi večkrat zbrali na splošnih zborovanjih tolminskih skupnosti.

Tudi v tem, največjem uporu, so Tolminci vzpostavili kmečko zvezo (punt) in v ta namen med prebivalstvom pobirali puntarski prispevek.²³ Tolminci so se med uporom večkrat sestajali na zborovanjih in, ko je upor prehajal v odločilno fazo, dne 28. maja 1713 sklicali zborovanje za dne 31., ki je nato potekalo s sledečim dnevnim redom:

22 ASPG, *Politica II, Sistemazione e legislazione*, b. 16, fasc. 3 B 16, f. 178–79. Ta dokument (v celoti f. 178–86) je Ivan Pregelj deloma in skoraj dobesedno prenesel v svoje *Tlačane* (nato *Tolminci*), Pregelj, *Tlačani*, 16–18.

23 Grafenauer, *Veliki tolminski punt*.

- prisega županov o zvestobi in podpori uporniškemu voditelju Jakobu Velikonji iz Čiginja, »ki so mu med vstajo Tolminci rekli cesar« in so ga nasprotniki definirali »vodja in glavni vsega upora« oz. po Coroninjevih besedah »najzlobnejši vodja vseh upornikov«;
- branje starih dokumentov, ki so jih dobili od tolminskega gospoda in glavarja Jakoba Antona Coroninija in od bovškega glavarja;
- grofa Coroninija prisiliti, naj podpiše in potrdi stare pravice ter naj se za stalno preseli v Tolmin, kjer bi jim ostal na razpolago.²⁴

Zadnje splošno zborovanje se je odvijalo 11. junija 1713 v Mostu na Soči, ko so hrvaški krajišniki že umirili vstajo na Krasu. Sklenili so, da bodo prosili za odhod milice in premirje do prihoda cesarjevih komisarjev, ki bi jim predstavili svoje tegobe, sicer bi se spustili v boj. V istih dneh so bili Tolminci »oboroženi in odločni, da nočejo sprejeti in se pokoriti vojakom, ter so izjavljali, da so zvesti vladarjevi podložniki, ki ne zahtevajo drugega, kot pravico in da se jim prisluhne«.²⁵

Po zatrtju upora je bilo zaprtih 72 tolminskih mož, spoznanih za najbolj vpletene v upor. Med njimi so bili tudi usmrčeni tolminski puntarji, ki so poleg smrtne kazni bili obsojeni še na izgubo vsega premoženja, to je zlasti kmetij. Ostalih 61 je bilo obsojenih na izgubo večjega ali manjšega dela premoženja. V kasnejših letih se je sicer izkazalo, da je bilo težko najti nekoga, ki bi odvzete kmetije prevzel ali odkupil. K osebnim kaznim so dodali še kolektivne, in sicer v denarju, s katerimi so kaznovali cele vaške skupnosti za njihovo kolektivno odgovornost v uporah leta 1713. Poleg teh je kot relevantno kolektivno sankcijo smiselno navesti vsaj še okrnjene pravice vaških skupnosti v postopku izbora županov in prepoved zvonjenja vaških zvonov (to je znaka za preplah, a tudi za zbor), razen v primeru požara in sovražnika. Notarjem in drugim pravnim zastopnikom je bilo prepovedano svetovati in pomagati Tolmincem pri njihovih zahtevah ter »jih podpihovati v njihovi že neobzdrani sprevrženosti«.²⁶

Značilnosti kmečkega odpora na Tolminskem

Na tej točki bomo vzgibe in vsebine navedenih primerov odkritega kmečkega odpora na Tolminskem v zgodnjem novem veku poskusili razvrstiti na podlagi njihove vsebinske sorodnosti.

²⁴ Panjek, *Una grande sollevazione*, 176.

²⁵ Panjek, *Una grande sollevazione*, 179, 190.

²⁶ ASPG, *Politica II, Sistemazione e legislazione*, b. 16, fasc. 3 B 16, f. 171–75.

V vseh navedenih primerih je mogoče zaznati prisotnost pritožb in zahtev na področju materialnih interesov podeželskega prebivalstva Tolminske, ki so se v določeni meri ponavljali, a so lahko bili glede na specifične okoliščine in konjunkturo vsakokrat tudi različni. Zadevali so zemljiške dajatve, njihovo višino in uvedbo novih (pravdne dajatve, *novine*), kakor tudi višino in nasploh uvedbo novih obremenitev trgovske in prevozniške dejavnosti (mitnine, daci ipd.). Pritožbe so šle tudi na račun višine glob in obsega tlačkih obveznosti. Ta vsebinski sklop lahko opredelimo kot: »materialne zadeve«.

V tolminskih nemirih in uporih se ponavljajo pritožbe zaradi nespoštovanja ter zahteve po ohranjanju pravic in pristojnosti na področju samouprave, lokalnega sodstva ter davčnih privilegijev. Tolminci so vsaj dvesto let kljub prepovedim vztrajali v sklicevanju splošnih zborovanj (združevanja in zborovanja, posebej nedovoljena, predstavljajo implicitno grožnjo dominaciji in obliko nepokorščine).²⁷ V ta sklop je mogoče uvrstiti tudi vztrajno prepričanje, da gospod ni upravičen do uvajanja novih dajatev nad izkrčenimi površinami na srenjski zemlji, saj zadeva področje pristojnosti vaških skupnosti nad skupnim svetom. Ta sklop lahko opredelimo kot: »avtonomija«.

Poleg navedenega se ponavljajo primeri pritožb nad odnosom vsakokratnega gospoda do podložnikov, nad nasilnostjo, žaljivimi besedami, neupravičenimi, nepravilnimi in ponižujočimi kazenskimi ukrepi. Sem sodijo tudi trdoživi in dolgotrajni zgodovinski spomin na svoje pristojnosti in privilegije, doslednost, vztrajnost in neomajnost pri zagovarjanju svojih pravic in običajev, torej svojega statusa in stališč, kakor tudi večkrat izraženo in izkazano pričakovanje, da bodo lahko nastopili kot partner v oblikovanju dogovornih rešitev z oblastjo, kar so sami lepo sintetizirali s stališčem *ex urbanitate, et non per vim* (1508). V ta sklop je mogoče uvrstiti tudi to, kar lahko razumemo kot načelni vidik pritožb na področju tlake, in sicer v kolikor je bilo njeno povečevanje doživeto kot poseg v osebni in kolektivni podložniški status podeželskega prebivalstva. Ta sklop lahko opredelimo kot: »dostojanstvo«.

Omenjene sklope vsebin in vzgibov za odkrit odpor in upor lahko razumemo kot vsebinske stebre kmečkega odpora na Tolminskem, ki jih shematično prikazujemo v Tabeli 2.

27 Scott, *Domination and Resistance*, 63–66.

Tabela 2: Vsebinski stebri kmečkega odpora na Tolminskem – prva opredelitev.

1. MATERIALNE ZADEVE	2. AVTONOMIJA	3. DOSTOJANSTVO
Zemljiške dajatve, obremenitve trgovskih dejavnosti, globe, tlaka (njihov obseg in novosti).	Samouprava, sodstvo, davčni privilegiji, srenjska zemlja (ohranjanje in razumevanje pravic in pristojnosti na teh področjih).	Nasilnost, žalitve, poniževanja s strani gospoda (pritožbe na ta ra- čun), dolgotrajni zgodovinski spomin na svoje pristojnosti in privilegije, doslednost in vztrajnost pri zago- varjanju svojega statusa in stališč.

Odpor na Tolminskem in pri Jamesu C. Scottu

V naslednjem koraku bomo pravkar predstavljeno razvrstitev in sistematizacijo vsebin in vzgibov za kmečki odpor na Tolminskem v tri stebre primerjali s podobno shematizacijo, kakor jo je oblikoval in predlagal James C. Scott. V pričujočem prispevku za razliko od Scotta sicer nismo obravnavali prikritih oblik odpora, temveč samo odkrite, vendar to nima negativnega vpliva na možnost primerjave med obema shemama, saj so vsebinska področja odkritega in prikritega odpora ista.

Po Scottu podrejene družbene skupine skozi zgodovino označuje bistveno večja sposobnost kritičnega odnosa do obstoječega družbenega reda in nadrejenih slojev, kot se lahko kaže na prvi pogled in kot velja tudi v dobrem delu zgodovinopisja. Predstavniki podrejenih slojev naj bi bili tudi sposobni razmišljanja o alternativnih, pravičnejših družbenih ureditvah, in sicer vsaj v dveh enostavnih in obenem ekstremnih različicah, to sta dobro poznani princip »narobe sveta«, v katerem je obstoječa socialna hierarhija postavljena na glavo, in popolna enakost vseh ljudi, npr. pred bogom²⁸ (in pred smrtjo, bi lahko dodali, na kar kaže tematika »mrtvaških plesov«). Odnos podrejenih skupin do nadrejenih opredeljuje z izrazom »odpor« (v primeru kmečkih družb je to »kmečki odpor«).

Odpor je bil večinoma prikrit in se je izražal v čim bolj zakritih — a vendarle vsakodnevnih — oblikah. Primere in prakse prikritega odpora Scott identificira v goljufanju pri obsegu pridelka za odmero dajatev, v manjših krajih na račun gospoda, krivolovu ipd. Prakse prikritega odpora so obsegale tudi rituale nasilja in karnevalski simbolizem, govornice in pripovedi o maščevanjih in zmagi pravičnosti, ustvarjanje avtonomnega socialnega prostora za varno izražanje svojega dostojanstva. Del tega nadalje predstavljajo ljudske

28 Scott, *Domination and Resistance*, 78–81.

oblike religioznosti, miti o socialnem uporništvu in ljudskih junakih, podobe iz narobe sveta, miti o dobrem vladarju. Odkrite oblike odpora naj bi bile bistveno redkejše, zajemale pa so pritožbe, nedovoljena zborovanja, upore, javno izražanje nasprotovanja z besedo in dejanjem in ljudske protiideologije, tudi egalitarne (glej Tabela 3).

Tabela 3: Shema področij in vsebin dominacije in odpora po J. C. Scottu.

	MATERIALNA DOMINACIJA	STATUSNA DOMINACIJA	IDEOLOŠKA DOMINACIJA
PRAKSE DOMINACIJE	<i>Appropriation of grain, taxes, labor, etc.</i>	<i>Humiliation, disprivilege, insults, assaults on dignity</i>	<i>Justification by ruling groups for serfdom, privilege</i>
ODKRITE OBLIKE ODPORA	<i>Petitions, demonstrations, boycotts, strikes, land invasions and open revolts</i>	<i>Public assertion of worth by gesture, dress, speech and/or open desecration of status symbols of the dominant</i>	<i>Public counter-ideologies propagating equality, revolution, or negating the ruling ideology</i>
PRIKRITE OBLIKE ODPORA	<i>Everyday forms of resistance, e.g. poaching, squatting, desertion, evasion, footdragging.</i>	<i>Hidden transcript of anger, aggression, and disguised discourses of dignity e.g. rituals of aggression, tales of revenge, use of carnival symbolism, gossip, rumor, creation of autonomous social space for assertion of dignity.</i>	<i>Development of dissident subcultures e.g., millennial religions, slave »bush-arbors«, folk religion, myths of social banditry and class heroes, world-upside-down imagery, myths of the »good« king or the time before the »Norman Yoke«.</i>

Vir: Scott, *Domination and Resistance*, str. 198.

Primerjavo med tolminskim primerom in našimi »stebri« odpora ter Scottovo shemo dominacije in odpora, ki je bila oblikovana ob upoštevanju zelo različnih primerov socialne podrejenosti (tudi skrajnih, saj poleg evropskih podložnikov obravnava tudi skupine, kot so sužnji v Ameriki in nedotakljivi v Indiji), bomo začeli tako, da si privoščimo kritiko na sicer osvetljuječ pristop in navdihujočo interpretacijo. Scott namreč po našem mnenju zanemarja pomen in vlogo podeželskih in kmečkih institucij ter evropske podložnike iz zgodnjega novega veka obravnava kot brezpravne množice brezpravnih posameznikov, kar pa je daleč od zgodovinske stvarnosti. Vsaj vaše skupnosti, kakor druge, tudi širše, bolj ali manj insitucionalizirane oblike povezav, so na evropskem podeželju v srednjem in zgodnjem novem veku imele sicer različno pomembno, a vselej obstoječo (in v našem primeru skrbno varovano) vlogo in pristojnost, tako na upravnem in sodnem področju kakor tudi – kar je za tu obravnavano vprašanje še posebej relevantno – pri samih dinamikah kmečkih uporniških gibanj. Tega ne izkazuje le tolminski primer, ampak tudi druga kmečka uporniška gibanja na Slovenskem in v Evropi v srednjem

in zgodnjem novem veku, kakor dokazujejo tudi najnovejši pregledi zgodovine podeželja.²⁹

Na podlagi tega razmisleka se zdi utemeljeno in upravičeno med vsebinska področja kmečkega odpora vključiti tudi tisto, ki smo ga zgoraj opredelili kot področje »avtonomije«, s katerim se ne nanašamo toliko na ožji pravni pomen tega izraza, saj je mišljen v širšem smislu kot oznaka za področje samouprave, sodnih pristojnosti, pravic, privilegijev, kmečkih institucij, običajev in navad. Področji »materialne dominacije«, kot ga je opredelil Scott, in naših »materialnih zadev« pa se tako vsebinsko kot konceptualno prekrivata. Podobno velja tudi za vsebinski steber tolminskega odpora, ki smo ga opredelili kot »dostojanstvo«, ki odgovarja področju »statusne dominacije« po Scottu.

Čeprav se v tem prispevku nismo dotaknili vprašanj, povezanih s Scottovim področjem »ideologije«, to je s pogledi na družbeni ustroj in njegovo sprejemljivost, legitimnost in pravičnost, je tudi v tolminskem primeru zaznati ali vsaj verodostojno postaviti hipotezo o obstoju te razsežnosti. Na to navajajo že po Bogu Grafenauerju znane besede enega od vodij tolminskega punta leta 1713, Gregorja Kobala, ki naj bi izjavil, »da je cesarsko veličanstvo samo njihov služabnik«,³⁰ kakor tudi vsaj navidezno neomajno zaupanje Tolmincev v vladarjevo pravičnost, od Maksimiljana I. pa vse do velikega punta, ko naj bi uporniki verjeli, da je vojsko nadnje poklicalo goriško plemstvo, ne da bi cesar vedel za to, ter ko so se opredeljevali za »zveste vladarjeve podložnike, ki ne zahtevajo drugega, kot pravico in da se jim prisluhne.«³¹ Izjavo o »cesarju služabniku« je nenazadnje mogoče interpretirati kot »narobesvetovsko« obliko izražanja prepričanja, da je vladar zaščitnik »ubogega« ljudstva, da je torej »dober«.

V »ideološki« sklop je mogoče uvrstiti tudi vztrajno pojmovanje srenjske zemlje kot sveta, ki pripada kmečkim skupnostim, ki so ga Tolminci izkazali v vsaj dveh od tu navedenih primerov odkritega odpora, in sicer v skladu z interpretacijo odnosa do skupnega sveta, ki je bila že predlagana za sosednjo Furlanijo na začetku 16. stoletja. V tej, sosednji stvarnosti, Furio Bianco vaške skupnosti ne predstavlja le kot temeljno institucijo ruralne družbe (po leg družine) s pomembnimi ekonomskimi in socialnimi funkcijami, temveč jo povzdigne na raven vrednote v kmečki kulturi, kar je posebej razvidno iz

29 Van Bavel and Hoyle, *Property and Power*; kjer je to razvidno v severni Franciji (128–29 in 132), na Nizozmskem (186–88 in 190–91), v severozahodni Nemčiji (s242–46) in tudi v skandinavskih deželah (303–06).

30 Grafenauer, *Veliki tolminski punt*, 85.

31 Panjck, *Una grande sollevazione*, 179, 183.

poudarjanja pomena etičnih razsežnosti kolektivnega kot gibala kmečkih skupnosti in množic pri obrambi pravic do skupnega sveta. Smiselno je opozoriti na Biancovo interpretacijo, po kateri je eno osrednjih tem kmečkega odpora v Furlaniji predstavljala ravno pravica do dostopa do naravnih virov in obenem njihova nujna skupna narava, kar razume kot etično stališče kmečkega prebivalstva, povezano tudi z njegovim pojmovanjem pravičnosti in z normativno vrednostjo navad in običajev, in ne le kot izraz (sicer jasno prisotnega) ekonomskega interesa do izkoriščanja srenjske zemlje. V ta okvir po njegovem sodijo tudi druge pomembne kmečke vrednote, ki jih je mogoče zaznati v pozitivnem naboju pojmov, kot so navade in običaji, ter v pojmovanju ekonomske in socialne pravičnosti kot etičnega načela, znanega tudi v različici »moralna ekonomija«. ³² V to sfero je Furio Bianco namreč uvrstil tudi »stare navade«, »sklicevanje na tradicijo – s spletom kulturnih in ideoloških navezav, ki spremljajo mitizacijo preteklosti«.

V tej dolgotrajni dejavnosti za uveljavljanje svojih zahtev se je postopoma izoblikovala vrsta vsebin in ideoloških motivov, katerih pomen bi bilo – po moji presoji – napačno podcenjevati. Zagovarjanje preteklosti, tradicionalnih pravic in navad, vključno z njihovimi mitskimi in idealističnimi elementi, je razkrivalo določen pogled na družbene odnose, pričakovanja in etične vrednote, ki so bili produkt kolektivnih prepričanj in dejansko alternative zapovedim in novim modelom, ki so jih vsilili vladajoči razredi. ³³

Primerljive vzorce je Bianco zasledil v različnih evropskih in tudi slovenskih kmečkih gibanjih. Na podlagi zgoraj navedenih primerov odpora na Tolminskem je mogoče presoditi, da je marsikaj od tega mogoče aplicirati tudi na tolminsko stvarnost, kljub temu da nas področje tolminske »ideologije« še čaka kot skoraj v celoti nedotaknjena tema. Čeprav ni neutemeljeno ugibati, da je bila v tolminskem ljudskem izročilu prisotna nekakšna mitizacija preteklih upornikov in odporniške tradicije — na tako interpretacijo napeljuje že Pregelj v svojih Tolmincih –, velja po drugi strani opozoriti na to, da so Tolminci v veliki meri zagovarjali in se opirali na povsem konkretne »stare običaje« ter pravice in pristojnosti, podeljene in priznane v preteklosti, bolj kot na »mitizacijo preteklosti«, ki je bila s časom kvečjemu namenjena patriarhovi in beneški dobi ter morda njihovem odnosu s cesarjem Maksimiljanom I.

Na ta način dobimo štiri vsebinske sklope vzgibov in vsebin kmečkega odpora na Tolminskem v zgodnjem novem veku, to so: »materialne zadeve«, »avtonomija«, »dostojanstvo« in »ideologija« (Tabela 4). Pri tem velja poudariti, da so se vsebinski sklopi deloma prekrivali in prehajali drug v druge-

32 Thompson, *Navade*.

33 Bianco, *Krvavi pust 1511*, 74–86, citati 12–13, 77 in 82.

ga, saj je lahko ista zadeva imela več razsežnosti, na primer tako gmotni pomen kot tudi pomen na področju avtonomije, dostojanstva ali ideologije (npr. tlaka), ali pa je v isti zadevi mogoče zaznati vidik, ki se navezuje na področje avtonomije in obenem dostojanstva (npr. sodne pristojnosti in statusno vprašanje) (Slika 12).

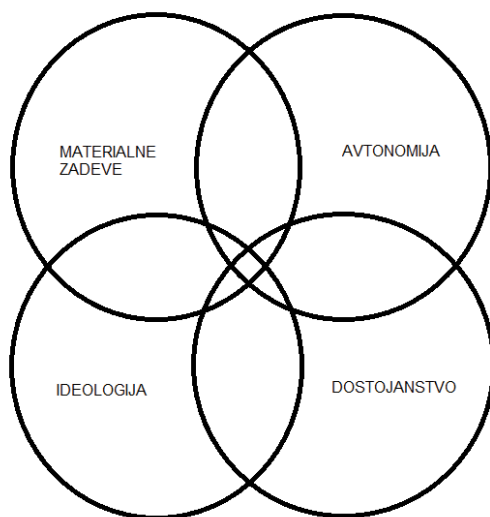
Kot trdi Scott, upor predstavlja izrazito (odkrito) in obenem izjemno pojavno obliko odpora, ki svoje vsebine in argumente črpa iz stalnega prikritega odpora, čeprav priznava, da je bilo kmečkih in drugih uporov v srednjeveški in novoveški Evropi zelo veliko.³⁴ Kmečki odpor na Tolminskem je nedvomno mogoče opredeliti kot posebno izrazit, ekspliciten, primeri njegovega pojavljanja se skozi zgodnji novi vek vrstijo tako pogosto, da je odkriti odpor mogoče razumeti kot stalnico v tolminski stvarnosti. Zato uporov v našem primeru ne moremo šteti za izjemne pojavne oblike eksplicitacije latentnega prikritega odpora, ampak za plod dolgotrajne in lahko bi rekli stalne sposobnosti in pripravljenosti do javnega izražanja ter dejavnega nastopa in zastopanja svojih interesov, pravic in dostojanstva. To še toliko bolj velja, če v skladu z opredelitvijo J. C. Scotta k oblikam odkritega odpora poleg samih kmečkih zborovanj, nemirov, uporov in vstaj prištevamo tudi pisne pritožbe in poslanice vladarju. In teh je bilo res veliko, saj so Tolminci neprestano pošiljali svoje predstavnike s pritožbami na vlado in na dvor.

Tabela 4: Štirje vsebinski stebri kmečkega odpora na Tolminskem.

1. MATERIALNE ZADEVE	2. AVTONOMIJA	3. DOSTOJANSTVO	4. IDEOLOGIJA
Zemljiške dajatve, obremenitve trgovskih dejavnosti, globe, tlaka (njihov obseg in novosti).	Samouprava, sodstvo, davčni privilegiji, srenjska zemlja (ohranjanje in razumevanje pravic in pristojnosti na teh področjih).	Nasilnost, žalitve, poniževanja s strani gospoda (pritožbe na ta račun), dolgotrajni zgodovinski spomin na svoje pristojnosti in privilegije, doslednost in vztrajnost pri zagovarjanju svojega statusa in stališč.	»Cesar služabnik«, »dobri cesar«, stare pravice, skupni svet.

34 Scott, *Domination and Resistance*, 18–20, 78, 82.

Slika 12: Vzorec prekrivanja vsebinskih sklopov (stebrov) kmečkega odpora na Tolminskem.

Viri in literatura

Arhivski viri

ASPG = Archivio Storico Provinciale di Gorizia

Politica II, Sistemazione e legislazione, b. 16, fasc. 3 B 16, »Carte relative ai vari tumulti Tolminotti«.

ASU = Archivio di Stato di Udine

Documenti storici friulani, b. 4, fasc. 429, 430.

ASV = Archivio di Stato di Venezia

Provveditori ai confini, b. 186, lib. I, fasc. »Plures actus, et sententiae promulgatae in appellatione per magnificam Communitatem Civitatis Austriae sive Fori Iulii super gestis, et sententiatis in prima instantia per iudicium Tulmini 1507. Deputatio capitanei arcis Tulmini facta per Communitatem«.

StLA = Steiermärkisches Landesarchiv

Miszellen, Sch. 428, ff. 2636–2643, »Memoriale Strassoldo«, 22. maj 1713.

IÖHKS = Inner-österreichische Hofkammer – Sachabteilung, Sch. 117, fasz. 1.

Literatura

- Bianco, Furio. *Krvavi pust 1511. Kmečki upori in plemiške fajde v Furlaniji med 15. in 16. stoletjem*. Koper: Univerzitetna založba Annales, 2001.
- Grafenauer, Bogo. »Veliki tolminski kmečki punt.« *Kronika* 2, no. 2 (1954): 81–89.
- Grafenauer, Bogo. »Razredni boji agrarnega prebivalstva.« In *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog*, II. zvezek: 501–05, 526–27. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa, DZS, 1980.
- Marušič, Branko. *Veliki tolminski punt leta 1713*. Tolmin: Občina Tolmin, 1973.
- Panjek, Aleksander. *Una grande sollevazione contadina in terra slovena. La rivolta di Tolmino del 1713*. Graduate thesis, University of Trieste, 1993–1994.
- Panjek, Aleksander. *Terra di confine. Agricolture e traffici tra le Alpi e l'Adriatico: la contea di Gorizia nel Seicento*. Gorizia: Edizioni della Laguna, 2002.
- Panjek, Aleksander. »I Consorti di Tolmino: un'alleanza tra famiglie con interessi oltre confine (secoli XIV–XVII).« *Mélanges de l'École française de Rome, Italie et Méditerranée* 125, no. 1 (2013): 1–10. <http://mefrim.revues.org/1094>.
- Panjek, Aleksander. »'Ex urbanitate, et non per vim'. Alle origini della resistenza contadina a Tolmino: gli ultimi anni veneti (1507–1508).« In *Per Furio. Studi in onore di Furio Bianco*, edited by Alessio Fornasin and Claudio Povolo, 243–52. Udine: Forum Editrice Universitaria Udinese, 2014.
- Panjek, Aleksander. *Vzhodno od Benetk, slovenski obmejni prostor. Gospodarstvo, družba prebivalstvo in naravni viri v zgodnjem novem veku*. Koper: Univerzitetna založba Annales, 2015.
- Pregelj, Ivan. *Tlačani*. 1915–1916. <http://nl.ijs.si/imp/wikivir/dl/WIKI00417-1915.html>.
- Rutar, Simon. *Zgodovina Tolminskega*. Gorica, 1972/1882.
- Scott, James C. *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven: Yale University Press, 1985.
- Scott, James C. *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*. New Haven-London: Yale University Press, 1990.

- Thompson, Edward P. *Navade, plebejska kultura in moralna ekonomija*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2010.
- van Bavel, Bas J. P., and Richard W. Hoyle, eds. *Rural Economy and Society in North-Western Europe, 500–2000. Social Relations: Property and Power*. Turnhout: Brepols, 2010.
- Verbič, Marija. »Gospodarski in socialni položaj tolminskega kmeta v začetku 16. stoletja in upori tolminskih kmetov v letih 1513 do 1515.« *Zgodovinski časopis* 28, no. 1/2 (1974): 3–43.

Nekaznovani

Olajševalne okoliščine

pri uporabi kot kaznivem dejanju

v 16. stoletju (Urbino)

Angela De Benedictis

Vladarjeva in sodnikova resnica

Ker so dolgo časa očitno, javno in dobro poznano pri vseh evropskih narodih, najbolj v Italiji in še posebej v sosednjih provincah in v mestih Rim, Neapelj, Milano, Benetke, Torino, Ferrara, Mantova, Firenze, Parma, Genova, Bologna in Lucca, in še posebej svetosti Našega Gospoda in Svetemu kolegiju, in vsem vladarjem, vladavinam in podrejenim republikam, in še posebej pokrajinam, mestom, območjem, gradovom in krajem in vsem osebam naše države, zapeljevali množico, povzročali nemire in zarote našega mesta Urbina proti Nam in našemu mirnemu in pravičnemu vladanju, ki nam ga je zaupal naš Božanski Vladar kot svojemu ministru in tudi Sveti apostolski sedež, katerega najzvestejši in najvdanejši sluga in strežaj smo; izmislili, načrtovali in udejanili so upor ter ga prignali do izvedbe in določenih učinkov ti zlonamerni in krivični izdajalci in uporniki, ki jih bomo v nadaljevanju našteveli; in ta upor je kasneje zrasel in se kot hudičevo delo ohranil med ljudstvom, ki je brezsravno vršilo in še vrši številna zla in nagnusna dejanja in skuša na vsak način zapeljati, vznemiriti in k uporom prignati naša druga mesta, ozemlja in gradove, čeprav mu v ničemer ni bilo storjeno nič hudega zaradi trdne in neomajne vere vseh naših drugih vazalov; in ker smo Mi sami storili vse, da bi ljudstvo spravili k pameti, in smo z veliko sočutja in potrpljenja čakali, da bo izšlo iz delirija, v katerega je zapadlo /.../.¹

Razglas vojvode Guidobalda II. della Rovere iz sredine februarja 1573. leta je pripovedoval o dogodkih, ki so se bili v Urbino godili od prejšnje jeseni: prišlo je do povečanja nekaterih davčnih obveznosti ter nezadovoljstva zaradi privilegirane položaja Pesara kot dvornega mesta, zaradi česar je vojvodsko mesto večkrat prosilo za odpravo davčnih obveznosti. Ker se vojvoda na te

---

1 Celli, *Storia della sollevazione di Urbino*, 188–89.

zahteve ni odzval, so številni meščani svoje zahteve želeli legitimirati z odlokom izrednega splošnega mestnega sveta.

Od 26. decembra 1572 pa do konca januarja 1573 je Urbino predstavljal politični prostor, v katerem so vsako pobudo, s katero so nekateri predstavniki mesta od vojvode in papeža Gregorja XIII. zahtevali priznanje javnega dobrega (odpravo davkov), natančno preverjali tako z vidika postopka kot rezultatov. Ko so se razširili glasovi, da proti Urbinu korakajo vojaške čete, da bi se spopadle z uporniki, se je mesto tudi oborožilo – šlo je za samoobrambni ukrep, saj se orožje nikoli ni uporabljalo ofenzivno. Mesto je še posebej odločno nasprotovalo temu, da bi njihove zahteve razumeli kot upiranje, nezvestobo in neposlušnost, s čimer jim je grozil vojvoda: v tem so bili tako neomajni, da se vojvodi niso želeli opravičiti, saj bi to pomenilo priznanje napake in krivde.² Za vojvodo pa je zavrnitev opravičila predstavljala še dodaten obremenilen element.

Vojvodova pripoved o »sramotnih nemirih, vstajah in zarotah« je že sama po sebi, po argumentih in uporabljenem besedišču, predstavljala obsodilno sodbo. Naznanjala pa je tudi naložitev kazni:

Razglašamo jih za upornike in vsakdo od navedenih bo z obtožbo deležen kazni zaradi upora in žalitve vladarja; in njihove hiše bodo izropane, požgane in uničene, preostale hiše pa zaplenjene, in tisti, ki nam pridejo živi v roke, bodo dobili zasluženo kazen.³

Če so bili uporniki *ipso facto* sovažniki, pa »vladar« vseh svojih urbinskih podložnikov vendar ni mogel označiti za upornike in izdajalce. Tega ni dovoljeval *officium* dobrega vladarja, zaradi katerega se je moral Guidobaldo pokazati kot dobrohoten in svojim podložnikom razložiti, v čem grešijo, ter jih opomniti, naj se vrnejo na pravo pot:

Ker pa verjamemo, da v tem mestu živijo tudi dobri in zvesti ljudje, ki pa zaradi strahu pred drugimi tega niso pokazali, smo želeli to dobrohotnost uporabiti z objavo tega razglasa, ki bi jih opomnil, da naj tisti, ki niso pristali in ne pristanejo na upor, to jasno izrazijo in ne nudijo nikakršne pomoči ali usluge in naj kako drugače jasno pokažejo, da so naši zavezniki in dobri podložniki ter upornikom sovražni. /.../ Če bodo storili to, kar morajo, in se izkazali za nedolžne, jih s tem

2 O urbinskih nemirih/uporu (kot to označujejo takratni viri in zgodovinopisje 19. stoletja) poleg Cellijeve *Storia della sollevazione* glej tudi, za 19. stoletje, Ugolini, »Diario della ribellione d'Urbino,« 37–59. V zgodovinopisju 20. stoletja njegovo pomembnost v primerjalni analizi opiše Lombardi, *La guerra del sale*, 39–178: 42, 119–20. Specifične študije so Signorotto, »Le due corti,« 233–60; Villard, »Du droit de révolte;« Villard, »Faux complots et vrais procès,« 529–51. Glej tudi Villard, *Du bien commun au mal nécessaire*, 218–23.

3 Celli, *Storia della sollevazione di Urbino*, 191.

razglasom opozarjamo, da jih bomo priznavali, ljubili in obravnavali kot dobre, zveste, predane in ljubeče podložnike.⁴

Rok, ki ga je vojvoda svojim podložnikom dal na razpolago za to, da se pokesajo in izdajo upornike, je bil zelo kratek. Ko je videl, da njegovo pisanje ni sprožilo zelenega učinka in da se meščani še naprej borijo za pravico tam, kjer so zmotno verjeli, da jo bodo lahko dobili (posebej pri papežu), je vojvoda v začetku marca 1573 pričel naročati, naj se »upornike« aretira in spravi v zapor. V Pesaru so bili aretirani nekateri urbinski mestni ambasadorji, ki bi vojvodi morali predati spomenico mesta. V Urbinu so meščane aretirali v njihovih hišah, nekatere, na dan 21. marca, pa celo v cerkvi Sv. Frančiška.⁵

13. marca 1573 je vojvoda pravnik Antonia Negrellija iz Ferrare postavil za posebnega komisarja za ta primer: dal mu je zelo široka pooblastila, da lahko ne le »po uradni dolžnosti, ampak tudi na podlagi ovadbe ali obtožbe«⁶ ravna proti komerkoli, v prisotnosti ali odsotnosti, posredno ali neposredno, javno ali zasebno, odkrito ali prikrito,

ki bi povzročal nemir ali pri povzročanju nemira pomagal na kakršenkoli prevratniški način, naredil uslugo, privolil, govoril, svetoval, ščuval, snoval zaroto, vnašal nemir, ali skušal ščuvati, vnašati nemir ali spodbujati k delovanju katerokoli osebo, prebivalce ali skupnost katerega našega mesta, ozemlja, gradov in naselij, ki so nam podrejena in zaupana, ali ki bi na drug način počel ali povzročil, se dogovarjal ali pogovarjal o tem, da bi se organiziralo druge vrste hudodelstvo, obožene skupine, sekte, tajne združbe, konspiracije, zarote o tem, da bi nastopili z orožjem, ali so to storili, ali da bi rekli, storili ali naklepali kaj drugega, kar bi neposredno ali posredno kakorkoli zadevalo in bilo vključeno v katero od točk obtožbe za upor in za žalitev vladarja, v našo škodo in proti naši osebi, dostojanstvu in državi ter na kakršenkoli način proti dolžni pokorščini vsakomur od njih.⁷

Proces se je odvil med 23. marcem in 23. junijem leta 1573 v trdnjavi v Pesaru, kamor so zaprli aretirane; sodilo se je tudi tistim, ki na procesu niso bili prisotni.

30. junija 1573 je sodnik Negrelli izrekel sodbo: 24 smrtnih obsodb za obtožene v odsotnosti, 11 smrtnih obsodb za tiste, ki so jih zaslišali v zaporih; zaplemba premoženja za vse; dosmrtna zaporna kazen za tri preiskovance. Enajst smrtnih kazni je bilo izvedenih 1. julija 1573.

V vmesnem času so bili mestu odvzeti privilegiji in Svet ter podvrženo je bilo hudim dajatvam. Nekatero od tistih, ki so iz Urbina pobegnili, da bi se

4 Celli, *Storia della sollevazione di Urbino*, 191.

5 Celli, *Storia della sollevazione di Urbino*, 199–206.

6 ASVat, *Archivum Arcis*, E, 127, c. 336r.

7 ASVat, *Archivum Arcis*, E, 127, cc. 336v–337r.

izgnili ječi, so neusmiljeno lovili povsod, kamor so se zatekli; ko so jih našli, so jih vojvodovi morilci usmrtili.

Na osnovi pričevanj tistih, ki so jih zaslišali med 23. marcem in 27. aprilom (24 zaslišanj 16 zapornikov)⁸ je sodnik Negrelli 7. maja 1753 oblikoval obtožnico.⁹

Vsi so se omadeževali z gnusnim zločinom.

Bili so prevratniki, pokvarjenci, izdajalci, zarotniki, omadeževani, prestopniki proti vladarju.

Drznili so si storiti zločine, ne da bi jih bilo niti najmanj strah kazni. Druge so prepričali, da oblasti ne bi mogle kaznovati množice. Pod pretvezo javnega dobrega so dolgo mahinirali z različnimi triki in opreznostmi, da bi tako dvignili in zapeljali ljudstvo. Vnaprej so premislili zločin in nato preložili njegovo izvedbo, da bi ga lahko storili v imenu ljudstva, dokler bi množica imela razlog za upanje, da za vsakršno ravnanje tistega dne¹⁰ ne bo povračila in da zanj lahko ostanejo nekaznovani.

Večkrat so zapeljevali množico.

Njihovo delovanje ni bilo namenjeno temu, da bi mesto in prebivalce Urbina razbremenili novih davkov, pač pa temu, da jih izmaknejo vdanosti lastnemu vladarju.

Pod pretvezo, da branijo mesto in meščane pred vojaki, ki naj bi jih vojvoda poslal nadnje v njihovo škodo, so se pretvarjali, da se vojvode bojijo, v resnici pa so se zoper njega, ki je bil njihov legitimni gospod in vladar, zarotili, saj so si vzeli pravico, da proti njemu delujejo z orožjem.

Živeli so, ne da bi vladarju izkazovali svojo vdanost. Svojo nepokorščino so štitali vse do zadnjega.

Vse kardinale v rimski kuriji so prosili za sprejem in se pretvarjali, da jim hočejo dokazati vdanost urbinskega ljudstva, ki ga je vojvoda obtoževal neposlušnosti.

Delovali so kot sovražniki ljudstva.

Sodnikova zgodba je vojvodovo tri mesece pred tem skonstruirano zgodbo še okrepila. S perspektive njune »politične pravice« so bili zaslišanci zgolj in v vsem sovražniki ljudstva.¹¹

Med zaslišanji je Negrelli neomajno sledil cilju najti dokaze »sramotnih nemirov, vstaje in zarote« v mestu – kot je vojvoda označil dogajanje v razglasu – z vsemi sredstvi: ne le z mučenjem, kot je bil običaj, ampak tudi

8 Drugi so bili aretirani in zaslišani kasneje, to je med 18. in 23. junijem.

9 ASVat, *Archivum Arcis*, E, 127, cc. 312v–320v.

10 Sodnik se je skliceval na 26. december 1572.

11 O tem na splošno glej nedavni Portinaro, »La spada sulla bilancia,« 75–106, še posebej 85–95.

in predvsem z večino »prevzemanje besede«¹² obtoženim, da bi jim v usta položil svojo zgodbo in da bi tako opisali nevdanost in neposlušnost tistih nezvestih podložnikov, ki niso bili prisotni.¹³ Njegovo strokovno znanje in veščine so mu omogočili, da je od obtoženih izsilil priznanja o »trikih« in »opreznostih«, ki so jih uporabljali zato, da bi njihov prestopok ostal nekaznovan.

Zgodbe iz nekaterih zaslišanj – o številnem ter v besedi in dejanju enotnem ljudstvu, tako enotnem, da posameznih glasov in delovanja iz njega ni bilo mogoče razbrati – za sodnika niso bile drugo kot pretvarjanje. V njih je neizpodbitno videl zatekanje »uporniških skupnosti« (*universitates delinquentes*) k eni od olajševalnih okoliščin za kazen zaradi upora, in sicer »zaradi velike množice /sodelujočih/ se zločin ne kaznuje« (*ob populum multum crimen pertransit inultum*). Šlo je za vprašanje, o katerem so že stoletja razpravljali v pravni stroki in praksi, tako v spisih o »zločinu razžaljenja vladarske avtoritete« (*crimen laesae maiestatis*) kot v spisih o nemirih in uporih, ki so bili takrat (v obdobju urbinskih nemirov) že izrazito razširjeni tako v literaturi o *praksah* kot včasih tudi v nekaterih *consilia*.¹⁴ Sodnik je gotovo dobro poznal izrazoslovje: njegov politični proces¹⁵ proti urbinskim upornikom je v veliki meri izrabljaj poznavanje vprašanja.

Če je bilo za sodnika »pretvarjanje« Urbinčanov gotovo oteževalna okoliščina, pa za zgodovinarja to predstavlja izjemno dragoceno izhodišče, ki mu omogoča, da idenificira družbeno prakso,¹⁶ ki je bila v vsem značilna za upore v mestih (tistih mestih, ki so to vedela in so se bala kazni).¹⁷ Tudi mestom je namreč bila kot podložnikom *princepsa*, priznana pravica *crimen laesae maiestatis* v obliki nemirov in uporov.

12 Izraz jemljem po Quaglioni, »Vero e falso,« 63–82. O tej temi glej tudi Povoło, »Introduzione,« v *Il processo a Paolo Orsiano*, VII–LXX, ter analize, nastale v raziskavi o sodnih procesih na račun čarovništva in krivoverstva, ki jih tu zaradi omejitev obsega besedila ne morem predstaviti.

13 Ta vprašanja bom podrobneje analizirala v kasnejšem prispevku.

14 Glej De Benedictis, »C'era un adagio...!«

15 Kot takega ga razume Villard, »Faux complots et vrais procès.« O vprašanju političnih procesov glej tudi Contamine, »Inobédience, rébellion, trahison,« 63–82; Chiffolleau, »Le crime de maesté,« 577–662.

16 Koncept *družbene prakse* razumem v pomenu, kot ga berem v Sbriccoli, »Storia del diritto e storia della società,« 1113–34. Za smiselnost takšnega razumevanja in kasnejše razprave med zgodovinarji in pravnimi zgodovinarji so izjemnega pomena ugotovitve v Birocchi, *La giustizia di tipo egemonico*, 179–211: 220; Zorzi, »Legemonia del penale« in Mario Sbriccoli, 155–78; Alessi, »La giustizia pubblica come 'risorsa',« 213–34; Povoło, »Dall'ordine della pace all'ordine pubblico,« 15–107.

17 Gilli, Guilhembet, *Le châtement des villes*, tam še posebej Gilli, »Châter la ville ou châtiens ses dirigeants,« 187–99, in Arcangeli, »Città punite,« 315–37.

Družbene prakse množice in sporno pravno vprašanje

V palači, v kateri se je zbralo ljudstvo, sem dobro slišal glasove drugih, ki so to rekli, nisem pa slišal, kdo je to rekel.¹⁸

Kot sem že večkrat povedal, razen mene ni bilo nikogar drugega, ki ne bi zgrabil zanj /za orožje/. Ne bi pa znal sedaj imenovati vsakega posebej in kdor za orožje ni zgrabil, je to svetoval drugim.¹⁹

Slišal sem množico, ki je to govorila. Nikogar ne morem izvzeti.²⁰

Tega se ni snovalo v palačah in na zborih, temveč po mestu, ob mestnih vratih in med stražarjii. Bil sem na enem od zborov, na katerem se je priseglo zvestobo urbinskemu ljudstvu in v znak temu so vsi dvignili roko. /.../ Po mojem mnenju se je to zgodilo, da bi bilo ljudstvo bolj enotno in združeno, ne vem pa za to, da bi bilo vnaprej organizirano.²¹

Ti odlomki iz zaslišanj v procesu zaradi urbinskih nemirov pričajo o dejanskem kolektivnem vedenju, ki ga potrjujejo tudi akti skupnosti.

V zapisniku splošnega ljudskega sveta, sklicanega dne 20. januarja 1573 v katedrali, je pisar Gabriele de Beni zapisoval govor, ki ga je odvetnik skupnosti Francesco Papi namenil številnim prisotnim in tako napovedal nekatere pomembne teme.

Tukaj smo se zbrali svobodno in s splošno soudeležbo, da bi obravnavali enega pomembnejših dogovorov, kar jih pomnimo. O njem torej razpravljajmo s kar največjo pozornostjo; vsakdo naj bo pri tem previden /.../. Bodite pozorni, da četudi do danes po naključju nismo zašli v krivdo, se moramo tudi v prihodnje vesti previdno, kot pritiče naši stvari in pravicam, ki jih branimo. Gorje, če bi moralo zaradi napake enega kazen trpeti celo mesto, ki so mu naši največji posamezniki s smrtjo in krvjo prislužili sloves najzvestejšega.²²

Prav pisar de Beni, tudi eden izmed zapornikov v trdnjavi v Pesaru, je šestega in zadnjega dne zaslišanja (28. marca 1573), ko je predstavil vse dokumente in zapise, ki jih je napisal o obdobju nemirov, govoril, da dokumenti vsebujejo »zaščite«, ki se jih je poslužil odvetnik Francesco Papi. V eni od

18 ASVat, *Archivum Arcis*, E, 127, c. 3v (23 marec 1573, Gabriele de Beni, cancelar skupnosti, prvo pričanje).

19 ASVat, *Archivum Arcis*, E, 127, c. 49r (28. marec 1573, Gabriele de Beni, prvo pričanje, šesti dan zaslišanja).

20 ASVat, *Archivum Arcis*, E, 127, c. 103r (2. april 1573, Alessandro Veterani, prvo pričanje).

21 ASVat, *Archivum Arcis*, E, 127, c. 119v, 123r (6. april 1573, Severo Paltroni, prvo pričanje).

22 Celli, *Storia della sollevazione di Urbino*, 116. Tu uporabljam Cellijev prevod, četudi je zaznanomovan s slogom in retoriko poznega 19. stoletja, saj ne prihaja do odklona od latinskega izvirnika, hkrati pa vsebuje tudi Cellijeve odvetniške in pravniške izkušnje.

teh je mogoče brati, »naj se delovanje ljudstva oprusti in naj se jih ne naziva z uporniki«. ²³

Dokumenti, ki so bili del dogodkov v sklopu »nemirov«/»upora« (odvetnikove zaščite in govor, kot je zabeležen v pisarjevem zapisniku) ter zaslišanja zapornikov (rekonstrukcije dogodkov na osnovi sodnikovih vprašanj), predstavljajo vire, »ki napotujejo na določene znake«. ²⁴ V njih je moč prepoznati, da so se ljudje v mestih zavedali in bali, da bi jih vladar lahko kaznoval, ter da so obenem poznali argumente, s katerimi bi se lahko izognili kaznovanju celotnega mesta in s katerimi bi »opravičili dejanja ljudstva«.

Dejanja združenega ljudstva, kot jih je zapisal tudi pisar, so za odvetnika predstavljala argumente (zaščitne klavzule), ki naj bi služili kot olajševalne okoliščine. Vendar so za sodnika tako dejanja kot argumenti dejansko predstavljali oteževalne okoliščine.

Obe stališči sta predstavljali skrajna pola pravnega vprašanja, o katerem se je razpravljalo že nekaj časa in na katerem sloni »nezmerni spor« (*altercatio non modica*), kot je zapisal pravnik Nicholas Bohier, sodnik v procesu skupnosti iz Agena zaradi upora leta 1514. ²⁵

Ali lahko skupnost (*universitas*) krši zakon? In če, na kakšen način? Če lahko krši zakon, kakšne kazni naj se ji naloži? Ali lahko/moramo identificirati odgovorne? O teh vprašanjih je kanonska in civilna doktrina razpravljala vse od 12. stoletja dalje. ²⁶

Če skrajno strnemo glavna vprašanja: *universitas* deluje prestopniško, če se odloči za upor, zatem ko je formalno sklicala svet po ustaljenem postopku; če na svetu ni bil sprejet nikakršen sklep, je treba identificirati posamezne odgovorne za upor. Najvišja kazen za uporniško *universitas* (uničenje) je mogoče spremeniti zaradi dejstva, da je uporno delovala množica. »Strogost zakona« (*rigor iuris*) lahko pri množici ublažimo in se tako izognemo ekscesu, da usmrtimo celotno prebivalstvo mesta in na ta način mesto izpraznimo, s tem pa močno oškodujemo *res publico*. Če bi množici naložili najvišjo kazen, bi s tem dejansko odredili poboj mnogih ljudi, vključno z nedolžnimi, najmlajšimi, neprištevnimi: osebami, ki ne morejo kršiti zakona, ker niso

23 ASVat, *Archivum Arcis*, E, 127, c. 47v.

24 Sbriccoli, »Storia del diritto e storia della società,« 1130.

25 Bohier, *Preclarus, et elegans tractatus de seditiosis*. O Bohierju (1469–1539) je bil pripravljeno tudi geslo G. D. Guyona v Arabeyre, Halpérin, Krinen, *Dictionnaire historique des juristes français*, 95–97.

26 O tem obširno piše Michaud-Quantin, *Universitas. Expressions du mouvement communautaire*, 327–39. Z vprašanjem se je v obsežnem članku ukvarjal tudi Chiodi, »Delinquere ut universi,« 91–199, na katerega se je odzval Quaglioni, »'Universi consentire non possunt,« 409–25. Glej tudi Gilli, »Châter la ville ou châters ses dirigeants.«

pravno sposobne. Zato so v tem primeru smrtno kazen lahko spremenili v denarno.

Številne primere, s katerimi so se srečevali sodniki in odvetniki, so analitično obravnavali v prepletu »stroke in izkušnje« kot »kriminalne prakse« (*practicae criminales*), namenjene »tistim, ki dejansko izvršujejo pravo« (*artifices justitiae*),²⁷ na osnovi »definicij, pravnih načel in maksim ter splošnih mnenj /.../ z glavnim ciljem, da pri vsaki osebi ovrednotijo potrebo po, način in obseg kazni« (*an, quomodo in quantum*).²⁸

Vprašanje, na katerem sloni »altercatio non modica«, je bilo specifičen predmet analize v vsej italijanski in evropski kazenski literaturi 16. stoletja, ki jo je sodnik Negrelli gotovo poznal. Še pred procesom zaradi urbinskih nemirov so jo obravnavali Egidio Bossi, Ludovico Carerio, Girolamo Gigante, Antonio Gómez in Giulio Claro, če naštejemo le nekaj avtorjev, katerih dela so bila zelo razširjena in uporabljana. Ali je bila skupnost (*universitas*) lahko izgnana? Kako so jo lahko kaznovali? Kako se je lahko dokazalo, da je kršila zakon?

Že poznana »vprašanja in dvoumnosti« (*quaestiones in dubia*), tudi v povezavi z nedavnimi primeri, kot je bil tisti iz Genta, ki ga je leta 1540 strogo kaznoval Karel V²⁹, je obravnaval tudi Egidio Bossi.³⁰ Vprašanje olajševalnih okoliščin za »multitudo delinquentium« je v delu *Practica* obravnaval Ludovico Careiro.³¹ Ali skupnost, ki se upre svojemu gospodu, zagreši zločin proti vladarju? Girolamo Gigante je o tem problemu razpravjal v *Quaestio XII* v delu o zločinu proti vladarju, z vsemi običajnimi razlikovanji.³²

Antonio Gómez je v skladu s takratno doktrino menil, da mesto ali *universitas* (skupnost) ni moglo kršiti zakona v pravem pomenu besede in torej ni moglo biti kaznovano, saj je bilo *nomen iuris* in ni imelo ne duha ne intelekta, vendar je ta salamanški pravnik vendarle priznaval, da je mesto lahko kršilo zakon na neprimeren način. To je lahko storilo preko svojih rektorjev ali upravljalcev, torej nefiktivnih oseb: mesto ali *universitas* je lahko dejansko v

27 Sbriccoli, »Giustizia criminale,« 163–205: 174.

28 Sbriccoli, »Giustizia criminale.« Pomembno se mi zdi izpostaviti, da se Sbriccoli tu ne nanaša eksplicitno na *universitas delinquens*. O vprašanju na splošno glej Alessi Palazzolo, *Prova legale e pena*; Birocchi, *Alla ricerca dell'ordine*, 253–69; Chiodi, »Le relazioni pericolose,« VII–CI; Bellabarba, *La giustizia nell'Italia moderna*; Tedoldi, »La spada e la bilancia.«

29 Bossi, *Tractatus varii*, c. 265v.

30 Bossi, *Tractatus varii: Tit. Banniri qui possint*, cc. 265r–266v. Glej tudi geslo »Egidio Bossi« v *Dizionario biografico degli italiani*, 13, 1971, 299–300.

31 Carerio, *Practica nova causarum criminalium*.

32 Gigas, *De crimine laesa maiestatis*, v *Tractatus illustrium iurisconsultorum*, XI, I, cc. 33v–89v.

drugih sprožalo strah ali nad njimi izvajalo nasilje.³³ Zato je bilo v primeru hudega upora lahko kaznovano, kaznovane pa so lahko bile tudi posamezne osebe, kljub splošnemu načelu, da za en zločin ni mogla biti naložena dvojna kazen. Mesto je bilo naročnik, posamezniki pa pooblaščenci, zato je bilo treba še posebej kaznovati rektorje ali upravljalce. To so učile izkušnje iz vladarju nepokornih mest, je menil Gómez in pri tem namigoval na upor kastilskih skupnosti iz leta 1522.³⁴

Zatrtje kastilskih skupnosti (*comunidades*) in kasneje Karlovega zatrtja Genta je kot primer načina kaznovanja skupnosti *universitas* (z eksplicitnim navezovanjem na Gómeza) izpostavil tudi Giulio Claro, sodnik v španski Lombardiji.³⁵ A isti Claro je v vprašanju (*questio*) LX svojega dela *Practica criminalis* (*Quae res in delictis a pena excusent, vel saltem ad penam ipsam mitigandam*) razpravljal tudi o olajševalnih okoliščinah za množico.³⁶

Načelo, da »zakoni ne smejo ostati nekaznovani« (*ne crimina remanent impunita*) je lahko torej imelo določene pravne omejitve. Pravna stroka je pripravila (in s tem tudi še kasneje nadaljevala) zaščitna sredstva, zaradi katerih je lahko v določenem primeru ostal nekaznovan tudi zločin proti vladarju. In vemo, da je bilo v nekaterih primerih to sredstvo učinkovito.³⁷

Zdi se, da delovanje množice na ta način ustreza tistemu, kar je bilo za druge upore definirano kot »družbeno znanje«. ³⁸ O tem priča tudi zgodovinar Furió Bianco: »Znotraj skupnosti je bila povezanost še okrepljena s pritiskom na posameznike zaradi zavezujočega značaja sklepov, sprejetih na plenarnih zborih, ter zaradi solidarnostnih in vzajemnostnih norm v primeru nevarnosti in zunanje grožnje.«³⁹

Četudi je resnica vladarja in njegovega sodnika (kot v Urbinu) obveljala na škodo teh norm in preko mej običajne družbene konfliktnosti med meščani, so se družbene prakse množice in znanja, ki so jih udeleževali,

33 Gómez, *Variarum resolutionum*, 425–26.

34 Gómez, *Variarum resolutionum*, 427.

35 Citiram iz Claro, *Liber Quintus sive Practica Criminalis: Questio XVI. Quae personae accusari possint, vel non*, 237–240. O Claru glej njegovo geslo v *Dizionario biografico degli italiani*, 26, 1982, 141–46, ter monografijo Massetta, *Un magistrato e una città*.

36 »Multitudo reorum an excuset delinquentes«: Claro, *Liber Quintus sive Practica Criminalis*, 514.

37 Kot v kastilski skupnosti Fuenteovejuna, poznano iz komedije Lopeja de Vege. Omenjeno v De Benedictis, »Amicizia e resistenza nelle comunità,« o čemer piše Povolo, *L'uomo che pretendeva l'onore*.

38 Farge, Revel, *La logica della folla*, 5, in poglavje *Le regole della sommossa*, 49–75. Glej tudi nedavni Provasi, *Il popolo ama il duca?*.

39 Bianco, 1511, 84; glej tudi slovenski prevod: *Krvavi pust 1511*.

ob vsakem novem »uporu« vedno znova pojavljale. Šlo je za stalnico vseh »uporov«.

Viri in literatura

Arhivski viri

ASVat = Archivio Segreto Vaticano

Archivum Arcis, Arm. E, 127.

Historiografska dela in objavljeni viri

Bohier, Nicholas. *Preclarus, et elegans tractatus de seditiosis, Venetiis, apud Cominum de Tridino*, 1566 (1515).

Bossi, Egidio. *Tractatus varii [...] Secunda editio, Venetiis, apud Franciscum Senensem*, 1562.

Carerio, Ludovico. *Practica nova causarum criminalium, Venetiis, apud Bartholomaeum Caesanum*, 1550 (1546).

Claro, Giulio. *Liber Quintus sive Practica Criminalis*, Venetiis, Typografia Baretiana, 1640 (1568).

Gigas, Hieronymus. *De crimine lese maiestatis*, in *Tractatus illustrium iuriconsultorum*, Venetiis 1584 (1557).

Gómez, Antonio. *Variarum resolutionum iuris civilis et regi tomi tres*, Antwerpiae, Sumptibus Petri & Ioanni Belleri, 1615 (1555).

Literatura

Alessi, Giorgia. »La giustizia pubblica come 'risorsa': un tentativo di riflessione storiografica.« In *Penale Giustizia Potere. Metodi, Ricerche, Storiografie*, edited by Mario Sbriccoli, 213–34. Macerata: Edizioni university di Macerata via Carducci, 2007.

Alessi Palazzolo, Giorgia. *Prova legale e pena. La crisi del sistema tra evo medio e moderno*. Napoli: Jovene, 1979.

Arabeyre, Patrick, Jean-Louis Halpérin, and Jacques Krinen, eds. *Dictionnaire historique des juristes français XIIe-XXe siècle*. Paris: Presses Universitaires de France, 2007, 95–97.

Arcangeli, Letizia. »Città punite tra riforme istituzionali e repressione: casi italiani del Cinque e Seicento.« In *Le châtement des villes dans les espaces méditerranéens (Antiquité, Moyen Âge, Époque moderne)*, edited by

- Patrick Gilli and Jean-Pierre Guilhembet, 315–37. Turnhout: Brepols, 2012.
- Bellabarba, Marco. *La giustizia nell'Italia moderna*. Roma-Bari: Laterza, 2008.
- Bianco, Furio. *1511: La »crudel zobia grassa«. Rivolte contadine e faide nobiliari in Friuli tra '400 e '500*. Gorizia: LEG, 2010/1995.
- Bianco, Furio. *Krvavi pust 1511: kmečki upori in plemiške fajde v Furlaniji med 15. in 16. stoletjem*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2011.
- Birocchi, Italo. *Alla ricerca dell'ordine. Fonti e cultura giuridica nell'età moderna*. Torino: Giappichelli, 2002, 253–69.
- Birocchi, Italo. *La giustizia di tipo egemonico: qualche spunto di riflessione*, In *Penale Giustizia Potere. Metodi, Ricerche, Storiografie. Per ricordare Mario Sbriccoli*, edited by Luigi Lacchè, Carlotta Latini, Paolo Marchetti, and Massimo Meccarelli, 179–211. Macerata: eum edizioni, 2007.
- Celli, Luigi. *Storia della sollevazione di Urbino contro il duca Guidobaldo II Feltrio della Rovere dal 1572 al 1574 da documenti inediti dell'Archivio Vaticano*. Torino-Roma: Editori L. Roux e C., 1892, 188–89.
- Chiffolleau, Jacques. »Le crime de majesté, la politique et l'extraordinaire: note sur les collections érudites de procès de lèse-majesté du XVIIe siècle français et sur leurs exemples médiévaux.« In *Les procès politiques (XIVe–XVIIe s.), Actes du colloque de Rome (20–22 janvier 2003)*, edited by Yves Marie Bercé, 577–662. Rome: École française de Rome, 2007.
- Chiodi, Giovanni. »Delinquere ut universi. Scienza giuridica e responsabilità penale delle universitates tra XII e XIII secolo.« In *Studi di storia del diritto III*, 91–199. Milano: Giuffrè, 2001.
- Chiodi, Giovanni. »Le relazioni pericolose. Lorenzo Priori, il senatore invisibile e gli eccelsi Consigli veneziani.« In *L'amministrazione della giustizia penale nella Repubblica di Venezia (secoli XVI–XVIII). I. Lorenzo Priori e la sua Pratica Criminale*, edited by Giovanni Chiodi and Claudio Povolo, VII–CI. Verona: Cierre edizioni, 2004.
- Contamine, Philippe. »Inobédience, rébellion, trahison, lèse-majesté: observation sur les procès politiques à la fin du Moyen Âge.« In *Les procès politiques (XIVe–XVIIe s.), Actes du colloque de Rome (20–22 janvier 2003)*, edited by Yves Marie Bercé, 63–82. Rome: École française de Rome, 2007.

- De Benedictis, Angela. »Amicizia e resistenza nelle comunità di età moderna.« In *Uomini del contado, uomini di città. Economia, società e istituzioni nello Stato territoriale veneziano del Cinquecento*.« Atti del Convegno Malo-Vicenza 4–5 dicembre 2009.
- De Benedictis, Angela. »'C'era un adagio...'. La dottrina giuridica sulla universitas delinquens tra '500 e '800.« In *Potere e violenza. Concezioni e pratiche dall'antichità all'età contemporanea*, edited by Glauco Maria Cantarella, Angela De Benedictis, Patrizia Dogliani, Carla Salvaterra, and Raffaella Sarti, 49–70. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 2012.
- Farge, Arlette, and Jacques Revel. *La logica della folla. Il caso dei rapimenti di bambini nella Parigi del 1750*. Roma–Bari: Laterza, 1989/1988.
- Gilli, Patrick. »Châter la ville ou châtiers ses dirigeants: la punibilité des corps politiques d'après l'action pontificale en Italie au début du XIIIe siècle.« In *Le châtement des villes dans les espaces méditerranéens (Antiquité, Moyen Âge, Époque moderne)*, edited by Patrick Gilli and Jean-Pierre Guilhembet, 187–99. Turnhout: Brepols, 2012.
- Gilli, Patrick, and Jean-Pierre Guilhembet, eds. *Le châtement des villes dans les espaces méditerranéens (Antiquité, Moyen Âge, Époque moderne)*. Turnhout: Brepols, 2012.
- Lombardi Giorgio, ed. *La guerra del sale (1680–1699). Rivolte e frontiere del Piemonte barocco I*. Milano: Franco Angeli, 1986, 39–178.
- Massetto, Gian Paolo. *Un magistrato e una città nella Lombardia spagnola: Giulio Claro pretore a Cremona*. Milano: Giuffè, 1985.
- Mazzacane, Aldo. »Claro Giulio.« In *Dizionario Biografico degli Italiani* 26, 141–46. Roma: Treccani, 1982.
- Portinaro, Pier Paolo. »La spada sulla bilancia. Funzioni e paradossi della giustizia politica.« *Quaderni fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno* 38 (2009): 75–106.
- Povolo, Claudio. »Introduzione.« In *Il processo a Paolo Orgiano: 1605–1607*, edited by Claudio Povolo, VII–LXX. Roma: Viella, 2003.
- Povolo, Claudio. »Dall'ordine della pace all'ordine pubblico.« In *Processo e difesa penale in età moderna. Venezia e il suo stato territoriale*, edited by Claudio Povolo, 15–107. Bologna: Il Mulino, 2007.
- Povolo, Claudio. *L'uomo che pretendeva l'onore. Storia di Bortolamio Pasqualin da Malo (1502–1591)*. Venezia: Marsilio, 2010.

- Provasi, Mateo. *Il popolo ama il duca? Rivolta e consenso nella Ferrara estense*. Roma: Viella, 2011.
- Quaglioni, Diego. »'Universi consentire non possunt'. La punibilità dei corpi nella dottrina del diritto comune.« In *Suppliche e «gravamina»*. *Politica, amministrazione, giustizia in Europa (secoli XIV–XVIII)*, edited by Cecilia Nubola and Andreas Würzler, 409–25. Bologna: il Mulino, 2002.
- Quaglioni, Diego. »Vero e falso nelle carte processuali: la parola 'data' e la parola 'presa'«. In *Vero e falso: l'uso politico della storia*, edited by Marina Caffiero and Micaela Procaccia, 63–82. Roma: Donzelli, 2008.
- Michaud-Quantin, Pierre. *Universitas. Expressions du mouvement communautaire dans le Moyen-Âge latin*. Paris: Vrin, 1970, 327–39.
- Sbriccoli, Mario. *Crimen laesae maiestatis. Il problema del reato politico alle soglie della scienza penalistica moderna*. Milano: Giuffrè, 1974, 240–41.
- Sbriccoli, Mario. »Giustizia criminale.« In *Lo Stato moderno in Europa. Istituzioni e diritto*, edited by Maurizio Fioravanti, 163–205. Roma–Bari: Laterza, 2002.
- Sbriccoli, Mario. »Storia del diritto e storia della società. Questioni di metodo e problemi della ricerca.« *Storia del penale e della giustizia. Scritti editi e inediti (1972–2007)* 2 (2009): 1113–34.
- Signorotto, Gianvittorio. »Le due corti del duca di Urbino e la rivolta del 1573.« *Annali di Storia moderna e contemporanea* 11 (2005): 233–60.
- Tedoldi, Leonida. »La spada e la bilancia: la giustizia penale nell'Europa moderna (secc. XVI–XVIII)«. Roma: Carocci, 2008.
- Ugolini, Filippo. »Diario della ribellione d'Urbino nel 1572 d'ignoto autore dato per la prima volta in luce e illustrato.« *Archivio Storico Italiano* 3, 1° (1856): 37–59.
- Villard, Renaud. »Du droit de révolte au devoir d'obéissance : les formes d'acculturation politique dans l'Italie du XVIe siècle, autour de la révolte d'Urbino (1573)«. *Chrétiens et sociétés* 13 (2006). <http://chretienssocietes.revues.org/2094>; DOI: 10.4000/chretienssocietes.2094.
- Villard, Renaud. »Faux complots et vrais procès: pouvoirs princiers et répression des conjurations dans l'Italie du XVIe siècle.« In *Les procès politiques (XIVe–XVIIe siècle)*, edited by Yves-Marie Bercé, 529–51. Rome: École Française de Rome, 2007.

Villard, Renaud. *Du bien commun au mal nécessaire. Tyrannies, assassinats politiques et souveraineté en Italie, vers 1470-vers 1600*. Rome: École Française de Rome, 2008, 218–23.

Zorzi, Andrea. »L'egemonia del penale.« In *Penale Giustizia Potere. Metodi, Ricerche, Storiografie. Per ricordare Mario Sbriccoli*, edited by Mario Sbriccoli, Luigi Lacchè, Carlotta Latini, Paolo Marchetti, and Massimo Meccarelli, 155–78. Macerata: EUM edizioni, 2007.

Na stičišču treh cesarstev

Upor in vera v Dalmaciji v zgodnjem novem veku

Eric Dursteler

V trdi noči 7. aprila 1596 se je skupina mož, »ki so se le s težavo držali drug drugega, po tistih strminah, vzpenjajočih se po griču, po špranji, skozi katero so izstopali mestni odpadki«, skrivoma pritihotapila za obzidje velike trdnjave Klis.¹ Ta trdnjava je bila nasploh znana po svoji »neosvojljivosti«,² stala je na skalnatem vrhu na 360 metrih nadmorske višine pri vstopu na najbolj strateški del prehoda od dinarskih Alp v notranjost, kakih deset kilometrov od Splita.³ Vse od srednjega veka je trdnjava slovela kot eden od zaščitnih stebrov Hrvaške; bila je zadnja trdnjava na tem območju, ki je padla v roke Turkom, in sicer leta 1537.⁴ Od takrat je igrala ključno vlogo pri širjenju turške oblasti v notranjost regije: v ta namen je imela garnizijo, ki je vključevala poveljnika trdnjave, štiri topove in 250 mož, ki so branili trdnjavo in 200 hiš ter sodnika (kadijo), ki je bival v mestu spodaj.⁵

Kljub temu prav tisto noč »v utrdbi skorajda ni bilo dela sposobnih mož, nekateri so odšli na sejem v notranjost dežele, drugi s sodnikom (kadi-

---

1 Lopasici, *Spomenici brvatske Krajine*, 1, 242, »Relatione del'infelice avvenimento dell'impresa di Clissa fatta l'anno della nostra salute M.D.C.XC.VI.«. Za drug opis glej Lamansky, *Secrets d'etat de Venise*, 502–15.

2 BM, It VI 105 (5728), c. 5r; CRV, 2, 211, »Itinerario di Giovanni Battista Giustinian«; Čelebi, *Putopis*, 152–53.

3 BL, MS 8605, c. 7v, »Relazione di Nicolo Donado.«

4 Bracewell, *The Uskoks of Senj*, 20, 48–9; De Benvenuti, »Fortezze e castelli di Dalmazia,« 1, 28, 37–39 in 2, 16; »Dalmatia,« *Encyclopedia of Islam*, 184–85; Singleton, *A Short History of the Yugoslav Peoples*, 60–61; BMCV, *Cicogna*, 3098, »Compendio di varie revolutioni della famosa fortezza di Clissa.«

5 CRV, 4, 338, »Relazione di Nicolo Correr«; CRV, 7, 32, »Revisti Dalmati confini del dragoman Salvago« in CRV, 2, 224–25, »Relazione di Pietro Basadonna.«

jo) v Split, spet drugi v Omiš in Sućurac, grad pod splitsko jurisdikcijo«. ⁶ Vsi stražarji, ki so ostali v utrdbi, »so dremali«, zato so se lahko vojaki skrivoma prikradli za obzidje, ne da bi jih kdo opazil. Tiho so čakali na zoro, nato so se, »zatem, ko so trikrat za pomoč zaprosili Jezusa«, odplazili iz svojih skri-vališč, njihov vodja pa je »zapičil prapor s križem na sredino utrdbe«. Tedaj so »začeli silovito tekati po zgornjem mestu in pobijati vse, ki so jim prišli nasproti, pa tudi tiste, ki so jih napol speče našli v hišah in tiste, ki so se pripravljali na beg; tako siloviti so bili, da so hitro osvojili najpomembnejši del utrdbe«. Uspeh jih je spobudil, da so vdrli v »Dasdarjevo hišo, mu odrezali glavo in skupaj z glavo odnesli ključe«, razbili so vrata spodnje utrdbe in se s silo znesli nad tamkajšnjim majhnim naseljem tako, da so »na kose razsekali vse, ki so jih našli po hišah«. Tako je »na oljčno nedeljo, 7. aprila« ta trdnjava s presenetljivo lahkoto in »skoraj brez preliivanja krvi padla v roke kristjanom«. ⁷

Na prvi pogled se zdi slavno zavzetje utrdbe Klis iz leta 1596 eden številnih primerov rivalstva in verskega nasilja, značilnega za trojno beneško-otomansko-habsburško mejo (*triplex confinium*) na območju Dalmacije. To območje je bilo definirano kot tektonski jarek med Vzhodom in Zahodom, med Turki in Evropejci in še posebej med muslimani in kristjani: v »spopadu civilizacij« je predstavljalo zahodno mejo. Vendar se resničnost za tem dogodkom kaže kot manj črno-bela in transparentna ter razkriva kompleksno naravo vere, politike in identitete v uporih, ki so označevali sredozemske meje.

Dalmacija je predstavljala točko, na kateri sta se otomanski in beneški imperij najbolj neposredno stikala. Kristjani so to območje imeli za predzidje krščanstva (*antemurale Christianitatis*), Fernand Braudel pa ga je označil za beneški »limes«. ⁸ V nasprotju z današnjimi predstavami o jasno zarisanih in pazljivo varovanih političnih mejah se je beneško-turška meja v Dalmaciji tamkajšnjim prebivalcem kazala kot gibljiva, zelo porozna in nenehno spreminjajoča, tako geografsko kot pojmovno. Za prebivalstvo, ki so ga v bojih za ozemlja in lokalne interese potiskali zdaj sem zdaj tja med Benečane, Turke in Habsburžane, meja med temi raznolikimi državami, ki je bila ključnega pomena za ravnotežje sil na začetku novega veka, pogosto ni imela skorajda nikakršnega po-

6 Lopasić, *Spomenici hrvatske Krajine*, 1, 241, »Relatione del'infelice avvenimento dell'impresa di Clissa«.

7 Lopasić, *Spomenici hrvatske Krajine*, 1, 242, »Relatione del'infelice avvenimento dell'impresa di Clissa«; Horvat, *Monumenta Usocchorum*, 101, pismo Hieronimo Pavon – Nicola Alberti, 20. april 1596.

8 Praga, *History of Dalmatia*, 178; Bracewell, *The Uskoks of Senj*, 156; Braudel, *The Mediterranean*, 2, 845–847.

mena.⁹ Mejo so prehajali stalno in brez prestanka. Beneški podložniki so se v najrazličnejših okoliščinah prosto mešali s turškimi, in to tako pogosto, da tovrstna srečevanja niso povzročala nikakršnih pripomb.¹⁰ Povedano na kratko, paziti moramo, da dalmatinskim zmuzljivim mejam ne pripisujemo prevelikega pomena; kulturno sobivanje je tu namreč presehalo politične in verske delitve.

Takoj na začetku je potrebno pojasniti, da nihče ni natančno vedel, kje naj bi bila dejanska meja sploh začrtana. Čeprav so mešane beneško-turške delegacije v 16. in 17. stoletju potek meje večkrat poskušale določiti in začrtati, je zaradi nejasnosti prihajalo do nenehnih korespondenčnih izmenjav med beneškimi in turškimi uradniki ter do občasnih vnovičnih ogledov uradne meje, ki so vselej bili izraz skupnega prizadevanja.¹¹ Med prebivalci obmejnih področij sta bili zmeda in indiferentnost glede mej, ki so jih na zemljevid zarisali in z le redkimi mejniki na samem ozemlju označili voditelji iz oddaljenih prestolnic, še bolj očitni.¹² Nejasnost meje med Klisom in Splitom je bila takšna, da so, kot je poročal eden od opazovalcev, »eno leto po sejanju /Turki/ naš pridelek odnesli v Klis, naslednje leto, ko so teren obdelovali za Sandžak, pa so celoten pridelek po ukazu Njegove svetlosti, beneškega vladarja, uničili.«¹³

Tovrstne nejasnosti so vzdolž celotne meje ustvarjale kompleksne in nepredvidljive razmere. Spori, kazniva dejanja in nesporazumi so bili tako del običajnega upravljanja. Prihajalo je do kraj živine, diskretnih oblik tihotapljenja, ugrabitev otrok in odraslih zaradi izsiljevanja odkupnine ter nenaklepnih ubojev,¹⁴ zaradi česar so se prebivalci pritoževali pri uradnikih obeh mejnih področij. Leta 1591 se je bosanski *beglerbeg* pritožil, da »Franki« iz dalmatinskih beneških utrdb »nenehno vpadajo« na turško ozemlje. Nekaj let zatem so se beneški uradniki pritožili nad Turki, ki so na njihovi strani meje »jemali duše« in prosili za rešitev, ki bi zaščitila kmete in njihovo zemljo pred takšnimi vpadi.¹⁵

9 Dursteler, *Venetians in Constantinople*, 16–17. Za primerjalni kontekst glej Sahlins, *Boundaries*, 12, 275.

10 Braudel, *The Mediterranean*, 2, 759, 889; Colley, *Captives*, 121.

11 Solitro, *Documenti sull'Istria e la Dalmazia*, 257–68; Pedani, »Beyond the Frontier,« 174; Traljić, »Tursko-mletačke granice,« 447–58.

12 Pedani, *Dalla frontiera al confine*, 39–55; ASV, *Bailo a Costantinopoli*, b. 365 l.

13 Wilkinson, *Dalmatia and Montenegro*, 2, 327.

14 ASV, *Commemoriali*, r. 25; ASV, *Lettere e scritture turchesche*, b. 5; ASV, *Senato deliberazioni Costantinopoli*, b. 5, 24 Feb 1581 (MV).

15 Fabijanec, »Le développement commercial,« 77; Paci, *La scala di Spalato*, 45.

Zaradi tega pa ne smemo misliti, da je beneško-turške odnose zaznamoval izključno konflikt. Tako turški kot beneški uradniki so namreč priznavali, da so težave, povezane z mejo, napihovali, da bi tako dosegli večji diplomatski učinek, in so tako redno poročali, da njihovi podložniki vzdolž meje živijo »v miru in sožitju in v globokem medsebojnem razumevanju«. ¹⁶ Posameznim epizodam nasilja in plenjenja se je pogosto poskusilo pripisati širši pomen; kljub temu je v mnogih primerih šlo za lokalno kriminalno problematiko, značilno za območja, na katerih je bil nadzor oblasti nad razmerami omejen. Takšni dogodki dejansko niso imeli verske ali politične relevantnosti. Beneški uradnik je leta 1582 poročal, da so nasilje vzdolž meje sicer poznali, a je do njega najpogosteje prihajalo zaradi »pocestnih tatov«, ki so jih »zaradi njihovega slabega značaja polovili Turki sami; ti so povzročali vse težave na tistih mejah«. Na podoben način so trud svojih beneških kolegov pri ohranjanju miru in reda prepoznavali turški uradniki. ¹⁷ Dejansko so dolgotrajnejšo težavo tako za Benečane kot Otomane od konca 16. stoletja dalje predstavljali plenilski Uskoki, ki so napadali jadransko obalo, ¹⁸ ter uporni podložniki, ki so se pogosto prekršili proti centralni politiki, kot jasno kaže tudi epizoda iz Klisa iz leta 1596. ¹⁹

Dalmatinsko mejo so prehajali nenehno in z lahkoto; veliko skupin in posameznikov je to počelo redno. Vlahi so v sklopu svojih praks transhumance nenadzorovano prehajali mejo, ko so svojo živino vodili na pašo; v obdobjih odprtega konflikta so svojo podporo ponujali različnim oblastem v regiji. Vojaki, ki so branili beneško mejo, so pogosto živeli na otomanskem ozemlju. Beneški podložniki so mejo redno prehajali, da bi obdelovali otomanska polja ali da bi svojo pšenico mleli v otomanskih mlinih, otomanski podložniki pa so stalno delali na zemljiščih pod beneško oblastjo ali tja vodili svojo živino, in zemljišča včasih celo jemali v zakup. ²⁰ Uradniki so poskušali dejavnost prehajanja meje urediti večkrat, a brez uspeha. Dalmatinske meje so prehajale celo celotne družine: organist iz šibeniške katedrale je imel tako na primer na muslimanskem ozemlju veliko sorodnikov, med njimi tudi mater in svaka, ki

16 CRV, 3, 187, »Relazione di Antonio Pasqualigo«; ASV, *Archivio proprio Costantinopoli*, b. 20/II, c. 107v, 3. februar 1626 (MV); ASV, *Collegio - Relazioni*, b. 72, c. 4v, »Relazione di Giulio Conzarini.«

17 CRV, 4, 312, »Relazione di Alvise Barbaro«; BMCV, PD 567c, 48, 3. februar 1582.

18 Bracewell, *The Uskoks of Senj*.

19 Rothenberg, »Christian Insurrections in Turkish Dalmatia«, 136–47.

20 Kužić, »Prilog biografiji«, 223–24; BM, It VII 1217 (9448), 18, c. 249r, »Relatione di Dalmatia«; Luca, »The Vlachs/Morlaks«, 315–21; BL, MS 8613, cc. 81r–88r, »Relatione Sopra i Morlacchi.«

je bil »turški duhovnik«. ²¹ Prijateljstva in poroke, ki so segali čez meje, so bili do te mere razširjeni, da so krščanski predstavniki ob vsaki priložnosti razglašali, da takšna »domačnost nudi priložnost za različne vrste grehov«. ²²

Pomembna je bila tudi stalna čezmejna trgovina, ki je sredi 16. stoletja znašala okoli 400.000 beneških dukatov letno. Z dalmatinskim izvoznim blagom – »soljo, slanimi ribami, tekstilnimi izdelki, oljem, začimbami in izdelki iz voska« so barantali za otomanske izdelke – »sir, meso, med, vosek, volno, kute in usnjene izdelke«. Čeprav je otomanska živina predstavljala pomemben del tipične prehrane obalnega območja, je bila beneška Dalmacija za preživetje povsem odvisna od otomanske pšenice. ²³ Dalmatinski sejmi so privabljali trgovce z obeh strani meje, otomanski trgovci pa so bili v dalmatinskih mestih zelo pogosti, še posebej v krčmah in prenočiščih. Dejansko je bila v Zadru trgovska prisotnost Otomanov tolikšna, da je v mestu prebival celo *emin*, ki je pobiral davke in deloval kot konzularni uradnik. ²⁴

Dalmatinska meja tudi verskih razdelitev ni odražala. Kristjani so večinoma živeli na obeh straneh meje, obstajali pa so majhni muslimanski otoki in majhne judovske skupnosti. Spreobrnitve med verami niso bile redke, še izrazitejša pa je bila pomenljiva migracija obupanih in ambicioznih posameznikov z beneških na otomanska ozemlja v obdobju težavnih desetletij po Lepantu. To dogajanje je imelo svojo vzporednico, četudi v manjšem obsegu, v preseljevanju številnih Otomanov na beneška in habsburška ozemlja. ²⁵ Tovrstni verski nomadizem sta še krepila nejasnost in sinkretizem verskih praks v regiji: po pričanju enega od odposlancev naj bi ljudje »prakticirali lastno vero, a v omejenem obsegu, in v njej našli le temeljne nauke, njihova vera pa naj bi slabela tudi zaradi pomanjkanja duhovnikov«. Zaradi ohranjanja skupnih ljudskih verovanj in praks je bila ločnica med muslimani in kristjani nejasna: muslimanski konvertiti so še naprej »brali evangelije, obrezovali lastne sinove, verjeli, da je Mohamed Sveti duh in med postnim mese-

21 Vitezić, *La prima visita apostolica*, 31–34.

22 CRV, 4, 342, »Relazione di Marco Barbarigo«; BL, MS 8605, cc. 9r–v, »Relazione di Nicolo Donado«; CRV, 6, 67, »Relazione di Andrea Rhenier«; CRV, 6, 202–03, »Relazione di Marino Mudazzo«; ASV, *Collegio, Risposte di fuori*, b. 352, 12 Jul 1599; Bracewell, *The Uskoks of Senj*, 35–36; Pedani, »Beyond the Frontier«, 46.

23 Paci, *La scala di Spalato*, 14, 101; BL, MS 8610, c. 14r, »Relazione di Giovanni Tiepolo«; Novak, »Poljoprivreda na dalmatinskom primorju«, 75; ASV, *Provveditori di terra e mar*, b. 422, 18. oktober 1628.

24 Pedani, »Beyond the Frontier«, 46; Traljić, »Zadar i turska pozadina«, 226; Marani, *Atti pastorali di Minuccio Minucci*, 60–61.

25 Marani, *Atti pastorali di Minuccio Minucci*, 50, 52–53; Horvat, »Glagolaši u Dalmaciji«, 557–59.

cem ramazanom pili vino«. ²⁶ Darovanja in molitve so posvečali zadarskemu zavetniku sv. Simonu, ki so ga imeli za »velikega božjega služabnika«, katerega relikvije naj bi Zadar ohranjale »neosvojljivega«. ²⁷ Kljub prizadevanjem političnih in cerkvenih oblasti, da bi jasno začrtale nedvoumno mejo, je torej skupna lokalna kultura in identiteta prevladovala nad hladnimi političnimi delitvami in teološkimi razlikovanji. Šlo je za razmere, v katerih sta se nujnost in ideologija »ohranjali v stalnem vzajemnem ravnovesju«, rezultat pa je bil neke vrste dalmatinsko sobivanje (*convivencia*). ²⁸

Dogodki s 7. aprila 1596, s katerimi smo začeli prispevek, v luči teh nejasnih meja začenjajo dobivati določnejši pomen. Napad na utrdbo Klis je načrtoval Giovanni Alberti, splitski plemič, kristjan in beneški podložnik. Mnogi njegovi pajdaši so bili otomanski podložniki, med njimi, po pričevanju splitskega kanonika Hieronima Pavona, štirje muslimanski bratje, eden pa nižji uradnik v utrdbi, prav tako musliman. ²⁹ Pomembno vlogo je igral močan kontingent Uskokov, ki so prišli s habsburškega ozemlja. Nedvomno se je Alberti, ki »je vedel, da med njegovim naravnim vladarjem in velikim Turkom vlada mir in bi tega zaupanja ne izdal za nobeno ceno, odločil, da se o zadevi pomeni z njegovo visokostjo vladarjem«. ³⁰

Kot je bilo za mejne konflikte v splošni praksi, sta heterogeno množico, ki je vodila do zavzetja Klisa, upravičevala religijski imaginarij in retorika: simbolno izbrani datum, daritvene molitve, zastava s križem. Vendar je bolj kot za konflikt med kristjani in muslimani šlo za vprašanje odnosa med središčem in periferijo. Zavzetje navidez neosvojljive trdnjave so vodili beneški podložniki, ki so se povezovali z Otomani, tako muslimanskimi kot krščanskimi, podpirali pa so jih Papeška država in Habsburžani, ter Uskoki kot najočitnejši politični in verski kameleoni v regiji. Zarotniki so svoja dejanja načrtovali pod masko religioznosti, dejanske razmere pa so kazale, da sta odločilni dejavnik pri izbruhu nasilja na oljčno nedeljo leta 1596 predstavljala gospodarski obup in politično nezadovoljstvo tako z otomansko kot beneško vlado.

Čeprav je Dalmacija skozi 16. stoletje večinoma ohranjala ključno vojaško in trgovsko vlogo v »beneškem morju«, so dalmatinski podložniki »upor kovali zato, ker je bilo državi za njihovo blagostanje vseeno«. ³¹ Mir

26 Bracewell, *The Uskoks of Senj*, 32, 34; Vitezić, *La prima visita apostolica*, 19, 31, 34.

27 BMCV, *Cicogna*, b. 1881, cc. 305r–v.

28 Bracewell, *The Uskoks of Senj*, 174.

29 Horvat, *Monumenta Uscochorum*, 100.

30 Lopasić, *Spomenici hrvatske Krajine*, 1, 239, »Relatione del'infelice avvenimento dell'impresa di Clissa«.

31 Rothenberg, »Christian Insurrections in Turkish Dalmatia,« 138.

iz leta 1573 je le še zaostрил globoka nesoglasja: obalna mesta so postala le izolirane postojanke praktično brez zaledja, to pa je močno vplivalo na njihove možnosti nabavljanja zalog hrane. V mestih je število prebivalstva upadlo, veliko podeželskih vasi je bilo zapuščenih, infrastruktura se je sesuvala, trgovina pa je močno upadla.³² Split sta v tem obdobju zaznamovala »nesreča in beda«:³³ revščina se je širila, po cestah je bilo polno beračev, iz Benetk so morali mestu pošiljati hrano in oblačila, civilni in cerkveni uradniki »so ubogim, ki so prihajali prosit miloščino, delili kruh in juho, zelenjavo in riž«. Nek beneški uradnik poroča, da prebivalci Splita »kričijo, da so jih vsi zapustili« in da imajo zato »po ustih številne uporniške balade /.../ ki jih prepevajo ponoči pod okni naše palače«. ³⁴ Dalmatinski podložniki so bili ob koncu 16. stoletja torej globoko razočarani zaradi »občutljivih odnosov, ki so jih Benetke vzdrževale s Turki«, neuspelega poskusa ubraniti in zaščititi preživetje in blagostanje v regiji ter slabega upravljanja in zlorab s strani Benetk. To so razumeli kot sredstvo pospeševanja propada regije in siromašenja lastnega ljudstva.³⁵ Številnim prebivalcem beneške Dalmacije se je zdelo, da si Benetke bolj prizadevajo za mir z Otomani kot pa za spopadanje z izjemno težkimi razmerami, v katere so pahnili lastne prebivalce. Podoben občutek nezadovoljstva in kritike do osmanskega cesarstva je vladal tudi na »turški« strani meje. Pusto zaledje obalnih regij lastnemu prebivalstvu ni zmoglo zagotoviti preživetja, zaradi gospodarskih pritiskov pa je prihajalo do širjenja plenilskih pohodov s strani Otomanov, Benečanov in Uskokov.³⁶ Te lokalne frustracije so bile del širšega nezadovoljstva, ki je vladalo po vsem cesarstvu in je bilo povezano z vse večjo odmaknjenostjo vladarjev od ljudstva. Kazalo se je v nenehnih uporih v 16. stoletju, do katerih je prihajalo v Albaniji, na grških otokih³⁷ in še posebej v dželalskih vstajah in vpadih v anatolsko zaledje cesarstva, ki so se v obdobju od 1596 do 1603 razširili vse do prestolnice Istanbula in se potem s prekinitvami širili vse do sredine 17. stoletja.³⁸

32 Graovac, »Populacijski razvoj Zadra,« 54–55; ASV, *Collegio – Relazioni*, b. 72, »Relatione de Lunardo Zulian,« 4. julij 1596; tudi MCC, *Cicogna*, b. 2854, cc. 107r–v, 123r–125r, »La discretion delle anime nella Città de Zara et suo Territorio, fatta li 24 Dic 1579«; De Benvenuti, *Storia di Zara*, 128–129.

33 ASV, *Collegio, Risposte di dentro*, b. 10, 131, 11. julij 1597; Frejdenberg, »Venetian Jews and Ottoman Authorities,« 56.

34 Wilkinson, *Dalmatia and Montenegro*, 2, 335–37.

35 Bracewell, *The Uskoks of Senj*, 26–29, 77.

36 Rothenberg, »Christian Insurrections in Turkish Dalmatia,« 138.

37 Vaughan, *Europe and the Turk*, 218.

38 Karpat, »The Stages of Ottoman History,« 97–98.

V teh izrazito težavnih okoliščinah so prebivalci Dalmacije svoje nezadovoljstvo izražali z javnimi shodi in številnimi klici po posredovanju s strani cesarstva, papeža ali drugih zunanjih institucij, kot priča tudi zgodba o zavzetju Klisa. Še pogosteje pa so se beda, obup in jeza kazali s plenjenjem, nasiljem in begom, torej s sredstvi, ki jih je James Scott imenoval »orožje revnih«.³⁹ O takšnem načinu delovanja še najbolj očitno priča pojav, ki ga splošno poznamo kot »uskoški fenomen«. Uskoki niso predstavljali etnije, temveč le raznoliko in amorfno skupino posameznikov, ki so prihajali z Balkana in območij za gorovji. Prihajali so iz zelo različnih verskih, političnih, geografskih in kulturnih okolij. Kot nakazuje že samo ime (izraz izhaja iz glagola uskočiti, kar pomeni »skočiti čez, preskočiti«), so bili Uskoki posamezniki, ki so »preskočili državne meje« ali »odšli«.⁴⁰ Predstavljali so torej najboljši primer fluidnih in nedoločnih skupin, ki so živeli na mejnih območjih Dalmacije.

Kljub religiozni retoriki osvojitelje Klisa so se beneški in otomanski uradniki najbrž jasno zavedali prave narave izbruha nasilja in so si nedvomno prizadevali, da bi pomirili vstajo. V Benetkah so se, na primer, dobro zavedali tako nezadovoljstva lastnih podložnikov kot tudi interesov Papeške države in Habsburžanov pri razpihovanju nestrinjanja in prevratništva, ki bi lahko vodilo v splošni upor kristjanov, ki bi se razširil po celotni regiji.⁴¹ Beneški uradniki so si zato močno prizadevali, da bi nevtralizirali papeške in habsburške mahinacije, pomirili jezne Otomane in znova utrdili lastno oblast nad upornim ljudstvom. Senat je »Splitu eksplisito ukazal, naj Klisu ne nudi kakršnekoli pomoči« in dalmatinsko mejo zaprl, da bi tako preprečil oskrbovanje in krepitev upornikov. Nekateri iz »vplivnih /beneških/ četrti« so neposredno vojaško posredovanje, s katerim bi utrdbo vrnili v otomanske roke, dejansko podpirali, kar je vodilo do najbrž še predobro poznanih obtožb proti Benetkam »zaradi odprtega sodelovanja z vsesplošnim nasprotnikom krščanstva«.⁴²

Kljub različnim poskusom, da bi zloglasno zavzetje obzidja utrdbe Klis leta 1596 razumeli kot manjšo epizodo s sicer močnim simbolnim pomenom v okviru »večnega spopada med civilizacijami«, ki pogosto predstavlja najbolj očitno in nepreseženo razlago vseh interakcij med muslimani in kristjani, lahko torej zaključimo z mislijo, da je bilo stanje precej kompleksnejše. Zna-

39 Scott, *Weapons of the Weak*.

40 Pedani, *In nome del Gran Signore*, 179; Rothenberg, »Venice and the Uskoks,« 148; Bracewell, *The Uskoks of Senj*, 51–88.

41 Rothenberg, »Christian Insurrections in Turkish Dalmatia,« 136.

42 Bracewell, *The Uskoks of Senj*, 28, 48, 107; Rothenberg, »Christian Insurrections in Turkish Dalmatia,« 144–46; Horvat, *Monumenta Uscochorum*, 1, 102.

čaj odnosov, ki so ob beneško-otomanski meji v Dalmaciji presegali verske in politične delitve, je bil neprimerno bolj fluiden, kot to pojasnjujejo nekateri izrazito redukcionistični modeli. Korenine upora, kot tudi mnogih drugih podobnih dejanj nasilja in plenjenja, do katerih je prihajalo ob meji, lahko jasneje razumemo, če se ne osredotočamo izključno na njihovo versko razsežnost, temveč jih umestimo v okvir ekonomskih in političnih napetosti, ki so se kazale med cesarskimi središči in oddaljenimi obrobji teh kompozitnih držav, in če jih analiziramo v luči korenitih sprememb v Sredozemlju in na Jadranu v tem obdobju.

Viri in literatura

Arhivski viri

ASV = Archivio di stato di Venezia

Archivio proprio Costantinopoli, b. 20/II

Bailo a Costantinopoli, b. 365 I

Collegio – Relazioni, b. 72

Collegio, Risposte di dentro, b. 10

Collegio, Risposte di fuori, b. 352

Commemoriali, r. 25

Lettere e scritture turchesche, b. 5

Provveditori di terra e mar, b. 422

Senato deliberazioni Costantinopoli, b. 5

BM = Biblioteca Marciana

It VI 105 (5728)

It VII 1217 (9448)

BMCV = Biblioteca del Museo civico Correr di Venezia

Cicogna, b. 1881;

b. 2854, »La discretion delle anime nella Città de Zara et suo Territorio, fatta li 24 Dec 1579«;

b. 3098, »Compendio di varie revolutioni della famosa fortezza di Clissa.«

PD 567c

BL = British Library

MS 8605

MS 8610

MS 8613

Historiografska dela in objavljeni viri

- CRV, 2: Ljubić, Simeon, ed. *Commissiones et Relationes Venetae* (CRV). Tome 2. In *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*. Vol. 8. Zagreb, Academia scientiarum et artum, 1877.
- CRV, 3: Ljubić, Simeon, ed. *Commissiones et Relationes Venetae* (CRV). Tome 3. In *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*. Vol. 11. Zagreb, Academia scientiarum et artum, 1880.
- CRV, 4: Novak, Grga, ed. *Commissiones et Relationes Venetae* (CRV). Tome 4. In *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*. Vol. 47. Zagreb, Academia scientiarum et artum Slavorum Meridionalium, 1964.
- CRV, 6: Novak, Grga, ed. *Commissiones et Relationes Venetae* (CRV). Tome 6. In *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*. Vol. 49. Zagreb, Academia scientiarum et artum Slavorum Meridionalium, 1970.
- CRV, 7: Novak, Grga, ed. *Commissiones et Relationes Venetae* (CRV). Tome 7. In *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*. Vol. 50. Zagreb, Academia scientiarum et artum Slavorum Meridionalium, 1972.
- Horvat, Carolus, ed. *Monumenta historiam Usocchorum illustrantia*. In *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*. Vol. 32. Zagreb, Academia scientiarum et artium slavorum meridionalium, 1910.
- Lamansky, Vladimir, ed. *Secrets d'etat de Venise*. Vol. 1. St. Petersburg, Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, 1884. Reprint New York, Burt Franklin, 1968.
- Lopasić, R., ed. *Spomenici hrvatske Krajine*. In *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, vol. 15. Zagreb, Academia scientiarum et artium slavorum meridionalium, 1884.

Literatura

- Bracewell, Catherine Wendy. *The Uskoks of Senj: Piracy, Banditry and Holy War in the Sixteenth-Century Adriatic*. Ithaca: Cornell University Press, 1992.
- Braudel, Fernand. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. 2 vols. New York: Harper, 1972.

- Čelebī, Evlijā. *Putopis: Odlomci o jugoslavenskim zemljama*. Translated by Hazim Šabanović. Sarajevo: Svjetlost, 1967.
- Colley, Linda. *Captives*. New York: Pantheon, 2002.
- De Benvenuti, Angelo. »Fortezze e castelli di Dalmazia: la fortezza di Clissa, 1st part.« *La rivista dalmatica* 16, no. 4 (1935): 28–40.
- De Benvenuti, Angelo. »Fortezze e castelli di Dalmazia: la fortezza di Clissa, 2nd part.« *La rivista dalmatica* 17, no. 1 (1936): 16–27.
- De Benvenuti, Angelo. *Storia di Zara dal 1409 al 1797*. Milan: Fratelli Bocca, 1944.
- Dursteler, Eric R. *Venetians in Constantinople: Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2006.
- Fabijanec, Florence Sabine. »Le développement commercial de Zadar et de Split aux XVe-XVIe siècles.« PhD diss., Université Paris I, 2002.
- Frejdenberg, Maren. »Venetian Jews and Ottoman Authorities on the Balkans (16th Century).« *Etudes Balkaniques* 30, no. 3 (1994): 56–66.
- Graovac, Vera. »Populacijski razvoj Zadra.« *Geoadria* 9, no. 1 (2004): 51–72.
- Horvat, Karlo. »Glagolaši u Dalmaciji početkom 17. Vijeka t. J. godine 1602.–1603.« *Starine* 33 (1911): 537–64.
- Karpat, Kemal. »The Stages of Ottoman History: A Structural Comparative Approach.« In *The Ottoman State and its Place in World History*, edited by Kemal Karpat, 79–99. Leiden, Brill, 1974.
- Kužić, Krešimir. »Prilog biografiji nekih Kačićevih vitezova te podrijetlu stanovništva njihova kraja.« *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* no. 47 (2005): 191–224.
- Luca, Cristian. »The Vlachs/Morlaks in the Hinterlands of Traù (Trogir) and Sevenico (Šibenik), Towns of the Venetian Dalmatia, During the 16th Century.« In *Miscellanea Historica et Archaeologica in Honorem Professoris Ionel Cădea*, edited by Valeriu Sîrbu and Cristian Luca, 311–22. Brăila: Editura Istros, 2009.
- Marani, Alberto, ed. *Atti pastorali di Minuccio Minucci arcivescovo di Zara (1596–1604)*. Rome: Edizioni di storia e letteratura, 1970.
- Novak, Grga. »Poljoprivreda na dalmatinskom primorju i otocima u XVIII stoljeću.« *Starine* 51 (1962): 61–111.

- Paci, Renzo. *La scala di Spalato e il commercio veneziano nei Balcani fra cinque e seicento*. Venice: Deputazione di storia patria per le venezie, 1971.
- Pedani, Maria Pia. *In nome del Gran Signore*. Venice: Deputazione editrice, 1994.
- Pedani, Maria Pia. *Dalla frontiera al confine*. Rome: Herder, 2002.
- Pedani, Maria Pia. »Beyond the Frontier: The Ottoman-Venetian Border in the Adriatic Context from the Sixteenth to the Eighteenth Centuries.« In *Zones of Fracture in Modern Europe: the Baltic Countries, the Balkans and Northern Italy*, edited by Almut Bues, 45–60. Wiesbaden: Harrossowitz Verlag, 2005.
- Popovic, Alexandre. »Dalmatia.« *Encyclopedia of Islam*. Vol. 12, edited by H. A. R. Gibbs, et al. Leiden: Brill, 1979.
- Praga, Giuseppe. *History of Dalmatia*. Pisa: Giardini, 1993.
- Rothenberg, Gunther E. »Christian Insurrections in Turkish Dalmatia 1580–96.« *Slavonic and East European Review* 40, no. 94 (1961a): 136–47.
- Rothenberg, Gunther E. »Venice and the Uskoks of Senj: 1537–1618.« *Journal of Modern History* 33, no. 2 (1961b): 148–56.
- Sahlins, Peter. *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees*. Berkeley: University of California Press, 1989.
- Scott, James C. *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven: Yale University Press, 1985.
- Singleton, Fred. *A Short History of the Yugoslav Peoples*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Solitro, Vicko. *Documenti sull'Istria e la Dalmazia*. Venice: G. Gattei, 1844.
- Traljić, Seid M. »Zadar i turska pozadina od XV do potkraj XIX stoljeća.« *Radovi* 11–12 (1965): 203–27.
- Traljić, Seid M. »Tursko-mletačke granice u Dalmaciji u XVI. i XVII. stoljeću.« *Radovi* 20 (1973): 447–58.
- Vaughan, Dorothy M. *Europe and the Turk: A Pattern of Alliances, 1350–1700*. Liverpool: University Press, 1954; Reprint: New York, AMS Press, 1976.
- Vitezić, Ivan. *La prima visita apostolica postridentina in Dalmazia (nell'anno 1579)*. Rome: Pontificia universitas gregoriana, 1957.
- Wilkinson, J. Gardner. *Dalmatia and Montenegro*. Vol. 1. London: John Murray, 1848.

O banditizmu in nasilju ob habsburško-beneški meji v Furlaniji in na Goriškem (17. stoletje)

Neva Makuc

Določene predele novoveške Evrope je zaznamoval skoraj endemičen razmah banditizma, ki je imel v različnim državah različne korenine in tudi drugačno naravo. Pričujoči članek predstavlja prispevek k preučevanju problematike banditizma in nasilja ob habsburško-beneški meji, in sicer s poudarkom na 17. stoletju in na plemiški sferi, torej tako na plemiških banditih kot na oboroženih spremljevalcih plemičev, neredko banditih. Pri tem se pogosto uporabljata izraza banditizem in banditi, ki zaobjemata dva vidika, ki sta zaznamovala tovrstno problematiko ob habsburško-beneški meji in sta bila pogosto tesno prepletena. Banditizem ni namreč označeval le »povajljanja band in njihove zločinske dejavnosti, razbojništva«, kot navaja *Slovar slovenskega knjižnega jezika*,¹ temveč tudi obsodbo na izgon (»bando«).

Plemiški izgnanci, s pravnega vidika sicer odrinjeni iz družbe, so pogosto ostali prisotni v družbi oziroma so živeli na njenem obrobju.² V primeru da so se bili prisiljeni zateči na tuje ozemlje, so lahko računali na podporo sorodnikov oziroma na posestva, ki so jih fevdalne plemiške rodbine pogosto imele na obeh straneh meje. Lahko pa so se znašli brez virov dohodka in podpore, zato je razbojništvo zanje predstavljalo obliko preživetvene prakse. Posluževali so se tudi drugih nelegalnih praks, na primer tihotapstva, ropanja, izsiljevanja itd. V še hujšo življenjsko stisko pa je najbrž izgon pahnil njihove neplemiške rojake, ki so si morali zagotoviti preživetje v tujih deželah.³

---

1 http://bos.zrc-sazu.si/cgi/ao3.exe?name=sskj_testa&expression=banditizem&hs=1,20,5,2014.

2 Muir, *Mad Blood*, 74–76.

3 Tako je na primer izgnanec »Matthia Lach« iz Dornberga v prošnji notranjeavstrijski vladi za »salva conductus« izpostavil, da je po izgonu, na katerega je bil obsojen leta 1667 zaradi umora žene, več let težko iskal preživetje po tujih deželah, ASPG, *Stati provinciali II*, b. 437/I.

Splošen razmah nasilja v obmejnem prostoru

Pri preučevanju omejene kompleksne problematike je potrebno upoštevati specifične politične, gospodarske, družbene in geografske razmere habsburško-beneškega obmejnega območja, kjer se Habsburžani in Benečani niso potegovali le za območje, temveč tudi za duše, kot se je izrazila Laura Casella pri obravnavanju ekstremne mobilnosti plemstva obravnavanega območja.⁴ Obstoje meje je prispeval k splošnemu razmahu nasilja: v prvi vrsti preko dveh vojn, v katerih sta se med letoma 1508 in 1516/1521 ter med 1615 in 1617 pomerili Beneška republika in habsburška vladarska hiša. Vojno dogajanje je privedlo v deželo veliko število najemniških vojakov, ki so se pogosto predali ropanju in ustrahovanju lokalnega prebivalstva. Faustino Moissesso (1582–1625/1626), ki je osebno sodeloval v drugi izmed omenjenih vojn, je v delu *Historia della ultima guerra nel Friuli* (Venezia 1623) pogosto opisoval nasilna dejanja, ki sta jih v škodo civilnega prebivalstva na plenilnih pohodih zakrivili obe vojskujoci se strani.⁵ Čeprav so novoveško vojskovanje označevale nove oblike bojevanja v primerjavi s srednjeveškim, ki so sicer nekoliko povečale zahteve po bolj discipliniranem poteku bojevanja in nestrpnost do »zasebnih pobud«, se je praksa iskanja vojnega plena in zahtevanja odkupnin za ugrabljene osebe ohranila še globoko v novi vek in je šele v 17. stoletju izgubila na dobičkonosti. Vse do tedaj je plenjenje predstavljalo sprejemljivo vojaško prakso in neredko tudi del vojaške strategije. Šele v 18. stoletju, ko je interes države prevladal nad interesi poveljnikov, je postalo plenjenje nesprejemljivo.⁶

Meja je prispevala k razmahu nasilja tudi po omenjenih vojnah, saj je zaradi nedorečenosti in nejasnosti generirala spore med vasmu, ki so pripadale bodisi habsburški bodisi beneški strani.⁷ Bližina ozemlja druge države pa je olajšala tudi nelegalne prakse kot tihotapstvo, razbojništvo itd., saj so se storilci lahko zlahka zatekli na drugo stran. Omenjena migracija je potekala v obe smeri. Dobro oborožene in bolj ali manj številčno močne skupine, ki jih

4 Casella, »Potere nobiliare,« 430.

5 Npr. Moissesso, *Historie*, I, 25–33, 48, 145, 207–10, II, 22. Podobno tudi historiograf Giovanni Francesco Palladio, *Historie*, II, 248–52.

6 Dewald, *La nobiltà europea*, 139–140, 197–208.

7 Poleg historiografskih in arhivskih virov pričajo o številnih mejnih sporih tudi poročila beneških namestnikov v Vidmu: na primer Tagliaferri, *Relazioni*, I, Udine, 126, 340, 358–59, 369–70. Spori med habsburškimi in beneškimi podaniki so se odvijali tudi ob postavljanju mejnih kamnov sredi 18. stoletja in tudi po rešitvi obmejnih vprašanj. Benečani (*Veneti*) oz. beneški podaniki iz Rezi je naj bi julija 1757 vdrli na območje Bovca in poklali živino na paši, septembra istega leta pa naj bi prebivalci določenih vasi z območja tolminskega glavarstva povzročili škodo beneškim sosedom. Podobno se je dogajalo tudi na območju Gradeža, Červinjana (Cervignano del Friuli) in drugod (Morelli, *Istoria*, III, 50).

je sestavljalo tudi nekaj deset ali celo sto mož in na čelu katerih so bili pogosto pripadniki plemstva, so nekaznovano prehajale habsburško-beneško mejo, ki je bila dokončno določena šele sredi 18. stoletja, ter ropale, izsiljevale in ustrahovale prebivalstvo. Fevdalne plemiške rodbine, ki so imele pogosto posestva in povezave na obeh straneh meje, so namreč razpolagale s plačanimi oboroženimi možmi, ki so jim koristili za razne nelegalne prakse, obrambo in nasilna dejanja v zvezi s plemiškimi fajdami.

Banditizem in nasilje na beneškem območju

Banditizem in nasilje sta se na splošno razmahnila po vsej beneški »Terrafermi« od sedemdesetih let 16. stoletja dalje. Claudio Povolo domneva, da je razbojništvo, povezano s plemiškimi izgnanci, doseglo višek v osemdesetih letih 16. stoletja. 17. stoletje pa naj bi zaznamoval splošen razmah kriminalnih dejanj, v katera je bilo vključeno kmečko prebivalstvo. Vzrok za to naj bi bila zlasti večja obubožanost kmetov in obrtnikov, ki so združeni v oborožene skupine napadali in ropali popotnike. Omenjeni pohodi naj bi se odvijali v okviru tihega pristanka ali vsaj nenasprotovanja najbolj razboritega plemstva, nenaklonjenega beneški oblasti. Pohodi so bili povezani s plemiški fajdami, v katere so bile vpletene številne plemiške rodbine beneške »Terraferme«. ⁸ Splošnemu upadu plemiškega banditizma v naslednjem stoletju je – za razliko od prejšnjih stoletij, ko je nasilje predstavljalo običajen način reševanja težav – botroval spremenjen način življenja in vedenja plemstva.

Tudi ob habsburško-beneški meji je bil banditizem pogosto tesno prepleten s plemiškimi fajdami in splošnim razmahom nasilja. Upor, ki je pretresel Furlanijo leta 1511, je imel tudi značilnosti plemiške fajde in je pustil daljnosežne posledice v furlanski družbi. V naslednjih desetletjih so se vrstili napadi, umori in zasede. Po upor se je sistem maščevanja, ki je bil pred tem deloma vpet v nasprotja med strumieri in zamberlani, razplamtel v nekontrolirano nasilje, usmerjeno v maščevanje za doživete krivice. ⁹ V obravnavanem kontekstu so bili fajde, upori in maščevanje nerazdružljivo prepleteni. Edward Muir je izpostavil, da današnje razlikovanje med maščevanjem kot omejenim konfliktom posameznikov in fajdo, razumljeno kot brezmejen spor med različnimi skupinami, zakriva tedanji pomen maščevanja, ki je vključeval posameznike in skupine ter povzročal izbruhe nasilja in tudi večstoletni antagonizem. Maščevanje je bilo sestavni del fajd in je predstavljalo legitimen način reševanja sporov, ki so ga urejali tudi mestni statuti. Plemiški banditizem je

8 Povolo, *L'Intrigo dell'Onore*, 103–90; Povolo, »Nella spirale,« 21–51.

9 Casella, *I Savorgnan*, 110–13. O tem uporu in njegovem pomenu podrobno Bianco, *1511*, v sl. prevodu Bianco, *Krvavi pust 1511*; Muir, *Mad Blood*.

bil uperjen tudi proti pripadnikom lastnega sloja in neredko prepleten s plemiškimi fajdami, ki niso predstavljale upora proti oblasti, temveč spopadanje s sporom s ciljem njegove razrešitve. Fajde, katerih sestavni del je bil tudi sistem maščevanja, so imele funkcijo vzpostavljanja reda med različnimi skupinami. Po upor, in sicer nekako do sredine 16. stoletja, je prišlo do velike spremembe v miselnem svetu. Pod vplivom renesančnih dvorov se je začel proces ponotranjenja jeze in prevzemanja vzorcev samoobvladovanja in lepega obnašanja. Ob upadu kolektivne časti je na pomenu pridobil dvoboj. Upravičena se zdi domneva, da je obravnavano območje tovrsten proces zajel z določeno zamudo, čeprav se je začel odražati tudi pri ravnanju in delovanju določenih plemičev. V beneški Furlaniji je leta 1568 prišlo do formalne pomiritve med sprtimi frakcijami zamberlanov in strumierov, a zamere in mržnje niso izginile ter se konec 16. in na začetku 17. stoletja razplamtele v vrsto krvavih sporov.¹⁰

Pri omenjenih sporih so pomembno vlogo odigrali tudi plačanci, ki jih viri pogosto imenujejo *bravi*, *bravacci* ipd. Nicholas S. Davidson je glede oboženih plačancev, ki so bili prisotni v zahodni Furlaniji v šestdesetih in sedemdesetih let 16. stoletja, ugotovil, da so bili rekrutirani iz vrst bivših najemniških vojakov in raznih kriminalcev, morilcev, cestnih roparjev itd., ki so prihajali iz večjih ali manjših krajev Beneške republike ali izven.¹¹ Podobno je veljalo tudi za vzhodnejše kraje in za naslednje stoletje. Del najemniških vojakov, ki se je boril ob habsburško-beneški meji med letoma 1615 in 1617, je tudi po spopadu ostal na območju v službi vplivnejših plemičev. V njihovo spremstvo so neredko stopili tudi izgnanci z beneškega ozemlja, ki so se zatekli na Goriško.

Posebno vlogo pri rekrutiranju omenjenih plačancev je namreč odigrala značilna praksa beneških oblasti, in sicer obsodba storilcev kaznivih dejanj na izgon. Najstrožja oblika je bila »bando capitale«, kar je pomenilo, da je lahko kdorkoli brez kazni ubil izgnanca.¹² K ukrepu izгона se je Beneška republika zatekala ob pomanjkanju represivnih sredstev, torej ob soočenju s problemom, ki je pestil tudi mnoge druge novoveške države. V stoletjih pred 19. stoletjem so bile namreč le redke države sposobne učinkovito nadzirati lastne meje; podobno kot je malokatera imela jasno začrtane meje.¹³ Za nadzor nad kriminalnimi dejanji so bili v mestih beneške »Terraferme« zadolžene »familiae« beneških namestnikov, katerim naj se ne bi pridružili domačini, ter

10 Podrobneje Muir, *Mad Blood*, XXIII–282; Bianco, »Mihi vindictam,« 249–73; Zorzi, »Ius erat in armis,« 609–29.

11 Davidson, »An Armed Band,« 401–22.

12 Muir, *Mad Blood*, 74–76.

13 Hobsbawm, *I banditi*, 12.

maloštevilni t. i. »birri« ali »sbirri« v službi lokalnih oblasti (rektorjev). Za nadzor podeželja, zlasti mej in tihotapstva, pa naj bi skrbeli t. i. »stradiotti« oziroma »cappelletti« (konjeniki, ki jih je Beneška republika rekrutirala v Albaniji in Dalmaciji) ter »capitani del devedo«, katerih naloga je bilo preprečevanje izvoza žita. Omenjeno pa ni zadostovalo za učinkovit nadzor ozemlja. Leta 1549 je svet deseterice odločil, da naj kriminalna dejanja banditov na območju beneške »Terraferme« preprečujeta dva »capitani di campagna«, ki naj bi se rekrutirala iz »stradiotov«, ki naj bi na čelu sedemdesetih mož preprečevali kriminalna dejanja. Omenjeni ukrep se je podobno kot številni drugi izkazal za neučinkovitega. Poleg tega so mnogi statuti določali, da so ljudje dolžni zajeti in predati krivca nekega kaznivega dejanja, tekom 16. stoletja pa so beneške oblasti omenjeno dolžnost začele tudi nagrajevati, in sicer z denarnimi nagradami in s preklicem izгона za bandite, ki so ubili drugega bandita. Kmalu je prišlo tudi do trgovanja s to nagrado. Razvila se je svojevrstna institucija beneškega sodstva, in sicer t. i. »voci di liberar bandito«, v skladu s katero je lahko nekdo, ki je ubil ali ujel nekoga, ki je bil obsojen na izgon, osvobodil eno osebo, ki je bila prav tako obsojena na izgon. Do tega niso bili upravičeni le storilci naklepnega umora.¹⁴ Na začetku 17. stoletja sta se svet deseterice in senat na omenjeni problem odzvala z vrsto zakonov in ukrepov, a beneško sodstvo je ostalo dokaj neučinkovito in tudi prizanesljivo pri kaznovanju nasilnih plemičev, kar se je skladalo s splošno krizo beneškega sodstva. Le-ta se je začela v 16. stoletju in je v naslednjem stoletju doživela višek. Beneško sodstvo je bilo na splošno deležno nezaupanja, čeprav ni manjkalo niti primerov, ko so beneške oblasti strogo kaznovale določene pripadnike plemstva, ki so zagrešili hude zločine.¹⁵

Beneški namestnik v Vidmu torej ni razpolagal s primernim številom oboroženih mož, ki bi lahko učinkovito nadzirali ozemlje. Razpolagal je s slabo plačanimi vojaki, le občasno še z vojaki s Korzike ali hrvaškimi konjeniki. Po ustanovitvi Palmanove se je lahko v izjemnih primerih zanesel na intervencijo vojakov iz omenjene utrdbe. Pri tem so beneški namestniki v Vidmu pogosto opozarjali na problem zasebnih jurisdikcij, na fevdalce, ki so podpirali bandite, in na pomanjkanje represivnih sredstev. Namestnik Girolamo Mocenigo je na primer leta 1574 izpostavil, da prebivalstvo ne spoštuje sodstva in da je Furlanija vedno polna razbojnikov, ki so oboroženi prehajali habsburško-beneško mejo in prebivali tudi na njim prepovedanih območjih.¹⁶ Namestnik Lorenzo Bragadin je naslednje leto zapisal, da je nesmisel-

14 Basaglia, »Il controllo«, 65–78; Ventura, *Nobiltà e popolo*, 440–54.

15 Ventura, *Nobiltà e popolo*, 440–54.

16 Tagliaferri, *Relazioni, I, Udine*, 90.

no vzdrževanje konjenikov, s katerimi razpolaga maršal, saj so domačini in so povezani tudi s pomembnimi osebami.¹⁷ Opozarjalo se je tudi na slabe plače in na pomanjkljivo število mož, ki v določenih primerih niso mogli niti vzdrževati konjev. Namestnik Vincenzo Capella je leta 1615 v poročilu zapisal, da se banditi zatekajo v različne kraje ob meji, se predajajo raznim ekscesom in se maščujejo nad posamezniki. Poleg tega je izpostavil tudi pomen posameznih vodij oboroženih skupin. Po smrti določenih vodij naj bi se tudi drugi nekoliko umirili. Kljub temu pa naj bi dežela živela v nenehnem strahu.¹⁸ Namestnik Girolamo Civran je leta 1626 obžaloval dejstvo, da se zakoni glede prepovedi uporabe orožja in plačancev ne izvajajo, saj ni sredstev, s katerimi bi se omenjeno lahko izvršilo.¹⁹ Zaradi drugih političnih in vojaških prioritet ter zaradi skrbi, da bi z vpletanjem še dodatno prizadeli že tako krhko ravnotežje v odnosih med beneškimi oblastmi in vodilnimi furlanskimi sloji, Beneška republika ni bila naklonjena odločnejšemu poseganju v dogajanje v Furlaniji, kjer sta se oblast in nadzor nad ozemljem razkropila v številnih jurisdikcijah. V želji po zajezitvi nasilja so centralne oblasti beneškemu namestniku v Vidmu delegirale sojenje po strogem postopku, ki ga je uporabljal svet deseterece, izostrile zakonodajo glede izgonov ter si – tudi v primeru hudih zločinov – prizadevale za spravo med plemiči, ki so bili vpleteni v krvno maščevanje. Arbitraža med sprtimi je bila ključnega pomena, saj je zaradi pomanjkanja represivnih sredstev vsaka obsodba plemiča skoraj neizogibno povečala število banditov. Izgon je pogosto služil kot orožje v političnih bojih. Mnogi furlanski fevdalci so na svojih jurisdikcijah banditom nudili zatočišče, in sicer tudi potem, ko je bil tovrsten privilegij leta 1581 odpravljen.²⁰

Podobna poročila so v Benetke pošiljali tudi drugi rektorji na območju beneške Furlanije. Omenjeni opisi podajajo slikovite opise ozračja, prepovedenega z nasiljem. Posebno pereč je bil problem vzdrževanja reda in miru v Čedadu, kjer so bili po Moissessovih besedah »gentil'huomini, et molto inclinati all'armi, et alle risse ciuili« (plemiči močno nagnjeni k uporabi orožja in k prepiru).²¹ Mesto niso zaznamovali le prohabsburška čustva in vztrajno upiranje navodilom centralnih beneških oblasti, zlasti na področju davčne politike, temveč tudi nasilje, ki je izhajalo iz sporov med plemiškimi frakcijami. Leta 1609 je beneški rektor v Čedadu Lorenzo Longo na začetku

17 Tagliaferri, *Relazioni, I, Udine*, 97.

18 Tagliaferri, *Relazioni, I, Udine*, 133.

19 Tagliaferri, *Relazioni, I, Udine*, 176–77.

20 Trebbi, *Il Friuli*, 193–223; Bianco, *Le terre*, 21–23; Molmenti, *I banditti*, 57 sl.; Povolò, *L'Intrigo dell'Onore*, 118–23.

21 Moissesso, *Historia*, I, 11.

poročila, ki ga je po zaključku svojega mandata poslal v Benetke, z izrazitim sočutjem do širših slojev prebivalstva nagovarjal najvišje beneške oblasti k posredovanju pri zajezitvi nasilja: neskončni nemiri, nasilje, ropi, krivice, storjene s strani bolj ali manj mogočnih gospodov, in »tiransko suženjstvo« ubogega in izkoriščenega kmečkega prebivalstva naj bi pozivalo božje in beneške pomoči. Longo je izpostavil, da ne gre le za nesoglasja, temveč za prave vojne, v katere ni vključeno le mesto Čedad, razdeljeno na dve frakciji, od katerih eno vodi rodbina Galla, drugo pa Manzano, temveč celotna Furlanija.²² Razmere se niso uredile. Beneški upravitelj v Čedadu Girolamo Soranzo je marca 1615 prav tako obsežen del poročila beneškemu senatu posvetil globokemu sovraštvu med omenjenima čedajskima rodbinama. Nekaj dni prej je namreč omenjeni spor degeneriral v umor in trpinčenje služabnika Paula Emilia Galla ter umor služabnika Marc'Antonia di Manzana. Soranzo je bil še posebej začuden nad načinom, kako so se pripadniki rodbin obnašali med zasliševanjem v zvezi z umori. V njegovi prisotnosti so namreč pripadniki sprtih strani poskušali prikriti sovražnosti in ga celo preslepiti s prijaznim obnašanjem do nasprotnikov. Soranzo je ves presenečen ugotovil, da je tovrstno obnašanje trajalo samo v času njegove prisotnosti in da pod vsem tli neizmerno sovraštvu. Njegove besede ne odražajo le sporov, temveč tudi močno zasidrano omalovaževanje beneške oblasti in njenih prizadevanj po vzdrževanju reda in miru. Celo s pomočjo sovražnikov so si prizadevali vzdrževati takšne razmere, ki bi jim dovoljevale, da svobodno obračunavajo med seboj. Soranzo ni bil zaskrbljen zgolj zaradi omenjenega dogodka, čeprav se je streljanje z arkebuzo pripetilo v samem mestu in še to podnevi, temveč zaradi nevarnosti, ki so jo tovrstna sovraštva predstavljala za Čedad nasploh.²³ Omenjeni krvavi obračuni v mestu in njeni okolici najbrž niso bili redki. Ne nazadnje je čedajski notar in zgodovinar Marc'Antonio Nicoletti leta 1596 preminil prav zaradi oboroženega spopada, ki je izbruhnil pred čedajskimi mestnimi vrati na dan pusta. Umrle so štiri osebe, devet jih je bilo ranjenih. Po poročilu očividca, čedajskega kanonika Giacoma Strazzolinija (1571–1621), naj bi bil Nicoletti ranjen zgolj naključno, ko je prečkal čedajski most, da bi vstopil v mesto.²⁴

Pomanjkanje represivnih sredstev in zatekanje k ukrepu izгона sta spodbujala razmah banditizma in nasilja vzdolž habsburško-beneške meje.²⁵ Kot je izpostavil Claudio Povoło, je bil izgon znak pomanjkanja državne trdnosti in

22 Tagliaferri, *Relazioni, V, Cividale*, 72–73.

23 Tagliaferri, *Relazioni, V, Cividale*, 95.

24 Grion, *Appendice*, CXLII–CXLIII.

25 Podobno na primer domnevata tudi Marco Cattini in Marzio Romani za razmah razbojništva v goratem svetu, podvrženem rodbini d'Este v 17. stoletju, Cattini and Romani, »Tra faida,« 53–65).

sposobnosti učinkovito zajezi kriminalna dejanja.²⁶ Kljub temu pa nelegalne prakse niso bile povezane samo s šibkostjo državne oblasti.²⁷ Za habsburško-beneško obmejno območje se zdi upravičena domneva, da je bila v stoletjih pred 18. stoletjem visoka stopnja banditizma in nasilja tesno povezana v prvi vrsti s krvavimi fajdami, ki so preko bojev plemiških rodbin in frakcij za vpliv in premoženje generirale bandite.

Banditizem in nasilje v habsburški Goriški

Vzdušje nasilja in maščevanja se je preko sorodstvenih vezi in zavezništev razširilo tudi na Goriškem. Dragocen opis tamkajšnjih razmer v 17. stoletju je podal goriški zgodovinar Carlo Morelli (1730–1792). Občudoval je tisto, kar je dojemal kot pristno nprav Goričanov, torej njihovo odkritosrčnost in živahnost, a je izpostavil, da je v 17. stoletju pogosto degenerirala v drznost in bes. Po naravi vročekrvno prebivalstvo naj bi se vsakodnevno številčno krepilo z avoljo beneških nasilnežev, ki so se brez omejitev in strahu zatekali na habsburško ozemlje. Ekscesi naj bi postali tako številni, da skorajda niso naredili več vtisa na ljudi. Plemiči so se postavljali s številom oboroženih mož, ki so zanje izvrševali vrsto nasilnih dejanj. Uporaba orožja je bila zelo razširjena. Pred vstopom v cerkev se je arkebuze odlagalo pred cerkvenimi vrati, a kljub temu tudi v cerkvah ni bilo več varno.²⁸

Na Goriškem 17. stoletja je bilo nasilje razširjeno med vsemi družbenimi sloji, najbolj pa med plemiči. Večina zločinov, storjenih s strani plemičev, se je odvijala v okviru sporov med različnimi frakcijami, iz katerih ni bila izvzeta nobena pomembna plemiška rodbina.²⁹ Prisotnost izgnancev je toliko bolj izostrila napetosti, ki so prežemale goriško družbo 17. stoletja. V omenjenem stoletju se je namreč staro goriško plemstvo čutilo posebno ogroženo s strani bogatega plemstva, ki se je preselilo z beneškega ozemlja in je sprva zlahka dosglo sedež v goriškem deželnem zboru.³⁰

Plemiči so sprejemali in ščitili različne vrste izgnancev, ki so se zatekali na habsburško območje. Spričo razširjenega nasilja so se le-ti še toliko bolj posluževali spremstva plačancev, katerih število je pripomoglo tudi k vzdrževanju družinskega ugleda.³¹ Glede tega velja omeniti dogovor, sklenjen 18. av-

26 Ventura, *Nobiltà e popolo*, 440–53; *Discussione*, 199.

27 Luigi Caiani je na primeru Rima 18. stoletja dokazal, da takratna dokaj nizka stopnja kriminalnih dejanj ni bila povezana samo z večjo učinkovitostjo državnega aparata, ampak tudi z večjo stabilnostjo lastniških odnosov, Ortalli, *Discussione*, 359.

28 Morelli, *Istoria*, I, 189–91, II, 101–03, 188–94, III, 138–41.

29 Cavazza, »Una società nobiliare,« 221–22.

30 Porcedda, »Tra Asburgo e Venezia,« 165–75.

31 Morelli, *Istoria*, II, 190–94.

gusta 1634 v Krminu med Giovannijem Battistom del Mestrijem, nečakom goriškega arhidiakona Luce del Mestrija, in Giovannijem del Mestrijem, bratom omenjenega cerkvenega dostojanstvenika, glede vzdrževanja določene števila oboroženega spremstva. Sorodnika sta zapisala, da ohranitev časti in premoženja sloni na slogi med sorodniki, in se zato dogovorila, da bo Giovanni na lastne stroške vzdrževal tri oborožene spremljevalce, Giovanni Battista pa pet.³² Omenjeni dogovor sodi v izredno razgibano obdobje zgodovine Krmina, kjer so se sredi 17. stoletja razplamtela nesoglasja med tamkajšnjimi plemiškimi rodbinami.

Habsburške oblasti so že v 16. stoletju pokazale zaskrbljenost zaradi dejstva, da se je veliko banditov iz Beneške republike zatekalo na Goriško. Leta 1560 je bila celo imenovana posebna preiskovalna komisija, ki je podala zaskrbljujoče, čeprav netočno poročilo glede problema beneških banditov na Goriškem.³³ Nadvojvoda Karel je problem množice banditov med drugim nameraval rešiti z zamisljivo, da bi se z njimi ponovno naselilo območje Ogleja, skoraj neobljudeno zaradi močvirnatega sveta in posledično nevarnosti malarije. Omenjeni ukrep mu je leta 1573 odsvetoval vplivni goriški plemič in veleposlanik v Benetkah Vito di Dornberg (1529–1591).³⁴ 7. februarja 1583 je nadvojvoda izdal edikt, ki je določal, da mora biti v 24 urah usmrčen, kdorkoli izstrelji strel na drugo osebo, in sicer ne glede na žalitev. S tem je nameraval rešiti tudi problem banditov. Določal je namreč, da jih je potrebno prijati in izvršiti kaznen, na katero so bili obsojeni.

Razmere pa se niso izboljšale. Na Goriškem so se izmenjevali glavarji, za katere je bil omenjeni naslov zgolj čast, vodenje dežele pa so prepuščali upravnikom. Prišlo je do razmaha partikularnih interesov. Šele goriški glavar Giovanni Sforza di Porcia (1610–1624) si je dejansko prizadeval vzpostaviti urejene politične in upravne razmere. Poskušal je doseči, da bi se organiziral reden oborožen kontingent, s katerim bi razpolagal goriški glavar, in da bi bili banditi pregnani iz grofije. Njegova prizadevanja niso obrodila sadov. Razmere so se poslabšale. V izrednih primerih so se oblasti zatele k uporabi vojakov, ki so prišli v deželo in rešili izreden dogodek, potem pa so zapustili območje in nasilje je ponovno vzplamtelo.³⁵ Poleg pomanjkanja represivnih sredstev je

32 Dogovor navaja Blasutic, »Il fisco,« 80, in sicer po enem izmed dveh originalov, ki jih je konzultiral v tedanjem arhivu rodbine del Mestri.

33 Panjek, »Goriške duše,« 470; Cavazza, »Il capitanato,« 173–74; Cossar, »Il pittore,« 62–77 (z obzoro seznama sumljivih beneških podanikov na Goriškem).

34 Vito di Dornberg nadvojvodi Karlu: pismo z dne 18. 1. 1573, objavljeno v Cavazza, »'Così buono',« 34–35.

35 O tem Morelli, *Istoria*, II, 97–98, 125–26, 128–29, 158–59, 190–91 in po njem Czoernig, »La Nizza austriaca,« 693; Rutar, *Poknežena grofija*, 125; Porcedda, »Un paese,« 9–29.

Goriško pestil tudi problem dokaj neučinkovitega sodstva, med drugim zaradi pomanjkljive strokovnosti sodnikov, njihovih nekompetentnih zastopnikov, prizanesljivosti do plemičev itd. Zaradi tega so na pomenu pridobile izvensodne poravnave, na primer preko mediacije goriških jezuitov.³⁶

Tudi nadvojvoda Ferdinand si je prizadeval zajezi banditizem, a kljub hudim kaznim se razmere niso uredile. Omejeno je oteževala tudi vrsta zasebnih jurisdikcij na območju goriške grofije.³⁷ Jeseni leta 1620 je neznan avtor cesarja obvestil o izredno slabem stanju varnosti na Goriškem. Med drugim je izpostavil številne umore, ki jih oblast ne kaznuje, prosto gibanje banditov po Gorici in dejstvo, da se kljub prepovedi nosi orožje. Omenjeno situacijo je strnil z besedami: »In somma ogn'uno fa ciò che vuole« (Vsak torej dela, kar hoče).³⁸

Krvavi spopadi na trgih ter naklepni in krvoločni umori so postali tako pogosti, da je bilo leta 1653 goriškemu glavarju Francescu Lantieriju ukazano, da mora o teh primerih poročati iz meseca v mesec. Tudi državni funkcionarji so pogosto postali žrtve obračunavanja in maščevanja. Leta 1656 je bil na primer umorjen nadzornik gozdov Francesco Fornasari, leta 1680 pa tajnik goriške grofije.³⁹

Pri obravnavanju nasilja na Goriškem v 17. stoletju se ne da izogniti t. i. krminski fajdi, v katero so bile vpletene rodbine Neuhaus, del Mestri in Manzano ter v katero se je vpletel tudi goriški glavar Carlo della Torre, »uno de' più distinti personaggi della monarchia« (ena izmed najbolj uglednih oseb monarhije), kot ga je stoletje kasneje označil Carlo Morelli.⁴⁰ Spori med krminskimi rodbinami so segali vsaj v 16. stoletje in so bili zelo trdovratni, želja po maščevanju se je globoko usidrala v pripadnikih rodbin in frakcij ter se prenašala na naslednje generacije.⁴¹ Že 16. maja 1612 je nadvojvoda Ferdinand pisal goriškemu arhidiakonu in krminskemu župniku Lucu Del Mestriju glede nespoštovanja zakonov in verskih predpisov v Krminu, ki je bil pod jurisdikcijo Raimonda della Torreja. Vladar je bil zaskrbljen zaradi prisotnosti

36 Ferlan, *Fuori e dentro*, 343; Cavazza, »Una società nobiliare,« 221–22.

37 Morelli, *Istoria*, II, 128–29, 131–32; Falzari, »Giustizia,« 69–70.

38 Porcedda, »Un paese,« 9.

39 Morelli, *Istoria*, I, 189–91, II, 101–03, 188–94, III, 138–41.

40 Morelli, *Istoria*, II, 103.

41 Z nasiljem prepojeno ozračje, ki je zaznamovalo tako Furlanijo kot Goriško v 17. stoletju, je za čedajsko območje opisal tamkajšnji beneški upravitelj Lorenzo Longo. Leta 1609 ja namreč zapisal, da so sovraštva »s krvjo prodrla v kri« in da matere prigovarjajo otroke k maščevanju ubitih očetov, bratov in drugih sorodnikov: »gl'odij intestini sono tant'oltre col sangue penetrati nel sangue, che fino le donne, et madri eccitano li figlioli alla vendetta delli occisi, padri, fratelli, od altri parenti« (Tagliaferri, *Relazioni*, V, *Cividale*, 73).

številnih banditov in dejstva, da kljub prepovedi nosijo orožje. V zadnjih dveh letih naj bi prišlo že do več kot dvajset umorov, krivcev pa ni doletela primerna kazen.⁴² Situacija se je v naslednjem desetletju še zaostрила. 29. avgusta 1619 se je Raimondo della Torre celo na zasedanju goriškega deželnega odbora pojavil v spremstvu oboroženih mož.⁴³ Krminski plemiči so se 20. maja 1620 pritožili v Gorico nad nasiljem, ki ga je izvajal. Poročali so tudi o tem, da je prejšnji dan Raimondo prišel v Gorico v spremstvu 25 oboroženih *Corsi*, torej vojakov s Korzike, ki so po drugi habsburško-beneški vojni ostali na območju v službi lokalnih plemičev. Omenjeni naj bi poskušali umoriti Raimondovega nasprotnika Leonarda del Mestrija. Spor je presegel okvire dežele. Vladarjeva resolucija z dne 3. novembra 1620, je med drugim dovoljevala Raimondu oboroženo spremstvo s tem, da mora oddaljiti predrzne Korzičane in jih zamenjati z drugimi, ki bodo pomagali vzdrževati mir v Krminu. Da so razmere dosegle izredno stanje, dokazuje tudi ukaz, da je potrebno porušiti vse stolpe in podobne zgradbe, opremljene tudi s samostreli, ki so bile nedavno zgrajene v Krminu.⁴⁴ Omenjeni dogodki spadajo v okvir nestabilnih političnih razmer 17. stoletja, izhajajočih iz sporov med različnimi frakcijami, ki so deželne institucije manipulirali za lastne potrebe.⁴⁵

Spor med rodbinami je dosegel višek v času Carla della Torreja (1667–1671), ki je s svojimi plačanci pogosto prečkal habsburško-beneško mejo pod pretvezo, da je namenjen na svoja posestva, ki so se nahajala na obeh straneh meje. V skladu z navadami svojega časa se je obkroževal s skupino oboroženih mož in se zapletel v vrsto sporov. 5. maja 1650 okrog poldneva je na primer vkorakal v Gorico v spremstvu 28 konjenikov, kmalu so prispeli še Giovanni in Ferdinando Rabatta, Antonio Coronini ter mnogi meščani, ki so se zmerjali in so bili pripravljeni na prelivanje krvi.⁴⁶ To je bil zgolj eden izmed napehtih dogodkov, ki so se v teku 17. stoletja neredko pripetili v Gorici in so plemiči prišli v mesto v spremstvu oboroženih konjenikov ali drugih pajdašev. V

42 Blasutic, *Memoriali cormonesi*, 88–89 (v PCAS, *Blasutic*); Blasutic, »Il fisco,« 79, po njem Falzari, »Giustizia,« 69–71.

43 Porcedda, »Tra Asburgo e Venezia,« 170; Porcedda, »Un paese,« 11–13.

44 O omenjenem dogajanju v letu 1620 poročajo dokumenti, ki jih je ok. 1891 na osnovi originalnih dokumentov in kopij, shranjenih v arhivu rodbine del Mestri v Krminu (danes razpršen), transkribiral duhovnik Giovanni Blasutic (1844–1912) in se danes nahajajo v njegovi rokopisni zbirki dokumentov *Memoriali cormonesi*, 202–208, hranjenih v PCAS, *Blasutic*. O teh dogodkih tudi Porcedda, »Un paese,« 9–29; Cavazza and Porcedda, »Le contee,« 98; Porcedda, »Tra Asburgo e Venezia,« 170.

45 Več o tem Porcedda, »Un paese,« 9–29.

46 ASG, *Archivio Coronini, Atti e documenti*, fasc. 368.

določenih primerih je to privedlo do spopadov, tudi s smrtnimi izidi.⁴⁷ Carlo se je sprl s plemičema Giovannijem Rabatto in Odoricom Petazzijem, ki ju je s svojimi plačanci umoril leta 1651 na gradu Švarcenek in se nato zatekel na bližnje sosednje območje, v beneške Milje. Šele leta 1655 je bil trajno izgnan, a že tri leta kasneje je dosegel vladarjevo pomilostitev. Vključil se je v habsburško vojsko, kjer je naredil blešččo kariero v času švedsko-poljske vojne (1654–1660). Vrnil se je na Goriško, kjer je postal maršal goriške grofije (1664) in tržaški glavlar ter goriški deželni glavlar (1667).⁴⁸

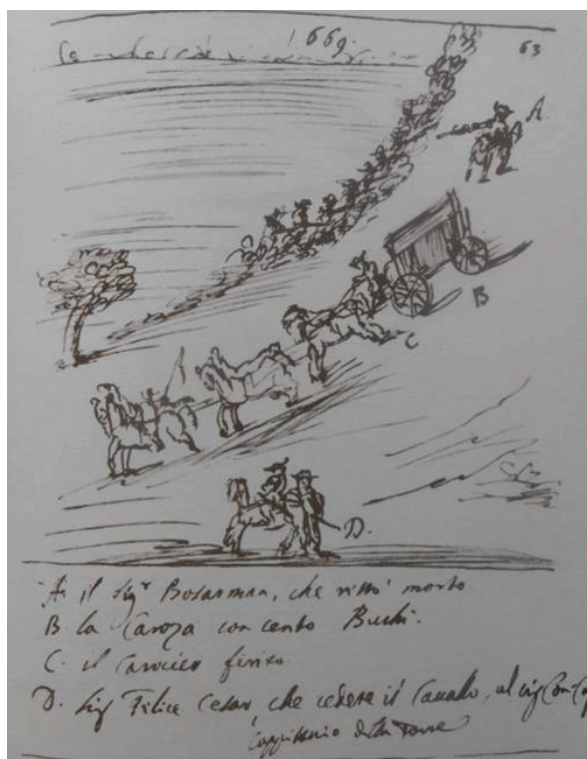
Kmalu nato se je Carlo vpletel v krminsko fajdo. 20. novembra 1666 je prišlo v Krminu do spopada med pripadniki določenih plemiških rodbin in njihovega številnega oboroženega spremstva. Štirje možje Leonarda di Manzana, in sicer Giovanni Battista Gervas, Giovanni Battista Lian, Giovanni Gioseggo Romano in Alvise del Gese, imenovan Trivisan, so v hiši barona Orazia del Mestrija pripravili zasedo na brata Neuhaus, Francesca Marijo in Nicolaja, ki ju je spremljalo številno oboroženo spremstvo. Po streljanju so Neuhausovi spremljevalci napadli hišo in ujeli vse štiri možje Leonarda di Manzana. Ujetnike naj bi deset dni zadržali v ujetništvu in jih nato predali oblasti. Njihovi gospodarji pa so se zatekli na beneško območje, kjer naj bi kasneje Orazio del Mestri umoril eno osebo v Palmanovi. Ujeti so priznali, a njihovi pokrovitelji so se pritožili goriškemu glavlarju Carlu della Torreju, ki je bil sorodstveno povezan z Orazijem del Mestrijem in Leonardom di Manzano. Omenjeni možje in Orazio del Mestri so bili zaprti na goriški grad, od koder so uspeli zbežati. Francesco Neuhaus je v spisu *Escolpe* izrazil prepričanje, da je omenjeno organiziral sam goriški glavlar, in sicer s pomočjo svojega oboroženega spremljevalca Carla Morettija in ljudi, ki jih je zbral v Ziraccu (v bližini Remanzacca v furlanski ravnini), ki je bil v posesti rodbine della Torre.⁴⁹ Zadeva pa s tem ni bila zaključena, temveč je kmalu prišlo do novih zapletov. Ponoči 6. junija 1667 sta brata Francesco in Nicolò Neuhaus v kraju Noax padla v zasedo nasprotnikov in njihovega oboroženega spremstva. Francesco je bil ranjen, njegov brat Nicolò pa je preminil.⁵⁰ Francesco se je maščeval tako,

47 Npr. v letu 1664 s smrtno žrtvijo, ASG, *Archivio Coronini, Atti e documenti*, fasc. 368; v letu 1665 ASPG, *Stati provinciali II*, b. 437/II; v letu 1673 ASPG, *Stati provinciali II*, b. 437/III; ASG, *Archivio Coronini, Atti e documenti*, b. 368.

48 Cavazza, »Politica e violenza«, 59–67.

49 Avtorica pričujočega prispevka ni uspela najti dveh virov, ki naj bi natančno opisovala te dogodke, in sicer *Escolpe di me Francesco Maria di Neuhaus* in *Risposta alle Escolpe di me Francesco Maria di Neuhaus*, ki jih je že Giovanni Blasutic leta 1912 opisal kot nedosegljive, čeprav jih je konzultiral pri zasebnih lastnikih še proti koncu 19. stoletja in jih povzel ter deloma citiral v Blasutic, »Il fisco«, 77–93.

50 ASG, *Archivio Coronini, Atti e documenti*, b. 252; ASPG, *Stati provinciali II*, b. 436/I.

Slika 13: Giovanni Maria Marusig (1641–1712): *Le morti violente e sbitane, successe in Goritia o suo distretto*. Vir: Udine, Società Filologica Friulana, [1970], str. 63.

da je v spremstvu desetih oboroženih mož 24. maja 1668 v bližini Koprive (Capriva del Friuli) pripravili zasedo na glavarja. Carlo je preživel, a ubita sta bila kočijaž in neki Cristoforo Bonomo iz Trsta. Sledilo je sojenje z obtožbo veleizdaje, in sicer zaradi poskusa umora vladarjevega predstavnik. Cesar Leopold I. je 3. septembra 1668 Francesca obsodil na trajni izgon z vseh habsburških dednih dežel in na smrt v primeru zajetja, vsa njegova posestva pa so bila konfiscirana.⁵¹ Omenjeno Neuhausu podobno kot mnogim drugim izgnancem ni preprečilo prehajanja meje, saj se je na primer 9. decembra 1681 ob sklenitvi neke kupoprodajne pogodba nahajal v Krminu.⁵²

Carlo della Torre je torej lahko slavil zmago nad starimi nasprotniki, a ne za dolgo. Leta 1671 je bil namreč zaradi sodelovanja v Zrinsko-Frankopanski zaroti obsojen na dosmrtni pripor. Po nesreči, ki je doletela nasprotni-

51 Blasutic, *Memoriali cormonesi*, 215–18; Blasutic, *Il fisco*, 77–93; ASPG, *Stati provinciali II*, b. 436/II. O omenjenem napadu tudi sočasni avtor Giovanni Maria Marusig (1641–1712), ki je v svojem spisu *Le morti violente e sbitane, successe in Goritia o suo distretto* v verzih, napisanih v furlanskem jeziku, poročal o 202 večinoma nenaravnih smrtih, ki so se dogodile na Goriškem med letoma 1641 in 1704: Marusig, *Le morti violente*, 63.

52 Farlati, *Giustizia*, 74–78.

ka, si je Neuhaus nadejal, da se mu bo sreča nasmehnila. Večkrat (npr. 1671,⁵³ /ok. 1676/,⁵⁴ 1683⁵⁵) je namreč poskušal doseči cesarjevo pomilostitev. Vsaka naslednja prošnja odraža vedno večji banditov obup in nemir. V drugi izmed omenjenih prošenj je zapisal, da že »vado, remingo, gia sono otto anni pae-si stranieri« (osem let brezciljno blodi po tujih deželah). Znašel naj bi se brez vsakršnega dohodka, saj je bilo konfiscirano njegovo imetje, porušene so bile hiše in skoraj uničena njegova družina (»No ho susidio alcuno, per che sono stati confiscati li beni, sgiantate le case è quasi annihilita la mia famiglia«).⁵⁶ V prošnji iz leta 1683 se je opisal kot »bandito, confiscato e privo del proprio eser« (izgnanec s konfisciranimi posestvi in brez lastnega obstoja). Prosil je milosti in zapisal, da je iz nuje užalil vladarjevega predstavnika. Poleg tega je tožil nad kaznimi, ki so zadele njegovo družino, saj so bila konfiscirana vsa posestva ne glede na to, ali so pripadala njegovim sestram ali mlajšim sorodnikom. Njegov zagovor odraža tipično miselnost tedanjega fevdalnega plemiča, ki je krvno maščevanje dojemal kot moralno pravico in dolžnost, saj je izpostavil, »chi può raffrenar quel precipitoso impeto naturale, che spinge ogni oltraggiato Vivente a vendicarsi?« (kdo more zaustaviti tisti naravni siloviti zanos, ki sili vsakega užaljenega k maščevanju?).⁵⁷ Tokrat je uspel. Najbrž je uporabil sprejemljive argumente. Cesar ga je 2. aprila 1683 pomilostil, povrnjena so mu bila tudi vsa posestva in plemiški naslov.⁵⁸

Ne le Krmin, temveč tudi drugi predeli Goriške so bili v drugi polovici 17. stoletja nemirni. Določeni kraji so postali zbirališče morilcev in banditov, na primer v šestdesetih in sedemdesetih letih grad v Štanjelu v času Ludvika Giacoma Cobenzla in devinski grad v času grofa Turrismonda della Torreja.⁵⁹ Oba sta namreč dajala zatočišče banditom, roparjem in morilcem. Ludovico je na primer v Štanjelu kot tudi na gradu Mokolan (Proseški stolp; *Torre di Prosecco*) leta 1662 nudil zatočišče dvema beneškima banditoma, nekemu Ludovicu Panigaiju in njegovemu spremljevalcu.⁶⁰ Podobno je Cobenzl v Štanjelu dnevno sprejemal tovrstne ljudi in tudi sam škandalozno živel, delal zase-de, bil nasilen do žensk itd. Turrismoondo pa naj bi škodoval celotnemu Krasu in povzročal nemire. Na čelo svoje jurisdikcije je postavil nekega Juda, ki je bil

53 ASPG, *Stati provinciali II*, b. 437/II.

54 ASPG, *Stati provinciali II*, b. 438.

55 Blasutic, *Memoriali cormonesi*, 218–22; Blasutic, »Il fisco,« 88–91.

56 ASPG, *Stati provinciali II*, b. 438.

57 ASPG, *Stati provinciali II*, b. 438.

58 Blasutic, *Memoriali cormonesi*, 222–[222b].

59 Cavazza, »Una società nobiliare,« 222.

60 ASPG, *Stati provinciali II*, b. 435/III.

nespoštljiv do cerkve in do žensk. Poleg tega je prekomerno izkoriščal podanike, nosil prepovedano orožje v javnosti, prihajal v Gorico v spremstvu banditov in drugih sumljivih ljudi itd. Zatočišče naj bi dal tudi nekemu izgnancu Aleksandru Wassermannu, ki naj bi leta 1666 v Gorici ubil devinskega priorja.⁶¹ Uporabljal je številno oboroženo spremstvo. Na začetku leta 1673 je na primer vkorakal v Gorico v spremstvu štirinajstih oboroženih mož.⁶² Ohranjena korespondenca razkriva strahospoštovanje, ki ga je prebivalstvo čutilo do Turrisononda, ki je bil v sporu tudi z lastnimi brati.⁶³ Francesco se je na primer leta 1675 tudi v imenu ostalih dveh bratov, Raimonda in Filippa, pritoževal nad Turrisonondovimi obsodbe vrednimi dejanji (npr. lovljenje in zapiranje ljudi) v krajih pod pristojnostjo bratov.⁶⁴ Pri tem pa tudi Filippo ni bil posebno miroljuben. Leta 1697 je bil namreč trajno izgnan, ker je naročil umor Giambattista Novellija.⁶⁵

Usode banditov so bile dokaj različne. V določenih primerih zagrešena kriminalna dejanja in obsodba na izgon plemičem niso preprečile napredovanja. Zgovoren je primer že omenjenega Carla della Torre, pa tudi njegovega sina Gerolama della Torreja, prav tako nemirnega duha. Novembra 1699 je skupaj s pajdaši Giovannijem Paulom Radiuichem, Marinom Carraro (oba iz Gorice), Alessijem Milosom in Paolom Bobanom iz kraja Ronchi de Faelis (Gerolamov »brauo ordinario« (reden oboroženi spremeljalec)) v gradu Villalta umoril brata Sigismonda. Bratomori so bili sicer dokaj pogosti zaradi prakse, ki je v prid obvarovanja rodbinskega blagostanja premoženje rodbine skoncentriralo v rokah enega samega brata. Tudi Gerolamo je omenjeni zločin storil v želji po dedovanju. Že pred tem je bil obsojen na izgon s strani beneškega senata zaradi hudih in nesprejemljivih hudodelstev (»graui, detestabili delinquenze«). Beneški senat je 28. maja 1700 v razglasitvi trajnega izгона iz Beneške republike zaradi omenjenega umora izpostavil, da je Gerolamo kljub prvemu izgonu redno prehajal habsburško-beneško mejo in zahajal v Ziriacco, Villalta in druge kraje pod beneško oblastjo. Bratomora pa ni bilo mogoče spregledati. V primeru da bi padel v roke oblasti, bi bil umorjen. Obenem mu je bilo zaplenjeno tudi vse premoženje.⁶⁶ Gerolamo se je tako kot mnogi drugi posamezniki, ki so se znašli v podobni situaciji, zatekel na hab-

61 ASPG, *Stati provinciali II*, b. 435/III. Uboj devinskega priorja omenja tudi Marusig, *Le morti violente*, 53.

62 ASPG, *Stati provinciali II*, b. 437/II.

63 ASPG, *Stati provinciali II*, b. 437/III.

64 ASPG, *Stati provinciali II*, b. 438.

65 Cavazza, »Una società nobiliare«, 222, 234.

66 ASG, *Archivio Coronini, Atti e documenti*, b. 367.

sburško območje in uspel pridobiti pomembno mesto v goriški politični in gospodarski sferi.⁶⁷ Gerolamov preskok od bandita v goriškega veljaka je seveda omogočalo dejstvo, da so Habsburžani za razliko od Benečanov lokalnemu plemstvu omogočali dostop do najvišjih upravnih funkcij, ki so bile tako v »Stato da Mar« kot v »Terrafermi« pridržani izključno beneškemu patriariatu.

Ob habsburško-beneški meji sta se namreč soočali dve povsem drugačni državi, katerih nesoglasja so banditi in razbojniki znali izkoriščati sebi v prid. Obe strani sta se zavedali problema meje in potrebe po medsebojnem sodelovanju. Benetke so na primer že leta 1520 ali malo pred tem ferrarskemu vojvodi Alfonsu d'Este glede južne meje svoje »Terraferme« predlagale dogovor o medsebojni predaji banditov. Vojvoda je v duhu časa, ki je v predaji videl zmanjšanje suverenosti vladarja, zavrnil možnost morebitnega dogovora.⁶⁸ S Habsburžani pa je bil dogovor glede sodelovanja pri preganjanju banditizma dosežen leta 1637. Zanj si je posebno prizadeval goriški plemič Antonio Rabatta (um. 1650), kasnejši cesarski odposlanec v Benetkah. Vladar je sicer še naprej podeljeval pomilostitve, goriški in gradiška glavarja so imeli še vedno na voljo omejena represivna sredstva, goriški plemiči so med izgnanci z beneškega območja rekrutirali plačance in morilce, a kljub temu je dogovor prinesel tudi določen napredek pri preganjanju banditizma.⁶⁹ Na ta način je bilo na primer leta 1638 dogovorjeno, da se bo porušilo nekaj bivališč v Gradiscutti, habsburški enklavi na beneškem območju, ležeči nekoliko vzhodneje od Timenta. Omenjeni kraj so namreč zaradi težje dostopnosti na račun močvirja ob reki Varmo uporabljali beneški banditi kot zavetišče že od 16. stoletja dalje.⁷⁰ V Gradiscutto, v hišo plemiške rodbine Belgrado, sta se na primer zatekla dva bandita, in sicer Francesco Cordovado iz istoimenskega kraja in Antonio del Merlo iz Vidma. Potem ko sta bila zaradi raznih zločinov s strani beneških oblasti obsojena na izgon, sta se leta 1582 predala plenjenju revnega kmečkega prebivalstva ob habsburško-beneški meji. Število razbojnikov je naraslo na trideset in skupaj so pustošili in ubijali. V zaselku Santa Marizza v bližini Gradiscutte so napadli hišo, v kateri so se zadrževali nekateri videmski plemiči. Z enim izmed njih je bil namreč Merlo v sporu. Pri tem so nekateri umrli ali bili poškodovani. V nogo ranjeni Antonio je na pomoč poklical tamkajšnje-

67 O Gerolamu (Girolamu) kot maršalu goriške grofije med letoma 1707 in 1710 Panjek, »Il miserabil paese,« 39–76.

68 Basaglia, »Il banditismo,« 423–24.

69 Trebbi, *Il Friuli*, 285–87; Trebbi, »Tra Venezia,« 37–57.

70 Palladio, *Historie*, 303–04; Tagliaferri, *Relazioni, I, Udine*, 225 (poročilo Alviseja Foscarinija iz leta 1637), 236 (poročilo Girolama Foscarinija).

ga kmeta, ki pa je razbojnika obglavil in na račun tega kasneje dobil nagrado s strani beneških oblasti. Nad razbojnike so se nato odpravili tako habsburški kot beneški vojaki, ki so jih preganjali, dokler jih niso ranili ali ubili.⁷¹

Večja varnost je bila vzpostavljena šele proti koncu 17. stoletja (1675), ko je bila na goriškem gradu nameščena garnizija 50 oboroženih mož in postavljenih 36 mestnih redarjev.⁷² Poleg tega je tudi goriški jezuitski kolegij, ustanovljen leta 1618, v teku stoletja pripomogel k dvigu izobrazbene ravni prebivalstva in k bolj uglajenemu vedenju. Na pragu stoletja, ki ga je zaznamovalo razsvetljenstvo, pa je prišlo tudi do nekega splošnega oplemenitenja navad in vpada števila kriminalnih dejanj. Postopoma so se na splošno v evropskem prostoru izoblikovale nove oblike izražanja družbene superiornosti, pri katerih so imele velik pomen sposobnost elegantnega in prefinjenega vedenja ter izobraženost. Omenjeno se je na primer v Angliji izražalo v novonastalem idealu »gentlemana«, ne nujno plemiškega stanu, v Franciji pa »honnête homme«. Poleg tega je z naraščajočo močjo držav (v Angliji na primer že konec 16. stoletja, v mnogih evropskih držav pa šele po sredini 17. stoletja) nagnjenost plemstva k nasilju začela počasi in nekontinuirano upadati.⁷³

V okviru splošnega izboljšanja razmer na začetku 18. stoletja je bila toliko bolj odmevna usoda Lucia della Torre-Valsassina, vnuka prej omenjenega Carla in sina umorjenega Sigismunda. Njegovo življenje in njegova dejanja so našla odmev v literaturi, življenjska pot tega zloglasnega bandita odraža spremenjene družbene razmere na prehodu iz 17. v 18. stoletje. Na začetku 18. stoletja družba ni bila več tako potrpežljiva do nelegalnih praks plemičev. Carlo je bil najbrž eden izmed zadnjih plemičev na habsburško-beneškem obmejnem območju, ki se je povsem neobzirno predajal razbojništvu in drugim nelegalnim praksam. Podobno kot nekateri njegovi predniki je tudi Lucio zagrešil vrsto kriminalnih dejanj na habsburškem in beneškem ozemlju. Ukvarjal se je tudi s tihotapstvom in izsiljevanjem. Beneška republika ga je kar trikrat obsodila na izgon zaradi dejanj, ki jih je storil na čelu svojega oboroženega spremstva ne le na območju beneške »Terraferme«, temveč tudi v samem mestu Benetke. Svet deseterice je pri obsodbi na izgon z dne 16. julija 1717 izpostavil, da se je Lucio obkrožal z oboroženim spremstvom, ki je prebivalo v njegovi hiši. Vzdrževanje omenjenih privržencev je skušal mukoma omogočiti (»andasse mendicando la sussistenza di tali iniqui seguaci«) z izsiljevanjem trgovcev, gostilničarjev in drugih, saj jih je prisili, da so mu dajali meso, sol, kruh in drugo

71 Palladio, »Curiosità storiche,« 182; Bianco, *Storie*, 83–87, 119–20.

72 Morelli, *Istoria*, knj. II, 159; po njem: Czoernig, *La Nizza austriaca*, 693; Rutar, *Poknežena grofija*, 125; Porcedda, »Un paese,« 9–29.

73 Dewald, *La nobiltà europea*, 71–83, 155–69.

blago. Poleg tega je zahteval plačilo od tistih, ki so prekoračili reke, tihotapil blago in pri tem v kraju Noale (v današnji beneški pokrajini), kjer je rodbina della Torre imela posestva, celo poškodoval dva častnika, ki sta ga poskušala zaustaviti. Kljub prepovedi je uporabljal oboroženo spremstvo, ki so ga večinoma sestavljali prav tako banditi, celo v samih Benetkah. Označevali so se z zelenim trakom. Praksa zunanjega izkazovanja pripadnosti določeni frakciji (na primer z določenimi cvetlicami, praprotjo ali ruto) je bila razširjena že v zgodnjenovoveški Furlaniji.⁷⁴ O slabem beneškem nadzoru lastnega ozemlja priča dejstvo, da se je Lucio po drugem izgonu, ki je v primeru da bi bil Lucio vkljenjen, predvideval dosmrtno ječo, zelo samozavestno ali bolje že kar oholo pojavljal v javnosti. Ob neki slovesni procesiji, ki se je odvijala leta 1717 v Vidmu ob udeležbi beneškega namestnika, oglejskega patriarha in mnogih plemičev, se je ponosno postavil pred svojo palačo v spremstvo svojih oboroženih mož. S tem se je rogal samemu namestniku, najvišjemu predstavniku beneške oblasti v Furlaniji.⁷⁵ Namestnik se ni drznil zapreti Lucia, in sicer v strahu pred njegovo avtoriteto in skupino oboroženih mož. Istega leta je Lucio na padovanskem območju s svojimi možmi napadel skupino beneških vojakov, saj je sumil, da ga nameravajo ujeti. Pri spopadu je bil ranjen. Zatekel se je na habsburško območje, kjer je ostal brez prihodkov in premoženja. Najprej je šel v Tolmin in kasneje v Faro (Farra) v palačo sorodnika Riccarda Strassolda-Villanova. Vir preživetja so mu predstavljali razbojništvo, izsiljevanje, tihotapstvo. Pri tem so se mu pridružili razni plemiči, ki so prav tako ostali brez virov dohodka in družbene opore. Dejanje, ki je zapečatilo Luciovo usodo, je bil umor lastne žene, Eleonore Mandrisio. Dal jo je namreč umoriti v želji, da bi se lahko poročil s hčerko Riccarda Strassolda in tako izboljšal klavrni položaj, v katerem se je znašel. Vojaki garnizije, nameščene v Gradiški ob Soči (Gradišče ob Soči; Gradisca d'Isonzo), so ga nato po nalogu graških oblasti zajeli v Fari. Sledilo je sojenje. Sodni proces sta neposredno vodila dva komisarja iz Gradca. Pri tem ne gre zanemariti dejstva, da so se goriški deželni stanovi na omenjene Luciove zločine odzvali zgolj tako, da so degradirali Lucia in njegovo

74 O zunanjem izkazovanju pripadnosti frakciji v zgodnjenovoveški Furlaniji Muir, *Mad Blood*, 89–90.

75 Tovrstno nasprotovanje ni imelo elementov t. i. socialnega uporništv, kakršnega je utemeljil Eric J. Hobsbawm, ki so se mu posvečali posamezniki, večinoma ruralnega izvora, ki so delovali v nasprotju z zakoni, a jih je ruralno okolje podpiralo in celo občudovalo kot borce proti krivicam (Hobsbawm, *I banditi*, 3–203). Navezovalo pa se je morda na tradicijo omalovaževanja beneških oblasti s strani furlanskega fevdalnega plemstva. Omenjeno nasprotje je globoko zaznamovalo zlasti furlansko fevdalno plemstvo v 15. in 16. stoletju, a je v kasnejših stoletjih večinoma izzvenelo.

vega pajdaša, Nicolaja di Strassolda, sina Riccarda di Strassolda. Lucio je bil obsojen na smrt in javno usmrčen 2. julija 1723 v Gradiški ob Soči.⁷⁶

Različne usode, ki so jih doživeli Lucio na eni strani ter njegovi predniki 17. stoletja na drugi, odražajo spremembe, ki jih je goriška družba doživela na prehodu iz 17. v 18. stoletje. Nekoč surovo in z nasiljem prepojeno okolje se je postopoma oplemenitilo in postajalo vedno manj tolerantno do nasilnih dejanj plemičev, ki so v 17. stoletju kljub kaznivim dejanjem in izgonu lahko dosegli visoke položaje v goriški družbi. Tudi goriški zgodovinar Carlo Morelli (1730–1792) je izpostavil, da so se v 18. stoletju spremenile navade. Nov način življenja, podvržen nečimrnosti in nagnjen k splošni lahkomišelnosti, naj bi omilil silovitost navad in robotost ter vpeljal bolj uglajen in spodoben način obnašanja. Morelli je na omenjene spremembe gledal po eni strani z naklonjenostjo, po drugi pa z nekoliko grenkobe, saj naj bi izginila naravna in odprta iskrenost, ki jo je bilo nekoč zaznati na obrazu vsakogar. Namesto pristne prisrčnosti in odkritosrčnosti naj bi se razširilo hlinjenje in varovanje zunanje podobe.⁷⁷

Viri in literatura

Arhivski viri

ASG = Archivio di Stato di Gorizia

Archivio Coronini, Atti e documenti, b. 252; b. 367; b. 368.

ASPG = Archivio Storico Provinciale di Gorizia

Stati provinciali II = Atti degli Stati Provinciali, sez. II, b. 435/III; b. 436/I. b. 436/II. b. 437/I; b. 437/II; b. 437/III; b. 438.

PCAS = Parrocchia di Sant'Adalberto di Cormòns, Archivio storico.

Blasutic = Raccolta 'Giovanni Blasutic'.

Historiografska dela in objavljeni viri

Grion, Giusto. *Guida storica di Cividale e del suo distretto, Appendice di documenti*. Cividale: Tipografia Feliciano Strazzolini, 1899.

76 O tem sodobnik Cima, *Istoria della vita e tragica morte del Co. Lucio della Torre*, 66–71. Spis je bil sestavljen leta 1725 v Vidmu; obsodba Lucia na izgon z dne 16. 7. 1717, objavljena v *Pagine friulane*, I, V, št. 8, 1892, 119–22; izvlečki raznega gradiva, shranjenega konec 19. stoletja pri grofu Giuseppeju Maninu v Passarianu, objavljeni v: *Pagine friulane*, I, V, št. 6, 1892, 83–86. Natančen opis usmrtitve je podal očividec Videmčan Giacomo Narduzzi, *Ragguaglio*, 86–91. O Luciu tudi Veronese, »Violenza e banditismo,« 201–21; Cavazza, »Una società nobiliare,« 219–26; Cavazza, »Politica e violenza,« 59–67; Czoernig, *La Nizza austriaca*, 714–16.

77 Morelli, *Istoria*, III, 138–41.

- Blasutic, Giovanni. *Memoriali cormonesi* (fotokopije rokopisne zbirke virov hrani župnijski arhiv v Krminu).
- [Cima, Rizzardo.] »Istoria della vita e tragica morte del Co. Lucio della Torre.« *Pagine friulane* 5, no. 5 (1892): 66–71.
- »Il Conte Lucio. Estratto di lettere originali sul processo del Conte Lucio della Torre e complici dell'uccisione della di lui moglie Contessa Eleonora Madrisio.« *Pagine friulane* 5, no. 6 (1892): 83–86.
- Marusig, Giovanni Maria. *Le morti violente e sbitane, successe in Goritia o svo distretto*, edited by L. Ciceri (a cura di), Udine: Società Filologica Friulana, [1970].
- Moisesso, Faustino. *Historia della vltima gverra nel Fivli*. Venetia: Barezzo Barezzi, 1623.
- di Schönfeld, Carlo Morelli. *Istoria della Contea di Gorizia in quattro Volumi compresavi un Appendice di note illustrative*. Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna, 2003 (faks. pon. 3. izd. po: Gorizia 1855).
- Narduzzi, Giacomo. »Ragguaglio del fatto occorso in Gradisca fortezza imperiale.« *Pagine friulane* 5, no. 6 (1892): 86–91.
- degli Olivi, Giovanni Francesco Palladio. *Historie della Provincia del Friuli*. Bologna: Forni editore, 1966–1972 (faks. pon. po: Udine 1660).
- Palladio, Lucrezio. »Curiosità storiche friulane. Fatto successo di banditi l'anno 1582 li 8 Dicembre in Gradiscutta presso Codropio, Territorio Imperiale.« *Pagine friulane* 1, no. 12 (1888): 182.
- Tagliaferri, Amelio, ed. *Relazioni dei rettori veneti in Terraferma. I. Patria del Friuli (Luogotenenza di Udine)*. Milano: Dott. A. Giuffrè editore, 1973.
- Tagliaferri, Amelio. ed. (ur.), *Relazioni dei rettori veneti in Terraferma. V. Provveditorato di Cividale del Friuli. Provveditorato di Marano*. Milano: A. Giuffrè, 1976.

Literatura

- Basaglia, Enrico. »Il controllo della criminalità nella Repubblica di Venezia. Il secolo XVI: un momento di passaggio.« In *Venezia e la terraferma attraverso le relazioni dei rettori*, 65–78. Milano: A. Giuffrè, 1981.
- Basaglia, Enrico. »Il banditismo nei rapporti di Venezia con gli stato confinanti.« In *Bande armate, banditi, banditismo e repressione di giustizia negli stati europei di antico regime*, edited by Gherardo Ortalli, 423–40. Roma: Jouvance, 1986.

- Bianco, Furio. *Le terre del Friuli. La formazione dei paesaggi agrari in Friuli tra il XV e il XIX secolo*. Mantova, Astrea, Verona: Cierre edizioni, 1994a.
- Bianco, Furio. »Mihi vendictam: Aristocratic Clans and Rural Communities in a Feud in Friuli in the Late Fifteenth and Early Sixteenth Centuries.« In *Crime, society and law in Renaissance Italy*, edited by Trevor Dean and Kate J. P. Lowe, 249–73. Cambridge, Cambridge University Press, 1994b.
- Bianco, Furio. *Storie raccontate storie disegnate. Cerimonie di giustizia capitale e cronaca nera nella stampe popolari e nelle memorie cittadine tra '500 e '800*. E&C, 2001.
- Bianco, Furio. *1511. La crudel zobia grassa. Rivolte contadine e faide nobiliari in Friuli tra '400 e '500*. La Biblioteca del Messaggero Veneto, 2004/1995.
- Bianco, Furio. *Krvavi pust 1511: kmečki upori in plemiške fajde v Furlaniji med 15. in 16. stoletjem*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2011.
- Blasutic, Giovanni. »Il fisco di Cormons. Memorando fatto storico del secolo XVII.« *Almanacco del popolo per l'anno bisestile 1912*, 77–93. Gorizia: Le federazione editrice, 1912.
- Brunner, Otto. *Vita nobiliare e cultura europea*. Bologna: Società editrice il Mulino, 1972.
- Casella, Laura. »Potere nobilaire e politica veneziana nel Friuli del Seicento. Alcune riflessioni.« In *Marco d'Aviano Gorizia e Gradisca dai primi studi all'evangelizzazione dell'Europa. Raccolta di studi e documenti dopo il convegno storico-spirituale del 14 ottobre 1995*, edited by Walter Arzaretti and Maurizio Qualizza, 429–44. Aquileia: Fondazione Società per la conservazione della Basilica di Aquileia, 1998.
- Casella, Laura. *I Savorgnan: la famiglia e le opportunità del potere*. Roma: Bulzoni, 2003.
- Cattini, Marco, and Marzio Achille Romani. »Tra fiada familiare e rivolta politica: banditi e banditismo nella montagna estense (sec. XVII).« In *Bande armate, banditi, banditismo e repressione di giustizia negli stati europei di antico regime*, edited by Gheraldo Ortalli, 53–65. Jouvance, Roma, 1986.
- Cavazza, Silvano. »'Così buono et savio cavalliere': Vito di Dornberg, patrizio goriziano del Cinquecento.« *Annali di storia isontina*, no. 3 (1990): 7–36.

- Cavazza, Silvano. »Una società nobiliare: trasformazioni, resistenze, conflitti.« In *Gorizia barocca. Una città italiana nell'Impero degli Asburgo*, edited by Silvano Cavazza, 211–27. Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna, 1999.
- Cavazza, Silvano. »Il capitanato di Francesco della Torre.« In *Divus Maximilianus: una contea per i goriziani, 1500–1619*, edited by Silvano Cavazza, 161–74. Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna, 2001.
- Cavazza, Silvano. »Politica e violenza nobiliare: il caso di Carlo Della Torre.« In *Barok na Goriškem. Il barocco nel Goriziano. Il barocco nel Goriziano*, edited by Ferdinand Šerbelj, 59–67. Nova Gorica: Goriški muzej; Ljubljana: Narodna galerija, 2006.
- Cavazza, Silvano, and Donatella Porcedda. »Le contee di Gorizia e Gradisca al tempo di Marco d'Aviano.« In *Marco d'Aviano Gorizia e Gradisca dai primi studi all'evangelizzazione dell'Europa. Raccolta di studi e documenti dopo il convegno storico-spirituale del 14 ottobre 1995*, edited by Walter Arzaretti and Maurizio Qualizza, 81–110. Aquileia: Fondazione Società per la conservazione della Basilica di Aquileia, 1998.
- Cossà, Ranieri Mario. »Il pittore Giorgio Liberal patrizio goriziano.« *Archivio Veneto XXIX*, no. 57–58 (1941): 62–77.
- von Czoernig, Carl. *Gorizia »la Nizza austriaca«. Il territorio di Gorizia e Gradisca*. Italian translation. Gorizia: Cassa di risparmio di Gorizia, 1969/1873–1874.
- Davidson, Nicholas S. »An Armed Band and the Local Community on the Venetian Terraferma in the Sixteenth Century.« In *Bande armate, banditi, banditismo e repressione di giustizia negli stati europei di antico regime*, edited by Gherardo Ortalli, 401–22. Roma: Jouvance, 1986.
- Dewald, Jonathan. *La nobiltà europea in età moderna*. Torino: Giulio Einaudi editore, 2001.
- Falzari, Giovanni Battista. »Giustizia, violenze e bravi nel sec. XVII. Il fisco di Cormons.« *Studi Goriziani XXVI* (1959): 69–81.
- Ferlan, Claudio. *Dentro e fuori le aule: la Compagnia di Gesù a Gorizia e nell'Austria interna (secoli XVI–XVII)*. Bologna: Il mulino, 2012.
- Hobsbawm, Eric J. *I banditi. Il banditismo sociale nell'età moderna*. Torino: G. Einaudi, 2002.
- Molmenti, Pompeo Gherardi. *I banditi della Repubblica Veneta*. Firenze: D. De Bastiani, 1896.

- Muir, Edward. *Mad Blood Stirring. Vendetta and Factions in Friuli during the Renaissance*. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 1993.
- Ortalli, Gherardo, ed. *Bande armate, banditi, banditismo e repressione di giustizia negli stati europei di antico regime*. Roma: Jouvance, 1986, *Discussione*, 197–202, 357–60, 501–03.
- Panjek, Aleksander. »Il miserabil paese. Lotte di potere, conflitti economici e tensioni sociali nella contea di Gorizia agli inizi del Settecento.« *Metodi e ricerche XV*, no. 2 (1996): 39–76.
- Panjek, Aleksander. »Goriške duše 1566: prostorska, demografska in socialna struktura prebivalstva v ekonomski konjunkuri.« *Acta Histriae* 20, no. 3 (2012): 459–84.
- Panzer, Giovanni Battista, ed. *Cormons. Immagini e cronache dal vecchio confine*. Cormons: Comune di Cormons, 1985.
- Porcedda, Donatella. »Un paese sì di piccola dimensione, come è la nostra Contea, più dal caso che da una Provvidenza diretto.« *Annali di storia isontina*, no. 2 (1989): 9–29.
- Porcedda, Donatella. »Tra Asburgo e Venezia: Stati provinciali e ceti dirigenti nella Contea di Gorizia (secoli XVI–XVII).« In *Lo spazio alpino: area di civiltà, regione cerniera*, edited by Gauro Coppola and Pierangelo Schiera, 165–75. Genova: Luguri editore, 1991.
- Povolo, Claudio. »Nella spirale della violenza. Cronologia, intensità e diffusione del banditismo nella Terraferma veneta (1550–1610).« In *Bande armate, banditi, banditismo e repressione di giustizia negli stati europei di antico regime*, edited by Gherardo Ortalli, 21–51. Jouvance: Roma, 1986.
- Povolo, Claudio. *L'Intrigo dell'Onore. Poteri e istituzioni nella Repubblica di Venezia tra Cinque e Seicento*. Verona: Cierre, 1997, 103–90.
- Rutar, Simon. *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska. Zgodovinski opis*. Ljubljana: Matica Slovenska, 1893.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* http://bos.zrcsazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=banditizem&hs=1.
- Trebbi, Giuseppe. *Il Friuli dal 1420 al 1797. La storia politica e sociale*. Udine, Tricesimo: Casamassima Libri, 1998.
- Trebbi, Giuseppe. »Tra Venezia e gli Asburgo: nobiltà goriziana nobiltà friulana.« In *Gorizia barocca. Una città italiana nell'Impero degli Asburgo*,

edited by Silvano Cavazza, 37–57. Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna, 1999.

Ventura, Angelo. *Nobiltà e popolo nella società veneta del Quattrocento e Cinquecento*, Milano: Unicopli editore, 1997.

Veronese, Giuliano. »Violenza e banditismo nobiliari in Friuli tra Seicento e Settecento: il conte Lucio della Torre.« *Ce fastu?* LXXI, no. 2 (1995): 201–21.

Zorzi, Andrea. »'Ius erat in armis'. Faide e conflitti tra pratiche sociali e pratiche di governo.« In *Origini dello Stato. Processi di formazione statale in Italia fra medioevo ed età moderna*, edited by Giorgio Chittolini et al., 609–29. Bologna: Il Mulino, 1994.

»Homo staturae altae, barbae nigrae, vestitus pelliceo«

Sum o kmečkem uporu na Krasu leta 1635

Aleksander Panjek,
Dragica Čeč

Predmet prispevka sta predstavitev in interpretacija dogajanja na obalnem Krasu v času kmečkega upora na Slovenskem leta 1635. Pozornost posvečava posebej dinamiki priprav na skupen nastop podložnikov gospostva Devin, ki je od jadranske obale segalo v notranjost kraške planote in je pripadalo habsburški dedni deželi – vojvodini Kranjski. Prispevek slo ni na sodnem protokolu zaslišanja (ne sojenja) dobro obveščene osebe zaradi suma o pripravi na upor¹. Zaslišanje je vodilo deželsko sodišče v Devinu, ki je bilo privilegirano deželsko sodišče in je imelo pravico do izvajanja kazenskega sodstva. V njegovo okrilje so sodile tudi zadeve javne varnosti, zato ne preseneča, da se je tako zaslišanje zgodilo ravno na devinskem gradu kot sedežu zemljiškega gospostva in deželskega sodišča.² Preprečevanje hujskanja k uporu je bilo zagotovo eno od pomembnih zadev javne varnosti, ki so bile dane v pristojnost lokalnim deželskim sodiščem s policijskimi redi že v 16. stoletju.³ Uvodoma bova pokazala nekaj osnovnih značilnosti kmečkega upora na Slovenskem leta 1635 na podlagi obstoječe znanstvene literature,⁴ nato bova prešla na pregled dogajanja in razpoloženja na Krasu, kakor izhaja iz sodnega zaslišanja, v zaključnem delu pa sledi umestitev analiziranega vira in novih informacij v dosedanji okvir znanega o uporu leta 1635 ter interpretacija v odnosu do nekaterih razširjenih značilnosti kmečke upornosti.

- 1 Procesni akti so hranjeni v AST, *ATTA*, b. 201/1, fasc. 52. Vse predstavljeno dogajanje v zvezi z odporom kmetov v devinskem gospostvu leta 1635 in z njim povezani citati v pričujočem prispevku so povzeti iz tega arhivskega vira.
- 2 O sodni organizaciji Kambič, »Organizacija sodišč;« Vilfan, »Pravna zgodovina;« Kos, *Pismo, pisar*.
- 3 Žontar, »Kranjski sodni red,« 566–87.
- 4 Deloma smo obstoječo znanstveno literaturo dopolnili s ponovnim pregledom arhivskega gradiva mesta Ljubljana.

Kmečki upor na Slovenskem leta 1635

Upor leta 1635 je po dosedanjih ugotovitvah v zgodovinopisni literaturi zajel le deželi Štajersko in Kranjsko v okolici Ljubljane, ter območja ob pomembnih prometnicah v deželi in na Notranjskem, v pričujočem prispevku predstavljeno zaslisanje na devinskem sodišču, ki je sicer tudi spadalo v okvir dežele Kranjske, pa dokazuje, da je val nezadovoljstva zajel tudi območje Krasa med Trstom in Gorico. Za ta upor velja, da je bilo nezadovoljstvo med kmečkim in podložniškim prebivalstvom sicer veliko,⁵ da pa se v mnogih okoljih ni razvilo v odkrito nasilje, kar naj bi zlasti veljalo za Kranjsko. Mnogi dokumenti opozarjajo tudi na izreden interes notranjeavstrijske vlade, ki je poskušala odpravljati vzroke za kmečko nezadovoljstvo (zlasti spore med zemljiškimi gospodi in podložniki) in je hkrati delovala generalno-preventivno. Ko je prišlo do odkritega izražanja nasilja, so tako na Kranjskem kot na Štajerskem nad upornike poslali izurjeno krajišniško vojsko. Ta pa v obeh dednih deželah ni zastrašila samo upornih kmetov, ampak je prizadejala kar veliko škode, o kateri pričajo številne pritožbe in poročila na graško vlado.

Zahteve upornikov v uporah 1635 so bile različne. Nezadovoljstvo se je širilo tako zaradi posegov v urbarialne dolžnosti kmetov glede dolžine in načina izvajanja tlake, glede mer, po katerih bodo pobrane določene dajatve, kakor zaradi novih bremen. Slednje so bile uvedene tako v obliki novih neposrednih bremen na kmečko zemljiško posest, in sicer na osnovi hube kot fiskalne enote, kakor tudi v obliki novih obdavčitev trgovine in prometa, ki so med drugim bremenile tipično fiskalno zanimive tipologije blaga, zlasti sol in vino. Uporniki so se s svojimi zahtevami pogosto sklicevali na stara, običajna pravna in davčna razmerja – »staro pravdo«.⁶ Nova bremena, ki so bila vezana na odobritev deželnega kneza na podlagi predlogov deželnih stanov na Kranjskem in Štajerskem zagotovo niso bila enaka, zato vzroki za kmečki upor niso mogli biti povsem isti v obeh deželah. Tega vidika pa na tem mestu ne bomo preverjali, ker ne sodi med namene pričujočega prispevka.⁷

Sicer so za upor leta 1635 značilna manjša, zlasti lokalna žarišča, ki so bila geografsko precej raztresena. Splošna značilnost pa je, da so bili tam, kjer je izbruhnilo nasilje, ekscesi praviloma krvavo zatrti. Uradna poročila zemlji-

5 Valentinitš, »Pritožbe«, 155–59.

6 Koropec, *Mi smo tu*, 161, 131.

7 Poleg tega za Štajersko nimamo natančnih podatkov o novih bremenih, ki so jih kot posebno koncesijo dobili štajerski deželni stanovi; iz sicer dobrih povzetkov, ki jih je v svoji knjigi objavil J. Koropec, vendarle umanjka zelo pomemben del analize, ki bi primerjal vzroke kmečkega nezadovoljstva med posameznimi deželami, zlasti na področju novih obremenitev različnih vrst trgovskega blaga.

ških gospodov, ki so jih pošiljali na deželne in meddeželne organe v obeh mesecih, kot je trajal upor, so polna strahu in včasih stereotipnega poročanja o nevarnih kmetih, ki naj bi želeli prevzeti oblast, njihovi (vojaški) organiziranosti in oborožitvi, o njihovih podvigih in ropanjih.⁸ Vsekakor ukrepi mest, ki so nam znani, zlasti Ljubljane, dokazujejo njihov strah in njihove precej obsežne preventivne ukrepe. Nekoliko bolj stvarno sliko organiziranja upornikov zagotovo dajejo sodni zapisniki, četudi jih je potrebno analizirati z dobro mero kritičnega pristopa, poleg metodološkega,⁹ zgodovinskega in pravnega znanja.

Upor leta 1635 se je najprej razvil na Štajerskem, in sicer iz lokalnega upora na Schrattenbachovem gospostvu Ojstrica med Trbovljami in Vranskim, čeprav so se v začetku tega leta s formalnimi pritožbami že oglašali tudi podložniki kranjskega gospostva Socerb pri Trstu, leto pred tem pa so se zaradi tlake in povišanih dajatev pritoževali že podložniki kranjskega vicedoma, »kmečki upor« pa je leta 1634 zabeležil tudi kronist v Kamniku.¹⁰ Bivši vojak in dvorni vojni svetnik Feliks Schrattenbach ni spoštoval običajev in pravnih sredstev, ki so jih imeli na voljo podložniki. Konflikti med Schrattenbachom in njegovimi podložniki so trajali že več let in so se že nekaj časa poskušali reševati v okviru deželnih praks, obstoječega prava in pravnih sredstev. Podložniki njegovih zemljiških gospostev so se, kot kaže literatura, najprej upirali samovolji in metodam prisile zemljiškega gospoda in njegovih uslužbencev, zlasti so bile sporne zahteve glede tlake.¹¹ Cesar Ferdinand II. je tako recimo 27. aprila, ko še ni dobil poročil o hitrem širjenju kmečkega upora v celjski četrti, upornike pozval k miru in obljubil, da bodo o njihovih pritožbah odločali posebni komisarji, ki bodo prišli v posamezna zemljiška gospostva. Prvi komisarji so prišli v Celjsko četrt že v nekaj dnevih – 1. maja. Ker so bila pogajanja med kmeti in graškimi komisarji neuspešna, zlasti pa verjetno zato, ker je imel zemljiški gospod kot vojni svetnik dobre povezave s cesarjem, mu je ta mimo notranjeavstrijske vlade v Gradcu že februarja 1635 dovolil uporabo vojske (štajerskih *profosov*) pri »pomiritvi« upornih kmetov. Cesar je si-

8 V Ljubljani so po izrednih ukrepih, ki so jih 8. maja uvedli tako zaradi upirajočih se kmetov kot zaradi odobrenega prihoda krajišniške vojske, še konec maja govorili o uporu kmetov, ki bi znal trajati še nekaj mesecev. A ta strah ni bil tako velik, kot so sprva pisali, saj so nekaj dni pozneje (25. 5.) ukinili obvezno nočno stražo, ki so jo morali nuditi vsi mestni prebivalci (ZAL, *LJU-489*, cod. I, 1635, 316v), češ da so se kmetje »podredili«. Ceremonija podreditve pa je zagotovo vključevala tudi ponovno prisego zemljiškemu gospodu.

9 Studen, *Rabljev zamah*.

10 Gre za prepis kronike Jakoba Škerpina, ki jo je v 18. stoletju v svojo kroniko prepisal pridigar Miha Francišek Paglovec, *Zika, 750 let Kamnika*, 204–05.

11 Valentinitšch, »Pritožbe«, 155–59.

cer zahteval, da je moral Schrattenbach uporabo vojske najaviti vladi. A Feliksu Schrattenbachu, gospodu v Ojstrici, se je tudi ta izredni ukrep zdel premil. Potem ko je 13. aprila 1635 nadrejenim organom sporočil, da bo izkoristil pooblastila in poklical vojsko, je hitro prišlo do nasilnih spopadov s kmeti. 21. aprila 1635 se je prvi spopad med kmeti in vojsko štajerskih deželnih stanov zgodil v Grajski vasi, kjer naj bi bili zbrani uporniki podložni zlasti ojstriškemu gospodstvu.¹²

Upor se je hitro razširil na manjše mestne in trške naselbine, kakršni sta bili Laško in Prebold, kmalu pa tudi po posameznih gospodstvih, zlasti tistih, ki so bila v rokah vojaškega plemstva, kar se pri urejanju odnosa med kmeti in zemljiškimi gospodi izpostavlja kot posebej težka okoliščina pri pogajanjih. Zlasti Laško so uporniki napadli, da so dobili orožje. Upor je v 14 dneh (do 8. maja) zajel dve vojaški četrti Štajerske, tako da se je raztezal do Pohorja do Frama, zahodnega dela Ptujskega polja, Studenic in Žusma. Na zgornjem Štajerskem pa se je upor razširil v okolico Judenburga. Tudi v primeru vsaj dveh drugih zemljiških gospodov, to je samostana Studenice in minoritskega samostana na Ptujju, je šlo za nadaljevanje očitno nerešenih sporov med zemljiškimi gospodi in podložniki, ki so trajali že več let. Najhujši ekscesi so se na Štajerskem zgodili do 14. maja.¹³ V vojaških poročilih iz teh dni je kar nekaj navedb o kmečkih zborovanjih na Štajerskem (Fram, več vasi v okolici Laškega). Glede na število zajetih in nato zaslišanih upornikov je bilo najbolj nemirno na zemljiških posestih gospodstev Laško, Šoštanj, Velenje, Žiče, Gornji grad in na vseh posestih Feliksa Schrattenbacha.¹⁴ Na Štajerskem so zaradi suma sodelovanja v uporu (in kraj) zaslišali vsaj 150 kmetov,¹⁵ medtem ko jih je bilo na prvem seznamu osumljenih, ki so sodelovali v uporu, 35.

12 Koropec, *Mi smo tu*, 127. Vedno se v poročilih navaja, komu so bili podložni upirajoči se kmetje, ne pa od kod so prihajali. Gre lahko za kmete iz vseh ali samo nekaterih vasi, ki so spadale pod določeno zemljiško gospodstvo.

13 Koropec, *Mi smo tu*, 146, glej tudi Pferschy, »Zur Problematik,« 73–89; Mell, »Der windische Bauernaufstand,« 205–62.

14 Zlasti pa je upor zajel področja Gornjega Grada, Mozirja, Šoštanja, Slovenskih Konjic, Slovenske Bistrice, Laškega, Žalca, Celja in Velenja, širšega področja Trbovelj, Jurkloštra, Šmarja pri Jelšah in Sentjurja, Frama pri Mariboru ter posesti samostana Studenice, Radeče in Sira ter v okolici Ptujja, Koropec, *Mi smo tu*, 168–182.

15 V Celju je bilo pred spodnještajerskim krvnim sodnikom zaslišanih kar 110 upornikov (kazen so predlagali za 48 upornikov, na koncu so jih 69 s posebno prisego in z določenimi globami izpustili iz zaporja). Del upornikov iz štajerske četrti je zajela štajerska deželna vojska in jih odpeljala v Gradec, kjer jim je sodil graški mestni sodnik. Upornikom iz okolice Maribora pa je sodil mariborski mestni sodnik (zaslišanih je bilo 35, 14 naj se jih izpustilo, 4 pa usmrtilo). V Ljubljani je bilo zaprtih neznano število kmetov, zaslišali pa so jih le 24 in obsodili 4, Koropec, *Mi smo tu*, 139, 194, 197, 213–214.

Na Kranjskem so sicer v tem letu tudi že beležili poročila o pritožbah kmetov v posameznih gospodstvih in širjenju upora iz Gornjega grada (in posesti ljubljanske škofije) čez mejo na kranjska gospodstva Kamnik, Mekinje in Križ. Vendar v prvih dveh tednih trajanja nemirov na Štajerskem in na Kranjskem ni zaslediti javnega izražanja nezadovoljstva, k čemer je verjetno pripomogla tudi straža, ki so jo na kranjski strani nemudoma postavili na meje ob najpomembnejših poteh s Štajersko.¹⁶ Po novicah, ki so prišle iz sosednje Štajerske, so se očitno kranjske oblasti hitro organizirale. Vse do 3. maja pa na Kranjskem ni poročil, da bi nezadovoljstvo podložnikov preraslo v javno izražanje in izvajanje nasilja z vsemi svojimi simboličnimi oblikami. Tega dne pa je Ljubljana izdala sklep za obsežne obrambne ukrepe, ki so jim nekaj dni za tem, 8. maja, sledili kranjski deželni stanovi. Zaradi odkritih pritožb podložnikov več zemljiških gospodstev so od notranjeavstrijske vlade uspeli dobiti dovoljenje za prihod okoli 800 krajišniških vojakov.

Skoraj ves maj je bilo zelo napeto v okolici Ljubljane, na kar opozarjajo hitri in zelo obsežni ukrepi, ki jih je za zaščito mesta 3. maja sprejel ljubljanski mestni svet.¹⁷ Šlo je več kot za strah. Mesto ni samo reorganiziralo četrtnih mojstrov, od meščanov je zahtevalo utrditev obzidja, zlasti lukenj, ki so jih naredili vanje. Le nekaj dni po prvih ukrepih so stražo dodatno zavarovali s topovi, ki so jih postavili k mestnim vratom, in z nakupom dodatnega smodnika. Z grožnjo kazni je od mestnih prebivalcev zahtevalo vzdrževanje nočne straže, izvajal pa se je tudi poostren nadzor nad kmeti, ki so prihajali na tedenske sejme, in vojaki, ki v mestu niso imeli nastanitve. Posebej so mestne oblasti poskrbele tudi za plačilo izurjenih strelcev, t. i. mušketirjev,¹⁸ postavljenih k najpomembnejšim mestnim vratom. Višek ukrepov je predstavljala tudi zahteva, poostrena z grožnjo visoke denarne kazni, da si peki priskrbijo trimesečne zaloge žita, meščani pa enomesečno zalogo. Da je bil prihod v Ljubljano v maju 1635 zaradi nemirov v okolici nevaren, pričajo tudi prošnje za prelaganje pravnih postopkov na mestnem sodišču.¹⁹ Vsekakor pa je že Grafenauer

16 Že 13. aprila 1635 je kranjski deželni vicedom na štajersko mejo pri Vranskem poslal 100 vojakov, kar kaže na to, da so na Kranjsko prispale novice o upornih kmetih, in je poskušal omejiti beg upornih kmetov ter morebitno širjenje upora na Kranjsko. Koropec, *Mi smo tu*, 129.

17 ZAL, *LJU-489*, Cod. I, 1635, 309. O tem so pisali že Fabjančič, Žabota, and Hančič, *Ljubljanski sodniki*, 155–57, ter Šorn, »Ljubljana«, 21–25, deloma pa podatke povzema in jih primerja z graškimi poročili tudi Koropec, *Mi smo tu*.

18 Strah je bil tako velik, da so jim še junija istega leta povečali mesečno plačilo na štiri goldinarje, ZAL, *LJU-489*, Cod. I, 1635, p. 325.

19 ZAL, *LJU-489*, Cod. I, 1635, 312.

o obsegu upora na Kranjskem trdil, »da je bil precej močnejši, kot bi se zdelo po neposrednih vesteh o njem«. ²⁰

V drugi polovici meseca se je tudi na Kranjskem upor razširil in zajel vasi v okolici Bleda, Kamnika, Škofje Loke, Kranja, Stične in Kočevskega (z Žužemberkom) ter Bele krajine (Kostel, Poljane, Metlika). ²¹ Že 8. maja je upor izbruhnil tudi na Notranjskem, kjer so se uporniški podvigi nadaljevali v juniju, kot bomo še na kratko povzeli v nadaljevanju.

Kje je v resnici prišlo do odkritega nasilja, napadov in ropanj gradov in gospodarskih poslopij, pričajo sodni procesi, ki so sledili zatrtju upora. Po nekaterih podatkih je bilo na Štajerskem oplenjenih 35, po drugem seznamu 67 in po tretjem še več gradov, samostanov in župnišč, na Kranjskem pa naj bi »padlo v kmečke roke« okoli 20 gradov. ²² Seveda je treba tovrstne podatke jemati z veliko mero previdnosti, saj zagotovo pretiravajo, kot je to naredil pisec v kroniki samostana Novi Klošter. ²³ Kranjskih poročil o škodi po uporu notranjeavstrijska vlada ni sistematično zbirala, gotovo pa je, da je škoda nastala v Postojni, v okolici Moravč in na Šilentabru. ²⁴ Med obtožbami na posameznih sodnih procesih je izstopalo izrazito nasilje proti oderuhu v Laškem, ²⁵ in organizirano zbiranje upornikov, za kar so s smrtjo kaznovali voditelje uporov tako na Štajerskem kot na Kranjskem. Edina smrtna obsodba v Ljubljani je bila izrečena Juriju Levcu, ki je spodbujal upornike v okolici Moravč, ²⁶ in ne kmetom, ki so se spopadli pri Šilentabru.

20 Grafenauer, *Kmečki upori*, 300, in Blaznik, »Upori loških podložnikov.«

21 Koropec, *Mi smo tu*, 129–52.

22 Na notranjeavstrijski vladi so se ohranila zgolj poročila za upoštevanje škode v župnišču v Šentju-
rju, štirih mitnic vranskega višjega mitničarja, prošnja Zofije Conti za grad Golič in g. Gaisruc-
ka (za Jelše in Bukovje); poročilo je poslal še Turnov prokurator (Borl, Črna), Slovenska Bistrica,
Teharje in Ana Marija Werneck in Schratzenbach za svoje gradove (Gradič, Lemberg, Ojstrica,
Podgrad, Prebold, Hackenberg), Koropec, *Mi smo tu*, 105, 211. Podatek o Kranjski v Stih and Si-
moniti, *Na stičišču svetov*, 270, čeprav brez navedbe vira; Grafenauer v svojih delih (zlasti *Kmečki upo-
ri*, 300–02) ne navaja konkretnih števil.

23 Mell, »Der windische Bauernaufstand,« 205–62; Koropec, *Mi smo tu*, 146.

24 Stemi nasilnimi dejanji so bili povezani podložniki, ki so bili zaprti v ljubljanskem zaporu na Tran-
či. Prav tako ni jasno, pod katero jurisdikcijo so spadali podložniki, ki jim je brez pooblastil sodil
in sodbe izrekel žumberški glavar Rudolf Paradajzer, Koropec, *Mi smo tu*, p. 198. Med uporniki so
bili tudi kmetje z Moravskega. Šorn navaja, da je Ljubljana izpustila štiri podložnike Georga Sigis-
munda Paradajzerja grofa Gallemburga. Mestnega pisarja so zadolžili, da grofu poroča o dogod-
ku, Šorn, »Ljubljana,« 25; Koropec, 198; ZAL, *LJU-489*, Cod. I, 1635, 379–80.

25 Temu so grozili, da mu prevrtajo koleno, Koropec, *Mi smo tu*, 19.

26 Po ponovnem pregledu gradiva je bilo ugotovljeno, da četudi mu je bila izrečena najhujša kazen
usmrtitve s mečem in nato razčetverjenja, so dele njegovega trupla (*die 4 scarsi eingegraben*) še isti
dan zakopali, za kar so plačali mestnemu grobarju, ZAL, *LJU-489*, cod. XIII., 136.

Čeprav so uradna poročila pred sojenji podložnikom izpostavljala zlasti kmečke zборе in vojaško organiziranost upornikov, so jih največ zaslišali zaradi tatvin in uničevanja premoženja, kmetje pa so priznali tudi ritualno roganje svojim zemljiškim gospodom. Če lahko ponekod ropanje župnišč in mitnic označimo kot simbolno dejanje in dokaz, da se kmetje niso borili samo za stare pravice, zapisane v urbarjih, ampak tudi proti novim bremenom in drugim »nepravičnostim« različnega izvora, je treba po drugi strani opozoriti, da so v okolici Vranskega kmečke zahteve zapisali tako poštni mojster kot višji mitničar, v upor pa naj bi bilo vpletenih tudi 6 župnikov, o odgovornosti katerih je moral poročilo deželnim in meddeželnim organom podati ljubljanski škof.²⁷

Pred samo predstavitvijo sodnega primera, ki smo ga napovedali v uvodu prispevka, pa si pogloblje oglejmo še dogodke na Notranjskem, o katerih je upravitelj v Devinu spraševal zaprtega podložnika. O upor na Notranjskem ni veliko podatkov, saj so edini doslej poznani tisti, ki so jih s Kranjske poslali na notranjeavstrijsko vlado v Gradec, kjer jih je zelo natančno pregledal Koropec. Mnoga poročila, ki so jih deželni organi pošiljali v Gradec, so povezana z javnim nasiljem: 8. maja je okoli sto kmetov napadlo grad Novi grad pri Podgradu nedaleč od Ilirske Bistrice. Dober mesec dni pozneje (9. junija) se je v Postojni pritožilo 150 premskih podložnikov proti svojemu zemljiškemu gospodu, nato pa še podgrajski, švarceneški in postojnski podložniki. Uporniki so napadli in oplenili mitnico, poslopje zemljiškega gospoda in hišo upravitelja v Postojni. Nekaj dni pozneje (14. junija) so premski kmetje prišli iz Knežaka v Šilentabor, kjer so napadli zakupnika posestva in se spopadli z vojsko deželnega sklica in s krajišniškimi vojaki. Kmetov naj bi bilo okoli 600, vendar moramo te podatke jemati z rezervo. 40 kmetov so ubili, 17 so zaprli in jim pozneje sodili v Ljubljani.²⁸ Najhujši dogodki so se torej zgodili okoli Po-

27 Po zavrtnju upora so preiskovali tudi odgovornost zemljiških gospodov, zlasti Schrattenbacha, čeprav so zanj menili, da je z uporom utrpel toliko škode, da ni potrebno dodatno sojenje, Koropec, *Mi smo tu*, 163, 186–89, 191–93, 198–99.

28 V prvem sojenju so predlagali izpustitev za 13 od 17 v Ljubljani zaprtih kmetov; cesar je dvema prek notranjeavstrijske vlade potrdil obsodbo prisilnega dela na Rabi, Jurija Levca pa so obglavili in razčetrverili, Koropec, *Mi smo tu*, 194, 200, in ZAL, *LJU-489*, Cod. I, 1635, 404. Vse ostale kmete so izpustili, a so morali prej izreči posebno prisego, t. i. »Urfhede«, da se ne bodo vračal v mesto in da se ne bodo maščevali za sojenje, kot kaže prepis dela prisege celjskih osumljencev, pa so obljubili tudi, da bodo plačali denarno kazen (v sklepu je zapisan izraz »Urfede«, ki ima kot posebno pravno sredstvo točno določeno pravno vsebino, ZAL, *LJU-489*, Cod. I, 1635, 404, prim. tudi Čeč, »Malefične svoboščine Ljubljančanov«, 139–43; Koropec, *Mi smo tu*, 194. Šornova interpretacija, da so morali v Ljubljani zaprti kmeti obljubiti zvestobo cesarju, tako samo deloma drži, Šorn, »Ljubljana«, 25, in Koropec, *Mi smo tu*, 200. Prav tako ne drži, da so izobesili vse štiri dele Levčevega trupla, saj so še isti dan plačali grobarju, ki je dele trupla zakopal, ZAL, *LJU-489*, Cod. XIII, 137.

stojne, Prema in zlasti Šilentabra, med povodi za upor in nasilne nastope na Notranjskem pa tu najdemo tako spore z zemljiškimi gospodi (zaradi starejših trenj in novega hubnega denarja) kot pritožbe zaradi novih davščin.

Sum o uporuh na Krasu leta 1635

Na te dogodke se navezuje tudi doslej nepoznan vir iz arhiva devinskega gospostva, ki je tu predmet natančnejše obravnave in predstavlja zapisnik prvega zaslišanja, na katerem se je ugotavljalo, ali gre za malefično dejanje ali ne.²⁹ V »naši zgodbi« je zanimivo najprej to, da sta se oba osrednja dogodka v zaslišanju, to sta vaška veselica v Križu (pri Trstu) in sejem v Štivanu pri Devinu, zgodila, ko je bila osrednja bitka upornih kmetov s hrvaškimi krajišniki, ki se je zgodila na Notranjskem 14. junija pri Šilentabru, že mimo. Na dan sv. Janeza Krstnika, to je 24. junija, se je namreč v Štivanu ob jadranski obali odvijal običajni sejem, na katerem se je zbralo veliko ljudi iz vse okolice in kjer sta bila lokalno nezadovoljstvo in upor v neposredni soseščini tema dneva. Ob tej priložnosti je bilo na zborovanju zajetih nekaj ljudi, med katerimi je bil tudi naš vir. Tako je, med drugim, mogoče sklepati iz zaslišanja Ivana Simonete iz Zgonika, ki je v zapisniku opisan kot »mož visoke postave, črne brade, oblečen v kožuh in odet v temno sivo blago, z obuvaloma različne barve in hlačnicama iz zelenega blaga« (*homo staturae altae, barbae nigrae, vestitus pelliceo, coperto panno griseo obscuro, calceamentis de diverso colore, et calceis panni viridis*), ki so ga iz ječe privedli pred sodnika na devinskem gradu. Kot je mogoče razbrati iz pričevanja, je bil Simoneta gostilničar v Zgoniku in obenem »desetar« (*caporale*) devinskega gospoda, za katerega je pobiral dajatve med podložniki. Znal je pisati in so ga kmetje včasih prosili, naj zapiše kako potrdilo o posojilu. Sicer je imel samo eno gmajno pod devinskim gospostvom, a je posedoval četrtrinsko hubo pod gospodom Paradaiserjem.

Simoneta se je v svojem pričevanju ob vsakem vprašanju najprej izmikal in ga zanikal, nato marsikaj povedal. Zasliševalca so zanimali Simonetova mobilnost in stiki devinskih podložnikov s sosednjimi območji, kaj se je o uporuh na Kranjskem in o lokalnem nezadovoljstvu govorilo na vaški veselici v Križu in nasploh na devinskem Krasu, kdo so bili zagovorniki odpora v gospostvu in pobudniki za nekakšen javni protest na sejmu v Štivanu pri Devinu, o poteku katerega je na podlagi zapisnika mogoče le posredno sklepati.

Iz odgovorov je mogoče sklepati, da so sumili, da je veliko hodil po območju devinskega gospostva oz. deželskega sodišča in še dlje. Izjavil je, da odkar je na Mihaelovo (maja) zbolel, ni veliko hodil naokoli. Opravil naj ne bi nobene druge poti, razen v Križ in na Prosek, saj je sicer bil le v Tomaju (v

29 Prim.: Čeč, »Zapustil me je bog.«

nedeljo 3. junija) in Štivanu, nekaj dni pred tem pa še v Repnu in Šempolaju. Že dolgo naj bi ne bil potoval v Tolmin, kjer je zadnjič bil »z grofom Frančiškom pred več leti«, in mu tudi ni bilo znano, da bi kdo drug iz devinskega gospostva bil tam, »razen če kdo od tistih, ki prodajajo sol«. Že samo vprašanje po poti v Tolmin je povedno, saj je Tolminska veljala za območje z visoko stopnjo upornosti, poleg tega pa je tam osem let prej izbruhnil večji upor (1627). Na vprašanja o stikih devinskih podložnikov na območju Pivke, ki je bilo eno od žarišč upora leta 1635, je Simoneta odgovarjal, da ne ve, da bi prebivalci devinskega deželskega sodišča zahajali na Pivško, razen ovčarjev, ki so gnali ovce na pašo »v tiste hribe«. Prav tako je menil, da razen prebivalcev Štorij ni nihče posloval s Pivko. Tudi Pivčani naj ne bi zahajali v devinsko gospostvo in po njegovem védenju naj že dolgo časa ne bi od tam bilo nikogar razen enega, ki je trgoval z lesom iz Planine in ga ni bilo že šest mesecev.

Vendar se je zaslišanje začelo z vprašanji o vaškem prazniku (»šagri«) v Križu, ki se je odvijal na nedeljo po sv. Vidu, to je 17. junija, in o temi pogovorov ob tisti priložnosti. Simoneta je v svojem pričevanju najprej skušal na vse načine omiliti težo pogovorov o kmečkem uporu med prisotnimi na šagri ter predvsem svojo vpletenost in poznavanje razlogov za kmečko nezadovoljstvo, začenši s tem, zakaj naj bi tistega dne obiskal Križ. Tako je navedel, da je »odšel od doma in tako šel na Prosek in v Križ poiskat žganja, ker so mi rekli, da je dobro proti vročini«. Najprej je zatrdil, da se na šagri v Križu ni govorilo »o teh puntarjih ali upornikih« (*di questi Puntari o sollevati*), takoj zatem pa svojo izjavo zanimal in povedal, da se je govorilo, kako je bilo združenih več tisoč upornikov in da so šli proti svojim gospodom, ker so jim naložili nova bremena. Na vprašanje o tem, kaj so na Notranjskem hoteli doseči s svojo vstajo, je vendarle znal povedati, da se je govorilo, da so bili »tovorniki« (*Sommari*) tisti, ki so druge nagovorili k uporu in naj ne plačujejo novih dacev na sol, vino in drugo blago, poleg tega so odvzemali blago, »kamor so šli«, ter napovedovali, da »bodo prišli po vsem Pivškem in Krasu«. Po védenju Simonete naj bi se na Pivškem uprli proti »novicam« (novostim, *novità*), in sicer se je govorilo, da zaradi dacev na sol in na vino ter drugih novosti.

O razpoloženju in razlogih za nezadovoljstvo na devinskem območju je na podlagi svojih izkušenj, ker je hodil pobirat davščine, Simoneta navedel, da se je za *Huebgelt* in *Nov'imposta*³⁰ plačevalo 8 lir po hubi, in je menil, da če so se na devinskem pritoževali, so se zaradi tega bremena. Ko je iz Ljubljane

30 V računskih izdatkih kranjskih deželnih stanov stav v teh dveh letih vodena dve bremeni kot različni postavki: »hubni denar« (uveden leta 1609) in od leta 1634 tudi davek z nazivom: »naklada in hubni denar« (oziroma v letu 1635 nova naklada in novi hubni denar), Košir, *Stanovska uprava*, 141–43.

prišel ukaz, da je treba plačati poldrugi goldinar po hubi, so namreč »vsi izrekli namero, da ne bodo plačali«. Ti, ki so se izrekli proti plačevanju, so bili Tomaž in Šimec Vran, Marko Milič iz Repna, Mihael Milič, Ivan Milič, Juri Vran in veliko drugih, o tem pa so govorili vsi in večkrat, v Zgoniku, Gabrovcu, Repniču in nekateri iz Šempolaja, ki so hodili k maši v Zgonik. Sam ni vedel, da bi kdo hodil po vaseh preverjat vzdušje ali nagovarjat k uporu, je pa res, da kadarkoli in kjerkoli je bil, je vselej slišal, da se je govorilo o tej zadevi. Govorilo se je tudi, da namerava devinski gospod nad puntarje poslati 200 mož in devinski podložniki bi se po mnenju Simonete odzvali »rade volje, saj je treba ubogati gospode«. Od starega župana iz Šempolaja je tudi slišal, da je devinski gospod Ivan Filip Thurn šel na Pivško »popravit tiste ljudi, da ne bi prišli sem«, kar se očitno nanaša na spopad z uporniki v Šilentabru, ki se je zgodil tri dni pred vaškim praznikom v Križu, ko so tekli ti pogovori, a k temu se vračamo v zaključku. Tudi sicer naj bi se prebivalci devinskega gospodstva ne nagibali k uporu, izjema so bili le mnogi vaščani Skopega, ki naj bi bili »kot tisti iz Kranjske in Pivškega«, kakor je na šagri v Križu povedal birič oz. častnik (*officiale*) Peter Obad.

Kakšen dvom pa zbuja izjava zaslišanca, da ni seznanjen s tem, ali so bile tudi na območju devinskega deželjskega sodišča uvedene iste novosti, ki so sprožile večje nezadovoljstvo na Pivškem, to so novi daci na sol, vino in drugo. Ne nazadnje je v Štivanu bila mitnica. Tudi sicer iz zaslišanja kljub poskusom izmikanja jasno izhaja, da se je med kmečkim prebivalstvom veliko govorilo o uporu in o novih davščinah, ki so ga vzbudile. Tako je Simoneta povedal, da je včasih, ko je šel k maši, slišal različne ljudi govoriti, da so mitničarji in gospodje slabo naredili, ko so uvedli nova bremena na sol in vino. Ne spominja pa se, da bi neki Mihael Vran posebno »veliko govoril o tej zadevi«, so pa o njej govorili drugi na vaškem trgu, čeprav se ne spominja njihovih imen, in sicer kljub temu da je »napenjal ušesa«, saj je bil dan in noč v službi devinskega gospoda in je skušal izvedeti, če se je kaj reklo proti gospodu, da bi ga lahko prišel obvestiti. Zaradi tega naj bi se tudi bal zase v primeru morebitnega upora. Nato je vendarle povedal, kako je Mihael Vran v začetku junija na vaškem trgu ob prisotnosti velikega števila ljudi (mdr. županovega sina Gregorja Škerka in Jakoba Vrana, Ivanovega sina) izjavil, da »mi hočemo biti osvobojeni teh novih davščin na sol, vino in drugih uvedenih novosti«, ter trdil, da bi v ta namen morali napisati pritožbo, ne pa tudi, da se morajo upreti. Simoneta je pristavil, da omenjeni »Vran se dela dohtarja in bi se prepiral še s svojo materjo« (*l'Vran, che fa il Dottor, et litigheria con sua Madre*), ter izrazil mnenje, da pritožbe na koncu niso sestavili, ker niso bili dovolj enotni, zlasti pa

ker so »veliko govorili«, vendar ko je bilo treba zadevo uresničiti in plačati, »so se vsi potegnili nazaj«. Na tej osnovi je mogoče presoditi, da sta bila nova daca na sol in vino pri vrhu razlogov za nezadovoljstvo na devinskem Krasu.

Poleg Simonete sta v devinskem zaporu sedela še sin župana v Repnu in Jurij Jelen iz Opatjega sela, vendar za nobenega od njiju ni vedel, da bi kdaj govorila o zadevi s »puntarji«. V zadnjem delu zaslišanja so bila vprašanja usmerjena v razkrivanje priprav na sejem v Štivanu, ki se je odvil na dan sv. Janeza Krstnika, to je 24. junija. Simoneta je trdil, da ni bil seznanjen s tem, da bi se devinski podložniki »odločili vprašati, naj se jih ohrani pri starih običajih« (*havessero terminato di dimandar esser conservati nelle antichità*). Na sejmu v Štivan je prišel, ker je taka navada, posebej pa on kot desetar (*caporale*), sam pa tam ni čakal nobenega prijatelja in naj ne bi vedel, kdo naj bi zagotovo prišel. Sicer pa je bilo običajno, da morajo na sejmu vsi župani priti k zastavi skupaj z drugimi, ni pa vedel, če po eden za vsak kraj ali za vsako hubo, kakor ni bil seznanjen s tem, da bi obstajal ukaz, da mora na štivanski sejmu priti večje število podložnikov od običajnega, in se tudi ni spomnil nobenega sporazuma (*trattato*) o tem. Zatem pa je na ponovno vprašanje zasliševalca odgovoril, da o tem, da je treba na sejmu v Štivanu »vprašati po razlogu za te nove običaje« (*dimandar la causa di queste nuove usanze*), ni slišal govoriti drugje kot na domu Gregorja Ucmana, in sicer od Štefana Rozeta, sina tomajškega župana, ob prisotnosti še treh drugih moških. V zapisniku pričevanja je pri tej točki dodan zaznamek, da se je Simoneta zelo obotavljal z odgovorom: preden je to povedal, je kazal znake negotovosti in premišljevanja, kar je bilo razvidno iz izrazov na njegovem obrazu, kretenj rok in oči. Med vprašanjem in odgovorom je preteklo precej časa, sam odgovor pa je bil negotov. Roze naj bi tako rekel, »ker ob priložnosti sejma bomo, kot je rekel, tam in bomo ob tej priložnosti vprašali«. Ni pa se mogel spomniti nobenega drugega dogovora (*concerto*) in tudi ne, da je na tem sejmu treba zahtevati oprostitev od novih bremen (*di dover dimandare in questa fiera la liberazione delle nuove imposte*). Simoneta je trdil, da ni bil seznanjen s tem, ali je Štefan Roze to povedal še komu, in niti, da bi se o tem dogovoril s kom drugim, sam pa naj bi takrat takoj odšel, ne da bi kaj dodal. Na ponovno vprašanje je še enkrat potr dil, da nič ne ve o tem, da bi bil sklenjen dogovor (*concerto*), da se je treba na ivanovo zbrati in »enotno zahtevati stare običaje« (*unitamente a dimandare il Stare usanze*).

Iz odgovorov je torej mogoče sklepati (vprašanja namreč niso zapisana), da so devinski podložniki najprej veliko razpravljali o novih bremenih, upor na Kranjskem in posebej na Notranjskem ter o obliki, ki bi jo izbrali za izraž-

nje svojih stališč. Naposled so se očitno odločili za skupen nastop na sejmu v Štivanu in v ta namen verjetno sklenili dogovor ali sporazum. Na sejmu so izkoristili običajno slovesnost z dvigom zastave, ki so se je tradicionalno udeleževali vsi župani devinskega gospostva oziroma deželskega sodišča, in se pojavili v bistveno večjem številu, po vsej verjetnosti eden po hubi. Tako združeni so z javnim nastopom očitno izrazili svoje nezadovoljstvo z novimi bremeni ter zahtevo po njihovi odpravi in spoštovanju starih običajev.

Uporniški vzgibi in komunikacija med kmeti na Krasu

Čeprav se skozi zaslišanje nikoli ne omeni nobenega nasilnega dejanja s strani devinskih podložnikov, je mogoče sklepati, da je bil že tak vnaprej dogovorjen, koordiniran, skupen in množičen javni nastop z jasno izraženo zahtevo po odpravi novih bremen in povratku k starim običajem s strani sodnika interpretiran kot uporniško dejanje, kot »vstaja« (*sollevatione*) ali vsaj njen zametek. Čeprav so zaslišanje začasno prekinili in dobro obveščene Simoneto odslovili na njegov dom (*constitutus remissus ad suum locum*), so obenem odredili oblikovanje in izvedbo procesa z namenom, da se zadeve ugotovijo in dokažejo (*iussum processum formari ad effectum /videndi et probandi/*).

Sojenje zaprtim vodjem je v tem uporu sicer postalo privilegij cesarja in zato so lahko samo od njega in njegovih organov imenovani sodniki vodili preiskovalne procese proti vodjem upora (v Ljubljani, Gradcu, Mariboru in Celju), končno sodbo pa je lahko izrekel samo cesar. Kranjskim upornim podložnikom so sodili v Ljubljani, kakor je tudi zahtevala cesarska resolucija z dne 13. julija 1635.³¹ V devinskem primeru naš vir predstavlja zapisnik nekakšnega predhodnega, informativnega zaslišanja, na koncu katerega se lahko odredi izvedba pravega procesa. To pa še ni v nasprotju z omenjeno resolucijo, saj se je naše zaslišanje vršilo 25. junija, torej preden je bila izdana. Vendar drugih, kasnejših procesnih dokumentov nismo zasledili.

Odklonilni odnos do stanovskih bremen je sicer segal že v pretekla leta. Iz revizije zaostalih davkov v deželi, ki so jo kranjski deželni stanovi opravili leta 1625, izhaja, da so bili med dolžniki oziroma »uporniki« plačilu hubnega goldinarja tudi podložniki devinskega gospostva.³² Na ozemlju Kranjske ob

31 ZAL., *LJU-489*, Cod. I, 1635, 342. Podobna navodila so 18. 7. dobili tudi v Celju in Mariboru, Koroppec, *Mi smo tu*, p. 164, 198. Posebej pa se je vlada pritožila, ko je izvedela, da je žužemberški glavar kar sam obsodil svoje upornike.

32 Hubni goldinar je poleg rednega in izrednega, mlinarskega in kajžarskega denarja predstavljal enega od deželnoknežjih dohodkov na kmečko posest, Košir, *Stanovska uprava*, 96, 99, 102–103. Poleg tega so stanovi leta 1630 omenjali še novi in stari hišni goldinar. Leta 1631 je cesar od prezadolženih in že nesolventnih kranjskih deželnih stanov zahteval, da prevzamejo še dodatnih 800.000 goldinarjev deželnoknežjih dolgov, medtem ko jih je Štajerska prevzela 1.600.000. Pobirati so se za-

jadranski obali so bili med dolžniki tudi podložniki na Socerbu.³³ Gospostev, ki omenjene dajatve niso plačevala, pa je bilo še več.

Večkrat omenjena nova bremena so za kranjske deželne stanove pomenile nove prilive, s katerimi so nameravali kriti povečane finančne obveznosti, ki so jih dobili s strani cesarja. Finančno stanje cesarstva in kranjskih deželnih stanov je bilo v času tik pred kmečkim uporom zelo slabo. Da bi bili sposobni kriti svoje povečane finančne obveznosti, so stanovi v letih 1632–1634 zvišali celo vrsto obremenitev (t. i. naklad):³⁴ povečali so dajatev na sol, ki je v naslednjih letih predstavljala 20 % vseh zbranih deželnih dohodkov, naklada na železo in tovore žebeljev (zaradi številnih pritožb najprej ukinjena), dajatev na vse preostale tovore (6 krajcarjev, ki je v naslednjih letih predstavljala 8 % vseh zbranih prihodkov).³⁵ Kot zadnjo so leta 1634 podvojili sredstveninsko dajatev na vino, ki je v naslednjih letih predstavljala 20 % vseh dohodkov deželnih stanov. Zvišali pa so še obremenitev na posesti: povečali sta se dajatev od funta imenjske rente in t. i. »hubni denar«. Slednji je v naslednjih letih predstavljal 48 % vseh prihodkov in s tem enega glavnih prilivov kranjskih deželnih stanov.³⁶ Pobirali so jih prek nižjih stanovskih uradnikov (posebnih nadzornikov, t. i. stanovskih poverjenikov), del davščin na trgovsko blago pa so pobirali prek »sredstveninskih uradov« (deželnokežjih mitnic), ki so bile praviloma v zakupu. V devinskem gospostvu je bila takšna mitnica v Štivanu.³⁷

Na podlagi povedanega je na tem mestu mogoče predlagati umestitev novih informacij iz analiziranega vira v dosedanja okvir znanega o uporuh leta 1635 in interpretacijo v odnosu do nekaterih razširjenih značilnosti kmečke upornosti. V ta namen bova obravnavala vzgibe za upor, oblike in kraje komuniciranja ter odnos plemstva do uporov, v zaključku pa bova izpostavila še zanimivejša nova dognanja o samem uporuh leta 1635, ki jih omogoči doslej nepoznani vir.

čeli leta 1632. Tej vsoti je v letih 1634–1635 cesar dodal deželnim stanovom še udeležbo pri plačilu stroškov najemniške vojske (pod vodstvom Wallersteina) v 30-letni vojni. Delež Štajerske je predstavljal 600.000 goldinarjev, Koropec, *Mi smo tu*, 109.

33 Košir, *Stanovska uprava*, 90–91.

34 Šorn, »Ljubljana«, 21.

35 Vsi tu in v nadaljevanju navedeni podatki so povzeti in izračunani na podlagi podatkov v Košir, *Stanovska uprava*. Davščina na sol je bila najprej povišana na 1 goldinar za tujo in 30 krajcarjev za domačo sol, zaradi pritiskov Beneške republike pa je bila leta 1645 znižana na 15 krajcarjev od stare domače ali tuje soli. Samo na mitnicah v Planini, Ljubljani, Novem mestu, Kranju, Višnji Gori in Krškem so pobirali tudi dajatev na prepeljano živino in žito.

36 Ta davek posebej izpostavlja tudi Šorn, »Ljubljana«, 21.

37 Košir, *Stanovska uprava*, 79.

Čeprav je Ivan Simoneta svoje vedenje o razlogih za nezadovoljstvo na območju devinskega deželjskega sodišča skušal omejiti na povišana bremena na kmečko zemljo (hube), ki jih je tudi sam izterjeval, je precej jasno razvidno, da se je na ta način skušal razbremeniti suma o vpletenosti, obenem pa omiliti težo dogajanja. Dejansko pa je bilo na devinskem Krasu nasprotovanje novima dacema na sol in vino dokaj močno, morda je celo predstavljalo prevladujoči vzgib za »uporniški« nastop. To niti ne bi bilo presenetljivo, pravzaprav bi bilo v skladu s prisotnostjo podložnikov, »ki prodajajo sol« (Simoneta), in mitnice v Štivanu pri Devinu kakor tudi z razširjeno pridelavo vina v gospostvu in z 51-odstotnim deležem dohodkov v denarju v renti imetnika devinskega gospostva in deželjskega sodišča, kar je zneslo 3.101 goldinar na leto (na podlagi skoraj sočasne komorne cenitve iz leta 1637).³⁸ Ta denar je bilo treba vendarle kje pridobiti, in sicer z dejavnostjo na trgu, torej s trgovanjem, tovorjenjem, preprodajo (in tihotapstvom),³⁹ ki so jih nove in povečane obremenitve prometa nedvomno prizadele. V vsakem primeru imamo v Devinu izpričana oba motiva, tako nasprotovanje povišanjem bremen na trgovino kakor na zemljo. Slednji vzgib nam omogoči potegniti vzporednico z razširjenim razlogom za nezadovoljstvo na Štajerskem in deloma na Kranjskem, ki ga navaja dosedanja literatura, medtem ko je z izrecnim nasprotovanjem obremenitvam trgovine in prometa devinska stvarnost blizu notranjskemu vzorcu upora leta 1635, ki doslej ni bil dovolj poudarjen, a je zelo jasno izražen v zaslišanju Ivana Simonete (vodilna vloga tovarnikov).

V širšem smislu nam dinamika priprav na skupen nastop kmetov v uporu na primeru gospostva oz. deželjskega sodišča Devin kaže zanimivo sliko. Opozarja namreč na utečena sredstva komunikacije v zgodnjenovoveških skupnostih, ki so na drugi strani predstavljale velik strah za plemstvo oziroma imetnike zemljiških gospostev.⁴⁰ Devinski podložniki se veliko pogovarjajo, s sovaščani izmenjujejo mnenja in stališča ter z istim namenom hodijo po drugih vaseh in se dogovarjajo o načinih izražanja nezadovoljstva. Srečanja in diskusije se odvijajo po domovih ter v krajih in ob dogodkih, ki so tradicionalna zbirališča podeželskega prebivalstva, to je na vaških trgih pred in po maši, na vaški veselici (»šagri«) in na letnem sejmu. Pogovori in usklajevanja nazadnje privedejo do dogovora o načinu in vsebini skupnega, koordiniranega nastopa ter do njegove izvedbe. Za skupni zbor in nastop izberejo enega

38 Panjek, »Fevdalna renta,« 46–47.

39 Panjek, *Terra di confine*, 161–70

40 O pomenu širjenja novic v novoveških skupnostih in o strahu elit v Bianco, *Krvavi pust 1511*. Podobne informacije sicer brez umestitve v ta kontekst predstavlja tudi Koropec in Grafenauer, *Kmečki upori*.

največjih družabnih dogodkov v devinskem gospostvu, to je letni sejem v Štivanu, kjer se običajno zberejo vsi župani in ki poteka na pomemben praznik – 24. 6., Ivanovo. Zaslišanje Ivana Simonete torej jasno kaže na to, da so informacije na podeželju krožile razmeroma hitro in učinkovito, in sicer tako znotraj devinskega območja kakor od zunaj, saj so bili prebivalci devinskega Krasa dobro seznanjeni z zahtevami upornikov na Notranjskem in tudi s tem, kateri segment družbe je bil tam najbolj dejaven oz. pobudnik upora (tovorniki).

Tak način komunikacije je mogoče zaslediti tudi pri drugih kmečkih uporih na Slovenskem⁴¹ in v sosednji Furlaniji⁴². Vse omenjeno predpostavlja in dokazuje obstoj razmeroma dobre organiziranosti oz. sposobnosti organiziranja in koordiniranja,⁴³ obenem pa skladnost z dinamikami povezovanja upornikov drugje v ruralni Evropi, a tudi v sklopu istega upornega gibanja na Slovenskem. Na Notranjskem je bila dinamika zbiranja kmetov, kakor jo v tretjem ljubljanskem zaslišanju (1637) sami opisujejo, čisto podobna. Vaščane so zbirali župani (Bač), ko so se dogovorili, pa so svoje namere sporočili tudi drugim vasem, kar je spodbudilo, da so se ponekod vaščani organizirali (Trnovo) že pred proščenjem. Da bi zbrali dovolj kmetov, so se tudi na Notranjskem odločili, da zberejo vse župane na proščanju v Slavini 9. junija, torej deset dni pred spopadom pri Šilentabru. Tam so se zmenili tudi, kdo bo vodja upornih kmetov, ki so odšli proti Postojni.⁴⁴ Tudi izbira prazničnega dne za uporniški nastop je skladna z drugimi primeri. Poleg pravkar omenjenega proščanja je bilo nekaj večjih spopadov na Štajerskem na primer ravno na praznike – na Florijana in Florijanovo nedeljo.⁴⁵ Zbrane kmete na lokalnih cerkvenih praznikih so hoteli izkoristiti tudi predstavniki oblasti. Tako je recimo na Florijanovo (4. maja) župnik v Šentjurju hotel v pridigi pomiriti uporne kmete, a neuspešno. Še več, kmetje so se mu uprli.⁴⁶

V ta okvir sodi tudi Simonetova trditev, da je tistega leta še manj verjel v verjetnost upora kot prejšnje leto, in sicer ker ga lani ni bilo nikjer, kar v resnici moramo razumeti tako, da prejšnje leto sploh ni razmišljal o tem, letos pa je dvomil. To pa pomeni, da se je s prisotnostjo upora drugje v soseščini povečevala verjetnost, da bi se v kmečko gibanje vključila nova območja, kjer so tleli razlogi za nezadovoljstvo, širjenje upornosti po tej shemi pa ne more sloneti

41 Prim. upor leta 1713 v Škofji Loki, Blaznik, »Upori loških podložnikov,« 65–70.

42 Bianco, *Krvavi pust 1511*.

43 Bianco, *Krvavi pust 1511*, 88.

44 Koropec, *Mi smo tu*, 214–15.

45 O tem proščanju piše Poles, »Ohranjanje šeg,« 299–312.

46 Koropec, *Mi smo tu*, 138.

na drugem kot na komuniciranju, na pretoku informacij tudi na razmeroma dolge razdalje. Sicer pa velja omeniti še to, da so se kmetje na devinskem območju najprej odločili za neke vrste »javno pritožbo«, za katero so v bistvu izkoristili obstoječi, običajni ritual ob odprtju sejma. To pa je precej skladno z običajnim načinom izražanja ljudskih skupnosti v novem veku, ki je bil prežet z ritualnostjo,⁴⁷ kakor tudi nezadovoljstva in odpora s strani kmetov na Slovenskem, saj so ti praviloma najprej posegali po razpoložljivih pravnih sredstvih in šele nato po (bolj ali manj ritualiziranih) nasilnih prijemih in odkritem uporu.

Nekaj novih izsledkov o uporu 1635 na Slovenskem

Tudi na primeru širšega kmečkega upora leta 1635 na Slovenskem se izkazuje, kako odnos med kmečkimi uporniki in predstavniki drugih družbenih skupin ni bil nujno in izključno antagonističen, ampak da so očitno obstajali tudi vertikalne naveze in skupni interesi. To je sicer dokaj značilno za kmečke upore. Na podlagi dosedanjega poznavanja dogajanja ob tem uporu, tako na Štajerskem in na Kranjskem kakor v našem devinskem primeru, pa ni znakov povezovanja ali vzajemne instrumentalizacije med upornimi kmeti in najvišjim družbenim slojem, to je plemstvom, ki se kaže v marsikaterem drugem primeru.⁴⁸

Devinski primer jasno kaže nekatere razširjene značilnosti kmečke upornosti in odnosa do nje. Zaslišanje in očitno poizvedovanje gosposkih organov v Devinu potrjujeta strah in pozornost fevdalnih gospodov do upora. Iz sodnega protokola je jasno razvidno, da gospod v devinskem deželskem sodišču deluje preventivno. Ne nazadnje so kmečki upori že v začetku 16. stoletja predstavljali del kolektivnega strahu elit in so bili zakoreninjeni v socialnem spominu oblasti⁴⁹ – torej dela plemstva, meščanstva⁵⁰ in intelektualcev – kot šiba božja,⁵¹ ki ne ogroža samo fevdalnih odnosov, ampak družbo kot celoto. Uradna poročila zemljiških gospodov, ki jih pošiljajo na deželne organe v obeh mesecih, kot traja upor, so polna strahu in včasih stereotipnega poročanja o nevarnih kmetih, njihovi organiziranosti in oborožitvi, njihovih podvigih in ropanjih. Strah elit prikazujejo tudi vprašanja, ki so jih dali

47 Muir, *Ritual in Early Modern Europe*.

48 Panjek, »Predgovor,« v Bianco, *Krvavi pust 1511*, 14.

49 Prim. Bianco, *Krvavi pust 1511*, 88.

50 Med številnimi ukrepi, ki jih uvede Ljubljana na začetku upora, je tudi plačevanje slov, ki jim bodo dovolj hitro sporočali novice, ZAL, *LJU-488*, Cod. I, 302.

51 Glej tudi disertacijo B. Grafenauerja iz leta 1944 (prim.: Grafenauer, »Boj za staro pravdo.«), v katerih je najti podobno retoriko strahu, kot jo omenja in predstavlja Bianco, *Krvavi pust 1511*, 87–105.

priprtim upornikom in to ne glede na to, ali so bili zaslišani v Gradcu⁵² kot mestu, kjer je delovala notranjeavstrijska vlada, ali na sedežu druge province, kot so bili prisledniki ljubljanskega malefičnega sodišča iz vrst ljubljanskih meščanov. Ko so v t. i. tretjem ljubljanskem procesu zaslišali še zadnjih šest puntarjev, nihče med njimi ni dal odgovora na vprašanja, kaj so si predstavljali pod »staro pravdo«, kakšne namere so imeli ob zmagovitem pohodu na mitnice in na hišo upravitelja ter kaj so si obetali od spopada z deželno vojsko.⁵³

Mogoče je še izpostaviti, da so tudi v tem primeru zemljiški gospodi in deželni stanovi zaradi preteklih velikih uporov (zlasti 1515 in 1573) očitno imeli dodelane metode, kako upor zatreti, preden bi se zares razplamtel in se razvil v javno in ritualizirano izvajanje nasilja.⁵⁴ Pri tem so izkoristili izurjeno vojsko, ki so jo imeli na voljo kot upravitelji vojne krajine (četudi je premike vojske moral odobriti cesar). Že v prvih spopadih med deželno vojsko, Schrattenbachovimi najemniki in *profosi* se tudi vojska ni držala pravil, kar je samo še večalo kmečko jezo in je bilo zagotovo povod za širjenje upora. Vojska je v obeh deželah ostala več mesecev po zatrtju upora (do novembra), deželni stanovi pa so bili v ta namen pripravljene plačati visoke stroške.

V zaključku je na podlagi navedenega mogoče trditi, da so bili uporniški vzgibi in razlogi za izbruh upora na Slovenskem leta 1635 raznoliki in večplastni, marsikje tudi izrazito lokalno obarvani. Tako so se v uporniško gibanje v letu 1635 vključevali splošnejši in razširjeni, obenem pa tudi specifični razlogi za nezadovoljstvo, ki so lahko izvirali iz bližnje preteklosti in so ob tej priložnosti privreli na dan. Zagotovo je bilo kmečko nezadovoljstvo povezano z lokalnim gospodarstvom in mogoče je trditi, da sta bili struktura in hierarhija razlogov za upor v veliki meri odvisni od razmerja med agrarnimi in neagrarnimi viri dohodka kmečkega prebivalstva v določenem mikrookolju. Nezadovoljstvo je spodbudil tisti del povečanih bremen, ki je neposredno prizadel podeželsko prebivalstvo na določenem območju.

Na Notranjskem in Primorskem je bilo nezadovoljstvo podeželskega prebivalstva bolj kot drugje uperjeno proti novim obdavčitvam trgovine in prometa (daca na vino in sol ter na vse druge tovore), pobudniki upora pa so na Notranjskem bili tovarniki. Za vodenje upora v Postojni je bil med drugimi obsojen tudi kramar po imenu Nuzi, uporniki na poti v Postojno so v

52 Koropec, *Mi smo tu*, 164.

53 Koropec, *Mi smo tu*, 214.

54 Prim. Muir, *Civic Ritual*; Le Roy Ladurie, *Il Carnevale*; Bianco, *Krvavi pust 1511*, 88, 92, a tudi opazko Koropec, da so se oblasti na Kranjskem hitreje organizirale, pa čeprav odnosa plemstva in plemiških organizacij ne postavlja v ospredje, Koropec, *Mi smo tu*, 147.

maju in juniju uničevali mitniška znamenja in oropali mitnico.⁵⁵ Vsaj na širšem notranjsko-primorskem območju Kranjske je torej ta razsežnost upora iz leta 1635 v skladu z razširjeno prisotnostjo vzgibov, povezanih z oviranjem ali zmanjševanjem donosnosti kmečke trgovine, v malodane vseh večjih kmečkih uporih na Slovenskem, tako da se tudi v tem primeru jasno potrjuje znana stalnica, da so večji oz. širši kmečki upori na Slovenskem vselej bili (med drugim) upori proti oviram kmečki trgovini.⁵⁶ To pa je v nasprotju z uveljavljeno interpretacijo upora leta 1635, ki je bila še pred kratkim povzeta s trditvijo, da gre za »upor proti fevdalni zemljiški gospodi«. ⁵⁷ V zahodnem slovenskem prostoru temu ni bilo tako – tu so prevladovali razlogi, povezani s kmečko trgovino, čeprav ni dvoma o tem, da so tako na Notranjskem kot na obalnem Krasu med razlogi za nezadovoljstvo bila tudi (povečana) zemljiška bremena.

Na podoben način je na podlagi tu predstavljenih izsledkov mogoče dopolniti nekatere druge uveljavljene interpretacije o »slovenskem kmečkem uporu« leta 1635. Mnenje, da je za upor leta 1635 značilna slaba povezanost med uporniki, je mogoče omiliti z ugotovitvijo, da sta bili komuniciranje in kroženje informacij dokaj učinkoviti. Poleg tega ne bo povsem držalo, kar so zgodovinarji vedno znova trdili, in sicer da je upor leta 1635 na zahodu zajel le Notranjsko, posebej »Pivko« in »Zgornji Kras«, ⁵⁸ temveč je uporniško gibanje pljusnilo vse do jadranske obale Krasa. Ravno tako je mogoče podaljšati trajanje uporniškega vrenja vsaj do 24. junija, to je do dogodkov na sejmu v Štivanu pri Devinu.

Devinski grof Ivan Filip Thurn se je aktivno vključil v zatrtje upora na Slovenskem. Doslej je bilo znano, da je vodil krajišniške vojake na Gorenjsko, kjer naj bi zatrli upor.⁵⁹ A iz pričevanja Ivana Simonete smo že izvedeli, kako so devinski kmetje bili seznanjeni s tem, da je njihov gospod in glavar šel tudi na Pivško »popravit tiste ljudi, da ne bi prišli sem«. Da se ta izjava nanaša na spopad z uporniki v Šilentabru, potrjuje informacija iz literature, da je Ivan Filip Thurn z Ivanom Ferdinandom Porcio in drugimi plemiči ter zbranimi oboroženimi možmi v Šilentabru napadel in premagal 600 uporni-

55 Koropec, *Mi smo tu*, 212–14.

56 Gestrin, »Kmečka trgovina kot ozadje.« Kot prvi je na to opozoril že S. Vilfan, »K zgodovini kmečkega trgovanja.« Prim. tudi: Valentinitsch, »Der ungarische und innerösterreichische Viehhandel.«

57 Štih and Simoniti, *Na stičišču svetov*, 270.

58 Grafenauer, »Kmečki upori,« v *Zgodovina Slovencev*, 320–22.

59 Koropec, *Mi smo tu*, 158.

kov.⁶⁰ Dejavnost vključenost svojega gospoda pri zadušitvi upora na različnih frontah nam dodatno pojasnjuje opreznost in taktiziranje prebivalstva devinskega glavarstva pri odločanju o tem, kako bodo izrazili svoja stališča in pričakovanja, obenem pa se v tej luči in ob upoštevanju njihove informiranosti o stališčih in dejanjih grofa Turna njihovo ravnanje vendarle izkaže kot toliko bolj odločno in samozavestno. In vendar je bilo uporniško vrenje zatrto, saj so že istega leta 1635 v devinskem gospostvu in glavarstvu za »novi davek« (*novell' imposta*), kakor so ga tu imenovali in ki ga poprej kmetje nikakor niso nameravali plačati, skupaj pobrali 886 lir in 17 soldov, kar pomeni skoraj 200 goldinarjev.⁶¹

Devinski grof Ivan Filip Thurn je bil tudi posrednik pri prodaji kaznjencev za prisilno delo. Celjske uporniške obsojence so najprej mislili oddati v Španijo za prisilno delo »prek morja«.⁶² Ker je kraljevina kupovala veslače na galejah, je že na podlagi tega mogoče sklepati, da so bili uporni kmetje obsojeni na prisilno delo in da so jih poskusili oddati za galjote. Dejansko sta iz ljubljanskega zapora na Tranči septembra zbežala dva uporna kmeta, ki ju je grof Thurn vodil na prisilno delo veslanja na galejah.⁶³ Da so bili obsojeni uporniki poslani »na morje«, je mogoče potrditi, kot sledi.

Kmečki upor leta 1635 je na jadranski obali v Devinu namreč doživel tudi svoje sklepno dejanje. V devinskem arhivu se je ohranil računovodski zapis, iz katerega izhaja, da je dne 14. oktobra 1635 »v Devin prispel cenjeni gospod grof Ivan Filip, moj gospodar, s puntarji, ki so bili vkrcani skupaj z drugimi vojaki, v skupnem številu 62« mož (*con li punterì, quali furono imbarcati*).⁶⁴ V Devinu so »puntarji« za hrano dobili kruha in repe. Ker je vojakov bilo 51, je puntarjev moralo biti 11. Povsem očitno gre za obsojence za kmečki upor leta 1635, kam so jih odpeljali, pa ni znano. Iz količine vkrcane hrane za vojake (300 hlebov kruha, 128 liber oz. 38,5 kg sira, 200 cipjev in sod vina) pa je mogoče sklepati, da so bili namenjeni na nekoliko daljšo, večdnevno plovbo.

60 Pichler, *Il Castello di Duino*, 378.

61 AST, *ATTA*, b. 91.2.

62 Koropec, *Mi smo tu*, 197.

63 Sporočilo o begu so poslali tudi posredniku novic, t. i. *Neue Zeitungen*, Krištofu Kaltenhauserju. (Koropec napačno interpretira informacijo, ki jo povzema po Šornu. Iz mestnih računov je namreč razvidno, da je bil Kaltenhauser posrednik novičarskih letakov, t. i. *Neue Zeitungen*, ZAL, *LJU-489*, Cod. XIII, 1635, 36.

64 AST, *ATTA*, b. 91.2.

Viri in literatura

Arhivski viri

AST = Archivio di Stato di Trieste

ATTA = *Archivio Torre Tasso Antico*, b. 201/1, fasc. 52; b. 91.2.

ZAL = Zgodovinski arhiv Ljubljana

LJU-489, Cod. I, 1635.

LJU-489, Cod. XIII, 1635, šk. 25.

Literatura

Annalen der l. f. Stadt Gurkfeld, nach Aufzeichnungen ihrer Stadtrichter und Stadtschreiber, Mitheilungen der historischen Vereins für Krain.

Bianco, Furio. *Krvavi pust 1511. Kmečki upori in plemiške fajde v Furlaniji*. Koper: Univerzitetna založba Annales, 2011.

Blaznik, Pavle. »Upori loških podložnikov konec 15. in v začetku 16. stoletja.« *Loški razgledi* 2 (1955): 65–70.

Čeč, Dragica. »Malefične svoboščine Ljubljančanov. Ljubljanski kazenski sodni red / Deren von Laibach Malefitzfreyhaittn. Gradivo in razprave 25. Ljubljana : Zgodovinski arhiv Ljubljana, Graz, Institut für österreichische Rechtsgeschichte und europäische Rechtsentwicklung der Karl-Franzens-Universität, 2004.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 54, no. 1 (2006a): 139–43.

Čeč, Dragica. »'Zapustil me je bog, ko sem se ga nehala bati'. Mikrozgodovinska analiza izseka družbe starega reda.« *Acta Histriae* 14, no. 2 (2006b): 339–62.

Fabjančič, Vladislav. »Ljubljanski krvniki: smrtne obsodbe in tortura pri mestnem sodišču v Ljubljani 1524–1775« *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* (1944): 88–104.

Fabjančič, Vladislav, Barbara Žabota, and Damjan Hančič. *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov: 1269–1820. 3. zvezek, Župani in sodniki: 1605–1650*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2005.

Gestrin, Ferdo. »Kmečka trgovina kot ozadje kmečkih uporov.« *Situla* 13 (1973): 45–67.

Grafenauer, Bogo. »Boj za staro pravdo: slovenski kmet ob koncu 15. in začetku 16. stoletja: inavguralna disertacija.« Ljubljana, 1944.

- Grafenauer, Bogo. *Kmečki upori na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962.
- Grafenauer, Bogo. »Kmečki upori konec 16. in v 17. stoletju.« In *Zgodovina Slovencev*, 316–24. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.
- Grafenauer, Bogo, and Branko Reisp, eds. *Kmečki punti na Slovenskem. Razprave in katalogdokumentov*. Ljubljana: RSS, 1973.
- Kambič, Marko. »Organizacija sodišč na slovenskem ozemlju v 16. stoletju s posebnim ozirom na Kranjsko.« *Arhivi* 19, no. 1/2 (1996): 1–16.
- Koropec, Jože. *Mi smo tu: veliki punt na Slovenskem v letu 1635*. Maribor: Založba Obzorja, 1985.
- Kos, Dušan. *Imago Iustitiae. Historični sprehod skozi preiskovanje, sojenje in pravo pri plemstvu v poznem srednjem veku*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 1994.
- Košir, Matevž. *Stanovska uprava v obdobju vzpona protestantizma in zmage protireformacije in absolutizma (1560–1660) na Kranjskem*. PhD diss., University of Ljubljana, 1999.
- Mell, Anton. »Der windische Bauernaufstand des Jahres 1635 und dessen Nachwehen.« *Mitteilungen des Historischen Vereins für Steiermark* 44 (1896): 205–62.
- Leskovec, Antoša, ed. *Položaj kmeta in kmečki upori od 15. do 19. stoletja. Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci, 5, Maribor, 1973*. Maribor: Združenje visokošolskih zavodov, 1973.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel. *Il Carnevale di Romans*. Milano: Rizzoli, 1981.
- Muir, Edward. *Ritual in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Panjek, Aleksander. *Terra di confine. Agricolture e traffici tra le Alpi e l'Adriatico: la contea di Gorizia nel Seicento*. Gorizia: Edizioni della Laguna, 2002.
- Panjek, Aleksander. »Fevdalna renta in agrarno gospodarstvo na Krasu na podlagi cenitev gospostev (1615–1637).« *Acta Histriae* 12, no. 2 (2004): 1–72.
- Pferschy, Gerhard. »Zur Problematik der steierischen Bauernaufstände.« In *Položaj kmeta in kmečki upori od 15. do 19. stoletja, Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci, 5, Maribor 1973*, edited by Antoša Leskovec, 73–89. Maribor: Združenje visokošolskih zavodov, 1973.
- Pichler, Rodolfo. *Il Castello di Duino*. Trento: Tip. Seiser, 1882.

- Poles, Špela. »Ohranjanje šeg in navad na florjanovo v Florjanu in Zavodnjah nad Šoštanjem.« *Kronika* 60, no. 2 (2012): 299–312.
- Studen, Andrej. *Rabljev zamah. K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2004.
- Šorn, Jože. »Ljubljana in kmečki upor v letu 1635.« *Kronika* 3, no. 1 (1955): 21–25.
- Štih, Peter, and Vasko Simoniti. *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2009.
- Valentinitsch, Helfried. »Der ungarische und innerösterreichische Viehhandel nach Venedig in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts.« *Carinthia* I, no. 163 (1973a): 217–47.
- Valentinitsch, Helfried. »Pritožbe podložnikov vicedomskega urada na Kranjskem v letu 1634.« *Kronika* 21, no. 3 (1973b): 155–59. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-0UM99PRA>.
- Vilfan, Sergij. »K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo. (gospodarsko-pravne podlage povesti o Martinu Krpanu).« *Kronika* 11, no. 1 (1963): 4–12.
- Vilfan, Sergij. *Pravna zgodovina*. Ljubljana: Slovenska matica, 1992.
- Zika, Ivan. *750 let Kamnika*. Kamnik: Založba Studio Dataprint, 2011.
- Žontar, Josip. »Kranjski sodni red za deželska sodišča iz leta 1535.« *Zgodovinski časopis* (1952–1953): 566–87.

»Ano črešnjo jo je ubil!« Ženske kot žrtve in storilke kaznivih dejanj na Krasu v 17. stoletju

Nives Zadel

V članku, kot je nakazano že z naslovom, bo pozornost posvečena predvsem ženskemu delu populacije v 17. stoletju oz. v takrat zelo moškem načinu dojemanja sveta in človeštva. Članek je nastal z namenom, da bi pridobili podrobnejši vpogled v zgodovino žensk na podlagi primerov z lokalne ravni. Predstavlja namreč prvo obravnavo socialne zgodovine žensk v 17. stoletju na primorskem podeželju, točneje na Krasu, izdelano na osnovi mednarodnih pristopov tako imenovane zgodovine spolov (*gender history*).¹

V tem času sta bila družbeni status in spol zelo pomembna, saj se je zaradi njiju posameznik imel možnost v družbi uveljaviti, lahko pa je zaradi njiju tudi propadel. Družba je morala upoštevati meje dovoljenega, zakonodaja s številnimi prepovedmi pa je bila pomemben element, ki je uravnaval konflikte na ulicah in povsod drugod, kjer so nastali. Določal je družbeni red, izključitev iz lokalne (regionalne) skupnosti ter odločal o življenju in smrti posameznikov, ki so morali nositi posledice storjenih kaznivih dejanj.²

Ta delček mikrozgodovine osvetljujemo s preiskovanjem sodnih virov, ki so se izkazali »za odličen vodnik pri raziskovanju pojmovnega sveta človeka, ki ga je zaznamovalo življenje v oralni kulturi predmoderne družbe /.../ kot tudi pri ugotavljanju njegovih socialnih vezi, občutenj ter družbenih in družinskih ravnanj«. ³

---

1 Prispavek sloni na mojem diplomskem delu z naslovom »Ženska kot žrtev in storilka kaznivih dejanj. Kraški procesi 1636–1642«, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, 2011. Na tem mestu se mentorju Aleksandru Panjeku in somentorici Dragici Čeč zahvaljujem tudi za pomoč pri izdelavi tega članka.

2 Rublack, *The Crimes*, 2.

3 Čeč, »Zapustil me je,« 340–41.

Obravnani sodni zapisi so nastali na devinskem deželskem sodišču, zato na tem mestu navajamo nekaj splošnih podatkov le-tega. Od 14. do 20. stoletja so Devinsko gospostvo obvladovali Habsburžani, vladarska rodbina Srednje Evrope. V novem veku je »Devinsko gospostvo obsegalo obalni pas Krasa med Štivanom, Križem in Prosekom, proti notranjosti pa je mejilo z gospostvom Rihemberk nekako na črti Tomaj – Ivanji grad«. Pripadalo je vojvodini Kranjski. Sodno oblast v gospostvu je imelo devinsko deželsko sodišče, ki je gospostvu, poleg nepremičninskega prometa, prinašalo največji del javnopravnih dohodkov.⁴ Od leta 1587 je bilo Devinsko gospostvo v posesti bogatega italijanskega plemiča della Torreja, njegova rodbina pa je odtlej vladala dodeljenemu ozemlju.

Štirje kraški procesi (1635–1642)

V nadaljevanju opisane zgodbe so povzete po sodnih zapisih zaslišanj na devinskem deželskem sodišču na podlagi gradiva sodne provenience, ki ga hrani državni arhiv v Trstu. Izbrani primeri pričajo o Kraševkah, ki so se v 17. stoletju znašle na devinskem sodišču kot žrtve in storilke kaznivih dejanj, v katere so bili vpleteni tudi moški. Zato gre za obravnavo konfliktov, ki so tako močno zmotila delovanje kraške družbe v obravnavanem obdobju, da jo je lahko pomirila le uradna in dokončna sodba oblasti.

»Nekatere vsebine sodnih virov, s katerimi se približamo posamezniku, so skorajda 'tipične' in so si med seboj podobne, saj so rezultati procedur in oblik normiranega kazensko-procesnega prava. Pravila procesnega prava so namreč določila podatke, ki so sodili v sodni protokol«. V aktih sodnih protokolov zato npr. najdemo zapise zaslišanj storilca in prič, včasih pa je v dokumentih moč najti tudi prošnjo za pomilostitev ali prisego. Posebnost preiskovalnih procesov je bila tudi uporaba torture, torej nasilnega iskanja resnice; zapis le-tega je navadno ohranjen predvsem v bogatejših sodnih aktih.⁵ Torturo je smel izvajati le cesarski krvnik.

Sodni postopek je bil v obravnavanih primerih izveden na podoben način, a se sodni zapisi med seboj nekoliko razlikujejo. Sodni proces se je začel, ko je na sodišče prispela pisna (v drugem in četrtem primeru) ali ustna pritožba žrtve kaznivega dejanja (v prvem primeru), na katero se je morala oblast odzvati, ali pa v zapisu ni jasno razvidno, kdo je tožnik (tretji primer), saj je verjetno primer sprožilo deželsko sodišče samo. Na podlagi pritožbe so bila zato izvedena zaslišanja⁶ prič (na domu ali na sodišču), ki so bile neposredno

4 Panjek, »Fevdalna renta,« 31.

5 Čeč, »Zapustil me je,« 343–47.

6 Razen zaslišanj, na katerih so priče potencirale ali spodbijale sum kaznivega dejanja obtoženega, niso bili med sodnim procesom predstavljeni nobeni drugi dokazi.

in posredno vpletene v nastali konflikt oz. so posredovale vedenje o dogodku. Po zaslišanju vseh prič je bila v treh primerih izrečena sodba (v drugem, tretjem in četrtem primeru), v enem (prvem) primeru sodba ni priložena. V slednjem najdemo na koncu dokumenta priložen sklep sodnika, kjer je ta na podlagi zaslišanij predlagal opustitev primera zaradi pomanjkanja dokazov o nasilni smrti. Priseg in prošenj za pomilostitev v dokumentih nismo zasledili, kakor tudi ne zapisa o izvajanju torture.

Jezik sodnega aparata v Devinskem gospostvu je bila latinščina, s katero je bil zapisnik sodnega pisarja formuliran, le priložene tožbe in odgovori prič so bili zapisani v stari pogovorni in narečni italijanščini. Črkovanje imen iste osebe v istem zapisku se namreč pogosto razlikuje, zato smo v predstavljениh primerih uporabili zapis, ki se v izvirnem gradivu največkrat pojavi. Prva omemba imena je zapisana v sodobni slovenščini, poleg pa je v oklepaju naveden tudi originalni zapis le-tega. Imena krajev so v povzetkih sodnih zapisov prevedena v slovenščino ali pa zapisana v italijanščini. Predstavitve sodnih obravnav v nadaljevanju sledijo po časovnem vrstnem redu.

Proces proti Matiji Kolmanu (Matthia Colman) zaradi domnevnega umora svoje žene Marine (Cerovlje, 1635)

Proces se je začel, ko je 1. oktobra 1635 po napotku župana iz Cerovelj Matej Kolman (*Matthei Colman*) obtožil Matijo Kolmana umora lastne žene Marine Kolman (*Marina Colman*). Umor naj bi se zgodil dan pred tem, uro po tem, ko se je znočilo. Ubil naj bi jo z brcami v bližini svoje hiše. Na zaslihanje so bili poklicani ljudje iz skupnosti, ki so se nahajali v neposredni bližini nesrečnega dogodka.⁷

Sodišče je kot dan za zaslihanje prič določilo 19. oktobra 1635.⁸ A prva priča je bila zaslišana šele dan zatem, 20. oktobra 1635. Helena Furlan (*Helena Furlan*), žena Matije Furlana (*Matthia Furlan*), imenovana tudi Krašica (*Crasschiza*), je na zaslišanju povedala, da ni bila prisotna, ko naj bi se zgodil umor, saj je večerjala doma v družbi sorodnikov iz Nabrežine. Ko pa je zaslišala hrup, se je odpravila v hišo Adama Pernarčiča (*Adam Pernarzig*) in tam našla (v času zaslihanja že pokojno) Marino. Ležala je ob plugu v mlaki krvi. Marina ji je povedala, da jo je mož Matija udaril v bok, nato pa je poklicala svojo mater, da bi ji z odejo podložila glavo. Postalo ji je slabo in v nekaj trenutkih je izdihnila. V nadaljevanju zaslihanja je Helena povedala, da ni nikjer slišala, da bi Matija kdaj udaril svojo ženo. Da jo je ubil, je izvedela od Helene

7 AST, *ATTA*, b. 201.1, fasc. 55.

8 V arhivskem gradivu je zapisana letnica 1636, vendar se je proces zaključil januarja 1636, zato lahko sklepamo, da se je najverjetneje zgodila napaka v zapisu.

Pernarčič (*Helena Pernarzig*), žene Adama Pernarčiča, ker pa ji ni verjela, ji je odvrnila »Ano črešnjo jo je ubil, to je, ti se hecaš, da jo je ubil« (*Ana Zhresgna io ie ubil, cioe Tu burli che l'habbi amazzato*).⁹ Dodala je še, da ne verjame, da bi jo ubil z enim samim udarcem, če ga je pokojna res dobila. Kako se je ta nesrečni dogodek zgodil, je zaslišana izvedela od Štefana Kolmana (*Stefan Colman*), sina Mateja Kolmana, ki se je tistega večera družil z Matijo, sosedi in muzikanti v vaškem domu (*Casa del Commune*).¹⁰ Povedal ji je, da se je Matija napolil proti domu, da bi počastil sosede in glasbenike z vrčem svojega vina. V tistem trenutku mu je nasproti prišla žena Marina in ga pred vsemi oštela, naj nikar ne zapravlja vina, saj dobro ve, kakšne so razmere doma, z vsemi otroki na grbi (*la quondam Marina, l'rimprovero, dicendogli, che sapeua bene come stava la casa loro, con le creature, et che perciò non dovesse spendir il vino con Sonatori*).¹¹ Matija jo je nežno pobožal po licu in se odpravil proti hramu. Da bi mu preprečila vstop v hram, se je Marina postavila pred vhod, Matija pa ji je nakazal, da jo bo brcnil.

Istega dne je bila zaslišana tudi Katarina (*Catharina*), žena Matije Furlana.¹² Iz njenega pričanja izvemo, da ni bila prisotna na kraju dogodka domnevnega umora. Ko je spravljala svoje otroke spat, je zaslišala hrup, ki ga ni razumela. Od sosedov je izvedela, da je Marina mrtva. Ko je prispela v hišo Adama Pernarčiča, je na tleh zagledala umirajočo Marino, ki je čez nekaj trenutkov izdihnila. V nadaljevanju zaslišanja je Katarina priznala, da sama ne ve, ali jo je Matija udaril, vendar da tako pravijo sosedge, pa tudi njena dekla Katarina Gabrovec (*Catharina Gabrovizza*). Dodala je še, da jo je v prejšnjih dneh pokojna Marina obiskala in se ji potožila, da je že devetič noseča, vendar se tako težko ni počutila še nobeno nosečnost.

Naslednji je bil 19. decembra 1635 zaslišan Adam Pernarčič. Eno uro po tem, ko se je znočilo, na večer bele nedelje, je bil omenjeni v družbi duhovnika Matije Terčona (*Matthia Terzon*) v hiši Ivana Zdravlje (*Juvan Sdrauglia*), kjer sta pila v družbi. Nenaden jok, ki sta ga zaslišala, ju je presenetil, zato se je Adam odpravil proti domu. Na poti je naletel na skupino ljudi pred hišo Matije Kolmana, kjer je slišal, da je Marina mrtva, ker naj bi jo Matija udaril. Iz-

9 V arhivskem gradivu je druga beseda navedka sicer nekoliko nejasno napisana, a gre za besedo 'črešnja'; glede na sestavo stavka bi lahko predvidevali, da gre za izraz, ki se je skozi stoletja spremenil v 'figo'. Torej bi v današnjem pomenu zvenelo tako: »Eno figo jo je ubil.« To so tudi edine slovenske besede v sicer italijanskem zapisu, AST, *ATTA*, b. 201.1, fasc. 55.

10 Iz zapisa ni jasno razvidno, kakšne vrste javni prostor je to bil, AST, *ATTA*, b. 201.1, fasc. 55.

11 AST, *ATTA*, b. 201.1, fasc. 55.

12 Tudi tu gre najverjetneje za napako v zapisu, saj je žena Matije Furlana pravkar pričala, ker pa se omenjena Katarina ne pojavlja več v zapisu, ne poznamo njenega priimka.

vedel je še, da je Matija napolnil vrč in zaklenil hram, v rokah pa ni imel ničesar drugega kot vrč in ključ, ko je predenj stopila Marina in ga pred vsemi ponižala. Jezen je nakazal, da jo bo brcnil, zato je zbežala, skočila v hišo in si zaradi svoje obilnosti zadala notranje telesne poškodbe, ki so bile smrtne. Matiji v bran je Adam še dodal, da je bila pokojna Marina vedno jezikava in da je njen jezik zadostoval za celo vas (*La quondam Marina hauea una lingua, che bastava per un Commune*). V navadi ji je bilo tudi mučenje (torej izvajanje pritiska na sozakonca), tako svojega prejšnjega moža Simona Gabrovca (*Simon Gabrovizz*) kot tudi sedanjega. O slednjem ni imel povedati ničesar slabega, saj je bil dober človek (*era solita di strapazzare anco il quondam Simon Gabrovizz su oprimo marito, come strapazzava anco quest ultimo Mathia, che pure e huomo da bene, et mai s'ha sentito che lui havese fatto male*).¹³

Istega dne je bila zaslišana tudi Helena, žena Adama Pernarčiča, ki je povedala, da je na večer bele nedelje spravljala otroke spat, ko je k njenemu možu pristopila Marina, njena sorodnica. Ponudila je nagrado, vrč vina, tistemu, ki bi ji povedal, kje se nahaja njen mož Matija. Za tako nagrado je bil Adam pripravljen z Marino deliti informacijo ter jo napotil v srenjski dom (*Casa del Commune*). Nemudoma se je odpravila tja in tam tudi nekaj časa ostala. Zaslišana jo je nazadnje videla, ko sta skupaj z Matijo šla proti svojemu domu, Marina pa se je nad njim pritoževala. Uspela je še videti, kako je Matija ženi na vhodu v hišo nakazal, da jo bo brcnil, vendar je ni. Marina pa je nerodno odskočila v hišo in rekla svojemu možu, da jo je ubil. Zaslišana je tudi povedala, da je prišla v hišo, kjer je ležala Marina, in videla iz nje teči kri ter hrano, zato je pomislila, da bo Marina vsak čas rodila. Vendar poškodovana tega ni čutila in je zahtevala svojo mater, njej je tik pred smrtjo izročila ključ. Na koncu zaslišanja izvemo še, da je bil Matija tistega večera zelo pijan in je, stoje pred Marino, jokal.

Naslednja je bila na sodišče poklicana Doroteja Šubic (*Dorothea Subiggia*), ki je bila skoraj prisiljena zarezati v Marinin trebuh. Po tem dejanju je videla, da je bil otrok v pravilnem položaju za rojstvo, torej obrnjen z glavo navzdol in še vedno topel. Že mrtvo Marino je umila in na njenem truplu ni našla nobenega znaka udarca, ki bi lahko povzročil smrt, razen enega na Marininem spolovilu, za katerega pa naj ne bi bila prepričana, ali je nastal zaradi udarca ali je bila to le kri. Matiji v bran je dodala, da je bil dober človek, kljub temu da je bil s pokojno nenehno v sporu. Tudi če bi jo res udaril, je z eno brco ne bi mogel smrtno raniti. Menila je tudi, da je šlo za nesrečo, ki se je zgodila Marini, ko je nerodno skočila v hišo in si poškodovala prepoln želodec.

13 AST, *ATTA*, b. 201.1, fasc. 55.

22. januarja 1636 je pričal še Matija Kolman, ki je trdil, da svoje žene ni ubil, ampak se je zgodila nesreča. In sicer: na večer, ko se je njegova žena smrtno ponesrečila, je bil v srenjskem domu s prijatelji glasbeniki, doma s Krasa. V družbi še z Matijevim stricem Matejem Kolmanom so veselo pili, ko je vstopila Marina in ga okarala, naj ne poseda in zapravlja. Z besedami je želel rešiti napeto situacijo in ji prijazno odvrnil, da je tu v družbi s prijatelji in ne zapravlja nič svojega. Ker se je Marina še bolj razjezila, jo je želel pomiriti. Objel jo je in poljubil ter jo poslal domov pazit otroke. V nadaljevanju zaslišanja je povedal, da so ga kasneje glasbeniki prosili za vrč dobrega vina. Odšel ga je iskat v svoj hram. Napolnil je že vrč in zaklenil vrata hrama, ko se je predenj postavila Marina in ga ponovno ozmerjala z zapravlјivcem. Nato se je nekoliko razjezil in dejal, da zaradi njenega neprestanega brenčanja ne more nikoli v miru spiti enega vrča vina. Priznava pa, da ji je istočasno nakazal, da jo bo brcnil, česar se je Marina ustrašila in v naglici prestopila prag hiše sorodnika Adama. Nerodno se je oprijela stene in tam obstala. Videl je, kako sta iz nje pritekli kri in vsa neprebavljena hrana. Dodal je tudi, da je bila Marina noseča, od drugih žensk v vasi pa je slišal, da je na dan svoje smrti jedla in pila več kot običajno.

Za izpustitev Matije Kolmana iz pripora je sodišče dodelilo 200 zlatih dukatov varščine, zanj pa je jamčil Mohor Čuk (*Hermachorus Ciuch*). Na koncu zapisa je dodan še sklep sodnika, ki je branil Matijo. V njem je na podlagi pričanja Doroteje Šubic, ki naj ob pregledu Marininega trupla ne bi našla nobenega znaka nasilja, in na podlagi pričanja Adama Pernarčiča, ki je Matijo označil za dobro osebo, sklenil, da je Matija nedolžen, zato ne vidi več razloga, da ga ne bi oprostili.¹⁴

*Proces proti Katarini Lavriha (Catharina), ženi
Janeza Lavrihe (Gioanni Lavricha), zaradi razžalitve
časti (Štivan, 1636)*

Proces se je začel 3. maja 1636, ko se je gospa Ludovika Sarotar (*Ludovica Sarotti*) pisno pritožila na sodišče svojemu uglednemu gospodu botru, glavarjevemu namestniku Francu Vodopivcu (*Francesco Wasserman*), nad Katarino Lavriha. Ta naj bi prišla v njeno hišo, jo hotela udariti in jo ozmerjala z »zajebano vlačugo« (*putana futuda*).¹⁵ Ker je bila gospa Sarotar vse prej kot to, v pismu ponižno prosi, naj se ji izrečene besede dokažejo, če je to sploh možno, v nasprotnem primeru pa naj se Katarino kaznuje.¹⁶

14 AST, ATTA, b. 201.1, fasc. 55.

15 AST, ATTA, b. 201.1, fasc. 57.

16 AST, ATTA, b. 201.1, fasc. 57.

Že istega dne je bil zaslišan Pavel Čuk (*Paulo Chiuch*), ki je povedal, da je nekoč v svoji gostilni v Mirnu gostil korziške vojake pod vodstvom gospoda Navaiola. Isti večer je prispela v gostilno tudi obtožena Katarina in noč preživela v hlevu skupaj z njimi. Na koncu je zaslišani dodal, da ne ve, ali se je med njimi ponoči kaj zgodilo, in ne ve niti tega, ali je bila obtožena v tistem času že poročena.

Margarita Kosovel (*Margarita Cossovevca*) na zaslišanju potrdi, da pozna Katarino, ki je bila rojena v isti vasi, kot je bila rojena sama (torej v Medji vasi), in ki je približno že tri leta poročena z Janezom Lavriho. S Katarino sta večkrat prodajali kruh na poti iz Gorice v Štivan in opravljali različna kmetijska opravila v Bizjakovem dolu. V tem času sama ni storila nič nespodobnega in ni imela nobenega prepovedanega spolnega odnosa, kot tudi obtožena Katarina ne.

4. maja 1636 je bil v Štivanu zaslišan Kocjan Bagon (*Canciano Bagon*). Povedal je, da je pred osmimi dnevi obedoval na domu gospoda Franca Sarotarja (*Francesco Sarotti*) ter bil priča prepiru Ludovike in Katarine. Pri obedu jih je zmotilo Katarinin kričanje na hišnih vratih. Ta je zahtevala, naj jo gospod Sarotar sprejme v hišo, saj je njegova žena izjavila, da je Katarina vlačuga gospoda Sarotarja, zaradi česar jo njen mož zavrača. Ker je Ludovika slišala Katarinin govor na vratih, se je med njima vnel prepir, ki bi se sprevrgel v spopad, če vmes ne bi posredoval zaslišani Bagon. V teh trenutkih pa ni videl, ali je Katarino kdo udaril. Od zaslišanega izvemo še, da naj bi obtožena neke noči prespala v družbi korziških vojakov, kar mu je povedal Pavel Čuk, in da je Neža Mališeva (*Agnesa Maliscevcha*) iz Medje vasi vedela še za dva spolna odnosa Katarine z Ivanom Štefančičem (*Iuvan Steffnzig*) in Jurijem Baldigarom (*Giorgio Baldigar*). Naslednja je bila zaslišana Helena, žena Kocjana Bagona. Ta je v preteklih dneh pred zaslišanjem prala perilo v reki Timavi, kjer sta bili tudi Katarina in Mališeva, ki služi pri Andreju Blanku (*Andrej Blanch*), ter potuhnjeno šepetali. Kljub temu ju je slišala, da jo skupaj z gospo Sarotar obrekujeta. Na njuno obrekovanje se je odzvala z opozorilom, da bosta morali svoje besede dokazati. Katarina ji je na njeno opozorilo odgovorila, naj ji gospa in gospod Sarotar dokažeta izrečene besede,¹⁷ do takrat pa zanjo ostajata kraljica vlačug in kralj rogonoscev (*La vostra lingua è potente, ma' guardate di poter provare, quello parlate. A' che rispose detta Catharina. Si che io l'ho per una puttana fututa, bugiamata, remenata, et Regina di puttanesi non mi prova le parole, che m'ha parlato (volendo inferire la Signora Ludovica) et lui parimente è un becco Cornuto, et Re di becchi, si non me prova le parole, che*

17 Tu se je Katarina najbrž sklicevala na govornice, ki so krožile po vasi Štivan in jo označevale za vlačugo gospoda Sarotarja.

m'ha parlato volendo inferire il Signor Francesco Sarotti).¹⁸ Zaslišana je še dodala, da je nekoč govorila s korziškim vojakom Janezom (*Gioanni*) in od njega izvedela, da je nekoč Katarini ukradel kruh, ki ga je prodajala na poti iz Gorice v Štivan. Da bi ga dobila nazaj, mu je ponudila svoje telo, rekoč, naj z njim stori, kar se mu zahoče.

Na zaslišanju je pričala še gospa Marina, žena Štefana Bizjaka (*Steffan Bisiac*), in povedala, kar ji je gospa Ludovika večkrat omenila. Torej, da naj bi bila Katarina noseča z gospodom Sarotarjem in da želi z njo zaradi tega obracunati. Zaslišana jo je poskušala pomiriti in ji svetovala, naj tega ne verjame in naj ne poskuša ničesar storiti.

Ponovno pa je bil na zaslihanje poklican Pavel Čuk iz Mirna, izprašal ga je sam glavarjev namestnik Franc Vodopivec. Na novem zaslišanju je zanikal, da bi Katarina pred sojenjem sploh kdaj videl ali spoznal in tudi, da bi storila kaj škodljivega ali sramotnega. Obtožil naj bi jo pomotoma.

Na podlagi teh pričanj je bila 6. maja 1636 na sodišče v Devin poklicana Katarina Lavriha. 7. maja 1636 je bila že zaslišana. Iz njenih odgovorov izve mo, da je Helena, žena Kocjana Bagona, razširila govorico, da je otrok Katarine tudi otrok gospoda Sarotarja in ne njenega moža. Helena naj bi to povedala ženi gospoda Primoža (*Primos*), računovodje pri mitnici, ta pa naprej Katarinini mami, nazadnje pa je prišlo na ušesa Katarini. Govorico je seveda slišal tudi njen mož in Katarino takoj po porodu vrgel iz hiše ter hotel otroka utopiti z izgovorom, da ni njegov. Nakar ji je dal mesec časa, da se očisti te obtožbe. Po enem mesecu se je odpravila na dom gospoda Sarotarja in svoj prihod poudarila s simbolnim dejanjem, saj je v rokah držala preslico in vreteno (*con la rocca e il fuso*), to je orodje za prejo – tipično žensko delo.¹⁹ Prepričati se je najprej hotela, »ali je njegova vlačuga doma« (*ce qui la vostra putana*),²⁰ nato pa zahtevala, naj jo gospod Sarotar vzame pod streho, jo preživlja in ji zagotovi doto, ker je njen mož noče več. Gospodu Sarotarju je še povedala, da ji je gospa Ludovika rekla, da je njegova vlačuga. V tistem trenutku jo je gospod Sarotar udaril po rami in zaradi tega je zbežala iz njegove hiše. V nadaljevanju je priznala, da je bila večkrat na domu pri Čukovih v Mirnu, kamor jim je že kot otrok prinašala kruh. A je zanikala, da je gospa Ludovika z obtožbo mislila na drugega vojaka, Janeza Krstnika (*Gioanni Batista*), vendar da si je ta ne bi vzel²¹ niti za štiri dukate, kaj šele za eno bigo kruha. Ker pa ji je vojak kruh vse-

18 AST, *ATTA*, b. 201.1, fasc. 57.

19 Slovenski prevod besedne zveze »la rocca e il fuso« pomeni v prenesenem pomenu »ženska dela«. Gre za simbolično vedenje, AST, *ATTA*, 201.1, fasc. 57.

20 AST, *ATTA*, b. 201.1, fasc. 57.

21 Ne bi imel spolnih odnosov z njo.

eno vzel, ga je na kolenih prosila, naj ji ga vrne. V zameno pa mu ni ponudila svojega telesa, saj je bila takrat še majhen otrok in na tak greh še pomislila ni.

8. maja 1636 so bile poklicane priče, ki so bile zaslišane na podlagi točk Katarinine obrambe, v kateri so bila predstavljena dejstva, da Katarina ni imela prepovedanih spolnih odnosov izven zakonske zveze sklenjene z Janezom Lavriho, ne v Mirnu ne kje drugje, ter da ima omenjena dober ugled in je dobra oseba.

Na to zaslišanje sta bili povabljeni dve priči: Margarita Kosovel in Katarinina sestrična Marjeta Štefančič (*Margeta Stefanziz*). Obe sta trdili, da nista nikoli videli, da bi obtožena storila kaj nepoštenega niti da bi imela s komerkoli prepovedane spolne odnose, saj da je Katarina dobra in nedolžna oseba.

15. maja 1636 je gospod Franc Vodopivec, glavarjev namestnik, odločil, da bo sodba proti Katarini javno razglašena. 19. maja 1636 pa so to stori-li »častitljivi župani« (*Honorandi Decani Jurisdictionis*)²² jurisdikcije devinskega deželjskega sodišča, in sicer je bila Katarina obsojena zaradi razžalitve gospe Ludovike Sarotar. Kazen je bila dosojena v znesku 5 mark (ali 26 lir). Vendar se je 5. junija 1636 kazen izničila na podlagi pričanja Pavla Čuka z dne 4. maja 1636, ko je vzel izrečene besede o Katarini nazaj. Hkrati pa je bilo sodišče naprošeno, naj se Katarini oprostí plačilo 36 lir za administrativne stroške, ki so nastali zaradi poti Pavla Čuka iz Mirna na zaslišanje na sodišče.

*Proces proti Janezu Lavrihi (Gioanni Lauricha)
zaradi prešustva z Lenko Mališevo (Lencha Maliscevcha)
(Štivan, 1640)*

Proces proti obtoženemu Janezu Lavrihi zaradi prešustva se je začel s pričanjem njegove žene, Katarine Lavriha (*Catharina Lauricha*), ki je bila na zaslišanje poklicana dvakrat, in sicer 14. in 19. decembra 1640. S tem zaslišanjem se je proces tudi začel. Na prvem zaslišanju je povedala, da jo je mož velikokrat udaril in ji grozil, da jo bo ubil. Ko je bila 19. decembra ponovno zaslišana, je poudarila, da jo ima njen mož rad in ji pri njem nič ne manjka, vendar da pozna Lenko Mališevo, ki je delala pri njenem svaku, in ve, da se z njo njen mož že leto in pol sestaja in poljublja. Prav tako prizna, da je skoraj minilo že leto, odkar njen mož ne spi več z njo v postelji, zaradi česar je njeno srce potroto. Da bi preprečila nadaljevanje tega razmerja, je svetovala omenjeni Lenki, naj se vzdrži greha in se tudi s silo upre Janezu. Takrat je bila namreč noseča in je hotela prositi Lenko, naj postane botra otroku.²³

22 AST, ATTA, b. 201.1, fasc. 57.

23 AST, ATTA, b. 201.1, fasc. 20.

Na zaslišanju je Katarina navedla dva primera, za katera je zvedela, da je Janez prešuštoval. Za prvi primer je omenila romanje na Barbano, v Oglej in Gradež, na katerega so se odpravili s čolnom. Da je na romanju Janez spal z Lenko, je Katarini povedal Jožef Turk (*Iosseffo Turcheto*). Kljub neprijetni novici pa je Katarina še vedno hotela Lenko za botro. Kot drugi primer je navedla srečanje Janeza in Lenke v mlinu v Štivanu, ki se je zgodilo tri tedne pred zaslišanjem. Skupaj naj bi ostala vse do polnoči, čeprav je Lenka končala z mletjem že v času večernic. To Katarininino izjavo je potrdil tudi mlinar Matija Budin (Matthia Budin), ki je bil v družbi Gregorja Kusova (*Greorgi Kusov*).

V nadaljevanju so bile na zaslihanje poklicane tri priče, ki jih je navedla Katarina. Prvi je bil zaslišan mlinar Matija Budin, ki je odgovarjal na vprašanja o dogajanju v mlinu in rekel, da je na dan zaslihanja minilo že petnajst dni, odkar je v mlinu pil vino skupaj z Gregorjem Kusovom in obtoženim Janezom. Dodal je, da je bila istega večera v mlinu tudi Lenka, vendar ni videl, da bi se med njima zgodilo kaj nespodobnega.

Drugi je bil zaslišan Gregor Kusov, ki je povedal podobno kot mlinar Matija. Dejal je, da je minilo osem dni od prejšnjega petka, ko je bil ob dveh ponoči v štivanskem mlinu. Tam sta bila tudi Janez in Lenka, vendar ni videl, da bi se med njima zgodilo kaj nespodobnega. Janez je zapustil mlin pred Lenko, mlinar pa je mlin zaklenil.

Tretji je bil zaslišan Jožef Turk. Odgovarjal je na vprašanja, povezana z romanjem na Barbano, v Oglej in Gradež. Povedal je, da je bil na čolnu skupaj s svojim svakom Valentinom Košuto (*Valentin Cossutta*), z Janezom, Lenko in drugimi nepoznanimi ženskami. V nočeh, ki so jih preživel na tem romanju, je spal na kopnem s svojim svakom, Janez pa je ostajal na ladji. Kaj naj bi se tam ponoči dogajalo, ni vedel. Vendar, ko je Janeza vprašal, ali se je med njim in Lenko kaj zgodilo, je ta to zanikal.

Sledila je obsodba, ki je bila javno razglašena 21. decembra 1640. Na podlagi pričanj, ki jih je sodišče preučilo, je gospod grof zaključil proces. Zaradi bližajočih se božičnih praznikov je obtoženemu dosodil milejšo kazen, kljub temu da se je zgodil javni škandal in bi si za kaznivo dejanje prešuštva zaslužil najstrožjo kazen. Izpustil ga je iz pripora pod pogojem, da se poboljša, plača stroške procesa, da dve liri za vosek v cerkvi v Štivanu in se svojih dejanj izpove ter pokesa. V primeru, da se bo njegov prekršek v bodoče ponavljal, mu bo ponovno sojeno in bo kaznovan po najstrožjih kaznih, ki so zapisane v zakonikih. To naj mu bo tudi v poduk, da se z ženo ravna lepše.²⁴

24 AST, *ATTA*, b. 201.1, fasc. 20.

Proces vaške skupnosti Samatorca proti Štefanu Divjaku (Steffan Diviach) zaradi prelomljene obljuje poroke in nezakonskega otroka, ki ga je spočel z Nežo Barič (Agnesa Barich) (Pliskovica in Samatorca, 1642)

18. februarja 1642 je na sodišče v Devinu prispela pritožba Neže Barič, hčerke pokojnega Ivana Bariča (*Iuvan Barich*) iz Pliskovice. Pismo je bilo naslovljeno na devinskega glavarja Janeza Oktaviana Vodopivca (*Gioanni Ottavian Wasserman*), katerega ponižno prosi, naj s sodnimi sredstvi kaznuje Štefana Divjaka iz Samatorice. Ta naj bi ji obljubil poroko, zato se je večkrat vdala spolnim odnosom z njim in spočela sta nezakonskega otroka, obljuje pa zdaj noče izpolniti. Glavarja še naproša, naj jo Štefan poroči ali pa naj ji izplača doto po svojih zmožnostih v višini in v skladu z njenim družbenim položajem.²⁵

Še istega dne je bil na sodišču v Devinu Štefan tudi zaslišan. Na zaslišanju je samozavestno povedal, da mu je znano, kdo ga toži, in da bi moral to vedeti tudi izpraševalec sam, saj je prebral pismo, poslano iz Rihemberškega gospostva (pritožbo Neže). Naprej je odgovoril, da pozna Nežo, ki je služila v njegovi hiši že štiri leta, in je priznal, da sta imela skupaj spolne odnose. Sebi v zagovor pa je še dodal, da je bila ona tista, ki je večkrat iskala priložnost, da bi spala z njim, in ne on. Njuna srečanja so se odvijala pred ognjiščem le enkrat mesečno (kolikokrat, natančno ni vedel) v zadnjem letu njenega služenja v Samatorci. Kljub temu pa je zatrdil, da ji ni nikoli obljubil poroke, saj je ona iskala njega. Na vprašanje, ali je imela Neža spolne odnose še s kom drugim, je odgovoril, da ne ve natančno. Povedal pa je, da je ena izmed njegovih sester nekoč, ko ji je bilo 12 let, videla Ivana Terčona (*Iuvan Tartschon*), ki je prav tako služil v njegovi hiši, oblečenega le v srajco, ko se je sklanjal nad Nežo.

Štefan je bil na podlagi Nežine tožbe in svojega zaslišanja priprt in zanj je bila določena varščina. Devinski glavar Janez Oktavian Vodopivec je poslal pismo upravitelju Rihemberškega gospostva Juriju Ajhu (*Giorgi Aich*), s prošnjo, naj on izpelje zaslihanje Neže, hčere pokojnega Ivana Bariča iz Pliskovice, ki sodi pod njegovo sodno oblast, saj se ta ni mogla osebno zglasti na sodišču v Devinu. V pismu je navedel, naj bo izprašana na podlagi njene tožbe, ki jo je poslala v Devin. Torej naj se preveri, ali je bila v razmerju z obtoženim Štefanom Divjakom in še s kom drugim, preveri pa naj se tudi, ali ji je bila obljava poroke res dana. 1. marca 1642 je devinski glavar prejel zapisnik Nežinega zaslišanja na rihemberškem sodišču, ki je bilo izvedeno 27. februarja 1642. Na zaslišanju je omenjena povedala, da lahko še tisočkrat priseže, vendar bo

njen odgovor vedno enak. Spolne odnose je imela le s Štefanom Divjakom iz Samatorce, ki ji je obljubil poroko. Skupaj sta spočela tudi otroka. Prisegla je, da se v tako razmerje nikoli ne bi zapletla, če ji ne bi bila dana obljuba poroke. Ker pa je Štefan obljubo poroke preklical, je ostala nemočna. Dodala je še, da sta k njej prišla Sebastijan Divjak (*Sebastiano Diviach*) in Ivan Gruden (*Iuvan Gruden*) in ji povedala, da poroke ne bo, ampak ji bo Štefan plačal doto, s čimer se je med procesom sprijaznila.

17. marca 1642 je bila sprejeta končna odločitev o procesu. Na podlagi prebranih zaslišanj so se »častitljivi župani« (*Honorandi Decani*) odločili o usodi Štefana Divjaka. Obsodba določa izplačilo dote Neži, hčerki pokojnega Ivana Bariča iz Pliskovice, v vrednosti 20 goldinarjev pod pogojem, da sprejme breme vzdrževanja in vzgajanja nezakonskega otroka. Hkrati pa mora Štefan podariti še dva sira, težka tri funte vsak, v korist cerkve sv. Mihaela v Zgoniku.²⁶

Odnos do ženskega odklonskega vedenja na Krasu v prvi polovici 17. stoletja v primerjalni perspektivi

V analizi, ki sledi, smo pod drobnogled vzeli tiste segmente iz sodnih zapisov, ki kažejo na družbene odnose, na odnose med spoloma in do spolnosti, predvsem pa odnos do ženskega odklonskega vedenja na Krasu v prvi polovici 17. stoletja. S pomočjo strokovne literature smo tako dognali bistvene vedenjske značilnosti takratne družbe.

Po prijavi osumljenega na sodišče v Devinu je gosposka oblast začela postopek proti Matiji Kolmanu zaradi domnevnega umora lastne žene. Priče so bile na zaslišanju poklicane, da bi osvetlile dogajanje na večer 30. septembra 1635. To je bil večer bele nedelje, torej prve nedelje po veliki noči, kar razjasni dejstvo, da so zaslišani moški pili vino v družbi in da je Helena Furlan pripravila večerjo za sorodnike iz Nabrežine. Pa tudi žrtev, Marina, je ta večer globoko pogledala v kozarec.²⁷

Nihče od zaslišanih ni bil prisoten na kraju domnevnega zločina in nihče ni dejansko videl, da bi Matija smrtno poškodoval svojo ženo, nihče na zaslišanju pa ga tega dejanja tudi ni obtožil. Sam se je na sodišču zagovarjal za nedolžnega. Priče so se na sodišču sklicevale na govorice, ki so jih slišale od svojih najbližjih ali od ljudi, ki so se zbrali pred hišo, kjer se je nesrečni dogodek zgodil.²⁸ Govorice so bile v nepismenih družbah glavno sredstvo komunikacije in zato tudi sredstvo za odkrivanje okoliščin kaznivega dejanja, ki je

26 AST, *ATTA*, b. 201.1, fasc. 23.

27 AST, *ATTA*, b. 201.1, fasc. 55.

28 AST, *ATTA*, b. 201.1, fasc. 55.

bilo v družbi storjeno, in so predstavljale utemeljen razlog za začetek sodnega postopka.²⁹ V tem primeru so govorice nakazovale krivdo obtoženega (*Li vicini dissero che la quondam Marina era morta. /.../ Mi fui detto, che Marina moglie di detto Colma era morta, et che lui gl' havea dato. /.../ Alcuni dicono, che Matthia habbi dato alla quondam Marina una calzata, ma io non ho visto, et tra l'altri me l'ha detto mia moglie*).³⁰ Vendar je smisel izjav zaslišanih prič nakazoval njegovo nedolžnost. Ena od prič – Helena je na kraju domnevnega umora jasno izrazila, da tem obtožbam ne verjame. Stavek, s katerim se je izrazila, je v sodnem zapisku zapisan celo v slovenskem jeziku, in sicer *Ana Zhbresna io ie ubil*.³¹ Doroteja Šubic in Adam Pernarčič sta označila Matijo za dobrega človeka, kar je pripomoglo k dokazovanju njegove nedolžnosti, kljub temu da je bil z ženo nenehno v sporu in je moral prenašati njeno jezikavost ter psihično mučenje.³² Doroteja pa je imela v tem primeru posebno vlogo. Na kraj dogodka je bila poklicana, da bi Marini odprla trebuh in pregledala njene otroka, kasneje pa še Marinino truplo za morebitne udarce. Njene spretnosti nas lahko napeljejo na misel, da je bila pogosto soočena s podobnimi situacijami, sicer ne z umori, temveč s porodi, saj je prepoznala pravilno lego otroka (*creatura era conforme l'ordine della natura, voltata in giù, per nascere, et calda*), ali je otrok preživel, pa iz zapisa ne izvemo. S pregledom Marininega trupla je vendarle opazila možen znak nasilja (*non vidi alcun segno di percossa sopra il suo cadavere, eccetto che un segno per traverso della sua natura, ma non teni a mente, si fosse stato sangue, o segno di qualche percossa*), ki bi bil lahko za nosečo Marino usoden, a je prepričana, da temu ni bilo tako (*ma' anchorche gliel' avesse data (una calzata), non gl'averebbe potuto far tanto male, ma' è stata una mera disgratia*). Vendar ostanemo tu kljub temu v dvomu, saj bi bil krvavi madež na Marininem spolovilu lahko posledica brce javno ponižanega pijanega Matije.³³

Sosedom in bližnji okolici prepirljivega para zagotovo ni ostalo nič skrito. Če s prepiri par ni ogrožal miru v skupnosti, je bilo tako vedenje tolerirano, kot tudi v tem primeru, a so izprašani vedeli veliko stvari, ki so zasliševalcem pomagali pri razrešitvi problema. Skupnost se je postavila na stran tistega partnerja, ki je bil za nastali problem manj kriv, oz. na stran tistega, ki je imel

29 Rublack, *The Crimes*, 40–41; Čec, »Zapustil me je,« 339–62; Čec, »Funkcije govoric,« 705.

30 AST, *ATTA*, b. 201.1, fasc. 55.

31 AST, *ATTA*, b. 201.1, fasc. 55.

32 Verjetno ne gre za fizično nasilje, ki naj bi ga Marina izvajala nad svojim možem, ampak lahko sklepamo, da za njen »jezik, ki je zadostoval za celo vas« (*La quondam Marina havea una lingua, che bastava per un Commune*), ter za to, da tudi doma ni počival, tako da je na ta način mučila Matijo, AST, *ATTA*, b. 201.1, fasc. 55.

33 AST, *ATTA*, b. 201.1, fasc. 55.

v skupnosti boljše vezi.³⁴ Skromni podatki, ki so jih zaslišani dodali kot opazko, pa nam pomagajo tudi pri opisu pokojne, ki je morda sama izzvala nesrečni dogodek. Marina Kolman je bila žena Matije Kolmana, že drugič poročena in devetič noseča. Glede na to je bila že precej bolj izkušena in ne več tako rosno mlada kot tedaj, ko je vstopala v prvi zakon. Zato ni imela večjega strahu pred možem in ga je na dan svoje smrti dvakrat zmerjala (*La quondam Marina l'improverò, dicendogli, che sapeva bene come stava la casa loro, con le creature*« in »*Marina mia moglie m' hebbe un'altra volta à dire, che io, come tronfatore ero per dissipare tutto l'mio*) pred vsemi prisotnimi ter zanj pred tem celo ponujala nagrado, vrč vina, tistemu, ki bi ji povedal, kje se nahaja njen mož (*Io pagerei un boccal di vino di licoffo, si qualch' uno dicesse, dove che è l'mio marito*). Če njenih dejanj ne pripisujemo alkoholu, ki ga je na usodni dan zaužila v večjih količinah, veliko večjih, kot je bila vajena, lahko sklepamo, da moževa avtoriteta v gospodinjstvu ni veliko veljala. Prav nasprotno, kot je bilo uveljavljeno v takratni skupnosti, ko je bila moževa avtoriteta prva avtoriteta v družini. Ta sklep sta potrdila tudi Adam, ko je označil Marino za jezikavo in navajeno maltretirati svoja moža, in Matija sam z izjavo, namenjeno Marini, da, zaradi njenega neprestanega brenčanja, nikoli ni mogel v miru spiti enega vrča vina (*Il Diavolo porti la madre che t' ha fatto, che io mai son patrone di beber un boccal di vino, ma' bisogna che tu sempre cominci brontolare*).³⁵

Opis žrtve, kot so ga podale priče na zaslišanju, je zelo podoben opisu odnosa v zakonski zvezi, ki ga opisuje Rublack.³⁶ Na podlagi zaslišanj sosedov – o zakonskih parih, obtoženih različnih kaznivih dejanj, ki so zmotila normalno delovanje skupnosti – zapiše, da je bila ženska večkrat kriva prav zaradi lastnosti, ki jih je imela tudi Marina Kolman. Označi jih za ženske furije, ki svojih mož ne spoštujejo in jih javno sramotijo. Njihova krivda je še toliko večja, če je mož delaven in ima dober ugled v skupnosti, same pa posegajo po alkoholu in zanemarjajo svoje otroke. Na podlagi raziskave potrdi še, da so se do svojih mož tako vedle v večini vdove, ki so vstopile v drugi zakon bolj izkušene, včasih premožnejše (dota) in zato manj ubogljive.³⁷ Da je bila Marina premožnejša od svojega moža, lahko sklepamo po tem, ko je tik pred smrtjo

34 Rublack, *The Crimes*, 211.

35 AST, *ATTA*, b. 201.1, fasc. 55.

36 *When council deputies collected information about quarrelsome couples, it was neighbours they consulted. Neighbours tended to offer several different diagnoses of marital quarrels /.../ Women (first) who were defined as the guilty party were said to give their husband 'bad words' – dishonouring them publicly – and give them little to eat. /.../ The wife's guilt was even more obvious if her husband was not only well-meaning but also haughty too. /.../ Guilt was even more readily ascribed to a wife if she herself was unbaustlich – drinking, neglecting children, or keeping household badly.* Rublack, *The Crimes*, 202–04.

37 Rublack, *The Crimes*, 200–206.

izročila ključe (najbrž hišne) svoji mami (*Sopragionta po la Madre della quondam Marina, havendogli lei renonciata le chiavi, et stando ivi un pezz etto, se parti d'indi, et poi subito la q. Marina spirò*). To bi lahko pomenilo, da je bila hiša od smrti njenega prvega moža v njeni lasti. S tem ko je izročila ključe svoji mami in ne Matiji, pa je spet pokazala svojo dominantnost nad njim.³⁸ Kljub temu pa, kot trdi Rublack, ženski bes (»furijski«) naj ne bi bil glavni vzrok za njihovo vedenje; ta je tičal predvsem v naravni potrebi po oblasti posameznice nad člani gospodinjstva.³⁹ Po drugi strani pa je javno poniževanje soproga s strani lastne žene z izkazovanjem nespoštovanja, nepriznavanja avtoritete, žaljenjem ogrožalo njegov ugled v skupnosti in predstavljalo izziv njegovi moški časti.

Čast je bila v 17. stoletju zelo pomembno sredstvo umeščanja posameznika v skupnost in zato pomemben del posameznikovega življenja. Sicer se je razumevanje časti v družbi razlikovalo glede na spol, vendar je ohranjanje le-te za oba spola pomenilo družbeno eksistenco. Moška čast je bila povezana predvsem s pogumom, možatostjo in ohranjanjem dobrega ugleda družinskega imena, ženska čast pa je bila vezana izključno na njeno spolno življenje. Načelo ženske časti, izmerjeno na podlagi političnega in družbenega vpliva, se je nasploh veliko bolj uporabljalo v družbeno višjih slojih kot v družbeno nižjih, kjer je bila ženska čast resnično odvisna od dovoljenega spolnega življenja, v obeh družbenih slojih pa so ženske branile svojo čast enako intenzivno.⁴⁰ To lahko opazimo tudi v naslednjem primeru.

Zaradi razžalitve časti se je 3. maja 1636 začel proces proti Katarini Lavriha, ki naj bi Ludoviko Sarotar ozmerjala z »zajebano vlačugo« (*putana futuda*⁴¹), za poročeno žensko najpogostejšo in najhujšo zmerljivko. Ker se zgodba zanimivo razpleta, si oglejmo ozadje Ludovikine pritožbe. Govorice, ki so krožile po vasi Štivan, so prvič razžalile njeno čast. Govorilo se je namreč, da je imela obtožena, sicer poročena Katarina, spolni odnos z Ludovikinim možem, s katerim naj bi zanosila in rodila otroka. Zaradi teh govoric se je hotela Ludovika, kot izvemo iz zaslišanj, obtoženi maščevati. Naenkrat so se nato razširile govorice, za katere izvemo, da jih je razširila Helena Bagon, o tem, da je Katarina vlačuga gospoda Sarotarja. Govorice so prišle na ušesa Katarininemu možu, zato jo je začel zavračati, otroka pa je hotel utopiti (*volse annegar la creatura, dicendo che doppo che non era sua, che non ha voleva*). Kljub grož-

38 AST, ATTA, b. 201.1, fasc. 55.

39 Rublack, *The Crimes*, 200–06.

40 Povolo, *Proces Guarnieri*, 112–17; Wiesner, *Women and Gender*, 40–41; Zemon Davis and Arlette, *A History of Women*, 476–77.

41 AST, ATTA, b. 201.1, fasc. 57.

njam ji je dal en mesec časa, da se teh obtožb reši. Vse skupaj je bil Katarinin povod za nekontroliran prepir in napad na domu zakoncev Sarotar (*Ce qui la vostra putana? Io voglio che mi nutrite et pigliate in casa, et date la dote gia che l'mio marito non mi vuole. Vostra moglie dice che io son una putana, ma è putana lei sin tanto che non mi lo prova*). V tem trenutku pa je bila Ludovikina čast že drugič razžaljena, zato se je sklenila pritožiti na sodišče.⁴² Za vsako žensko je bila zmerljivka 'vlačuga' ena najpogostejših, hkrati pa tudi najhujših zmerljivk, ki jih je lahko bila deležna v skupnosti. Zmerljivka se je namreč navezovala na razuzdano spolno življenje obtožene in tudi na lastnosti, ki jih je opisoval termin 'vlačuga'. To je bila jalova, neodvisna in zapravljiva ženska – torej čisto nasprotje gospodinji, ki je skrbela za existenco lastnega gospodinjstva in za nadaljevanje moževega rodu.⁴³ Za Ludoviko Sarotar, ki so jo naslavljali z gospo, prav tako kot njenega moža z gospodom, je bilo sploh nesprejemljivo, da bi se »vlačuga« postavljala »dobri ženski«, kakršna je bila sama (*Non che una putana si meti con una dona de ben*).⁴⁴ Že na podlagi naslavljanja lahko sklepamo, da sta zakonca Sarotar prihajala iz višjega sloja kot obtožena Katarina. S pritožbo na sodišče je Ludovika morda hotela prav s pomočjo svoje družbene nadrejenosti in moči, ki jo je imela preko svojega botra, samega glavarjevega namestnika, Katarini pokazati tudi, kje je njeno mesto v družbi. Kljub temu, da sta pripadali različnima družbenima slojema, sta se za svojo čast obe intenzivno borili.

Skozi proces zaslišanja se porajajo proti Katarini nove obtožbe, katerim se mora še bolj zoperstavljati. Pojavijo se namreč nejasne obtožbe spolnih odnosov z vojaki ter prešuštva (*La moglie di detto Lauricha, gionse a casa mia un pezzeto doppio che giunsero li Corsi /vojaki s Korzike/, et fossi che cosi tra loro s'haveano consegniato, mà non sò se all' hora la fosse maritata ò no /.../. Ho inteso a dire da Paulo Chiuch di Merna, che /.../ Corsi andavano dietro a Catharina /.../ et la tiennsero a casa, nelle stale, tra di loro una notte. /.../ Ho inteso d' Agnesa Malisceuca /.../ che Catharina, moglie di Giovanni Lauricha, havea il commercio con Messer Giorgio Baldigara*), kar naj bi nakazovalo Katarinino nečastno preteklost in zato slab družbeni ugled ter s tem neverodostojnost njenega pričanja, hkrati pa tudi utemeljenost dejanja njenega moža, ki jo je vrgel iz hiše.⁴⁵ Obtožbe, ki jih je prejela ženska zaradi spolnih odnosov z vojaki, so bile precej resne in bi lahko popolnoma uničile njeno življenje in tudi življenje njene družine. Vojakom, razen vojakom z visokimi čini, se v 17.

42 AST, ATTA, b. 201.1, fasc. 57.

43 Rublack, *The Crimes*, 218.

44 AST, ATTA, b. 201.1, fasc. 57.

45 AST, ATTA, b. 201.1, fasc. 57.

stoletju skoraj nikoli ni bilo dovoljeno poročiti, zato se nesrečna nosečnica v tem primeru ni mogla zanašati na poroko in oblikovanje skupnega gospodinjstva. Odgovornost spolnega odnosa z vojakom in nezakonskega otroka je bila zato prenesena v prvi vrsti na žensko, njene starše ali skrbnike. Če se sama ni zmogla odreči temu kaznivemu dejanju, je morala zanj nositi posledice.⁴⁶ V trenutku, ko se je razvedelo, da je ženska noseča z vojakom, se je nanjo spustila stigma vojaške vlačuge. Temu primerno je bila javno kaznovana s sramotilnimi kaznimi, otroka pa je nezakonska mati pogosto dokazano, da na pobudo otrokovega očeta, umorila.⁴⁷ Vendar obtožbe v našem primeru niso jasno obdolževale Katarine, sama pa jih je spretno ovrгла (*Io si pregavo intensissimamente quel Corso accio mi restituisse il pane, anzi mi ingenocchai avanti di lui, mà non li disse che facesse di me quello che volesse, puoiche io all'hora ero una misera Creatura, /.../ et mai mi pensavo di quel peccato*).⁴⁸

Omenjena prešuštva, ki naj bi jih storila z gospodom Sarotarjem in še dvema drugima moškima, pa je globoko prizadelo tudi čast Katarininega moža, saj jo je ta začel zavračati.⁴⁹ Družba je prešuštvo žene dojemala kot manj pomembno zaradi spolnega občevanja z drugim moškim, hujše se je zdelo zaradi spodkopavanja močeve avtoritete, ki jo je v moškem dojemanju življenja enostavno moral imeti.⁵⁰

Z javno obsodbo, ki je doletela Katarino, je Ludovika Sarotar morda le dosegla svoje in Katarini pokazala, da ji ne seže do kolen. A kmalu se obsodba izniči, (najverjetneje na podlagi pritožbe, kar pa iz zapisa ne izvemo), saj se Pavel Čuk izkaže za 'lažnivo' pričo, ko na drugem pričanju prizna, da Katarine pred sojenjem še nikoli ni videl in jo je omenjal le po pomoti. A se pri tem pojavlja vprašanje, kakšen je bil razlog, ki je spodbudil njegovo krivo pričanje.⁵¹

Zaradi prešuštva se je na zaslišanju na sodišču Katarina Lavriha ponovno pojavila štiri leta kasneje (decembra 1640), vendar tokrat ni zagovarjala svoje časti, ampak je tožila nad svojim možem Janezom Lavriho, ki naj bi prešuštoval z Lenko Mališevko. Ker v zapisu ni jasno, kdo naj bi bil tožnik, Katarina potemtakem nastopa kot glavna bremenilna priča.⁵²

V zgodnjem novem veku je bilo v družbi, ki je temeljila na zakonih, kjer so bile meje dovoljenega jasno postavljene, prešuštvo bistven uničujoči ele-

46 Tovrsten primer je opisan v Čeč, »Roparska vlačuga,« 191–207.

47 Rublack, *The Crimes*, 183–85.

48 AST, *ATTA*, b. 201.1, fasc. 57.

49 AST, *ATTA*, b. 201.1, fasc. 57.

50 Rublack, *The Crimes*, 218–22.

51 AST, *ATTA*, b. 201.1, fasc. 57.

52 AST, *ATTA*, b. 201.1, fasc. 20.

ment, ki je grozil družbenemu redu, utemeljenem na gospodinjstvih.⁵³ Prešuštvo tako moškega kot ženske je bilo sicer od 16. stoletja naprej v zakonih obravnavano enakovredno, vendar se je še vedno zdelo, da je žensko prešuštvo resnejši prekršek od moškega. In ko je žena zavračala svojega moža, je bilo njegovo prešuštvo celó sprejemljivo, saj je bil spolni odnos v zakonu dojet kot krščanska dolžnost, kajti bilo je potrebno potešiti slo med poročenima partnerjema.⁵⁴ Podobno o tem meni Zemon Davis, saj zapiše, da je zgodovina prešuštva pravzaprav zgodovina dvojnih meril, saj je bilo moževo prešuštvo v družbi tolerirano, ženino pa ne. Za srednji in nižji sloj prebivalstva pa naj bi veljalo, da je bila žena dojeta kot moževa last, ki bi se ji vrednost zmanjšala, če bi jo 'uporabil' še drug možki. Kljub vsemu je bila cena prešuštva za večino žensk previsoka.⁵⁵ Kazni za prešuštvo so bile zaporne, še pogosteje pa denarne. Vendar so bile ponekod še vedno stroge, kot na primer daljša zapor na kazen, cerkvena pokora in izguba pravic do uslug uradov. Za večkratno ponavljanje pa sta bili določeni kazni izgona ali smrti, obglavljenje za moške in utopitev za ženske.⁵⁶

V samem sodnem postopku Janez na zaslišanje ni bil poklican in tako njegova resnica ni bila izprašana, zato tudi ne poznamo vzrokov njegovega dejanja. Opravljena pa so bila štiri zaslišanja. Poleg glavne bremenilne priče, Katarine, so bili zaslišani še trije možki, ki so se z obtoženim srečali na samem kraju domnevnega kaznivega dejanja prešuštva. Nihče od treh pa na lastne oči ni videl dejanskega akta prešuštvovanja.

Če Katarinine sodne zgodbe iz leta 1636 ne bi poznali, bi jo skozi obravnavani sodni zapisnik spoznali kot strto, ubogo ženo, ki čaka na svojega moža (*È gia quasi un' anno et mezzo, il mio marito camminciò à solazzar con detta Lencha, con baciarsi l'un il altro, tralasciando detto mio marito di venir à dormir meco conforme l' solito dormendo sopra una cassa quasi tutto l'anno /.../ per la qual causa il mio cuore resto ramarciato*).⁵⁷ A si je take ne moremo predstavljati, saj je bila leta 1636 obtožena razžalitve časti in hkrati osumljena na prešuštva ter razmerja z vojaki. Janezova čast je takrat trpela in si po nadaljnjih štirih letih zakona s Katarino morda še ni čisto opomogel, zato pa jo je še vedno zavračal. Morda lahko zaradi take pomembnosti, ki so jo pripisovali časti v zgodnjem novem veku, Janeza celo razumemo.

53 Zemon Davis and Arlette, *A History of Women*, 478.

54 Rublack, *The Crimes*, 216–22.

55 Zemon Davis and Arlette, *A History of Women*, 82.

56 Rublack, *The Crimes*, 216–22.

57 AST, *ATTA*, b. 201.1, fasc. 20.

Dne 18. februarja 1642 se je začel še zadnji sodni proces, ki ga v tem delu obravnavamo. Že v naslovu tega procesa vidimo, da gre za obliko nadzora skupnosti proti kaznivemu dejanju posameznika. Kar pomeni, da so prebivalci Samotorce skupno nastopili proti Štefanu Divjaku, ker se jim je zdelo njegovo dejanje skrajno nemoralno. Na sodišče v Devin je namreč prispela pisna tožba Neže Barič iz Pliskovice, v kateri se je pritožila nad Štefanom Divjakom zaradi prelomljene obljube poroke in spočetja nezakonskega otroka. Devinski gospod je zaslišal Štefana, vendar je zavoljo pravičnosti sodbe prosil upravitelja Rihemberškega gospostva, naj enako stori tudi z Nežo. Na podlagi obeh pričanj je Devinski gospod določil končno sodbo. Štefan je moral plačati Neži doto, ki je ustrezala njenemu družbenemu statusu, in sicer 20 goldinarjev, in tudi, zanimivo, v korist cerkve svetega Mihaela v Zgoniku dva sira, vsakega v vrednosti treh funtov. To lahko dojemamo kot denarno kazen v zameno za drugače precej razširjeno kaznovanje s kaznimi proti časti posameznika. Takšne kazni so izrekli duhovniki, kar jim je bilo prepovedano šele konec 18. stoletja.⁵⁸ Neža pa je morala prevzeti odgovornost za nezakonskega otroka, ki je bil sad prepovedanega razmerja.⁵⁹

Ženske so bile v zgodnjem novem veku ranljive, predvsem tiste, ki so že v mladih letih odšle služiti in niso živele doma pod zaščito družine. Neodgovorni moški so žensko ranljivost izkoriščali. Z zapeljevanjem in obljubami poroke so ženske prepričali, naj z njimi delijo najpomembnejše, kar imajo – svojo čast. Ko pa so potešili svoje vznemirjenje, so obljubo poroke preklicali, njihove žrtve pa so ostale prepuščene družbeni stigmatizaciji, izigrane in z omadeževano častjo ter pogosto z nezakonskim otrokom v naročju.⁶⁰

Neža je štiri leta služila kot dekla v Štefanovi hiši, v zadnjem letu svojega služenja pa je, na Štefanovo pobudo in obljubo poroke z njim, pristala v spolni odnos. Neža je na zaslišanju zatrjevala, da se brez obljube poroke nikdar ne bi zapletla v tako razmerje (*Io non ho havuto comercio carnale con alcun altro che con Steffano Diuiach di Samator, et conceputo seco una creatura, questo è successo per havermi esso inpromesso di congiungersi meco in matrimonio, che altramente io non havarebbe mai consentito a tal atto*), medtem ko je Štefan zatrjeval, da ji tega nikoli ni obljubil, saj naj bi bila ona tista, ki je iskala priložnost za spolni odnos (*Signor no, in conscientia mia, che io mai ho promesso di donar cosa alcuna alla sud. Agnesa, ne meno promesso pigliarla per moglie mà essa spontaneamente cercava occasione di haver commercio carnale meco*). Kot posledica njenega razmerja se je rodil otrok, ki je ostal nezakonski. Velja tudi omeniti,

58 Čeč, »Nasilne detomorilke,« 420.

59 AST, *ATTA*, b. 201.1, fasc. 23.

60 Rublack, *The Crimes*, 163.

da je bila Neža toliko bolj ranljiva, saj je njen oče umrl, zato ni imela njegove zaščite in kontrole, s čimer bi jo lahko obvaroval pred nečastnim dejanjem.⁶¹

Predvsem so bile takim razpletom prepuščene mlade ženske (ne nujno) nižjega družbenega sloja, služkinje in dekle, ki so se vdale v razmerje z moškim, delodajalcem višjega družbenega položaja, ki jim je v zameno za njihove spolne usluge ponudil delo ali hrano. Pogosto pa so tudi izkoriščali svojo avtoriteto delodajalca, da so dekले prisili k spolnosti z njimi. V tem položaju ženske skoraj niso mogle dokazati prelomljene obljube poroke in niti je niso mogle pričakovati, z nezakonskim otrokom »na grbi« pa se niso mogle več poročiti svojemu stanu primerno. Lahko pa so se v takem položaju znašle tudi ženske, ki so se vdale moškemu enakega družbenega sloja. V slednjem primeru je šlo za običajen, a s tridentinskim koncilom prepovedan vzorec predporočnega vedenja nižjih družbenih slojev tako na podeželju kot v mestih, brez izpolnjene obljube poroke. Moški je obljubil poroko ženski, da bi na ta način izsilil dovoljenje njene družine za spolni odnos, ta se je zgodil in najverjetneje ponavljal, nakar je moški preklical obljubo poroke in se umaknil.⁶² Povrh vsega pa je moški, ko je bila od njega zahtevana podpora za otroka, žensko obtožil neprimerne spolnega življenja tudi z drugimi moškimi.⁶³ To je vidno tudi v našem primeru: Štefan sicer zagotovo tega ne ve, a vseeno omeni, da je bila Neža zasačena pri nespodobnem dejanju (*fui pero uisto una uolta Iuuan Tartschon di Dutogliano mentre serviva per famiglia in casa nostra che in camisia sola gl' era su' la panza et cio uidi una mia sorella allo' hora d' eta' di dodici anni*).⁶⁴ Kazen, ki si jo je moški prislužil, če se je ženska pritožila na sodišče, je bila poroka s prizadeto žensko ali pa izplačilo njene dote v vrednosti njenega družbenega statusa.⁶⁵ Potrebno je poudariti, da si je ženska s tožbo želela predvsem povrniti čast v družbi, v kateri je živela. To pa je najlažje dosegla s kaznijo, ki je lahko doletela obtoženega moškega, torej s poroko. V tem primeru je lahko zaživela kot časti vredna poročena ženska in ji ni bilo potrebno skrbeti za lastno in otrokovo eksistenco.⁶⁶

V našem primeru je Neža, kot so to počele številne mlade ženske pred poroko, služila v Štefanovi hiši (*Agnesa figliola del quondam Iuvan Barich di Pliscaviza, gia quatro anni fà serviva in casa nostra a Samotoriza*),⁶⁷ vendar na

61 AST, ATTA, b. 201.1, fasc. 23.

62 Zemon Davis and Arlette, *A History of Women*, 76–81

63 Rublack, *The Crimes*, 145.

64 AST, ATTA, b. 201.1, fasc. 23.

65 Povolò, *Proces Guarnieri*, 108.

66 Wiesner, *Women and Gender*, 61.

67 AST, ATTA, b. 201.1, fasc. 23.

podlagi zapisa ne moremo trditi, da je pripadala družbeno nižjemu sloju. Zdi se, da sta oba pripadala enakemu sloju, le da je med njima obstajala premoženjska razlika, ker je bila Štefanova družina bogatejša, Neža pa brez očeta, ki bi zanj lahko skrbel.⁶⁸ Vsekakor pa je šlo za spolno razmerje med delodajalcem in dekle, ki je predstavljalo družbeni konflikt. Vaška skupnost je na sodišču dokazala Štefanovo krivdo, zato je bila Neži izplačana dota, s katero naj bi si povrnila svojo čast in preživela.⁶⁹ Z 20 goldinarji bi si namreč lahko kupila kar 5 hektolitrov pšenice, torej je bil to velik znesek denarja, s katerim je bila preskrbljena za nekaj let.⁷⁰ A nam o njeni usodi z nezakonskim otrokom, za katerega je bila odgovorna, v vaški skupnosti, kjer je živela, ni znanega nič; sklepamo pa lahko, da skupaj s svojim nezakonskim otrokom ni imela 'umirjenega' življenja.⁷¹

Zato naj poudarimo, da so bile ženske z nezakonskim otrokom v naročju navadno mlade, neizkušene in zato naivne in so moškimi igricam tudi hitro podlegle. Družba pa je drugače obravnavala moškega kot žensko, ko se je zgodil prelom obljube poroke. Za moškega je bilo dejanje, ki ga je storil, le sramotno, medtem ko je bila ženska napaka katastrofalna, še posebej v primeru nezakonskega otroka. Z delovnega mesta je bila odpuščena, od doma pregnana, večkrat pa je morala za zagotovitev svoje in otrokove eksistence izbrati tudi med prostitucijo in beračenjem.⁷²

Sklep

Kljub temu da so bile ženske v vseh obdobjih vedno in povsod prisotne in so skupaj z moškimi oblikovale družbo in kulturo, jim zgodovinarji do nedavnega ni namenilo primerne pozornosti. Glavni vlogi, s katerima je zgodovinarji označilo ženske v 17. stoletju, sta bili vloga matere in vloga gospodinje. Moška kultura, ki je tedaj pisala zgodovino, jih je omejila v okvirje, v katerih so morale živeti.

Ženska čast, vezana na žensko telo in spolnost, njeno vedenje in zunanji videz so bili pod budnim očesom okolice, v kateri je ženska živela. Zato je v primeru kršenja družbenih norm utrpela veliko, predvsem duševno, škodo, ki jo je lahko stala tudi življenje. Njene glavne naloge, kot so jih zapisali teo-

68 Če je po očetovi smrti kmetijo prevzel kateri izmed bratov (če jih je le imela), pa ta ni bil dolžan skrbeti za Nežo, zato predvidevamo, da je v namen svojega preživljanja morala oditi služiti drugam.

69 AST, ATTA, b. 201.1, fasc. 23.

70 Izračun sloni na podatkih o cenah pšenice v tem obdobju na Krasu in o povprečni dnevni prehrabni potrebi, navedenih v Panjek, »Fedralna renta.«

71 AST, ATTA, b. 201.1, fasc. 23.

72 Zamon Davis, *A History of Women*, 76–81

retiki v 17. stoletju, so bile biti dobra, podložna, ubogljiva in tiha žena, skrbna gospodinja in vzorna mati. Kljub idealni teoriji pa so v družbi vedno obstajala odstopanja, torej družbene stvarnosti, v katerih se je morala ženska znajti in se prilagoditi, da bi preživela.⁷³

Kazenska politika, ki se je v 17. stoletju poenotila in izrinila običajno pravo, je vzpostavila jasne družbene meje med dovoljenim in prepovedanim. Predvsem spolna kazniva dejanja, ki jih je storila ženska, so bila v družbi ostro obsojena in s sodnim postopkom navadno kaznovana strožje od enakih kaznivih dejanj, ki jih je storil moški. To je bila posledica prizadevanja oblasti, da bi vzpostavila in ohranila družbo, temelječo na gospodinjstvu, kjer je imela najpomembnejšo vlogo pri ustvarjanju in vzgajanju družine prav ženska. Torej je bila strožja kazenska politika na področju kaznovanja spolnih kaznivih dejanj za ženske nujna za ohranjanje družbenega ravnovesja.⁷⁴

Obravnavo izvirnega arhivskega gradiva prinaša raziskovalcu veliko zadovoljstvo, saj lahko teorijo, ki mu jo ponujajo razne študije drugih kulturnih območij, primerja s pridobljenimi podatki lastnega raziskovanega prostora in dopolni sliko zgodovine, ki jo preučuje. V našem primeru lahko na podlagi poskusa obravnave štirih sodnih procesov opazimo številne podobnosti kraške družbe s primeri iz sodnih obravnav, ki jih navaja mednarodna literatura iz istega raziskovalnega obdobja.⁷⁵

Tezo podpiramo z izsledki pravkar opravljene raziskave. Ugotovili smo, da so bile govorice zelo pomemben del vsakdanjega življenja malega človeka, na podlagi katerih so preiskovalci pridobili pomembne informacije. Z njimi so lahko osvetlili nastali konflikt v skupnosti in ga rešili s končno ter uradno sodbo. V drugem obravnavanem zapisu pa so govorice predstavljale tudi temeljni razlog za sprožitev sodnega postopka.⁷⁶ Nadalje, majhne vaške skupnosti so bile sestavljene iz gospodinjstev, ki so tudi na Krasu temeljila na avtoriteti moža. Vsako spodbijanje njegove avtoritete je namreč lahko pripeljalo do neodobravanja skupnosti. To smo spoznali že v prvem primeru domnevnega umora, ko so se priče na zaslišanju postavile na stran obtoženca in izpostavile po njihovem mnenju neustrezno vedenje njegove žene. Hkrati pa prav njeno vedenje potrjuje tezo Natalie Zemon Davis, ki v svojem delu *A History of Women in the West III. Renaissance and Enlightenment Paradoxes* razbija mit o tem, da so bile ženske skozi zgodovino popolnoma podrejene moški

73 Rublack, *The Crimes*; Weisner, *Women and Gender*; Zemon Davis and Arlette, *A History of Women*.

74 Rublack, *The Crimes*.

75 Rublack, *The Crimes*.

76 Čeč, »Funkcije govoric.«

avtoriteti v gospodinjstvu in družbi, v kateri so živele.⁷⁷ Zato pa so v primeru neustrežljive in ukazovalne žene ali v naslednjem primeru prešuštnice gospodinjstva vsekakor doživljala velike pretrese, kar je pripeljalo do različnih že poznanih rešitev. Oba primera sta izkazovala podobnosti z obravnavano literaturo, hkrati pa sta bila močno prepredena z elementom časti. Da je bila čast pomembna prvina vsakdanjega življenja majhnih kraških skupnosti, je razvidno iz vseh štirih obravnavanih primerov. Čast je bila v javnosti oškodovana Matiji Kolmanu, razžaljena je bila Ludovika Sarotar, ki je s pisno pritožbo na sodišče začela postopek proti Katarini Lavriha. Slednja je morala svojo čast v prvem primeru dokazovati, v drugem pa je nečastnega življenja obtoževala lastnega moža Janeza Lavriho. Končno si je morala svojo čast s tožbo povrniti tudi izigrana Neža Barič. Tudi prešuštvo in prelomljena obljuba poroke se od vedenjskih vzorcev, ki jih navaja mednarodna literatura, nista odmikala.

Ob prešustvih v predstavljenih sodnih protokolih se ne omenjajo »mačje godbe«, s katerimi so mladi fantje iz skupnosti izvajali nadzor nad spolnim vedenjem članov skupnosti, med drugim posebej neporočenih deklet. Kot navajata Muir in Thompson, je skupina fantov navadno priredila javno predstavo zasmehovanja osebam, ki so kršile družbene norme o spolnem ali poročnem vedenju. Najpreprostejše zasmehovanje so bili javno obrekovanje, glasen smeh in opolzke serenade v spremljavi hrupa raznih glasbil (gosli, tamburic, orglic, trobil), v skrajni sili pa tudi pločevinastih loncev, ponev, kamnov in lopat. Procesija je bila podobna »pouličnemu gledališču«, saj so »burkeži«, zamaskirani v gledališke kostume, z opolzkimi gledališkimi rekviziti in recitali plesali pred hišo, kjer je žrtev živela.⁷⁸ Pri tem je smotrno navesti, da je bil v obdobju, ki ga obravnavamo v tem prispevku, na območju Devina obred mačje godbe znan in se je tudi izvajal.⁷⁹

Obenem velja omeniti, da iz obravnavanih sodnih zapisov ni razvidno, da bi imele ženske na sodiščih (bodisi kot tožilke ali priče) zastopnika, ki bi v njihovem imenu reševal nastale konflikte, kot je bilo značilno za nekatere raziskovalne prostore. Iz obravnavane mednarodne literature pa je razvidno, da so se tudi drugod ženske pojavljale in zagovarjale na sodišču brez moškega zastopnika. Scott K. Taylor v svojem članku *Women, Honour and Violence* piše o tem na primeru kastiljskega dela Španije v 17. stoletju, kjer so ženske svojo čast uporabljale kot orodje, da bi si zagotovile spoštovanje v družbi in dosegle svoje interese. Temperamentno so se postavljale za svoje pravice in se pogos-

77 Zemon Davis and Arlette, *A History of Women*, 2–5

78 Muir, *Ritual*, 106 in Thompson, *Navade*, 563–64.

79 Panjek, »Kdo je tretja stranka.«

to znašle, tudi za ženski del družbe, v neznačilnem dvoboju proti ženskam ali moškim. Svobodno so bile aktivne priče tudi na sodiščih in velikokrat požrtvovalno zagovarjale svojega moža, da bi s tem ubranile družinski ugled in družinsko čast. V tem prostoru in času so ženske izsilile pravni status, kljub temu da ga veljavni kastiljski zakonik ni priznaval. Določene ženske pravne pravice pa so veljale le za vdove.⁸⁰ Podobno o tem pravi tudi Manon van der Heijden, ki v članku *Women as Victims of Sexual and Domestic Violence* zapiše, da so ženske na Nizozemskem v 17. stoletju po zakonu že lahko same nastopile na sodišču in tožile svoje može. V primeru neporočenih žensk in deklet pod 20. letom starosti pa so jih na sodišču lahko zastopali njihovi moški skrbniki, a naj bi se v praksi to zgodilo le malokrat.⁸¹

Kljub vsem pridobljenim informacijam o vsakdanjem življenju predvsem ženskega dela populacije kraških skupnosti pa ne moremo trditi, da se je družba na primorskem podeželju na enaka odklonska dejanja žensk vedno odzivala tako, a vendarle upamo, da smo z analizo pripomogli k spoznavanju in boljšemu razumevanju življenja žensk na Krasu v preteklosti.

Viri in literatura

Arhivski viri

AST = Archivio di Stato di Trieste

ATTA = *Archivio Torre Tasso Antico*, b. 201.1, fasc. 20; fasc. 23; fasc. 55; fasc. 57.

Literatura

Čeč, Dragica. »'Zapustil me je bog, ko sem se ga nehala bati'. Mikrozgodovinska analiza izseka družbe starega reda.« *Acta Histriae* 14, no. 2 (2006): 339–62.

Čeč, Dragica. »Nasilne detomorilke ali neprištevne žrtve? Spreminjanje podobe detomora v 18. in začetku 19. stoletja.« *Acta Histriae* 15, no. 2 (2007): 415–40.

Čeč, Dragica. »Roparska vlačuga. Samopredstavitel in interpretacija predstavnikov revščine med kranjskimi elitami.« *Acta Histriae* 17, no. 3 (2009): 559–86.

80 Scot K. Taylor, »Women Honour,« 1079–97.

81 Van der Heijden, »Women as Victims,« 633.

- Čeč, Dragica. »Funkcije govoric in njihovih nosilcev v podeželskih skupnostih.« *Acta Histriae* 19, no. 4 (2011): 703–28.
- Muir, Edward. *Ritual in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Panjek, Aleksander. »Fevdalna renta in agrarno gospodarstvo na Krasu na podlagi cenitev gospošteev (1615–1637).« *Acta Histriae* 12, no. 2 (2004): 1–72.
- Panjek, Aleksander. »Kdo je tretja stranka v tej mačji godbi? Posredniki med vdovcem in fantovščino v Štivanu pri Devinu leta 1651.« *Acta Histriae* 22, no. 2 (2014): 379–90.
- Povolo, Claudio. *Proces Guarnieri*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1996.
- Rublack, Ulinka. *The Crimes of Women in Early Modern Germany*. New York: Oxford University Press Inc., 2007.
- Taylor, Scott K. »Women, Honor, and Violence in a Castilian Town, 1600–1650.« *The Sixteenth Century Journal* 35, no. 4 (2004): 1079–97.
- Thompson, Edward P. *Navade, plebejska kultura in moralna ekonomija*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2010.
- Van der Heijden, Manon. »Women as Victims of Sexual and Domestic Violence in Seventeenth-Century Holland: Criminal Cases of Rape, Incest, and Maltreatment in Rotterdam and Delft.« *Journal of Social History* 33, no. 3 (2000): 623–44.
- Wiesner, Merry E. *Women and Gender in Early Modern Europe*. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Zemon Davis, Natalie, and Arlette Farge. *A History of Women in the West III. Renaissance and Enlightenment Paradoxes*. Cambridge, MA, London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1993.
- Zadel, Nives. »Ženska kot žrtev in storilka kaznivih dejanj. Kraški procesi 1636–1642.« Graduate thesis, University of Primorska, 2011.

Tihotapljenje koprške in piranske soli v obdobju beneške republike

Zdenka Bonin, Flavio Bonin

Benečani so imeli soline v bližini Benetk, a so jih zaradi težkega vzdrževanja in delovanja lagune kmalu opustili. Podobna usoda je kasneje doletela tudi soline v okolici Chioggie, ki so na višku razvoja merile okoli 2.500 ha.¹ Sol so začeli uvažati iz sredozemskih solin (Balearski otoki, Sardinija, severna Afrika, Ciper, Sicilija, južni del Apeninskega polotoka, grški otoki), po zasedbi obalnega območja vzhodnega Jadrana pa v čedalje večjem obsegu tudi iz istrskih, rabskih in paških solin.²

Od istrskih solin so bile najobsežnejše piranske soline. Ob spodnjem toku Dragonje in Drnice so nastale t. i. sečoveljske soline, ki so se delile na Fontanigge in Lero; ob potoku Fazan v Luciji so do konca 60-ih let 20. stoletja delovale lucijske soline (tudi soline Fazan ali fazanske soline), ob Roji pa strunjanske soline. Manjše izolske soline, ki so jih opustili v 18. stoletju,³ so bile lokalnega pomena. Mesto je verjetno imelo en sam solni fond, proizvodnja soli pa je zadoščala za domače potrebe. Večje koprške soline ob Badaševici (semedelske) in Rižani (ankaransko-srminske) so bile pomembne zlasti zaradi trgovanja (s soljo) s cesarskimi deželami in z Dalmacijo. Soline so bile tudi na današnjem italijanskem delu istrskega polotoka. Ob izlivu osapske reke so delovale miljske soline (nekoč beneški del Istre), ob Glinščici žaveljske, severozahodno od Trsta (od mestnih vrat Riborgo proti področju Valdirivo) pa manjše škedenjske soline (pod cesarsko oblastjo). Te soline so zaprli leta 1829.⁴

---

1 Hocquet, *Chioggia*, 19.

2 Pričujoči članek temelji na osnovi prispevka Bonin, »Koprške soline,« 283–300, in doktorske disertacije Bonin, »Razvoj severnojadranskih solin.«

3 Soline naj bi bili opustili že pred letom 1743, Darovec, *Davki nam pijejo kri*, 319.

4 Bonin, »Kataster koprskih solin,« 80.

Določila komunskih statotov o solinarjih in solinarjenju

Določbe o delovanju solin in odnosih, ki se nanašajo na pridelavo in prodajo soli, so zabeležene v statutih tistih komun, ki so na svojem ozemlju imele soline ali so bile kakorkoli povezane s soljo (npr. s trgovanjem). V najstarejšem piranskem statutu iz leta 1274 so že zapisana osnovna določila o solinarski dejavnosti, ki so v dopoljnjeni obliki prisotna tudi v vseh naslednjih redakcijah statuta.⁵ Statutarni odloki so pravno urejali odnose med lastniki solin in solinarji ter komuno, začetek obnovitvenih del na solnem fondu in solno sezono, plačilo davkov na prodajo soli in drugo. Odlok o komunski sedmini se prvič pojavi v statutu iz leta 1358.⁶ Komunski uradniki so morali skrbno nadzorovati trgovino s soljo tako po kopnem kot po morju, pobrani denar od davka na prodano sol pa so morali položiti v komunsko blagajno.⁷ Lastniki solin, ki so po pridobitvi ustreznih dovoljenj lahko prodajali sol, so morali za prodano količino plačati obvezne dajatve.⁸ S posebnimi dekreti je državna oblast skušala preprečiti tihotapstvo.

Podobna določila so imeli tudi koprski, izolski in miljski statuti. Noben solinar, ki je bil meščan ali prebivalec Kopra, ni smel delati v drugih (razen koprskih) solinah in če ne bi hotel pet zaporednih let delati v (koprskih) solinah, naj bi vsakič plačal globo v višini deset liber.⁹ Solinarji so morali sprejete dolžnosti vestno opravljati od zore do mraka, pod kaznijo 100 soldov pa se pred sončnim vzhodom in po sončnem zahodu niso smeli muditi na svojem niti na tujem solnem fondu.¹⁰ Z delom na fondu so lahko začeli po polovici aprila,¹¹ pred prvim majem pa niso smeli začeti pobirati soli.¹² Solinarji (delavci) niti lastniki solnih fondov niso smeli pobrati niti prodati soli, preden je bila ta zabeležena pri uradnikih, sicer so plačali po 100 malih denarjev kazni.¹³ Kdorkoli je imel v najemu komunske soline in že dve leti ni prideloval soli ali ni opravljal potrebnih del, jih je moral vrniti.¹⁴ Pri večjih popravilih solin ali

5 O njih so pisali De Franceschi, *Gli statuti del comune di Pirano*; Pahor, Šumrada, *Statut piranskega komunaa*; Darovec, Šumrada, *Statut piranskega komunaa*.

6 Pahor, Šumrada, *Statut piranskega komunaa*, 672 (1384, IX. knjiga, 17. člen; v nadaljevanju IX/17).

7 Pahor, Šumrada, *Statut piranskega komunaa*, 685, (dopolnila 1416–1602), f. 64, datirano 4. 3. 1539.

8 Pahor, Šumrada, *Statut piranskega komunaa*, 700 (1384, 43).

9 Margetić, *Statut koprškega komunaa*, 1, člen XXIII.

10 Margetić, *Statut koprškega komunaa*, 1, člen XXV.

11 Margetić, *Statut koprškega komunaa*, 1, člen XXVI.

12 Margetić, *Statut koprškega komunaa*, 3, člen XXI.

13 Margetić, *Statut koprškega komunaa*, 1, člen XXVII.

14 Margetić, *Statut koprškega komunaa*, 2, člen XXXIV.

izgradnji nasipov so lastniki solin morali imeti dovoljenje za delo.¹⁵ Prav tako so morali pertikarji (*perticaro*),¹⁶ preden je lastnik prodal solni fond, le-tega izmeriti in oceniti, kot je to veljalo za prodajo drugih zemljišč.¹⁷ V dodatku statuta, ki ga sestavlja V. knjiga, so zabeleženi štirje dokumenti, ki se nanašajo na ureditev trgovine s soljo in obvezno pobiranje davkov.¹⁸

Izolska komuna, ki je imela manjše soline, večinoma za lastne potrebe, je v skladu s statutom soline oddala v zakup na dražbi. Zakupnik je moral komuni plačati zakupnino v protivrednosti komunske sedmine, ki jo je nato pobiral sam,¹⁹ najemnik solin oz. solnega fonda pa je moral komuno vsako leto obvestiti o stanju solin in plačati davek. V kolikor solin ne bi obdeloval kakšno leto, je moral zakupnik tudi za neobdelane površine plačati davek.²⁰

V Miljah je bilo za postavitve solin potrebno pridobiti dovoljenje komune, soline pa so morale biti v štirih letih zgrajene in pripravljene na pridelavo soli.²¹ Solinarji so morali od srede marca do srede aprila opraviti vsa obnovitvena in vzdrževalna dela na fondih, sicer so bili kaznovani s plačilom deset liber.²² Sol so morali v miljska skladišča pripeljati do praznika sv. Mihaela (29. 9.). Soli niso smeli prosto prodajati izven mesta ali jo menjati za druge dobrine (npr. vino, žito, itd.).²³ Za vsako prodajo ali iznos soli iz komune je bilo potrebno pridobiti dovoljenje, kar je veljalo tudi za trgovino z vinom.²⁴

Določila piranskih solnih pogodb in gradnja novih solnih površin

Najpomembnejši dokumenti, s katerimi je beneška vlada uveljavljala svoj monopolni položaj tako nad pridelavo kot tudi nad prodajo soli na svojem ozemlju, so bile solne pogodbe (*Mercati di Sali*, *Capitoli di Sali* tudi *Partiti*), ki jih je beneški Magistrat za sol za pet- ali desetletno obdobje sklepal z lokalnimi

15 Margetić, *Statut koprškega komuna*, 2, člen LXXXCVIII.

16 Komunski uslužbenci, sicer merilci in cenilci zemljišč.

17 Margetić, *Statut koprškega komuna*, 2, člen XL.

18 Margetić, *Statut koprškega komuna*, 5, člen 2 (datiran 8. 3. 1423), 126; člen 80 (datiran 12. 9. 1519), 187; člen 82 (datiran 5. 6. 1615), 188 in člen 90 (datiran 29. 6. 1576), 194. Prim. Bonin, »Koprške soline,« 286–87 in Bonin, »Razvoj severnojadranskih solin,« 54–56.

19 Kos, *Statut izolskega komuna*, 297, (III/100) in isti člen v Kos, Sadek, *Stari izolski statut*, 334. Prim. Mihelić, *Neagrarno gospodarstvo Pirana*, 42.

20 Kos, *Statut izolskega komuna*, 299, (III/105), Kos, Sadek, *Stari izolski statut*, 335, in Pahor, »Statuti Izole, Kopra in Pirana,« 125.

21 Iona, *Le istituzioni*, 134–135, (II/175).

22 Iona, *Le istituzioni*, 133 (II/173).

23 Iona, *Le istituzioni*, 95 (II/75), 127 (II/157), 128 (II/158).

24 Iona, *Le istituzioni*, 142 (II/190).

komunami. Vsebovale so najpomembnejša določila, povezana s soljo.²⁵ Prepis najstarejše ohranjene piranske solne pogodbe, sklenjene med piransko komuno in beneškim Magistratom za sol, je iz leta 1375.²⁶ Piranske lastnike in komuno je pri sklepanju pogodb in v vseh nadaljnjih dogovorih zastopal Kolegij XX za sol (*Consiglio dei XX savii, Colleggio dei XX del sal*), ki so ga sestavljali lastniki solnih fondov, in sicer 13 patricijev in sedem meščanov (popularov).²⁷ Seje je imel večkrat letno, posebno pogoste pa pred predložitvijo in podpisom nove solne pogodbe. V pogodbah so bile poleg splošnih pogojev delovanja solin določene tudi cene soli in dovoljena količina pridelave (limit). V prvi ohranjeni pogodbi iz leta 1375 je ta znašala 3.500 modijev (dva modija na kavedin), leta 1401 pa je beneška vlada zaradi povečanega povpraševanja po soli limit dvignila na 4.200 modijev, s pogojem, da so morali tudi sedmino soli, s katero je do te dobe prosto razpolagala piranska komuna, prepeljati v Benetke.²⁸ Leta 1425 so limit povečali še za dodatnih 500 modijev,²⁹ leta 1636 pa so smeli Pirančani pridelati 5.200 modijev soli. Omenjena količina je ostala nespremenjena do leta 1749, ko so limit ukinili.³⁰ Cena soli je od štirih lir za modij, ki je bila določena v prvi pogodbi iz leta 1375,³¹ z manjšimi odstopanji navzgor ali navzdol naraščala, in sicer do 18,25 lire leta 1783.³² Providurji Magistrata za sol so poleg solnih pogodb v sodelovanju s Senatom in z drugimi magistraturami zaradi boljšega in preglednejšega delovanja posamezna področja solinarske dejavnosti podrobneje urejali z različnimi dekreti in pravilniki (npr. o prevozu in merjenju soli, zakupnih pogodbah za prodajo soli).

- 25 Prim. Pahor, »Solna pogodba med Piranom in Benetkami iz leta 1616,« 14; Nicolich, *Cenni storico-statistici*, 21; Pederin, »Sporazum paških proizvodača soli,« 5–17. Ker so si bile pogodbe dokaj podobne, je v prispevku nekoliko podrobneje predstavljena le najstarejša piranska solna pogodba, v PAK pa so ohranjene tudi pogodbe iz let 1401, 1413, 1428, 1447, 1449, 1460, 1470, 1477, 1495, 1505, 1551, 1556, 1561, 1566, 1576, 1588, 1596, 1615, 1625, 1635, 1647, 1664, 1702, 1715, 1721, 1726, 1738, 1752, 1768 in 1782, ter pogodbe, ki so jih z beneškim Magistratom za sol sklepali lastniki koprskih, miljskih in paških solin.
- 26 SI PAK PI 225, t. e. 18, »In argomento Saline con alcune copie di ducali«, 1375–1505, 1–3; Prim. Nicolich, *Cenni storico-statistici*, 22.
- 27 Prim. Pahor, »Solna pogodba,« 14.
- 28 Prim. Pahor, Poberaj, *Stare piranske soline*, 7.
- 29 SI PAK PI 225, t. e. 1, Vol. 2, »Atti 1283–1517«, 37.
- 30 Prim. Pahor, Poberaj, *Stare piranske soline*, 8 in Nicolich, *Cenni storico-statistici*, 41.
- 31 V dokumentu je poudarjeno, da morajo sol pravilno meriti in jo spraviti v javna skladišča (SI PAK PI 225, t. e. 18, 1375–1505, »In argomento Saline con alcune copie di Ducali«, 1; prim. Nicolich, *Cenni storico-statistici*, 20).
- 32 SI PAK PI 225, t. e. 14, Volume 87, »Capitoli nuovi del partito de' Sali di Pirano in esecuzione del Sovrano Decreto primo Giugno 1780«.

Najzgodnejši podatek o gradnji solin v severozahodni Istri je v arhivskih virih zapisan v notarski listini iz leta 1278,³³ medtem ko je prvo domnevo o številu solnih kavedinov mogoče postaviti v obdobje prihoda Pirana pod beneško upravo (leta 1283), ko naj bi bilo na piranskem ozemlju okoli 1200 solnih kavedinov.³⁴ Iz začetka 14. stoletja je sicer ohranjenih nekaj podatkov o širjenju solnih fondov, a se ti pogosteje pojavljajo od 70-ih let 14. stoletja. Pri obnovi starih oz. gradnji novih kavedinov in pripadajočih servidorjev, morarjev, korbolov in druge solinarske infrastrukture na komunski zemlji je običajno navedena gradnja na paški način.³⁵ Komuna je gradnjo novih solnih fondov dovoljevala le domačinom in niti neposredna pomoč višjih beneških uradnikov ni pomagala, da bi lahko Benečani ali drugi »tujci« na njenem ozemlju gradili soline, saj je komuna kot lastnica zemljišč sama odločala, komu, kdaj in kaj bo prodala. Kadar ni šlo drugače, je z zavlačevanjem in s pritožbami uspela ohraniti glavno besedo pri podeljevanju zemljišč za gradnjo solnih fondov. Če je Beneška republika imela glavno besedo pri sprejemanju solnih pogodb in zlasti pri določanju cen, je komuna zadržala vse pravice razlastitve ali rušenja fondov, ki so bile v nasprotju z njenimi interesi.

V piranskih (sečoveljskih, fazanskih in strunjanskih) solinah se je število kavedinov povečevalo do začetka 16. stoletja. Delujočih so jih tedaj imeli od okoli 2300–2400 in to število so vzdrževali do začetka 18. stoletja. Ker je v tem obdobju povpraševanje po soli naraslo, je Beneška republika zahtevala in denarno podprla obnovo opuščениh solnih fondov v Miljah, Kopru, Piranu in na Pagu, kasneje pa tudi izgradnjo novih. Čeprav bi morali komunski uradniki natančno voditi »kataster« solin in ga stalno dopolnjevati z novimi podatki o lastništvu solin in imeni solinarjev, ki so na njih delali, tega niso počeli. Nadzor nad solnimi površinami je bil še težavnejši, saj je bilo od 10 do 20 % solnih fondov stalno nedelujočih. V arhivskih virih vzroki opustitve niso navedeni, a je mogoče sklepati, da so do tega pripeljali pomanjkanje delovne sile, epidemije kuge in drugih bolezni ter spori glede lastništva oz. de-

33 Tega leta so namreč »piranski konzuli dovolili duhovniku Baldu iz Manfredonije gradnjo dveh solnih fondov v močvirnatem predelu Sv. Lovrenca« (SI PAK PI 9.1, listina 1278, oktober 18; De Franceschi, AMSI 36, 155; prim tudi »Muzej solinarstva,« 29; Mihelič, »O začetkih piranskega solarstva,« 341; Bonin, »Samostan sv. Franciška,« 141).

34 »Muzej solinarstva,« 43.

35 V drugi polovici 14. stoletja so v solinah severozahodnega predela Istre začeli s pospešeno tehnološko posodobitvijo in preurejanjem kristalizacijskih bazenov. Uvedli so tako imenovani *paški sistem*, temelječ na gojitvi *petole*, ki omogoča pridelavo čiste, bele soli brez blatnih delcev. V solinah na Pagu naj bi ta postopek uvedli že v 8. ali 9. stoletju. Paški zgodovinopisec Marko Lauro Ruić v 18. stoletju v svojih zapiskih omenja, da je zadarski škof Donat svetoval paškim solinarjem, kako z ureditvijo glinene podlage posodobiti pridelavo čiste soli brez primesi, Peričić, »Proizvodnja i prodaja paške soli u prošlosti,« 46; Čolak, »Proizvodnja paške soli,« 478.

dovanja. Na pridelavo in prodajo soli so nemalokrat vplivali tudi beneški odnosi s Turki in Habsburžani.

Leta 1594 naj bi bilo po podatkih pertikarja Antonia Betodella v piranskih solinah skupno 2.646,5 kavedinov (v Sečoveljskih solinah 2.143,5 kavedinov, v Fazanu 332 in v Strunjanu 173), v koprskih 3.318 (v predelu *Valle* 943, *Sermin* 825, *Campi* 1186 in *Oltra* 364), v miljskih pa 1563 kavedinov (v predelu *Chimento* 1368, *Zaule* 135 in *Palude* 60), a je delež delujočih zaradi pavšalne navedbe nedelujočih kavedinov težko povsem natančno določiti. V Fontaniggiah in na Leri je omenjenih 105 lastnikov solnih fondov, v Fazanu 30, v Strunjanu 14, v koprskih solinah 91, v Miljah pa 59.³⁶

Pridelava soli je bila draga, saj je zahtevala veliko dela pri vzdrževanju zunanjih in notranjih obrambnih nasipov, kanalov in predvsem na fondu. Po začetku pridelave soli solinar dela ni zmožel opravljati več sam, temveč so mu morali pomagati drugi člani družine. Ženske in otroci so opravljali lažja dela, moški pa so na ramenih (z nečkami) prenesli sol iz kavedinov v hišo ali na *picacal*, od koder so jo nato z ladjami prepeljali v državna skladišča. Dnevno so solinarji prehodili po več kilometrov in prenesli od ene do dve toni soli.

Leta 1725 je lastnik fonda za modij soli dobil 14 lir, po odbitju 8,95 lire stroškov mu je ostalo 5,05 lire, ki jih je moral enakovredno razdeliti s solinarjem. Zasluzek na modij pridelane soli je tako znašal 2,52 lire.³⁷ Analiza podatkov, ki sta jih zbrala brata Bollani za obdobje 1773–1777 kažejo, da se je pridelava soli v omenjenih letih gibala med 1,82 in 2,46 modijev (oz. od 1457 do 1970 kg) na kavedin. Letni strošek vzdrževanja in dela na kavedin se je gibal med 5,85 in 8,29 lire, celotni bruto prihodek pa med 32 in 43,28 lire. Če se od skupnega prihodka odbijeta strošek dela in komunska sedmina, je lastniku v povprečju ostalo 25,05 lire na kavedin, ki jih je moral deliti s solinarjem.³⁸ Na modij pridelane soli sta lastnik in solinar v povprečju zaslužila okoli 6,3 lire oz. nominalno skoraj enkrat in pol več kot pred pol stoletja.

Trgovina in prevozi soli

Pomorci, trgovci, ribiči in vojaki so tako kot v prejšnjih obdobjih tudi od začetka 16. do konca 18. stoletja za plovbo po severnem Jadranu uporabljali tipične ladje, ki so sicer plule po Jadranskem morju (od Beneške lagune do Dalmacije in Albanije). V virih iz tega obdobja je za različne vrste ladij največkrat

36 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 394, »Disegni de Saline nella Vale de Piran, Capo d'Istria, Muggia 1594«.

37 SIPAK PI 225, t. c. 6, vol. 37, »Atti 1725«, 89.

38 SIPAK PI 225, t. c. 11, vol. 68.

uporabljen splošen izraz *barca*,³⁹ ki pa ne označuje natančno niti tipa niti velikosti ladje, kot trgovske ladje in ladje za najrazličnejše lokalne prevoze (osebni prevoz, prevoz soli, vina in drugih življenjskih potrebščin ter tovara, npr. peska) se pojavljajo marsiljane, braceri, trabakole, tartane, petači, gripi, peote, bragoci, leuti, burkli in peligi, kot vojaške ladje pa galeje, galeote in fuste.

V solinah pridelano sol je bilo treba najprej prepeljati v javna skladišča (v Piranu, Kopru, Miljah in na Pagu), nato pa naprej v Benetke in na druga tržišča. Prevoze soli zato lahko delimo na krajše lokalne (iz solin v javna skladišča) in daljše (iz javnih skladišč v Benetke, Furlanijo ali Dalmacijo). Pri tem so ladjarji uporabljali plovila različnih velikosti. Lokalne prevoze soli so opravljali domači prevozniki; večinoma z bracerami. Za prevoze večjih količin soli na daljše razdalje so uporabljali večje jadrnice, ki so bile običajno v lasti ladjarjev iz Benetk in njene najbližje okolice Caorla, Chioggie, Pallestrine in Marana.

Med postopkom prevoza soli (tako v lokalna skladišča kot na bolj oddaljeno tržišče) se je pojavljalo več problemov. Težaven je bil že prevoz soli iz solinarskih hiš, ki so bile postavljene na višjem predelu (*saline alte*), saj so zaradi slabo vzdrževanih kanalov sol lahko odvažali samo ob najvišjih plimah; včasih le dvakrat ali trikrat na mesec. Lastniki solin in solinarji s teh predelov so morali zato dlje časa počakati na odvoz, posledično pa tudi na plačilo. Problematično je bilo tudi merjenje (tehtanje) soli. Merilci pod vodstvom solnega pisarja so predstavljali državo, zato so ob prevzemu soli v solno skladišče velikokrat preveč napolnili mecene in oškodovali lastnike solin, solinarje in komuno. Pri natovarjanju soli na ladje pa so lahko oškodovali tudi ladijske prevoznike, saj so jim z nalaganjem premalo polnih mer količinsko premalo napolnili ladje, zaradi česar je imel prevoznik ob razkladanju v ciljnem pristanišču večji kalo od dovoljenega oz. primanjkljaj soli. Za ureditev razmer in rešitev problema so providurji Magistrata za sol sprejemali dekrete z navodili, kako pravilno postopati pri merjenju soli in pri sistemu prevozov. Od druge polovice 17. stoletja so izdajali pravilnike, vendar zlorab oziroma kršitev s tem niso preprečili.

Zadnji (najbolj dopolnjen) pravilnik za prevoz soli iz solinarskih hiš v piranskih solinah v javna skladišča so providurji Magistrata za sol sprejeli leta 1776. Sol je morala biti skladiščena v tekoči sezoni, za kar sta bila zadolžena Kolegij XX za sol in solni pisar. Po določilu pravilnika so morali v novi sezoni začeti s prevozi soli v javna skladišča najkasneje takrat, ko solinarji pridelajo 1500 modijev soli, javni merilci soli pa so morali biti vedno na razpolago. Pre-

39 Prim. Gestrin, *Pomorstvo srednjeveškega Pirana*, 44.

vozniki so morali ob osekah voziti sol iz nižjega predela Sečoveljskih solin, ob plimah pa samo iz višjih predelov.⁴⁰

Merjenje soli in polnjenje ladij

Providurji Magistrata za sol so prve dekrete o ureditvi prevozov soli iz Paga, Kopra, Pirana in Milj sprejeli v terminaciji z dne 10. septembra 1651. Njihov cilj je bil urediti in poenotiti pogoje merjenja (polnjenja) in določiti odstotek izgube (kala) soli med prevozom iz omenjenih solin. Terminacijo je pri sklepanju novih solnih pogodb leta 1721 in leta 1725 upošteval tudi providur Lauro Querini.⁴¹

Prvi pravi pravilnik o merjenju soli in polnjenju ladij, ki so ga pripravili providurji Magistrata za sol, je Senat potrdil 26. avgusta 1729. V njem so posebno pozornost namenili meram, s katerimi so merilci merili sol. Providurji so zahtevali, da morajo pri natovarjanju soli iz Istre (in tudi s Paga) vedno uporabljati le preverjene oz. umerjene mere – mecene, kakršne so imeli tudi v skladiščih v Benetkah. Prav tako naj bi pri polnjenju mecen vedno uporabljali enake lopate. Mecene so morale biti vedno zvrhane; ko je merilec potegnil po robovih mecene z *rasadoro*, ni smelo biti praznega prostora. *Rasadora* je morala mora biti ravna. Čim je bila izrabljena (*deformata*), jo je bilo potrebno menjati. Lastniki ladij ali ladijski kapitani so morali nadzorovati delavce, ki so natovarjali ladjo. Če so opazili morebitne nepravilnosti v zvezi z mecenami, lopatami ali *rasadoro*, so lahko zahtevali njihovo preverbo. Solni pisar je naredil zapisnik s pripombami (pritožbo) in mecene, lopate ali *rasadoro* poslal v Benetke na pregled, kar je bil že utečen postopek.⁴² Meritev (težo) mecene so vedno preverili s tehtnico (*stradera*) v prisotnosti skontra, solnega pisarja in prevoznika. Omenjeni so morali preveriti težo (v librah in unčah) in narediti dve kopiji; ena je ostala skontra, drugo pa je dobil prevoznik. Med prevozom je moral ladjar paziti, da se sol ni zmočila ali presušila. Pri raztovoru ladje v Benetkah so postopek preverbe teže soli ponovili, vlogo skontra pa so tu prevzeli javni merilci (*pubblici sazadori*).⁴³

40 SI PAK PI 225, t. e. 20, »Terminazione degl' Illustrissimi ed Eccellentissimi Signori Provveditori al Sal in proposito dell' incanevo de sali in Pirano, 1776«, 4–6.

41 SI PAK PI 225, t. e. 20, »Ordini per le misure de'sali d'Istria, e di Pago Stabiliti dagl' Illustrissimi, & Eccellentissimi Signori Provveditori al Sal, Con Terminazioni de di 23, agosto 1729., e 24. aprile 1754«, 3. V pogodbi 1725 sklenjeni s Koprom in Piranom je to obravnavano v 13. členu, z Miljami pa v 17. členu.

42 SI PAK PI 225, t. e. 20, »Ordini per le misure de'sali d'Istria«, 5.

43 SI PAK PI 225, t. e. 20, »Ordini per le misure de'sali d'Istria«, 13.

Zakupne pogodbe za prodajo soli

Beneška republika je za prodajo soli v svoji državi sklepala s trgovci zakupne pogodbe, običajno za obdobje šestih let. Določeni sta bili odkupna in prodajna cena soli ter minimalna količina, ki jo je moral zakupnik (trговец) prodati. Če je prodal več soli, kot je bilo dogovorjeno, je dodatno sol običajno dobil po nižji ceni in je imel višji zaslužek. V posameznih mestih oz. na določenem področju so prodajali vedno enako sol, tj. sol iz istih solin.

Providurji za sol so s posameznimi trgovci sklepali zakupne pogodbe za celotno beneško ozemlje (od današnje Boke Kotorske do Padove, Trevisa in Verone). V pogodbah so zabeležili količine soli, ki so jo morali trgovci prodati, in njeno ceno. Na določenem teritoriju je uradno lahko le zakupnik prodal sol, vse ostalo trgovanje je bilo razumljeno kot tihotapljenje.

Tihotapljenje soli

Istrske komune so še pred podreditvijo beneški državi s statutarnimi določili urejevale gospodarsko in davčno politiko in si skušale zagotoviti stalne prihodke za svoje delovanje. Stanje se je po podreditvi poslabšalo, saj so se zaradi restriktivne in monopolne gospodarske politike Beneške republike (predvsem pa zaradi nizkih odkupnih in visokih prodajnih cen) prihodki komun zmanjšali.⁴⁴ Na področju Istre in Dalmacije so najpogosteje nezakonito prodajali vino, olje in sol. Ker si je prebivalstvo na tak način povečevalo prihodke,⁴⁵ so beneški uradniki stalno opozarjali na ta problem in predlagali rešitve, ki so temeljile predvsem na represivnih ukrepih (hudih kaznih).

V enem izmed takih priporočil beneškega providurja iz leta 1372 je zapisano, da je tihotapce potrebno kaznovati z najmanj dvema letoma zapora in z zaplembo ladje, mornar, ki bi prijavil gospodarja ali kapitana tihotapske ladje, pa naj bo oproščen.⁴⁶ Iz piranskih solin so sol tihotapili z ladjami po morju in rekah⁴⁷ predvsem v Furlanijo in Veneto (npr. v Treviso, Vicenzo, Videm itd.). Sol je postala še bolj iskano blago od druge polovice 14. stoletja dalje, ko so *kavedine* preuredili in začeli proizvajati čisto in belo sol brez primesi.⁴⁸ Se-

44 Prim. Darovec, *Davki nam pijejo kri*, 201–38, kjer je v poglavju z naslovom »Davčna politika Beneške republike« opisano delovanje beneškega davčnega sistema in uradov na obravnavanem ozemlju.

45 V teh primerih ni šlo le za klasično tihotapstvo v današnjem pomenu (iz ene države v drugo), temveč tudi za izogibanje plačevanju davkov in drugih dajatev v lastni državi.

46 SI PAK PI 225, t. c. 1, Volume 2, »Atti 1283–1517«, 15.

47 Tihotapci iz Benetk in drugih krajev so piransko, koprsko in paško sol vozili z barkoni, burkli in peotami po Livenzi, Piavi, Brenti, Stelli in drugih rekah ter jo tihotapili v beneško *Terraferma*, Molmenti, *Coriosità*, 117–118.

48 SI PAK PI 225, t. c. 1, Volume 2, »Atti 1283–1517«, 35.

nat je že leta 1440 v Piran poslal dukal o prepovedi vplutja opremljenih jadrnic na področje solin in priveza na obalo. Magistrat za sol in piranski Kolegij XX za sol sta omenjeno prepoved zapisala tudi v solne pogodbe, a je zaradi stalno ponavljajočih se opozoril beneških uradnikov, ki so jih pošiljali piranskemu in koprskemu podestatu, naj pazita na nepravilnosti, mogoče sklepati, da lastniki jadrnic tega določila niso upoštevali.⁴⁹

Velik problem pri prevozu soli iz istrskih solin v skladišča v Benetke in Chioggio je predstavljal tudi primanjkljaj soli. Čeprav so sol v skladiščih pri natovarjanju na ladje (torej pred prevozom) izmerili, njeno količino pa z enakimi merami preverili v beneških skladiščih, se izmerjena količina ni ujema la z izmerjeno v Piranu, Kopru ali Miljah, temveč je bilo soli vedno manj. Ker merilci (kljub dekretom) velikokrat soli sploh niso merili, temveč so jo delavci kar z lopato natovarjali na ladjo, in je posledično soli v Benetkah primanjkovalo, so beneški providurji stalno opozarjali uslužbenca (solnega pisarja, merilce in carinike), naj pazijo na solne mere.⁵⁰

V prvih dveh desetletjih 16. stoletja so Beneško republiko pestile vojne; najprej s turško državo in nato s Cambraisko ligo. Zaradi številnih problemov je bil nadzor nad solno proizvodnjo in trgovino potisnjen v ozadje, po končanih vojnah pa je Magistrat za sol najprej reševal probleme v dalmatinskih solinah, kjer je bilo stanje najhujše, šele nato pa v Istri. Paško sol so v tem obdobju še vedno lahko prodajali v Marke.⁵¹

Podestatom v Kopru, Piranu in Miljah so providurji naročili, naj preprečijo tihotapstvo v Furlanijo in vse moči usmerijo v povečanje trgovine s cesarskim zaledjem. Leta 1529 so opozorili na tihotapljenje soli po reki Pad v Ferraro in Mantovo,⁵² leta 1534 pa na nujnost upoštevanja določil pri prodaji soli v Padovo, Verono, Vicenzo, Cologno Veneto, Treviso, Feltre, Čedad in ostale kraje *Terraferme*. Sol je bilo treba prevzeti v beneških javnih skladiščih in zanj pridobiti ustrezna dovoljenja. Enaki pogoji kot za jedilno sol so veljali tudi za sol, ki so jo uporabljali za živino.⁵³ Providurji so na tihotapljenje istrske soli opozorili tudi leta 1540. Ker so pri tihotapljenju sodelovali tudi lastniki solin, so kršiteljem zagrozili z zaplembo fonda, izobčenjem in globo v višini 100 lir.⁵⁴ Providur Catarin Zen je 21. novembra 1541 za preprečitev tihotapstva po kopnem zahteval, da pred solinami poglobijo kanale (jarke), ki bi

49 SI PAK PI 225, t. e. 1, Volume 2, »Atti 1283–1517«, 51–55.

50 SI PAK PI 225, t. e. 1, Volume 2, »Atti 1283–1517«, 65; Volume 3, Atti 1518–1556, 11.

51 SI PAK PI 225, t. e. 1, Volume 3, »Atti 1518–1556«, 7.

52 SI PAK PI 225, t. e. 1, Volume 3, »Atti 1518–1556«, 15.

53 SI PAK PI 225, t. e. 1, Volume 3, »Atti 1518–1556«, 21.

54 SI PAK PI 225, t. e. 1, Volume 3, »Atti 1518–1556«, 31.

onemogočali prehod v soline, in da sol iz solin čimprej spravijo v skladišča.⁵⁵ Leta 1545 so providurji naročili, naj koprška in miljska skladišča zaradi kraje soli dobro zapirajo in zapečatijo (*sigillati et bolatti*).⁵⁶ Ker zadeve niso uspele zadovoljivo rešiti, je tri leta kasneje providur Francesco Coppo po pregledu istrskih solin in skladišč zahteval, da sol čimprej prepeljejo v javna skladišča, ki jih je potrebno stalno vzdrževati in nadzorovati ter zaklepati. Izpostavil je pomen trgovine z zaledjem, a je opozoril na nujnost njenega nadzora.⁵⁷ Že tri dni kasneje (11. septembra 1548) so providurji opozorili na prevelik primanjkljaj soli (kalo) pri prevozu piranske soli v Benetke. Ta naj bi v nekaj primerih dosegel celo 20 %, zato je providur sklepal, da gre bodisi za malomarno merjenje soli bodisi tihotapstvo, in zahteval ugotovitev vzrokov.⁵⁸ Leta 1559 so providurji ponovno opozorili na problem tihotapstva in zahtevali, da v primeru zajetja kršiteljev ladjarjem zaplenijo ladjo, lastnikom solin pa odvzamejo fond. Za nadzor nad solinami so v Piran poslali dve oboroženi vojaški ladji, ki naj bi v času solne sezone stražili soline in preprečevali tihotapstvo.⁵⁹ V istem letu so sprejeli tudi določilo, da kalo pri prevozu paške in piranske (istrske) soli v Benetke ne sme biti višji od 8 %.⁶⁰ Leta 1566 so piranski komuni dovolili prodajo 500 modijev soli kranjskim tovornikom, komunskim in državnim uradnikom pa naročili, da vestno opravljajo svoje delo, izdajajo dovolilnice za prodano sol in skušajo nadzorovati tihotapstvo. Če bi komuna želela prodati večjo količino soli od dovoljene, bi morala pridobiti soglasje Magistrata.⁶¹ 1571

55 SI PAK PI 225, t. e. 1, Volume 3, »Atti 1518–1556«, 41.

56 SI PAK PI 225, t. e. 1, Volume 3, »Atti 1518–1556«, 51. Istega leta je koprski podestat Donati Maripetro po koncu mandata v beneškem Senatu poročal, da se je trgovina s Kranjci za več kot polovico zmanjšala. Kot možne vzroke je navedel vdor Turkov na Ogrsko, pridelavo soli v Hallu pri Innsbrucku ali pa novo cestno povezavo z Miljami. Posebno skrb je namenil tudi tihotapljenju soli. Navedel je, da so za preprečitev tihotapstva iz mesta popravili mestno obzidje in začeli zapirati obzidna vrata pri sv. Martinu, a tihotapci v času sezone to počno iz samih solin. Zaradi pomanjkljive zakonodaje je priporočal, da je treba v prihodnosti sprejeti nov zakon, AMSI VI, *Relazioni dei Podestà*, 54–57.

57 SI PAK PI 225, t. e. 1, Volume 3, »Atti 1518–1556«, 57.

58 SI PAK PI 225, t. e. 1, Volume 3, »Atti 1518–1556«, 59.

59 SI PAK PI 225, t. e. 1, Volume 4, »Atti 1556–1562«, 57–59. Podobnih ukrepov so se posluževali tudi v Kopru. Podestat in kapitan Tomaso Contarini, ki je leta 1587 poročal o povečanem tihotapljenju soli iz koprskih solin, je priporočal, naj bi v mesto poslali vsaj dve lahki in dobro oboroženi ladji s po desetimi možmi, ki bi preprečili tihotapljenje. Za zmanjšanje stroškov bi lahko uporabili od šest do sedm mož, ki jih plačuje koprška davčna blagajna, izvzeli bi lahko eno od dolgih, počasnih ladij, ki jim majhne ladje, ki tihotapijo sol, hitro uidejo. Na osnovi sklepa Sveta X iz leta 1573 o oprostitvi prijaviteljev tatov je predlagal, naj bi oprostili tudi tiste tihotapce soli, ki bi prijavi tihotapljenje, AMSI VI, *Relazioni dei Podestà*, 413–14.

60 SI PAK PI 225, t. e. 1, Volume 4, »Atti 1556–1562«, 89.

61 SI PAK PI 225, t. e. 1, Volume 5, »Atti 1562–1577«, 15.

so providurji ponovno poudarili pomembnost trgovine s soljo (pridelano od miljskih do piranskih solin) s cesarskimi podložniki iz zaledja (*Cranzi, mussulati, Morlachi e Cici*) in opozorili na obveznost plačila davkov ob prevzemu soli.⁶² Marca 1577 so opomnili piranskega podestata, naj štirje čuvaji solin (komunski delavci) temeljito opravljajo svoje delo, in ga obvestili, da bodo na začetku solne sezone poslali tri oborožene čolne (v vsakem po šest vojakov), ki bodo skrbeli za nadzor piranskih solnih predelov. Vojaki bodo poleg nadzora na morju zadolženi za zatiranje tihotapstva tudi na kopnem, saj naj bi lastniki solin in solinarji tovornikom sol prodajali kar v solinah in zaradi neplačevanja obveznih dajatev povzročali škodo državnim blagajni.⁶³

O problemu tihotapstva istrske soli so leta 1586 razpravljali v beneškem Senatu. Sol naj bi tihotapili v Furlanijo, *Terrafermo* (npr. Treviso) in cesarske kraje (npr. Trst, Sv. Ivan, Devin), kar naj bi škodilo trgovini s cesarskimi tovorniki. Slednji so namesto v Koper prihajali v prej omenjene kraje in se tako izognili plačilu dajatev; na tovor naj bi plačali 10 soldov. Senat je koprskemu podestatu naročil, naj prepreči tihotapljenje in storilce kaznuje.⁶⁴ Zanimiv je primer tihotapstva z 2. decembra 1586. Ker v sečoveljskih solinah niso do določenega roka pospravili vse soli v javna skladišča, so z delom nadaljevali ob ugodnem vremenu. Tisti dan je v sečoveljskem skladišču solnega pisarja Valeria Zambona zastopal Leonardo da Latisana. Takoj zjutraj je dve ladji (vsako natovorjeno z okoli osmimi modiji soli) pripeljala Domenega Zupana, sol pa naj bi v skladišče spravil tudi Endrigo de Endrigo, ki je zato najel brata Francesca in Berta Sarda. Ko sta prispela do solinarske hiše, sta opazila, da v njej manjka sol. Uradnikom sta skupaj z drugimi očividci (Zuanne de Trani in njegov sin, Zuanne de Dardi ter Nicolò Gobbo) povedala, da sta na poti do solin opazila jadrnico, ki je plula ob Savudrijskem polotoku in zavila proti Umagu. Predvidevala sta, da je morala biti polna soli. Ker je pihala zmerna burja, je jadrnica plula zelo hitro. Francesco Sardo⁶⁵ je po izkušnjah sodeč menil, da so verjetno ponoči iz hiše z manjšo ladjo (z nosilnostjo okoli 8 modijev)⁶⁶ prepeljali sol na večjo (ta bi lahko peljala okoli 30 modijev soli). Ko sta z bratom prihajala v soline, je videl obe ladji, vendar pa ljudi na ladji ni prepoznal. Tega dne so kasneje prepeljali v solno skladišče pet natovorjenih la-

62 SI PAK PI 225, t. c. 1, Volume 5, »Atti 1562–1577«, 27.

63 SI PAK PI 225, t. c. 1, Volume 6, »Atti 1577–1615«, 1–5.

64 AMSI XI, *Senato Mare*, 88 in Paruta, *Leggi statutarie*, 3, 177.

65 Francesco de Sardo je obdeloval zemljo in delal v solinah Endriga de Endriga ter na 5 solnih kavedinih Domenega Bortola.

66 S takimi jadrnicami naj bi vozili kamenje (*scaglie*), iz katerega so žgali apno (*ad uso dei fornassari per trasportar scaglie*).

dij. Postavlja se vprašanje, kje so bili čuvaj in drugi komunski nadzorniki, ki bi morali krajo in tihotapljenje soli preprečiti.⁶⁷ Medtem ko je omenjena kraja piranske soli ostala neraziskana, so nekatere tihotapce uspeli ujeti in kaznovati. 25. septembra 1587 je v Piranu potekal proces proti tihotapcem Tomasu Maraziju, imenovanemu Morassa, Zuenneju de Traniju, Christoforovemu sinu, Nicoloju de Apolloniu, Bortolu de Castru in Pieru de Zuenneju, Nicolojevemu sinu. Na jadrnici, ki so jo najeli od Bortola Barcazze, so uradniki pri prijettu posadke našli poleg soli še lopate za nakladanje, orožje, oblačila in druge stvari.⁶⁸ Ohranjeni so tudi dokumenti o sojenju tihotapcema soli Pieru Sicilianu, sinu Bernardina, in Merigu Morattu, Izolanu, z dne 26. maja 1588. Prijeli so ju pri tihotapljenju soli iz sečoveljskih solin. Z ukradeno ladjo in s petimi modiji soli sta se pred vojaki skrila v močvirnati predel Fontanigge. Bila sta oborožena, eden izmed njiju pa je uspel zbežati. Prijeti je povedal, da sta sol nameravala prepeljati v Trst, kar sta storila že večkrat. Obsojena sta bila na dvanajstletno veslanje na galeji.⁶⁹

Ker so piranski podestat in komunski uradniki kljub zakonskim prepovedim dopuščali, da lastniki solin in solinarji trgujejo s tovarniki, so beneški providurji leta 1588 sklenili piranskemu podestatu odvzeti sodne zadeve v zvezi s soljo. Te naj bi tudi na prvi stopnji sodil koprski podestat.⁷⁰ Grožnje niso uresničili, saj je Senat 21. maja istega leta sklenil, da naj na prvi stopnji še vedno sodi piranski podestat, prizive pa naj opravlja koprski podestat, ki ima pravico sojenja za celotno Istro.⁷¹ Da bi tovarnike odvrnili od tihotapstva, je Beneška republika skušala nuditi boljše pogoje za medsebojno trgovanje. Pri trgovskih poslih so morali biti domači trgovci previdni, zlasti kadar so kranjski trgovci plačevali v njihovi valuti, saj »tovorniški« denar zaradi devalvacije ni imel dejanske deklarirane vrednosti.⁷² Koprski podestat Giacomo de Ca da Pesaro je leta 1588 v Senatu poročal o razširjenosti tihotapstva soli, saj naj bi v prejšnjem letu iz Pirana v Trst in druge kraje nadvojvodine pretihotapili več kot 2000 modijev soli. Cesarski podložniki, ki naj bi v zadnjem obdobju z ladjami prihajali po sol v piranski zaliv in tam kupovali komunsko sedmino, so tako škodili Kopru (niso prinašali žita in drugega živeža) in državi, saj ta ni uspela pobrali novo uvedenega davka na sol, ki je bil pred kratkim sprejet

67 SI PAK PI 225, t. e. 18, »Sali 1586«.

68 SI PAK PI 9, *Beneško obdobje*, t. e. 2, »Procesi proti tihotapcem 1587«, 10v.

69 SI PAK PI 9, *Beneško obdobje*, t. e. 2, »Procesi proti tihotapcem 1587«, 26v–27v.

70 SI PAK PI 225, t. e. 1, Volume 6, »Atti 1577–1615«, 65. V Kopru je tedaj že delovalo drugostopenjsko sodišče.

71 AMSI XI, *Senato Mare*, 94.

72 SI PAK PI 225, t. e. 2, Volume 7, »Atti 1616–1637«, 33.

za Koper in Milje. Zaradi tihotapljenja soli (predvsem iz piranskega področja) je podestat v skladu z odlokom, ki je bil 20. decembra 1586 poslan koprskemu podestatu, kaznoval in obsodil na galejo 40 tihotapcev iz celotne beneške Istre. Nadalje je zapisal, da je bilo zaradi premajhnih kapacitet solnih skladišč razmere težko nadzorovati, saj je sol ostajala na prostem po solinah in bila dostopna komurkoli.⁷³

Ker različni ukrepi oblasti za zatrtje tihotapstva niso dali zadovoljivih rezultatov, so providurji arzenala (*Provveditori all' Arsenal*) leta 1594 po priporočilu istrskega providurja Antonia Longa naročili posekati 600 topolov, s katerimi naj bi pred sečoveljskimi solinami postavili leseno prepreko (*palificato*).⁷⁴ Podoben ukaz so providurji Magistata za sol izdali tudi leta 1628. Pred obalo naj bi zabili lesene kole in zožili vhod pred kanali, kar naj bi onemogočalo priveze na obalo oz. direkten dostop tihotapcev v soline.⁷⁵

Podestat in kapitan Marin Gradenigo je po končanem mandatu leta 1608 v beneškem Senatu poročal o poškodovanosti koprškega mestnega obzidja (zaradi starosti in butanja valov). Del ga je sicer dal popraviti, vendar so ponoči še vedno lahko tihotapili sol in nepridipravi so neopaženo prihajali v mesto, kar je zmanjševalo varnost. Prav tako je poročal o težavah zaradi napredujočega močvirja (področje je že skoraj kopno, kar je povzročalo težave pri nakladanju soli iz solnih skladišč na večje ladje) in tihotapljenja soli. Poudaril je, da je v času sezone pobiranja soli lahko skoraj kdorkoli tihotapil sol. Tihotapska pot do Trsta je bila hitra in enostavna tako iz Kopra kot tudi iz Pirana in Milj in ni bilo noči, ko ni bilo videti tihotapske ladje. V času njegovega mandata so uspeli dvakrat prestreči po dve tihotapski ladji s posadko, ki jo je poslal na galeje, z izjemo enega tihotapca, ki je utonil. Predlagal je, da bi morali proti tihotapcem v treh poletnih mesecih organizirati kontrolo z ladjami (nekakšno carinsko zaporo na morju), tako kot jo imajo v Trstu po kopnem. Njihova zapora je tako učinkovita, da po javnih poteh ni moč priti v Koper po sol, temveč tihotapci ponoči uporabljajo nevarne nezakonite prehode, na katerih so vodniki velikokrat ranjeni ali pa ubiti. Na ta način se je Koprčanom zmanjšala trgovina s soljo in z drugimi stvarmi in se je preusmerila v Trst. Poleg tega je bilo treba za blago, ki je šlo v Benetke preko Trsta, plačati dvakrat več davka kot za blago, ki je šlo iz Kopra.⁷⁶

Poročila različnih državnih uradnikov, ki so pregledovali stanje v istrskih solinah in provinci nasploh, so si podobna tudi v naslednjem obdobju.

73 AMSI VI, *Relazioni dei Podestà*, 415–21.

74 AMSI XII, *Senato Mare*, 71.

75 SIPAK PI 225, t. c. 2, Volume 7, »Atti 1616–1637«, 63.

76 AMSI VII, *Relazioni dei Podestà*, 144–46.

Poročali so o težavah s tujo valuto. Cesarski podložniki s Kranjske naj bi sol plačevali s podcenjenim denarjem, zato je bilo 1621 določeno, da sol lahko prodajajo po 6 beneških lir za star oz. po 10 tujih (nemških) lir.⁷⁷ Ker so se na cesarskem ozemlju pojavile nalezljive bolezni, je moral providur za sol, ki je bil napoten v Koper, poskrbeti za ukrepe ob meji proti širjenju bolezni na beneško stran, na težavo pa je bil opozorjen tudi zdravstveni providur za Furlanijo, saj je bilo zaradi živahnega trgovanja Tržačanov s soljo ob izlivu Soče in v Fiumesellu⁷⁸ ter zaradi prodaje soli v Gradiško in Gorico ter verjetno tudi na področje beneške uprave ogroženo tudi zdravje prebivalstva obmejnega dela Furlanije. Naročili so mu, naj ukrepa v zvezi z zdravjem in poizkusi preprečiti trgovanje s soljo. O tihotapljenju soli je poročilo poslal tudi odposlanec za sol v Koprju, medtem ko je bilo kapitanu zaliva (*Capitano del golfo*) in kapitanu za nadzor nad kvarnerskimi otoki (*Capitano alla guardia delle isole del Quarnero*) sporočeno, naj ujameta tihotapca soli Zuanneja Furlana, ki je zbežal na področje avstrijskih dežel in iz Trsta tihotapil sol. Prav tako je bilo istrskemu providurju naloženo, naj prepreči tihotapljenje soli in naj tihotapce ujame žive ali mrtve. Leta 1623 so z oboroženo ladjo, ki jo je poslal providur Francesco Basadonna (tudi Bassadonna) v kontrolo ob furlanski obali zaradi kuge in tihotapljenja soli, prijeli tržaško ladjo s soljo, ki je bila namenjena v cesarske dežele. Providurju je bilo sporočeno, naj bo pozoren na tihotapce, saj jih je veliko zlasti iz Kopra in Pirana.⁷⁹

Senat je januarja 1626 zaradi obsežnega tihotapstva soli iz Istre, zlasti iz Pirana (po tihotapskih poteh naj bi letno prenesli okoli 1000 modijev soli), beneškim providurjem za sol naročil, naj v Piranu pregledajo stanje lesene ograje in kanala, ki je obkrožal soline, in poskrbijo za zmanjšanje tihotapstva.⁸⁰ Marca istega leta je Senat naročil providurju Francescu Basadonni, naj poskrbi, da sol čimprej iz solinarskih hiš odpeljejo v javna skladišča, njegovo delo pa naj nadaljuje novoizvoljeni providur Giulio Contarini.⁸¹ Decembra 1626 so beneške ladje pred sečoveljskimi solinami zaustavile dve tihotapski ladji (ena je bila bracara) in med bojem ubile enega tihotapca. Piranski podestat je zahteval, da sojenje prepustijo njemu, a je Senat z dopisom z dne 29. januarja 1627 pojasnil, da so vse sodne zadeve v zvezi s soljo v pristojnosti koprskega

77 AMSI VII, *Senato Secreti*, vol. CXIX, 51.

78 Fiumicello, naselje ob Soči v Italiji.

79 AMSI VII, *Senato Secreti*, vol. CXXII, 53–55. Tihotapske ladje so večkrat zasačili. Maja 1628 so beneške patrolje eno izmed tržaških tihotapskih ladij prisilno pripeljale v miljsko pristanišče, AMSI VII, *Senato Secreti*, vol. CXXVIII, 66.

80 AMSI XIII, *Senato Mare*, 138.

81 AMSI XIII, *Senato Mare*, 139.

podestata.⁸² Februarja so beneški vojaki z vojaških ladij zajeli 25 konjev, otovorjenih s piransko soljo, ki so jih vodili tovorniki s Kranjske. Koprski podestat je odločil, da vojake nagradijo z vrednostjo odvzete soli.⁸³ Novemu istrskemu providurju Zaccarii Bondumierju je Senat septembra 1627 naročil, naj pregleda kakovost istrske soli in da tisto, ki ne dosega zelene kakovosti, vreči v morje. Pregledati je moral tudi trgovanje s petino soli, ki pripada lastnikom in solinarjem, ter izdelati nov kataster (seznam) solnih fondov, ker zadnji ni bil posodobljen že več kot 25 let.⁸⁴ Bondumier je v poročilu leta 1629 zapisal, da bo z zadnjo obnovitvijo ograje (palisade) pred Sečoveljskimi solinami in s poglobitvijo kanala okoli solin vedno lažje nadzorovati tihotapce. Za ladje je dal urediti en sam izhod na morje, ki naj bi ga tako kot prehod na kopno varovali čuvaji. Stroški za omenjeno izgradnjo so znašali 5000 dukatov.⁸⁵ Zdi se, da problema tihotapstva niso uspeli rešiti. Avgusta 1631 je Senat zaradi razširjenega tihotapstva solinark (tudi po okoli 500 žensk na dan naj bi ob vrnitvi domov v košarah nosilo manjše količine soli) od piranskega podestata zahteval, naj stvar razišče in sprejme ustrezne ukrepe,⁸⁶ septembra istega leta pa mu je naložil, naj za zmanjšanje tihotapstva nudi vso pomoč providurju Nicoloju Surianu.⁸⁷ Providur je po končanem mandatu 17. avgusta 1632 poročal o kugi, ki je pobrala polovico koprškega mestnega in okoli tretjino podeželskega prebivalstva.⁸⁸ Ker je epidemija preprečila trgovanje s soljo, se je razširilo tihotapljenje. Z dvema oboroženima ladjama je prestregel marsiljano, ki je bila (navtorjena z železom) iz Trsta namenjena v Ancono po sol, in obsodil njenega lastnika Alvisea Garbina. Prav tako je zajel marsiljano, ki je iz Ancone vozila sol v Trst, in nekatere druge ladje (med njimi tudi ladjo s šestimi Pirančani, ki so tihotapili sol v Devin). Med mučenjem so ujetniki priznali vpletenost pisarjevega sorodnika (*nipote* – morda nečaka, lahko tudi vnuka), ki jim je priskrbel ključne javnih skladišč, iz katerih so večkrat ukradli sol. Ujetnike je dal usmrtiti, druge je obsodil na galejo, odsotni pa so bili trajno izgnani (izobčeni).⁸⁹ Rašporski kapitan Zuanne Ranier je 1635 priporočal, da bi pridelano sol

82 Paruta, *Leggi statutarie*, 3, 180 in AMSI XIII, *Senato Mare*, 142.

83 AMSI XIII, *Senato Mare*, 143.

84 AMSI XIII, *Senato Mare*, 147.

85 AMSI V, *Relazioni dei Provveditori in Istria*, 128.

86 AMSI XIII, *Senato Mare*, 343.

87 AMSI XIII, *Senato Mare*, 343.

88 O hudi kugi, ki je zajela mesto in podeželje, sta ob koncu svojega podestovanja v Senatu poročala podestat Alvise Gabriel (1632) in njegov naslednik Pietro Capello (1633). Zaradi epidemije kuge naj bi v mestu ostalo živih le še okoli 1.800 ljudi, AMSI VII, *Relazioni dei Podestà*, 303–08.

89 AMSI V, *Relazioni di Provveditori veneti in Istria*, 147–51.

iz solinarskih hiš takoj odpeljali v javna skladišča in tako onemogočili tihotapstvo.⁹⁰

Državni uradniki so novembra 1638 opozorili koprskega podestata, da tudi koprski solinarji (delavci) množično odnašajo sol iz solin. Ti naj bi zvečer (po končanem delu) domov nosili manjše količine soli, a ker to počno vsak dan, količina na koncu sezone naj ne bi bila ravno majhna. Podestatu so ukazali, naj uredi nadzor nad vračajočimi se solinarji in prepreči njihovo grdo razvado.⁹¹ Njegov naslednik Giacomo Contarini je leta 1640 opozoril na upad trgovine s cesarskimi deželami in navedel, da tihotapci kljub oboroženim ladjam in zasedam javnih uslužbenecv sol nezakonito odnašajo⁹² iz province v avstrijske dežele. Precej tihotapcev je obsodil na zapor ali pa jih dal pregnati z beneškega ozemlja.⁹³ Država bi od izgnanih solinarjev imela največjo korist, če bi upoštevali podestatov predlog iz leta 1642, da izobčence pošljejo na Kretto (Kandijo).⁹⁴ Mimo tihotapstva nista mogla niti podestata Francesco Tron, ki je leta 1644 opozoril, da je trgovina z Avstrijci zaradi visokih davkov (tovorniki so morali za star soli, izvožene iz beneškega (koprskega) področja, plačati kar 14 lir davkov) povsem zamrla, razširjeno pa je bilo tihotapljenje olja, soli in žit,⁹⁵ in Aloisio Sagredo, ki je na pobudo Senata dal potopiti dve s soljo napolnjeni tihotapski ladji, ki so ju zajeli pred Miljami.⁹⁶ Morda je ukaz Senata iz leta 1646, da proces proti tihotapcema Bertuziu in Lorenzu Tamburliniju (vodil ga je piranski podestat) prevzame koprski podestat, mogoče razumeti kot zahtevo države po ostrejšem kaznovanju prestopnikov, saj bi bil piranski podestat gotovo popustljivejši do svojih meščanov.⁹⁷ Podobno je mogoče razumeti tudi predlog koprskega podestata Pietra Basadonneja (7. februarja 1650 je v Senatu poročal, da tihotapci zaradi bližine Trsta zlasti ponoči in ob slabem vremenu kradejo in tihotapijo sol v avstrijske predele), da bi koprška vojska (*Reggimento*) v primeru tihotapljenja soli imela pooblastila tudi na avstrijskem ozemlju, saj imajo tihotapci zatočišče v Trstu.⁹⁸

Avgusta 1648 so koprskega podestata obvestili, da so tihotapci iz piranskega solnega skladišča ukradli 25 modijev soli, zato je takoj poslal vojaško

90 AMSI IV, *Relazioni dei Capitani di Raspo*, 306.

91 SI PAK PI 225, t. c. 2, Volume 10, »Atti 1638–41«, 7.

92 Tihotapstvo koprške soli je npr. močno olajšalo poškodovano obzidje, AMSI VII, *Relazioni dei Podestà*, 324–30.

93 AMSI VII, *Relazioni dei Podestà*, 318–24.

94 AMSI XV, *Senato Mare*, 32–33.

95 AMSI VII, *Relazioni dei Podestà*, 330–33.

96 Paruta, *Leggi statutarie*, 3, 182.

97 AMSI XV, *Senato Mare*, 77.

98 AMSI VII, *Relazioni dei Podestà*, 333–38.

galejo, njen kapitan pa je moral raziskati primer.⁹⁹ V naslednjih letih so po obisku providurja Zuanneja Bondumierja v Sečoveljskih solinah popolnoma obnovili leseno zaščitno ograjo. Prvo je postavil mojster Daniel Gregoretto, popravljal pa jo je mojster Alessandro Peladi.¹⁰⁰ Lesena ograja je služila tudi za privez drugih bark, ki so prihajale na področje solin, njeno stanje pa je moral preverjati za to zadolžen čuvaj solin (*guardiano della palada*). Ta je imel čoln, s katerim je prevažal ljudi z ladij na področje solin (*traghetar per il pubblico servizio*) in jih pri tem nadzoroval.¹⁰¹

Podestat Agostin Barbarigo je leta 1669 v Benetkah poročal, da je bilo ob njegovem prihodu v Koper mestno obzidje močno poškodovano, v predelu Vrat sv. Petra pa je bil del zidu v dolžini približno 60 korakov podrt in zaradi tega je bilo tihotapljenje zlasti ponoči še lažje. Prav tako pa je tihotapstvo z oljem, s soljo in z žiti razvito v vsej provinci, zlasti pa v bližini Trsta, Reke in drugih delov Kvarnerja.¹⁰² Tudi njegov naslednik Pietro Loredan je po končanem mandatu leta 1670 še vedno poročal o poškodovanosti mestnega obzidja pri solnem skladišču, pri vratih sv. Petra in pri skladišču za strelivo, popraviti pa je dal manjše solno skladišče pri vratih sv. Petra ter del mestnega obzidja. Opozoril je tudi na razširjeno tihotapljenje soli na področju miljske komune.¹⁰³ Koprski podestat je leta 1676 obravnaval domnevno tihotapljenje soli, ki se je po končanem postopku izkazalo za neutemeljeno. Pred Piranom je posadka galeote zaustavila jadrnico, ki se je vračala s Hvara in z Visa. Na krovu so bili komunski merilci (*pubblici misuradori*) Dorligo Bonifacio, Domenico Dolce in Antonio Malauolta, ki so poleg drugega tovora imeli tudi sol. Podestat jih je po pregledu dokumentov izpustil, saj so imeli vsa potrebna dovoljenja.¹⁰⁴ Anzolo Moresini je 6. avgusta 1678 opozoril na okoli 600 solnih opuščenih in neobdelanih kavedinov na koprskem teritoriju (precej pa tudi na miljskem območju) in predlagal, naj prisilijo lastnike solin (pod kaznijo, da jih izgubijo) k pridelovanju soli. Čeprav se je tovarniški promet po večini preusmeril v Trst, Bakar in na Reko (navedel je, da je še pred nekaj leti v Koper in v Milje prihajalo po 1000 in več konj dnevno), je ugotavljal, da je za nadzor nad pomorskim prometom (zlasti tihotapstvom soli, olja in drugih proizvodov) ob istrskih obalah premalo ena galeja. Za prestrezanje peot, ki po dve

99 SI PAK PI 225, t. e. 2, Volume 13, »Atti 1648–1653«, 11.

100 SI PAK PI 225, t. e. 2, Volume 13, »Atti 1648–1653«, 55.

101 SI PAK PI 225, t. e. 3, Volume 14, »Atti 1653–1656«, 55.

102 AMSI VIII, *Relazioni dei Podestà*, 87–101.

103 AMSI VIII, *Relazioni dei Podestà*, 102–15.

104 SI PAK PI 225, t. e. 4, Volume 21, »Atti 1676–1677«, 19.

plujeta iz Trsta v furlanske hudournike in Sočo, bi bile potrebne vsaj še ena fusta in dve feluki.¹⁰⁵

Zanimiv dogodek se je zgodil leta 1680 v Izoli, ko so pri pregledu vojaške feluke odkrili neprijavljeno sol. Izolski podestat je jadrnico zaplenil, a njena zaplemba ni bila upravičena, ker je bila državna last, zato jo je moral s posadko vred v spremstvu druge vojaške ladje poslati v Benetke, kjer so primer reševali.¹⁰⁶ Providurji so leta 1700 pohvalili vojake za prijetje Pirančana Zuanneja Spadara, ki je s svojo braceri hotel pretihotapiti sol,¹⁰⁷ dve leti kasneje (5. oktobra 1702) pa so koprskemu podestatu poslali sporočilo, da naj ustrezno ukrepa, saj zaradi tihotapstva z beneškega ozemlja izobčeni Pirančani – Nicolò Bocasin, sin pok. Marca, Filippo Fonda, imenovan Filippin, Zuanne Endrigo, imenovan Molo, Rinaldo Varin, imenovan Brombolo, Steffano Constantin, imenovana Bendin e Menina, Giacomo Viezzoli, imenovan Bambin, Nicolò Lugnan, sin pok. Domenica, Gerolamo Petronio, sin Piera, imenovanega Sbissa, Zuanne Spadaro in Bortoletto Rizzo – še naprej živijo na ozemlju piranske komune in se ukvarjajo s tihotapstvom ter drugimi nečednimi posli (*commetono nuove delinquenze*).¹⁰⁸

Iz pregledanih arhivskih virov z začetka 18. stoletja je mogoče sklepati, da se je tihotapstvo povečalo oz. da so državne ustanove povečale nadzor nad istrskimi solinami. Poostriili so nadzor nad prevozom soli po morju in na kopnem, pred Sečoveljskimi solinami pa so obnovili zaščitno leseno ograjo (*palisado*). Postavili oz. obnovili so tudi svetilnike, ki naj bi ladjarjem v primeru slabega vremena omogočali varno plovbo.¹⁰⁹ Solna področja so stalno pregledovali koprski podestati in kapitani ter predlagali ukrepe za preprečevanje tihotapstva. Tako je npr. Zan Domenico Loredan 13. maja 1719 v poročilu navedel, da je zelo razširjeno tihotapstvo istrske soli v Furlanijo, da so pred Sečoveljskimi solinami sicer postavili lesene kole, ki naj bi preprečili priveze na obalo, a tihotapci mirno plujejo po kanalih, ker čuvaji ne opravljajo svojega dela. Podobno neučinkoviti čuvaji, ki celo niso prihajali na delovno mesto, so bili tudi v fazanskih in strunjanskih solinah. Tihotapci, ki praviloma niso kradli soli, temveč so jo kupili od lastnikov solin ali solinarjev, so za prevoze uporabljali braceri. Nekoliko bolje je bilo v Kopru in Miljah, a so tihotapci zaradi bližine meje po kopnem oz. s hitrimi ladjami večinoma uspeli zbežati vojakom. Za nadzor solnih območij od Milj do Pirana je predlagal po-

105 AMSI VIII, *Relationi dei Podestà*, 130–137.

106 SI PAK PI 225, t. e. 4, Volume 23, »Atti 1679–1682«, 39.

107 SI PAK PI 225, t. e. 4, Volume 25, »Atti 1695–1701«, 89.

108 SI PAK PI 225, t. e. 4, Volume 26, »Atti 1701–1708«, 29.

109 SI PAK PI 225, t. e. 4, Volume 26, »Atti 1701–1708«, 85.

večanje števila ladij in vojakov. Tihotapci so s prodajo soli precej zaslužili, saj so sol prodajali po pet lir na star oz. po 65 lir za modij.¹¹⁰

Vicenzo Pasta, Alvise Priuli in Marc'Antonio Trevisan, providurji Magistrata za sol, so 4. junija 1737 izdali razglas o ureditvi pridelave soli v Istri, v katerem so objavili kazenske ukrepe za nezakonito posedovanje oz. tihotapljenje soli. Za količino do ene kvarte soli so kršitelju dosodili plačilo globe v višini 25 dukatov in šestmesečno zaporno kazen, od kvarte do stara soli 50 dukatov in enoletno zaporno kazen, za količine, večje od stara, pa so bile po določitih zakona proti tihotapcem iz leta 1502 (*Leggi, e Proclami contro gli Contrabandieri*) denarne kazni višje in zaporne kazni daljše.¹¹¹

Medtem ko v dokumentih, ki jih hrani piranska enota Pokrajinskega arhiva Koper od 30-ih let 18. stoletja dalje ni več podatkov o tihotapstvu soli (nekajkrat je omenjeno le popravilo lesene ograje pred sečoveljskimi solinami), je poročila o tihotapljenju soli in drugega blaga mogoče zaslediti v poročilih koprskih podestatov, ki so jih ti po končanem mandatu podali v beneškem Senatu. Tako je Zuanne Casetti leta 1768 pisal o tihotapljenju (zlasti v Rovinju in Piranu) in opozoril, da Furlanija rada sprejme pretihotapljeno sol, olje in slane ribe ter da so Tržačani tihotapcem zelo naklonjeni.¹¹² Daniel Balbi je 1774 poročal, da je meja z avstrijskimi deželami »težka«, saj so cene v Trstu ugodnejše kot v beneških predelih in je zaradi tega veliko tihotapljenja.¹¹³ Poročilu o tihotapstvu se leta 1788 ni izognil niti podestat Mattio Dandolo. Poročal je, da tihotapljeno blago (sol, olje, slane ribe) radi sprejmejo v Furlaniji in Trstu in da tudi papeška država kupuje tihotapljen les in slane oljke, ki naj bi prišle v Benetke. Ker je bila meja province dolga več kot 100 milj, jo je bilo iz Kopra težko nadzorovati.¹¹⁴

Sodni procesi v Benetkah proti tihotapcem soli

Providurji Magistrata za sol so v Benetkah vodili sodne procese tako zaradi goljufij pri merjenju soli, odsotnosti z dela in drugih nepravilnosti, povezanih s pridelavo in prodajo soli, kot tudi proti tihotapcem. Za podkrepitev poročil, ki so jih državni uradniki (npr. koprski podestat in kapitan, rašporski kapitan, razni providurji itd.) pošiljali iz Istre o tihotapljenju soli, je bilo v beneškem državnem arhivu pregledano gradivo providurjev Magistrata za sol o

110 SI PAK PI 225, t. c. 5, Volume 28, »Atti 1715–1718«, 61–66. Država je sol odkupila po 19 lir za modij.

111 SI PAK PI 225, t. c. 15, Volume 97.

112 AMSI X, *Relazioni dei Podestà*, 302–06.

113 AMSI X, *Relazioni dei Podestà*, 306–10.

114 AMSI X, *Relazioni dei Podestà*, 320–29.

sodnih procesih proti tihotapcem soli za obdobje od leta 1540 do 1614.¹¹⁵ Prva vpisana sodna procesa proti tihotapcem sta iz leta 1543. 16. januarja 1543 so zaradi tihotapstva soli sodili Benečanoma Zuanneju Albaneseju, imenovanemu Vizo, in Nicoloju Vizu, ker so na njunem domu našli 12 vreč neprijavljene soli.¹¹⁶ Podoben proces je 28. januarja 1543 potekal tudi proti lastnikoma burkla (*burchio*), Bapttisti de Zaminelliju in Bapttisti Ceriou, ker sta nameravala ciprsko sol brez ustreznih dokumentov peljati v Bergamo.¹¹⁷

Zanimiv je proces proti piranskemu solnemu pisarju Pietru Bianchiju. Ker je brez dovoljenja zapustil delovno mesto, so ga providurji Marin Contarini, Bernardin Bondumier in Baptista Nani 24. aprila 1545 kaznovali z enoletno prepovedjo opravljanja katerekoli državne (uradniške) službe.¹¹⁸ Obsojen je bil tudi Lorenzo de Antonio, ki je peljal sol iz Pirana v Benetke. Ker se je v beneškem pristanišču (*Dogana*) javil šele po osmih dneh in mu je manjkala sol, je bil 29. junija 1546 v odsotnosti kaznovan z izgonom z beneškega ozemlja, če bi ga prijeli, pa bi moral odslužiti še kazen na galeji.¹¹⁹ Sodni proces so 22. septembra 1546 sprožili tudi proti Tržačanu Francescu Busu, ki je hotel z marsiljano v Trst pretihotapiti paško sol.¹²⁰ Piranskega prebivalca Martina Brinetta, ki je bil priprt v beneškem zaporu, imenovanem *prison liona*, so 12. januarja 1547 zaradi goljufije obsodili na triletno prisilno veslanje na galeji (*galia sforzata*).¹²¹ 14. junija 1548 je bil zaradi nepravilnosti pri poslovanju s soljo v koprskem uradu za sol (*In offitio del sal*) obsojen tudi Nicolò Sabini, Hieronimov sin, ki v bodoče ni smel biti več izvoljen na to mesto.¹²² Lastnika ladje (*paron*) Piera Pirola iz Kopra je koprski podestat zaradi tihotapljenja soli iz koprskih solin 14. septembra 1547 obsodil na izgon s koprškega ozemlja (na oddaljenost najmanj 15 milj) za dobo petih let. Pirola, ki se je 19. oktobra 1547 pritožil še na višje sodišče v Benetke, je beneški Magistrat za sol 12. avgusta 1548 obsodbo prvostopenjskega sodišča potrdil na osnovi zakona proti tihotapstvu, ki ga je Senat sprejel leta 1502.¹²³ Magistrat za sol je 30. avgusta 1548 objavil razglas, na osnovi katerega naj bi se Pirančani Antonio Colomban, Rinaldov sin, lastnik ladje Alexandro Zoto, imenovan Salvore, ter Domenego

115 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Libro de sentenze et condane criminal« in »Notatorio«.

116 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Libro de sentenze et condane criminal«, 1.

117 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Libro de sentenze et condane criminal«, 2.

118 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Libro de sentenze et condane criminal«, 11.

119 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Libro de sentenze et condane criminal«, 17v.

120 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Libro de sentenze et condane criminal«, 21v.

121 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Libro de sentenze et condane criminal«, 23v.

122 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Libro de sentenze et condane criminal«, 29.

123 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Libro de sentenze et condane criminal«, 29v.

Longho, imenovan Menego, sicer solni čuvaj na Leri, v osmih dneh javili v Benetkah, kjer bi jim sodili zaradi oškodovanja državne blagajne. Ti so namreč od različnih solinarjev nezakonito kupovali piransko sol, jo ponoči nalagali na ladjo in nato peljali v različne kraje. Ker se na uradu niso javili, so jih v odsotnosti za stalno izobčili z beneškega ozemlja, če bi se pojavili, pa bi morali plačati kazen v višini po 500 lir in bili poslani na galejo.¹²⁴

Providurji beneškega Magistrata za sol Silvestro Minio, Zuan Andrea Venier, Francesco Coppo in Zuane Memo so 7. januarja 1549 sodili Philipu, sinu Marcha de Fina iz Pirana, ki je Antoniju de Rossiju iz Burana brez dovoljenja prodal šest modijev očetove soli. Sol so s posadko natovorili na ladjo Antonia de Rossija, sina pok. Antonia, in jo nameravali peljati v Devin, a jih je z vojaško ladjo prestregel kapitan Francesco Pola. Pirančan Philipo de Fina je bil z beneškega ozemlja izgnan za deset let. Če bi ga kljub temu ulovili na beneškem območju, bi moral za dve leti na galejo, nato pa bi moral odslužiti še preostalo dobo izгона. Kdor bi ga ulovil in naznanil oblastem, bi dobil nagrado v višini 100 lir. Na enako kazen so obsodili tudi člane posadke. Obsojeni so bili Giacomo de Rossi, Antonijev brat, in Nadal di Rossi, oba ribiča in prebivalca Benetk, ter Koprčan Andrea (*da Capodistria*), ki je pomagal Jacomu. Na sodišče je prišel samo Antonio de Rossi iz Burana, ki je priznal, da je dal denar za nakup soli, namenjene v Devin. Njemu in istoimenskemu lastniku ladje so providurji izrekli enako kazen kot vsem drugim.¹²⁵ V Benetkah so leta 1552 potekali sodni procesi tudi proti tihotapcem soli iz Chioggie in okolice, ki so tihotapili sol iz Barlette in Puglie (na marsiljani so hoteli pretihotapiti 400 starov soli),¹²⁶ ter Pirančanu Domenegu, sinu Zorzija Petrogne. Ta se je moral na osnovi poziva Magistrata za sol z dne 27. julija 1552 v osmih dneh javiti v Benetkah zaradi tihotapstva soli v Devin, a iz dokumenta ni mogoče ugotoviti, kakšna kazen mu je bila dosojena. Sol, ki naj bi jo ponoči natovorili v piranskih solinah, naj bi z barko peljal Marco, sin Simona Veroneseja s posadko. Omenjeni ladjar je bil v odsotnosti za dve leti izgnan z beneškega ozemlja, če bi ga tam dobili, pa bi bil poslan na galejo.¹²⁷ 23. februarja 1556 je bil izgnan tudi lastnik marsiljane Antonio Madremos iz Kopra, ki so mu decembra 1555 preprečili prevoz soli iz Barlette na Reko (*loco alieno*). Ker ni imel ustreznih dokumentov, so mu ladjo zaplenili.¹²⁸ Poveljnik vojaške ladje Thomaso da Perin iz beneškega predela Malamocho je med Umagom in Porečem

124 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Libro de sentenze et condane criminal«, 31.

125 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Libro de sentenze et condane criminal«, 32v.

126 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Libro de sentenze et condane criminal«, 40v.

127 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Libro de sentenze et condane criminal«, 42.

128 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Libro de sentenze et condane criminal«, 55.

zasačil lastnika ladje Zanmario Treuisana, po poklicu sodarja, in kmeta Marca Morosa (oba sta bila doma iz Kopra; na njuni ladji pa sta bila še dva druga potnika), ki sta zaradi bojazni pred obsodbo metala sol v morje. Pred sodiščem v Benetkah sta 21. julija 1558 navedla, da sta od koprške solinarke Chiare di Sush, ki je imela soline v predelu *Fiume*, kupila tri stare soli. Zaradi tihotapstva so ju obsodili na 18-mesečno veslanje na galeji.¹²⁹ Istega leta je bil obsojen tudi Lorenzo Spadaro, sin Francesca iz Pirana. Ker je kranjskim tovarnikom nezakonito prodal dva stara soli, je bil 26. marca 1558 za deset let izgnan z beneškega ozemlja.¹³⁰ 11. oktobra 1558 je sodni proces potekal tudi proti Pirančanu Sebastianu Zammarinu, imenovanemu Coco, sicer merilcu soli, ki je goljufal pri merjenju soli, a v dokumentu ni navedena kazen.¹³¹ Beneški Magistrat je 11. avgusta 1558 obravnaval tudi domnevno tihotapstvo tržaških prevoznikov. Kapitan vojaške ladje Andrea Bosela je namreč na ustju Soče ustavil ladjo z nosilnostjo 100 modijev, na kateri sta bila dva modija in en star soli. Na ladji so bili Tržačana Piero, Domenegov sin, in Domenego Balandan ter Giacomo de Salamon iz Devina. Izjavili so, da gredo za Tržačana Giacomina da Mira na področje Soče prodati sol, za kupnino pa naj bi za istega lastnika nabavili les. Ker so providurji ugotovili, da so bili navedeni podatki resnični, so jih izpustili.¹³²

19. novembra 1580 je v Benetkah potekal tudi proces proti Pirančanom Zuanneju Venierju, Zuanneju Ruzzierju, Ruzzierju Ruzzierju, Marquardu Petroniu, Francescu Torreju in Bortolu de Prettu, ki so bili obtoženi tihotapstva soli. Obsodili so jih providurji Antonio Cicogna, Giustignano Giustignano in Giacomo Ranier. Prestopek ni natančno naveden, a je glede na kazen mogoče sklepati, da ni šlo za večjo količino soli. Obdolženci so morali v letu 1581 poravnati škodo in kot kazen plačati še $\frac{1}{4}$ vrednosti škode.¹³³

8. decembra 1580 je v odsotnosti obdolžencev potekal tudi proces proti Simonu Scalli iz Marana in Cristoforu Smeragonu, Gasparovemu sinu, iz Marana, ki sta osem starov v Trstu natovorjene soli skušala pretihotapiti na beneško ozemlje. Ko so ju vojaki opazili, sta zbežala z ladje in tovor zapustila. Obsojena sta bila na petletni izgon z beneškega ozemlja, če bi ju tam zalotili, pa bi morala na galejo.¹³⁴ 8. julija 1583 je Magistrat obravnaval tudi prijavo lađijskega kapitan Adama de Benette, ki je Zuanneja Fondo iz Pirana obdolžil

129 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Libro de sentenze et condane criminal«, 63v.

130 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Libro de sentenze et condane criminal«, 85v.

131 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Libro de sentenze et condane criminal«, 95v.

132 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Libro de sentenze et condane criminal«, 104.

133 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Notatorio«, 30.

134 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Notatorio«, 31.

tihotapstva. Na njegovi barki je namreč našel dve kvartaroli (okoli osem kg) solnega cveta (*fior di sale*), ki jih je Fonda hotel pretihotapiti v Benetke, kar je bilo strogo prepovedano. Plačati je moral 38 lir kazni.¹³⁵

18. avgusta 1583 so obsodili tudi Fantina Constantina iz Burana, ki je v Kopru natovoril les, nadzorniki pa so pod lesom našli še deset starov soli, ki jo je skušal pretihotapiti iz koprskih solin. Constantin je uspel zbežati, a so mu v odsotnosti dosodili desetletni izgon. Če bi ga zalotili na beneškem ozemlju, bi moral plačati 500 lir kazni in bi ga za štiri leta poslali na galejo.¹³⁶ Zaccaria da Como, solni merilec v Benetkah, ki je več let Benečanom prodajal neregistrirano sol, je bil v odsotnosti 9. februarja 1584 kaznovan s 500 lirami globe in dosmrtnim izobčenjem z beneškega ozemlja. Če bi ga na ozemlju ponovno dobili, bi moral dosmrtno na galejo.¹³⁷ S plačilom 100 lir globe in petletnim izobčenjem z beneškega ozemlja so bili 22. avgusta 1585 kaznovani tudi Francesco Puttan, Constantin Grego, Zorzi Mazza, Antonio Furlan in Anzolo Mariner, ki so jih dobili s štirimi stari nezakonito natovorjene paške soli na marsiljani.¹³⁸

Tihotapci so zaradi visokih kazni, ki so jim pretile, raje zapustili ladjo in zbežali na obalo. S takim primerom so se beneški providurji seznanili 2. januarja 1586. Kapitan vojaške ladje Girolamo Rizzo je poročal, da je pet milj stran od Pirana na zapuščeni ladji našel tri modije in šest starov soli.¹³⁹

29. decembra 1590 je bil v odsotnosti na petletni izgon obsojen tudi Galdio de Valesse, imenovan Galdiazo, iz Pirana, ki je prav tako tihotapil sol. Če bi ga zalotili na beneškem ozemlju, bi bil obsojen na triletno veslanje na galeji in nato ponovno izobčen do izteka obsodbe. Prijavitelj bi prejel 200 lir nagrade.¹⁴⁰ Pellegrin Petronio, ki ga je piranski podestat obtožil tihotapljenja soli, se je pritožil na beneški Magistrat in dokazal, da soli ni tihotapil, zato je bil 12. oktobra 1597 oproščen vseh obtožb.¹⁴¹

18. aprila 1598 so bili zaradi tihotapljenja soli iz Cervie obsojeni trije Pirančani: Nicolò Corsi, Hieronimo Calafao in Francesco Fornaser. Vojaška ladja jih je prestregla pri Chioggii. Ker so uspeli zbežati, so jih providurji

135 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Notatorio«, 35.

136 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Notatorio«, 38v.

137 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Notatorio«, 44v.

138 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Notatorio«, 46.

139 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Notatorio«, 50.

140 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Notatorio«, 51.

141 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Notatorio«, 67.

izgnali, če pa bi jih kdo zasačil na beneškem ozemlju, bi bili za deset let poslani na galejo, prijavitelj pa bi prejel 500 lir nagrade.¹⁴²

Kapitan Iseppo Gagieta je pred izhodom iz sečoveljskih solin ujel Lorenza, sina pok. Vincenza Furlana, iz Murana in Oliuiera, sina pok. Sebastiana Carletta, iz Novente, ki sta imela na ladji dva stara soli. Eden od njiju je veslal, drugi pa metal sol v morje. 23. julija 1609 sta bila obsojena na triletno veslanje na galeji, v kolikor za veslanje ne bi bila primerna, pa bi ju poslali za pet let v ječo.¹⁴³

Pirančan Francesco Spadaro, ki je Rinaldu Torreju pomagal pri prevozu soli z braceri iz solinarskih hiš v skladišča, je v Sečoveljskih solinah ozmerjal kapitana Iseppa Gagieta. Torre je 13. oktobra 1611 dobil tri mesece zapora, Spadara pa so izgnali za 18 mesecev.¹⁴⁴

19. junija 1612 so providurji obravnavali Antonia Volterja iz Flandrije (*Fiamengo*), sicer lastnika bertona, imenovanega *Camel Rosso*, ki je peljal sol iz Barlette. S še eno ladjo – skupno sta imeli natovorjenih 350 modijev soli – so ga ustavili v Bakru. Ker ni plačal dajatev, so mu sol zaplenili.¹⁴⁵

Providurji so bili 26. junija 1612 seznanjeni, da so pred Valonom v Sečovljah prestregli braceri, polno soli, a so mornarji zbežali,¹⁴⁶ 5. junija 1613 pa so obravnavali prestopke lastnikov solin Antonia Petronia, imenovanega Barboggio, in Nicolaja Pierbona iz Pirana, ki sta ponoči pomagala pri natovarjanju njune soli na braceri. Ko jih je odkrila posadka vojaške ladje, sta lastnika skupaj z mornarji zbežala. Ker sta sodelovala pri tihotapljenju soli, so ju providurji v odsotnosti za stalno izgnali, v primeru prijetja pa bi ju obsodili na desetletno veslanje na galeji.¹⁴⁷

Lastnik ladje Vio da Buran, sin pok. Albana, mornar Zuanne Vettori, sin pok. Iseppa in Piero Galletti, sin Zantomasa iz Cenede, so 26. maja zvečer iz Benetk v Koper z jadrnico pripeljali koprskega škofa. Vojaki so pri pregledu ladje našli neprijavljeno sol, zato so jih providurji 8. junija 1613 kaznovali. Lastnik ladje je dobil tri mesece zapora.¹⁴⁸

Istega leta je oborožena ladja pred Caorlami opazila braceri, naloženo s piransko soljo. Mornarji so ladjo zapustili in poskakali v morje, dva izmed njih pa so ujeli. Tadio Taiapietra iz Pirana je bil 4. novembra 1613 obsojen na

142 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Notatorio«, 77v.

143 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Notatorio«, 101.

144 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Notatorio«, 116v.

145 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Notatorio«, 125.

146 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Notatorio«, 126.

147 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Notatorio«, 134v.

148 ASV, *Provveditori al Sal*, b. 378, »Notatorio«, 136v.

desetletno veslanje na galeji. V primeru nezmožnosti veslanja bi ga poslali v zapor in mu odsekali roko. Drugega Pirančana Riga Vidalija so obsodili na dvoletno veslanje na galeji oz. na štiriletno zaporno kazen.¹⁴⁹

V Sečovcljskih solinah so našli dve braceri: na eni je bilo 24 vreč soli, na drugi pa 19. Pobegli posadki so sestavljali Mattio Cappa, Gregorio Paesan, sin pok. Zorzija, Cristoforo Trani, Zuanne Nello, Zuannejev sin, Pietro Pitacco, Zuane Feron, sin pok. Nicoloja, imenovanega *Natto alla Marina*. V sodnem procesu 12. novembra 1614 so bili vsi izobčeni, če bi jih ujeli, bi za osem let končali na galeji, oseba, ki bi jih prijela, pa bi dobila nagrado v višini 600 lir malih denarjev.¹⁵⁰

Iz beneškega arhiva so bili za obdobje od 1543 do 1614 uporabljeni podatki tistih sodnih procesov proti tihotapcem soli, v katerih so bili udeleženi prebivalci severozahodnih istrskih mest (Piran, Koper in cesarski Trst) oz. tihotapci iz Benetk in zaledja (Bergamo, Chioggia, Marano idr.), ki so tihotapili sol iz istrskih in paških solin. Provedurji beneškega Magistrata za sol so v 30 procesih, v katerih je bilo kaznivo dejanje dokazano, obsodili (večino v odsotnosti) 59 tihotapcev oz. takih, ki so nezakonito poslovali s soljo. Ladjarji (prevozniki) so bili praviloma doma iz okolice Benetk, Pirančani in Koprčani pa so sol bodisi nezakonito prodali ali bili člani tihotapske posadke. Za manjše količine tihotapljenе soli (do kvarte) so morali prijeti obdolženci praviloma plačati denarno kazen, za količino do enega stara so bili poleg denarne kazni obsojeni še na krajšo zaporno kazen, za večje količine soli pa so jih obsodili na galejo (minimalno od 18 mesecev do treh let). Tiste, ki so zbežali, so v odsotnosti izgnali iz beneškega ozemlja. Če bi jih v tem obdobju zalotili na beneškem ozemlju, bi bili poslani na galejo. V omenjenem obdobju je najhujša kazen doletela beneškega merilca, ki je več let goljufal pri merjenju soli. Ta je bil poleg plačila 500 lir globe dosmrtno izgnan z beneškega ozemlja, v primeru prijeta pa bi dosmrtno veslal na galeji.

Zaključek

Pridelavo soli, ki je bila državni monopol, je bilo zelo težko nadzirati. Komuna, lastniki solin in solinarji večinoma niso spoštovali stalno ponavljajočih se dekretov, ki so prihajali iz Benetk. Zdi se, da so bili postavljeni (pet- in večletni) limiti le formalni, saj po zabeleženih podatkih dogovorjene (dovoljene) količine soli niso nikoli presegle. Še težji pa je bil nadzor nad prodajo soli in njenim iznosom iz solin. En sam čuvaj (kasneje pa od dva do štirje) ni zmo gel popolnega nadzora nad več sto hektarov velikim področjem piranskih so-

149 ASV, *Proveditori al Sal*, b. 378, »Notatorio«, 138.

150 ASV, *Proveditori al Sal*, b. 378, »Notatorio«, 152.

lin. Lastnike solin in solinarje so le redko zalotili pri nedovoljenem posedovanju soli. Zdi se, da domači podestati in drugi uradniki »malega« tihotapstva niso zatirali, saj so vračajoči se solinarji in solinarke iz koprskih, miljskih in piranskih solin vsakodnevno domov nosili manjše količine soli, ki so jo uporabili zase, prodali ali zamenjali (predvsem za žito). Če so jih zalotili pri nezakonitem posedovanju večje količine soli, so večinoma zbežali in v takih primerih so jih državni organi v odsotnosti obsodili na večletno izgnanstvo z beneškega ozemlja. Iz gradiva je mogoče sklepati, da so večkrat prijeli tihotapce, ki so kradli sol, in vse kaže na to, da so jih običajno prijavili lastniki solin in solinarji. S soljo so verjetno prekupčevali tudi vojaki, ki so soline varovali, sicer bi bili člani solnih pogodb o nedovoljenem vstopu vojaških čolnov na področje solin brezpredmetni. Od dva do trije sodni procesi proti tihotapcem soli na leto so najbrž le vrh ledene gore in je bilo dejanskega nezakonitega trgovanja s soljo precej več. Zasluge od soli, ob njem pa tudi tihotapstvo soli, olja in vina, ki ga je na osnovi ohranjenih dokumentov sicer težko oceniti, je prebivalcem zagotavljal dober gospodarski in socialni položaj. Ocene beneških providurjev, ki v svojih poročilih nemalokrat omenjajo, da naj bi v posameznih obdobjih pretihotapili tudi do polovice pridelka soli, so vsekakor pretirane. V nasprotnem primeru bi to pomenilo, da ni bilo nobenega nadzora (niti na morju niti na kopnem).

Viri in literatura

Arhivski viri

ASV = Archivio di Stato di Venezia

Provveditori al Sal, b. 378; b. 394.

SI PAK PI = Pokrajinski arhiv Koper, enota Piran

SI PAK PI 9, Občina Piran, Beneško obdobje, t. e. 2.

SI PAK PI 9, Občina Piran, Kodeksi, Repertorium Rerum Notabilium Comunis Pirani 1425–1841.

SI PAK PI 9.1, Notarske pergamentne listine, listina 1278, oktober 18.

SI PAK PI 225, Solni konzorcij Piran s predhodniki, t. e. 1–6, 11, 14, 15, 18, 20, 23.

Historiografska dela in objavljeni viri

AMSI IV = Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, vol. IV: *Relazioni dei Capitani di Raspo*, Parenzo, Società istriana di archeologia e storia patria, Tipografia Gaetano Coana, 1888, 303–348.

- AMSI V: *Relazioni di Provveditori veneti in Istria*, fasc. 1–2, Parenzo, Società istriana di archeologia e storia patria, Tipografia Gaetano Coana, 1889, 85–154.
- AMSI VI: *Relazioni dei Podestà e Capitani di Capodistria*, fasc. 1–4, Parenzo, Società istriana di archeologia e storia patria, Tipografia Gaetano Coana, 1890, 45–103, 383–442.
- AMSI VII: *Relazioni dei Podestà e Capitani di Capodistria*, fasc. 1–4, Parenzo, Società istriana di archeologia e storia patria, Tipografia Gaetano Coana, 1891, 97–154, 279–353.
- AMSI VII: *Senato Secreti. Cose dell'Istria*, fasc. 1–2. Parenzo, Società istriana di archeologia e storia patria, Tipografia Gaetano Coana, 1891, 3–96.
- AMSI VIII: *Relazioni dei Podestà e Capitani di Capodistria*, fasc. 1–2. Parenzo, Società istriana di archeologia e storia patria, Tipografia Gaetano Coana, 1892, 87–183.
- AMSI X: *Relazioni dei Podestà e Capitani di Capodistria*, fasc. 3–4, Parenzo, Società istriana di archeologia e storia patria, Tipografia Gaetano Coana, 1895, 289–337.
- AMSI XI: *Senato Mare*, fasc. 1–2. Parenzo, Società istriana di archeologia e storia patria, Tipografia Gaetano Coana, 1895, 1–96.
- AMSI XII: *Senato Mare*, fasc. 1–2. Parenzo, Società istriana di archeologia e storia patria, Tipografia Gaetano Coana, 1896, 55–111.
- AMSI XIII: *Senato Mare*, fasc. 1–4. Parenzo, Società istriana di archeologia e storia patria, Tipografia Gaetano Coana, 1898, 119–148, 309–374.
- AMSI XV: *Senato Mare*, fasc. 1–2, Parenzo, Società istriana di archeologia e storia patria, Tipografia Gaetano Coana, 1899, 1–94.
- Darovec, Darko, and Janez Šumrada. *Statut piranskega komuna iz leta 1384: faksimile in spremna študija*. Koper: Univerzitetna založba Annales, 2006.
- Margetić, Luj, ed. *Statut koprškega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668*. Koper/Capodistria: Pokrajinski arhiv Koper, Rovinj/Rovigno: Center za zgodovinske raziskave, 1993.
- Pahor, Miroslav, and Janez Šumrada. *Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1987.

Literatura

- Bonin, Flavio. »Samostan sv. Frančiška med lastniki solnih polj.« In *Sedem stoletij minoritskega samostana sv. Frančiška Asiškega v Piranu 1301–2001*, edited by France M. Dolinar and Marjan Vogrin, 141–57. Piran: Slovenska minoritska provinca sv. Jožefa, Minoritski samostan sv. Frančiška Asiškega v Piranu, 2001.
- Bonin, Flavio. »Razvoj severnojadranskih solin v obdobju Beneške republike.« PhD diss., University of Ljubljana, 2013.
- Bonin, Zdenka. »Koprskе soline v poročilih beneških uradnikov.« *Kronika*, Časopis za slovensko krajevno zgodovino 53, no. 3 (2005): 283–300.
- Bonin, Zdenka. »Kataster koprskih solin leta 1847.« *Kronika*, Časopis za slovensko krajevno zgodovino 54, no. 1 (2006): 79–94.
- Čolak, Nikola. »Proizvodnja paške soli i pomorska trgovina do pada Paga pod mletačku vlast godine 1409.« *Pomorski zbornik* 1 (1963): 477–515.
- Darovec, Darko. *Davki nam pijejo kri*. Koper: Univerza na Primorskem: Znanstveno-raziskovalno središče; Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004.
- De Franceschi, Camillo. *Gli statuti del comune di Pirano del 1307 confrontati con quelli del 1332 e del 1358*. Venezia: Tip. Antoniana, 1960.
- Gestrin, Ferdo. *Pomorstvo srednjeveškega Pirana*. Ljubljana: SAZU, 1978.
- Hocquet, Jean-Claude. *Chioggia, Capitale del sale nel Medioevo*. Sottomarina: Il Leggio, Libreria Editrice, 1991.
- Iona, Maria Laura. *Le istituzioni di un comune medievale. Statuti di Muggia*. Trieste: Deputazione di storia patria per la Venezia Giulia, 1972.
- Kos, Dušan. *Statut izolskega komuna od 14. do 18. stoletja*. Koper: Univerza na Primorskem, ZRS Koper, Univerzitetna založba Annales; Rijeka: Državni arhiv Rijeka, 2006.
- Kos, Dušan, and Mitja Sadek. *Stari izolski statut od 14. do 18. stoletja: prevod s študijo*. Koper: Univerza na Primorskem, ZRS Koper, Univerzitetna založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2010.
- Mihelič, Darja. *Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340*. Ljubljana: SAZU, 1985.
- Mihelič, Darja. »O začetkih piranskega solarstva.« *Annales, Series Historia et Sociologia* 6, no. 1 (1996): 339–48.

- Molmenti, Pompeo Gherardi. *Curiosità di storia veneziana*. Bologna: Zanichelli, 1919.
- »Muzej solinarstva. Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran.« Katalog no. 7. Piran: Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, 1991.
- Nicolich, Emanuele. *Cenni storico-statistici sulle Saline di Pirano*. Pirano: Consorzio delle Saline, 1882.
- Pahor, Miroslav. »Solna pogodba med Piranom in Benetkami iz leta 1616.« *Kronika* 5, no. 1 (1957a): 14–20.
- Pahor, Miroslav. »Statuti Izole, Kopra, in Pirana ter istrski zakoni o solarjih, solarnah in tihotapcih.« *Kronika* 5, no. 3 (1957b): 123–34.
- Pahor, Miroslav, and Tatjana Poberaj. *Stare piranske soline*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1963.
- Paruta, Lorenzo. *Leggi Statutarie per il buon governo de la Provincia d'Istria, delle Comunità, Fontici, Monti di Pietà, Scuole, ed altri Luochi Pii, ed Offizj della medesima*, libro I–IV. Padova: Stampatore camerale della città di Padova, 1757.
- Pederin, Ivan. »Sporazum paških proizvođača soli s Collegiom del Sal u Mlecima 1662. g.« In *Prinosi za gospodarsko povijest otoka Paga* 10, 5–18. Pazin-Rijeka: Historijski arhivi Pazin i Rijeka, 1988.
- Peričić, Šime. »Proizvodnja i prodaja paške soli u prošlosti.« *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 43 (2001): 45–83.

Tržaški »fakini«, gospodarsko neprecenljivi socialni prestopniki (18. stoletje)

Aleksej Kalc

Nosaštvo in nosači

Nosaštvo je bilo v preteklosti eden najbolj množičnih poklicev. Pred modernizacijo in mehanizacijo prevozov so bili namreč natovarjanje, raztovarjanje, dostava in vsakovrstno premikanje tovorov odvisni od živalske in v veliki meri človeške telesne sile. Ta je prišla še posebej v poštev v mestih, kjer so ozki ulični sistemi omejevali dostop vpregam in je bilo treba tovore dostavljati tudi po nadstropjih. Lep primer je Genova, ki je v novem veku z množenjem prebivalstva rasla v višino brez bistvenih sprememb srednjeveškega urbanističnega tlorisa, prepredenega s po meri človeka ustrojenim uličnim omrežjem. Zaradi tega ter ker so bile ozke ulice tudi podaljšek trgovskih, obrtniških in drugih delovnih prostorov, je bil vstop vozov v mesto celo prepovedan. Tako sta bila do urbanističnega prestrukturiranja, ki se je začelo v štiridesetih letih 19. stoletja, tovorni in potniški mestni promet skoraj v izključni domeni nosačev.¹ S širjenjem urbanizacije so v 18. stoletju mnoga mesta dobivala načrtno urbanistično podobo z racionalnim cestnim in uličnim omrežjem, ki je omogočalo tekoč promet. Nosaštvo pa je ohranjalo svojo vlogo, saj se je s količinami izmenjave in potujočega blaga večalo povpraševanje po nosaških storitvah. Na trgu nekvalificiranega dela hkrati ni manjkalo mestnega in podeželskega proletariata, ki se je udinjal ponujajoč zgolj svojo fizično moč. Nosaštvo je bilo posebno razširjeno v pristaniških mestih, kjer je igralo ključno vlogo v pomorskem prometu in trgovskih dejavnostih.

Nosači so bili navadno organizirani korporativno po kompanijah. Ustroj kompanij je temeljil na statutih oziroma pogodbah z mestnimi upravami, ki so določali notranji pravni red za člane in javni položaj kompanije ter njen gospodarski odnos s trgom dela. Vloge kompanij in vrste nosaških

---

1 Piccinno, »Il servizio di trasporto.«

storitev so bile različne. Ene kompanije so imele krajevno določen delokrog, na primer mestno četrt, območje pristanišča ali pot pretovora. Druge so bile specializirane v vrsti tovara kot na primer v prenašanju vode, olja, premoga, mesnih izdelkov, oseb in njihove prtljage, tretje so bile vezane tako na krajevni delokrog kot na vrsto tovara. Delokrog, specializacije in vsa pravila so bili postavljeni s strani krajevnih oblasti glede na potrebe posameznih nosaških storitev in razpoložljivost delovne sile. Nosaške pravice so bile navadno privativne in pogostokrat monopolne narave. Temu so včasih botrovali varnostni razlogi ali razlogi zaupanja. Tak primer so bili pristaniški carinski nosači, ki so morali jamčiti, da se pri prehajanju blaga čez carinsko mejo niso dogajale nepravilnosti. Zato so ponekod na carinah dodeljevali monopolni položaj kompanijam tujcev, katerih člani niso smeli imeti sorodnih ali drugih interesnih vezi v mestu.²

Privativni privilegiji in monopolni položaj so bili včasih odvisni od vrste tovara oziroma storitev. Krajevne uprave so jih dodeljevale na osnovi trajnega zakupa (»apalta«) proti letnemu plačilu, kompanije pa so si jih lahko pridobile tudi s prevzemom od drugih kompanij. Izvirali so lahko še iz drugih privilegijev, na primer koncesij, ki so jih mestne uprave dodelile določenim nosaškim kompanijam kot priznanje za posebne javnokoristne zasluge. Taka so bila v nekaterih severnoitalijanskih mestih priznanja za odnašanjem bolnikov in mrtvih v času kuge.³ Rigiden in natančno reguliran ustroj nosaškega dela so uprave po eni strani zahtevale za zadoščanje potrebam in zagotavljanje ustrezne kvalitete nosaških storitev, po drugi strani pa zato, da so preprečevale prekomerno množenje delavcev in njihovo padanje pod mejo subsistence. Omogočal je tudi trajnost kompanij, ki so se generacijsko obnavljale. Nekatere so pri tem ohranjale izrazite etnične poteze in druge oblike istovetnosti. To je veljalo predvsem za tiste, ki so jih napajali priseljenci in ki so zaradi privativnega položaja delovale kot migracijski delovni sistemi. Primer take kompanije je *Caravana del portofranco* v Genovi, ki so jo sestavljali izključno nosači iz okolice Bergama (zato tudi *Caravana bergamasca*) in je imela izključno pravico prenašanja določenega blaga v genovskem pristanišču. Pridobila jo je že v 14. stoletju in jo ohranila neprekinjeno celih 500 let do liberalizacije prevozov v prvi polovici 19. stoletja.⁴ Primera etnično opredeljenih monopolnih kompanij so bili tudi nosači za olje (*Camalli da olio*) v Genovi in carinski nosači (*Facchini di dogana*) v Firencah in Livornu, ki so izvirali iz švicarskega kanto-

2 Orelli Vassere, »Emigrazione e mestiere,« 227–28.

3 Piccinno, »Le Compagnie di facchini,« 4–5.

4 Piccinno, »Le Compagnie di facchini,« 4; Piergiovanni Massa, *La compagnia dei Caravana*.

na Ticino.⁵ V Livornu so švicarski nosači nasledili Bergamaše, ki so jim v 17. stoletju prepustili privativni privilegij zaradi previsoke letne dajatve, ki jo je javna uprava zahtevala za apalt. Etnične konotacije obeh nosaških kompanij pa so izvirale iz samega privilegija, ki je predvideval prenašanje pravice na sorodnike njenih članov.⁶ Podobne, čeprav v posameznih postavkah lahko zelo raznolike organizacijske sisteme nosaškega dela in skupine krajevnih ter priseljenih delavcev srečujemo tudi v drugih evropskih in sredozemskih mestih.⁷

Nosaštvo je bilo manj preprost poklic, kot si ga lahko na prvi pogled predstavljamo. Poleg fizične moči je terjalo spretnost ravnanja z različnimi vrstami tovorov, organizacijsko sposobnost in odgovornost, saj marsikaterega blaga ni bilo dovolj samo tovoriti. Treba ga je bilo tudi manipulirati, meriti, sortirati, pretakati, razmeščati, pravilno zlagati po skladiščih ipd. Večkrat so bile kompanijam zaupane tudi nadzorne naloge. Pri vsem tem sta bila važna zanesljivost in dobro ime kompanije. Zaupanje strank je bilo nasploh med glavnimi aduti obstoja in delovanja kompanij. Nosaške vrste so bile tudi družbeno razslojene glede na različne stopnje gospodarskega položaja posameznih kompanij.

Kljub priznanju, ki so ga bili deležni zaradi svoje gospodarske vloge,⁸ so nosači vendarle sodili med najmanj ugledne poklice in zasedali položaje na dnu družbene lestvice.⁹ V očeh mestnih elit, ki so gojile predsodke do vseh t. i. mehanskih ali fizičnih poklicev, so veljali za najbolj trivialne silake, ki so bili pač koristni in jih je bilo treba zato tolerirati. Taka podoba je bila povezana tudi z dejstvom, da so mnogi nosači prihajali s hribovitih območij, ki so jih kultivirani sloji asociirali z nerazvitim in celo divjim svetom.¹⁰ K taki podobi pa so prispevali tudi način organiziranosti in sami delavci z neotesanimi in prostaškimi manirami. Kompanije so bile namreč strnjene skupine delavcev, med katerimi je vladal močan čut pripadnosti in solidarnosti. Ti so se

5 O teh primerih in razlikah med kompanijami z monopolnimi pravicami in tistimi, ki so delale na prostem trgu, podrobneje Orelli Vassere, »Emigrazione e mestiere;« Orelli Vassere, »I Camalli da olio;« Orelli Vassere, »Facchini ticinesi.«

6 *Ricerche sulla posizione*, 6–7.

7 Glej, na primer, za Mantovo Belfanti, *Mestieri e forestieri*, 69–70, za Cadiz Levi, *Centro e periferia*, 89, za Pariz Kaplow, *I lavoratori poveri*, 62, za London Stern, *The Porters of London*, za turška pristanišča Eyal, »Migrants and Workers.«

8 Zaradi prožnosti, s katero so poprijemali tudi za druga dela in prispevali k reševanju zagat ter potreb po delovni sili, so jih nekateri imeli za »mazivo« mestnega gospodarskega kolesja (Mocarelli, »Braccia al servizio,« 643).

9 Garzoni, *La piazza universale*, 346. Van Voss, »Nothing to Lose.«

10 O teh vidikih podrobno Garzoni, *La piazza universale*, 346; Belfanti, *Mestieri e forestieri*, 67–70; Mocarelli, »Dalla montagna immaginata,« Zannini, »Il'pregiudizio meccanico,« in Mocarelli, »The Attitude.«

v konfliktih med kompanijami, z oblastmi in tudi z okoljem razborito postavljali v bran svojih interesov in svoje časti. Problem pa je bil tudi, da so se mnogi nosači spogledovali z revščino in so v kriznih momentih lahko postajali socialno breme ali celo prestopniki.¹¹ Zaradi vsega tega so bili deležni posebne pozornosti s strani elit in oblasti, ki so jih imeli za potencialno subverzivno in javnemu redu nevarno kategorijo. V 18. stoletju, ko so v stremljenjih po prevzganju družbe v skladu z načeli o dobrem in koristnem začeli obravnavati marginalce enako kot prestopnike, so tudi nosači postali predmet posebnih varnostnih norm.¹²

Nosaštvo v Trstu: posebnosti in zagate

V 18. stoletju, ko je Trst postal glavno avstrijsko pristanišče, se je v njem hitro večal trg zaposlovanja za nosače. Pomen nosačev, ali z italijanskim kalkom fakinov (*facchini*), za razvoj pomorskih in trgovskih dejavnosti je izpričan z izrecnimi navodili za te delavce v prostoluških patentih.¹³ Njihovo število je z desetletji strmo naraščalo. Ob popisu leta 1758 so jih našteali 119,¹⁴ leta 1755 več kot 400,¹⁵ leta 1792 pa samo v Starem mestu 745,¹⁶ in to brez žensk, ki so bile v lepem številu prisotne med temi delavci. Številke se poleg tega nanašajo na stalne prebivalce mesta. Tem je treba prišteti šečasne nosače, ki so se pojavljali sezonsko ali priložnostno. Tržaški trg nosaškega dela je bil gospodarsko mamljiv, ker se je z nosaštvom dalo zaslužiti več kot z drugim težaškim ali s kmečkim delom.¹⁷ Mestni lastniki vinogradov v tržaški okolici so se tako pritoževali, ker so med kmeti s težavo našli delavce za sezonska opravila in so jih morali preplačevati.¹⁸ Med nosače so prestopali tudi poklicni delavci, čeprav je pri tem šlo pogostokrat za obliko »zasilnega izhoda« ob pomanjkanju ustrežnejših priložnosti zaposlitve.

11 O tem pričajo tudi razna poimenovanja nosačev. Tako so jih na primer v Neaplju imenovali *lazzaroni*, ker so s svojo razcapano opravo podobno kot sv. Lazar simbolizirali revščino. *Lazzarone* je bilo ime za pripadnika najnižjega neapeljskega ljudstva, v širšem italijanskem prostoru pa se je uveljavilo kot ime za nepridiprava (de Bourcard, *Usi e costumi*, 7). Tudi splošni italijanski izraz za nosača *facchino* se še dandanes uporablja v povezavi z grobim in prostaškim obnašanjem.

12 Mocarelli, »Braccia al servizio.«

13 Kandler, *Documenti per servire*, 68.

14 Mainati, *Croniche ossia memorie*, 286.

15 BCT, AD, *Coscrizione Generale 1775*.

16 AST, C. R. *Governo*, b. 876, »Tabella Sommara Della popolazione Stabilita nel Distretto della Città Vecchia di Trieste coscritta nell'Anno 1792«, 4. 1. 1793.

17 Apih, *La società triestina*, 81.

18 Kalc, »Vinogradništvo in trgovina«, 293.

Tržaško nosaštvo je vsekakor imelo svojevrstne poteze, zaradi katerih je v marsičem odstopalo od drugod ustaljenih organizacijskih oblik in pravnega položaja delavcev. Temu je botrovalo dvoje razlogov: nenadni pojav in hitro naraščanje možnosti zaposlovanja v tej panogi, ki je naletela na množičen odziv v bližnjem podeželju, ter prostopristaniški pravni red oziroma gospodarska politika. Že pred pridobitvijo statusa prostega pristanišča v Trstu ne zasledimo cehovskih ustanov in korporativnega sistema. S prostopristaniškim redom pa so bile vse oblike korporativnega združevanja prepovedane, ker se je morala ekonomija načeloma odvijati svobodno na podlagi ponudbe in povpraševanja. V mestu se je smel udeleževati v svojem poklicu ali dejavnosti vsak domačin ali prišlek, le da je izkazoval ustrezne strokovne sposobnosti, zmožnost samopreživljanja in poštenost ter obnašanje v skladu s predpisanimi družbenimi normami. Podobno je veljalo tudi za nosače in drugo nekvalificirano delovno silo. Čeprav na nekaterih področjih ni manjkalo privativnih in v posameznih primerih monopolnih privilegijev, so se prostoluške oblasti posluževale le-teh in omejevale participacijo v mestni ekonomiji samo za zadoščanje vsemu, kar je lahko spodbujalo uspešen razvoj in preprečevalo najbolj moteče družbene pojave.

Zaradi odprtosti delovnega trga in odsotnosti formalno organiziranih kompanij na osnovi privativnih pravic in stanovskih redov med tržaškimi nosači ne najdemo skupin, ki bi bile tako jasno opredeljene po etničnem ali krajevnem izvoru, kot se je dogajalo v prej omenjenih primerih. Tržaški fakini so bili večinoma priseljenci. Med popisanimi leta 1775 jih je bilo v Trstu rojenih komaj dobrih 10 odstotkov. Prihajali so večinoma iz slovenskega mestnega zaledja, predvsem z območja Postojne, iz okolice Ljubljane, s Krasa in iz Vipavske doline, ter iz Furlanije. Vendar med njimi ne zasledimo primerov strateških navez, ki bi prek verižne ali krožne migracije povezovalе mestni trg dela in izvorni kraj delavcev v komplementaren gospodarski sistem. Na take oblike gospodarskega obnašanja spominjajo bolj nosači, ki so prihajali v določenih mesecih iz Furlanije in iz Istre in se nato z zaslužkom vračali v domače kraje. Na ta način so dopolnjevali gospodarske vire od kmetijstva in prispevali k družinskim dohodkom. Njihov status in delovna logika pa nista primerljiva s formalno organiziranimi kompanijami, saj so se na trg dela vključevali kot posamezniki in v prosti konkurenci z vsemi ostalimi. Teh delavcev ne najdemo zabeleženih v konskripcijah prebivalstva, ker niso ustaljeno prebivali v mestu. Mnogi so se vračali redno leto za letom, med uporabniki njihovih uslug so bili poznani in pričakovani. Drugi so se pojavljali priložnostno, ne-

kateri pa so se v Trstu mudili iz drugih razlogov ali potovali mimo njega in izkoristili priložnost, da so z nosaštvom prislužili kako dnino.

V Trstu nastanjeni nosači so bili po eni strani rezultat vse večje atraktivnosti in receptivnosti mestnega trga nekvalificiranega dela. Po drugi so bili posledica razslojevanja kmečke družbe mestnega zaledja in cefranja družin, katerih posamezni člani so se ločevali od domačega gospodarskega okolja in iskali alternativne življenjske poti. Težili so k individualnemu gospodarskemu osamosvajanju in se s selitvijo v mesto ter z vključevanjem v mestno ekonomijo oteпали družbene marginalizacije v izvornih krajih. Ti procesi so vodili do bolj ali manj uspešne in ne vselej dokončne presaditve v mesto. Večina priseljencev je na mestni trg dela sprva stopala začasno ali priložnostno, nakar se je v mestu nastanila. Prehod je bil največkrat individualen in za razliko od prej obravnavanih primerov sistemsko nepovezan. Pomenil je rez z gospodarstvom izvirnega kraja.¹⁹ Ko je šlo za doseljevanje celih družin, so bile to navadno take, ki so najprej poizkusile »srečo« na kolonskih kmetijah v obmestju in se nato odločile za prehod v mesto, kjer so množile vrste mestnega proletariata in prihajale do zaslužka samo z nekvalificiranim delom.²⁰

Za ustaljene nosače je značilna visoka povprečna starost, ki je presejala 40 let in je izraz dolgoletnega bivanja v mestu. Mlajših od 30 let ni bilo niti 20 odstotkov, več kot 15 odstotkov pa je bilo starejših od 50 let in med njimi takih, ki najbrž niso bili več aktivni. Nosači raznih tujih *caravan* in kompanij po drugih mestih pa so bili mlajši. V Mantovi so na primer *Trentini* (nosači z območja Trenta) uvajali v poklic (z raznašanjem njim primernih tovorov in blaga) že desetletne dečke in 70 odstotkov nosačev s tega območja se je na delo v Mantovo prvič podalo pred 20. letom starosti,²¹ medtem ko se jih je v Trst v enaki starosti priselila okrog četrtnina. Značilno je tudi, da je bila velika večina nosačev, navedenih v tržaških popisnih registrih, poročena in prav s poroko ter z nastankom družine je prihajalo do trajnejše ustalitve v mestu. Biti poročen z domačinko ali domačinom, največkrat pa s priseljenko ali priseljencem, ter imeti družino v mestu je veljalo tudi kot izkaz namena trajnega domovanja in torej pripadnosti mestnemu prebivalstvu. To je bilo zelo pomembno z vidika socialnopravnega statusa, ker so bile te družine v primerih potrebe deležne enakega odnosa kot rojeni Tržačani in tudi prednosti na trgu dela v primerjavi z neustaljenimi prišleki.

Nosači so se tudi v Trstu razlikovali in sestavljali slojevito poklicno ter družbeno kategorijo delavcev. Slaba četrtnina v mestu ustaljenih je bila zaseb-

19 V zvezi s tem prehodom v okviru migracijskih gibanj primerjaj Rosental, »Maintien/rupture.«

20 Kalc, »Žensko prebivalstvo v Trstu.« 361.

21 Belfanti, *Mestieri e forestieri*, 75.

nih nosačev, trajno zaposlenih pri veletrgovskih in špediterskih tvrdkah, po trgovinah in pri raznih zasebnikih. Carinski in mitninski nosači (*facchini di dogana* in *facchini della muda*) – leta 1775 jih je bilo 26 – so služili pri prostoluški carini. Zanje so veljala posebna pravila, ki jih je določal pravilnik iz leta 1754, in so zato edini sestavljali formalno zaokroženo skupino. Zadolženi so bili za prinašanje tovorov na carinsko tehtnico in njihovo dostavo izven pristanišča. Plačilo so dobivali od voznikov ali lastnikov tovorov po določenih tarifah, ko ni bilo dovolj dela na carini, pa so se lahko vključevali v prosti trg.²² V lazaretu so delali sanitetni nosači, zadolženi za blago v karanteni (*facchini di sanità*), na pošti pa poštni nosači (*facchini di posta*). Nekaj nosačev je bilo specializiranih v prenašanju olja (*facchini di olio*), soli (*facchini di sale*, pri javnem skladišču in upravi za sol), vina (*porta vino*) in moke ter žita (*facchini di farina* in *di grani*) – leta 1775 je bilo teh vsega 37.

Najštevilnejši so bili prosti ali tržni nosači, ki jih je bilo 255 ali 60 odstotkov. Med njimi je bilo kar 40 odstotkov žensk. V virih se pojavljajo z izrazi *facchino*, *facchino di piazza* (tržni nosač), *facchino di giornata* (nosač dninar) in *porta sacco* (prenašalec vreč). Slednje ime se nanaša na vrečo, ki so jo uporabljali za prenašanje raznega razsutega blaga in ki so jo navadno nosili s seboj kot delovno orodje skupno z neke vrste predpasnikom ali oprtnikom (*traversa*). *Porta sacco* so bile v glavnem ženske (tri četrt vseh prenašalcev vreč in 87 odstotkov vseh nosačic), ki so imele prednost pred moškimi pri pretovarjanju žita.²³ Določeno blago se je pretovarjalo v košarah in delavce ali delavke, ki so se ukvarjali s tovrstno dejavnostjo, so imenovali »nosilce in nosilke košar« (*porta cesto*). Čeprav zbrani podatki ne nudijo elementov za natančnejše opredeljevanje položaja teh delavcev, je jasno zaznavna razlika med stalno zaposlenimi pri firmah in zasebnikih oziroma tistimi, ki so služili javnim ustanovam, in tistimi, katerih zaslužek je bil odvisen od dnevne borze dela. Ta kategorija nosačev je bila številčno najbolj spremenljiva in socialno krhka. V mesecih najbolj živahnega pristaniškega prometa se je množila s prihodom začasnih nosačev. V času, ko je dela primanjkovalo, pa so se možnosti preživetja njenih članov manjšale in v mnogih primerih padale pod mejo subsistence. Kot je opozarjala policijska uprava, je v zimskih mesecih zamujanje ladij, ki zaradi slabega vremena niso mogle pristati ob pomolih, lahko pomenilo stradanje mnogih nosaških družin.²⁴

V primerjavi s tržnimi nosači so se zasebni zdeli nekakšna poklicna elita. Njihov trdnejši gospodarski in družbeni položaj je izviral tudi iz ugleda

22 AST, C.R.S. *Intendenza Commerciale*, b. 457, dok. 15–16, 31. 1. 1754.

23 BCT, AD, *Atti di Polizia (8 gennaio 1774–4 febbraio 1775)*, »Giornali di Polizia«, 19. 12. 1774.

24 BCT, AD, *Atti di Polizia (8 gennaio 1774–4 febbraio 1775)*, »Giornali di Polizia«, 1. 12. 1774.

delodajalcev in zaščite ter obzira, ki so ju bili deležni na ta račun. Lepi primeri so enoglasni nastopi trgovcev proti vračanju vojaškoobveznih nosačev, ki so jih od tržaških oblasti po konskripcijskem pravu terjala domovinska gospodstva. Za to se je zavzemala sama policija, ki je skrbela, da ne bi zbežali v tujino, ker bi to predstavljalo škodo za državo in tržaško gospodarstvo.²⁵ Pri zasebnih nosačih tudi ni bilo nevarnosti povezovanja v kake nedisciplinirane ali celo uporne združbe, saj je bila narava njihovega dela drugačna in pod nadzorom delodajalcev. Razlike so opazne tudi v družinskih situacijah. Značilnost mestnega proletariata je bila, da so družine skušale kompenzirati nizke in negotove zaslužke s pridobitno angažiranostjo vseh sposobnih članov. Nosači so bili najbolj izraziti primeri take gospodarske strategije, ki prihaja do izraza predvsem pri tržnih nosačih. Po popisu iz leta 1775 so se v več kot 80 odstotkih primerov pridobitno udeleževale tudi njihove soproge. Žene nosačev, redno zaposlenih pri firmah in zasebnikih, so delale v približno 45 odstotkih primerov, žene carinskih pa komaj v 15 odstotkih. Opravljale so različne dejavnosti, najpogosteje so bile perice ali tudi same nosačice, služile so po domovih in se ukvarjale z drobno prodajo. Čeprav izraz gospodinja, s katerim popisni vir označuje poročene ženske, ki ne opravljajo nekega poklica, ne izključuje kake oblike pridobitnega udeleževanja, opozarja vendarle na različne gospodarske položaje med kategorijami nosačev. Mnogi indici razodevajo tudi, da so si tržni nosači pomagali še z drugimi težaškimi deli, tako da je bilo nosaštvo v mnogih primerih le njihova primarna dejavnost. Nosačice, ki so predstavljale 40 odstotkov tržnih in četrtno vseh nosačev, so še nekoliko poseben primer. Sodile so nasploh na družbeno dno in njihovo pridobitno udeleževanje je bilo mnogokrat edini vir zaslužka. Mnoge so bile kot omenjeno soproge nosačev, veliko jih je bilo žena kmečkih in drugih nekvalificiranih delavcev, številne pa so bile vdove in torej samohranilke, ki so morale same skrbeti zase in pogosto za družino. Če so res dajali nosačicam prednost pri pretovarjanju žita in jim na ta način nudili možnost zaslužka, so mnoge konkurirale z moškimi in se prilagajale najnižjim opravilom.

Tržni nosači so skratka predstavljali posebno ogrožen in problematičen segment tržaške družbe. O tem priča zapis policijskega uradnika, zadolžene za štetje prebivalstva leta 1775. Glede soseske Rena v Starem mestu je opozarjal, da živijo tam »sami revni ljudje brez poklica«, ki »se preživljajo kot javni nosači ali kmečki dninarji. Njihove žene nosijo vreče ali služijo po hišah. Vsi so polni otrok, za katere ne skrbijo in jih puščajo, da se potepajo po mestu. Ti otroci nadlegujejo ljudi, prosjačijo po cerkvah in hišah, hranijo pa se

25 AGCT, *Magistrato civico*, b. 29, 22. 1. 1779. Dorsi, »'Libertà' e 'Legislazione',« 149.

samo z mineštro, ki jo delijo kapucinski patri na vratih samostana ob določenih dneh.«²⁶ Podobna opozorila lahko beremo v policijskih spisih in poročilih šolskih inšpektorjev, ki so se pritoževali, ker otroci nosačev in drugega nizkega ljudstva niso zahajali k pouku. Starši niso imeli nadzora nad njimi, ker so si morali služiti trd kruh in mnogi so jih namesto v šolo pošiljali prosjačiti.²⁷

To je bil le en vidik neskladja z načeli dobre policije in produktivne ter krepostne družbe, za katere se je zavzemal razsvetljeni absolutizem. Pojavljali pa so se še drugi javnemu redu škodljivi problemi. Ob pomanjkanju zaslužka na trgu dela so se namreč v nosaških vrstah rojevale razne nelegalne prakse in oblike prestopništva, od potepuštva do drobnega kriminala. K tem so prispevali začasni in priložnostni nosači, ki so se zadrževali v mestu ne glede na priložnosti za delo, v želji, da bi se stalno naselili.²⁸ Ko so ostajali brez zaposlitve, so za zakon postajali avtomatično potepuhi in zreli za odgon v domovinska gospostva. V seznamih ateriranih oseb najdemo mnogo takih primerov kot tudi oseb, ki so jih zasačili pri prosjačenju, brezdelju ali kakem drugem prekršku in so se opravičevali izjavljajoč se za nosače.²⁹ Iz tega razumemo, kako labilna je bila meja med delom in nedelom, med legalnim in nelegalnim položajem in kako se je prek nosaštva dogajalo ne samo izpadanje, ampak tudi vračanje v legalnost.³⁰

Prihajalo pa je tudi do skrivanja pravega kriminala in nelegalnih poslov med nosaške vrste. Ker so bili nosači prepoznavni po posebni opravi, so se preoblečeni v nosače v mestu nemoteno in ob nemoči policije zadrževali nepripravni, ki so se ukvarjali s krajami, z goljufijami in drugimi prepovedanimi dejavnostmi.³¹ Nosači in njihove družine so bile vrh vsega zelo mobilni in zaradi tega jih je bilo težko nadzorovati. Iz leta v leto so se ob zapadlosti stanovanjskih najemninskih pogodb selili znotraj mesta iz stanovanja v stanovanje. Dogajalo se je, da so mnogi izpadali iz popisne evidence, ker niso vedeli, če bodo ohranili stanovanje, in so zaradi tega popisovalcem najavljali odhod iz Trsta.³² Rastoče število nosačev, močan čut stanovske pripadnosti in socialne identifikacije, ki sta se v njihovih vrstah razvijala kljub odsotnosti korporativ-

26 BCT, AD, *Atti di Polizia* (1775), »Continuazione del Protocollo de' rimarchi sopra li mancamenti trovati nella visita delle Case fatta in occasione della coscrizione generale«, 26. 2. 1775.

27 BCT, AD, *Atti di Polizia* (8 gennaio 1774–4 febbraio 1775), »Giornali di Polizia«, 19. 12. 1774

28 BCT, AD, *Atti di Polizia* (8 gennaio 1774–4 febbraio 1775), »Giornali di Polizia«, 1. 12. 1774.

29 BCT, AD, *Atti di Polizia* (16 luglio 1768–febbraio 1769), 15. 8. 1768.

30 To je izpričano tudi v drugih mestih. V Italiji je stopil v rabo celo glagol *camallarsi*, ki izhaja iz imena za nosača *camallo* (arabskega izvora) in je pomenil pridobiti z nosaškim delom izgubljeni ugled in poštenost (Piccinno, »Il servizio di trasporto«, 19)

31 BCT, AD, *Atti di Polizia* (16 luglio 1768–febbraio 1769), 30. 8. 1768.

32 Breschi et al., »La nascita«, 185, 190, 192.

nih organizacij, revno življenje in nemara tudi upornost nosačev, s katero so se soočali v drugih mestih, so pri oblasteh vzbujali skrb za varnost in narekovali posebno pozornost v odnosu do te kategorije delavcev, ki je bila za razvoj pristanišča in mesta neobhodno potrebna, a hkrati tudi problematična in potencialna grožnja javnemu redu. Od zagotavljanja dobrega javnega reda in varnosti pa sta bila odvisna funkcioniranje proste luke in razvoj pomorskih ter trgovskih dejavnosti. Zato je Trst veljal od srede 18. stoletja skupaj z Dunajem in še nekaterimi avstrijskimi večjimi mesti za laboratorij razvijanja t. i. policijskih znanosti in policijskih praks.³³

Dolga pot regulacije nosaškega dela

Nosači so tako postali predmet posebne pozornosti uprave prostega pristanišča in trgovske elite, to je borznih veletrgovcev, ki so s svojimi gledanji in interesi močno vplivali na usmeritve gospodarske politike in upravnopolitične izbire v mestu. Konec šestdesetih let se je tako porodila zamisel o uvedbi registra nosačev, ki bi omogočil sistemizacijo položaja delavcev in nadziranje vseh, ki bi pristopali k temu poklicu. Do pobude je prišlo leta 1768 v okviru reforme policijske uprave in uvedbe novega sistema delovanja policije. Glavno besedo pa je pri tem imel Antonio Pittoni, ki je bil takrat imenovan za policijskega komisarja.³⁴ Register nosačev (*Rollo dei facchini*) naj bi služil tudi racionalizaciji nosaških storitev z uravnavanjem števila nosačev glede na povpraševanje oziroma možnosti zaposlovanja, da bi se v sezonah manjšega pristaniškega prometa ne prenevarno povečalo število revnih. Začetni regulacijski načrt je uvajal dve ločeni matriki, eno za uslužbence podjetij in zasebnikov, drugo za tržne nosače. Za slednje je predvideval porazdelitev po kompanijah in imenovanje načelnikov, ki bi razmeščali delavce po potrebi strank. Plačilo se je odmerjalo na osnovi teže blaga, razdalje in načina dostave, tj. ročnega pretovora ali prevoza. Načelniki so osebno odgovarjali za neustrezno opravljanje dela vseh podrejenih članov skupine. Matriko so sestavili in vzdrževali tako, da so se nosači in tisti, ki so se jim želeli pridružiti, priglasili pri borzni deputaciji in se vpisali v register. Brez tega predhodnega postopka in sprejema v matriko ni smel nihče ponujati nosaških storitev. Stražarji so imeli nalogo nadzorovati nosaške vrste in kaznovati kršitelje reda.³⁵

Kljub sestavi matrik je vse ostalo pri starem, ker se je zataknilo pri določanju cen storitev. Po mnenju veletrgovcev so bile namreč tarife nosaškega dela v nasprotju s principom svobodne ekonomije in torej s prostoprista-

33 Čeč and Kalc, »Vzpostavitev modernega policijskega«, 518–20.

34 Čeč and Kalc, »Vzpostavitev modernega policijskega« 534.

35 BCT, AD, *Atti di Polizia (16 luglio 1768–febbraio 1769)*, 30. 8. 1768, »Giornali di Polizia«, 20. 1. 1769; *Atti di Polizia (12 febbraio–21 luglio 1769)*, »Giornali di Polizia«, 18. 4. 1769.

niško zakonodajo.³⁶ Potreba po ureditvi nosaškega dela se je zopet pojavila sredi sedemdesetih let z rastjo prebivalstva in vse pogostejšimi kršitvami javnega reda, kar je po policijskih izkušnjah izviralo predvsem iz nenadzorovanega dostopa na trg nosaške delovne sile. Veletrgovci pa so zopet nasprotovali vsakršnemu poseganju, ne samo zaradi vprašanja tarif, ampak tudi iz skrbi, da bi pristanišče ostalo brez zadostnega števila delavcev. Prenovljeni načrt, ki ga je sestavil policijski direktor Pittoni, je zato predvideval, da so v ugodnih sezonah smeli stopati na trg nosaške delovne sile tudi furlanski in istrskičasni delavci. Stalno naseljeni nosači so vsekakor ohranjali prednost, sploh pa tisti, ki so se pogodili za nižje cene storitev, za kar so bili dolžni skrbeti načelniki pri razvrščanju delavcev. Čeprav je bila s tem trgovcem zagotovljena polna svoboda pri najemanju zasebnih in tržnih nosačev, so tudi tokrat prevladale rezerve in regulativ je spet ostal na mrtvem tiru.

Do njegovega sprejema je prišlo šele leta 1792 ob uvedbi novega policijskega reda, ko so se obnovila prizadevanja za izboljšanje »javne vzgoje« in nadzora nad vse bolj »razpuščenim nizkim ljudstvom«. Veletrgovci so tokrat pristali na uvedbo pravilnika za nosače, ker so ravnokar zaradi pomanjkanja delovne sile plačevali nosaške usluge po trikrat večji ceni od običajne. Pravilnik je za opravljanje nosaškega poklica določal pridobitev pisnega dovoljenja in posebne značke iz kositra, ki ju je policijska uprava izdajala na podlagi dokazov o »neoporečnem moralnem, častnem in poštenem vedenju« vsakega delavca. Ta je moral biti vpisan v generalni register prebivalstva in evidentiran v ločenem protokolu z imenom, priimkom, starostjo, hišno številko tržaškega naslova, izvornim krajem in osebnim opisom. Na ta način je policija pridobila potrebne informacije za preventivno »filtriranje« nezaželenih ljudi in za preprečevanje, da bi dovoljenja za opravljanje poklica in oznake prehajali v roke neavtoriziranim osebam. Sistemu so se bili dolžni prilagoditi tudi zasebni nosači, s tem da jim ni bilo treba izkazovati svoje dobronamernosti na policiji, ker je zanje veljalo poroštvo delodajalcev. Oblasti so sicer upravljale ta sistem dokaj prožno in niso »prekomerno oteževale sprejemanja novih oseb v matriko«, da bi »pomanjkanje nosaške delovne sile ne podražilo njihovih storitev in preveč bremenilo trgovcev«. Do pomembne spremembe je prišlo na zahtevo trgovcev v notranji organiziranosti nosačev, predvsem v zvezi z načelniki in njihovimi nadzorniškimi nalogami. Trgovci so hoteli preprečiti, da bi se kategorija s samostojno voljenimi načelniki preveč osvestila in se korporacijsko strnila. Zato so zahtevali, da se vlogo vodij dodeli osebam dru-

36 BCT, AD, *Atti di Polizia (8 gennaio 1774-4 febbraio 1775)*, »Giornali di Polizia«, 9. 5. 1774.

gega družbenega stanu, ki so jih imenovali med načelniki sosesk (*Capi contra-da*). Ti pa so sodili med pomožno policijsko osebje.³⁷

Zaključek

Pravilnik ali red za nosače (*Regolamento per i facchini*) je stopil v veljavo na začetku 1793.³⁸ Njegov sprejem je sovpadal s poostritvijo varnostnih ukrepov proti zunanjim grožnjam in notranjim vrenjem, ki jih je država sprejela v času širjenja revolucionarnega duha in vojnega dogajanja. Pravilnik je imel dvojno vlogo: služiti vzdrževanju javnega reda in kot sredstvo za nadziranje ter uravnavanje priseljavanja preprostega ljudstva. V obeh nalogah so bili njegovi učinki samo delni, saj sta prioriteti trgovske elite in same države ostajali rast pristanišča in nemotena krepitev gospodarstva. Ob sestavljanju pravilnika za nosače je tako tržaški policijski direktor in okrožni glavar dobil od vlade priporočilo, naj tesno sodeluje z borzno deputacijo in naj ne sprejme nobene odločitve mimo stališč »merkantilne skupnosti«. ³⁹ Po sprejemu pravilnika, v katerem je bilo poskrbljeno za varovanje veletrgovskih interesov glede cen nosaške delovne sile, je bila izdana inštrukcija, naj se ravna tako, da »trg ne bo trpel zaradi pomanjkanja tako pomembne delovne komponente«. ⁴⁰

V naslednjih letih lahko v policijskih aktih še naprej beremo o nosačih iz avstrijskih dežel in tujih držav, ki se niso vpisovali v register, ki od domovinskih gospodstev in tržaških oblasti niso pridobili predpisanih dovolil za bivanje in delo v mestu, o registriranih nosačih, ki niso nosili razpoznavnega znaka in drugih kršenjih pravilnika ter policijskega reda. Opozorila, da bodo kršitelji po hitrem policijskem postopku odgnani, vojaški zavezanci pa vključeni v vojsko, so se izvajala, a, zdi se, ne preveč striktno. ⁴¹ Glede na to da jih je policija periodično razglašala že od sedemdesetih let dalje, daje vtis, da je z njimi bolj grozila kot ukrepala, kljub temu da so varnostne predpise v drugi polovici devetdesetih let, pred in po francoski zasedbi, dodatno poostrili. V 19. stoletju so nosači še dalje igrali vidno vlogo na tržaškem družbenem prizorišču in bili deležni regulativnih ukrepov, ki so še dolgo koreninili v sistemu, vzpostavljenem leta 1793. Naraščanje števila nosačev, ki je bilo povezano z rastjo pristaniške vloge mesta in v drugi polovici stoletja s pospešenim procesom urbanizacije ter modernizacije, je odpiralo vedno nova vprašanja, ne več samo z vidika socialnega obvladovanja in organizacije te delovne katego-

37 AST, C.R. *Governo*, b. 545, 8. 10. 1792, 7. 12. 1792; b. 546, 27. 12. 1792.

38 AST, C.R. *Governo*, b. 547, 27. 6. 1794.

39 BCT, AD, *Atti di Polizia (8 gennaio 1774–4 febbraio 1775)*, 4. 2. 1775.

40 AST, C.R. *Governo*, b. 545, 15. 12. 1792.

41 AST, C.R. *Governo*, b. 547, 27. 6. 1794.

rije, ampak tudi z vidika delovnega prava, zdravstva, šolstva in stanovanjskega vprašanja. Nenazadnje so z liberalizacijo in politizacijo družbe tržaški nosači, podobno kot v drugih pristaniščih, kot poseben segment mestnega proletariata stopili na sindikalno in politično sceno, na kateri so igrali vse do nedavnega vplivno vlogo.

Viri in literatura

Arhivski viri

AST = Archivio di Stato di Trieste

C.R.S. Intendenza Commerciale del Litorale, b. 457.

C.R. Governo del Litorale in Trieste, b. 876; b. 545; b. 546; b. 547.

AGCT = Archivio Generale della Città di Trieste

Magistrato Civico, b. 29.

BCT, AD = Biblioteca civica di Trieste, Archivio Diplomatico

Coscrizione Generale Della Città e Porto Franco di Trieste fatta nell'anno 1775 da me G. A. Tognana de Tonnefeld.

Atti di Polizia

Literatura

Aph, Elio. *La società triestina nel secolo XVIII*. Bari: Laterza, 1957.

Belfanti, Carlo. *Mestieri e forestieri. Immigrazione ed economia urbana a Mantova fra Sei e Settecento*. Milano: Franco Angeli, 1994.

de Bourcard, Francesco, ed. *Usi e costumi di Napoli e contorni. Descritti e dipinti*. Napoli: Stabilimento tipografico Nobile, 1858.

Breschi, Marco, Aleksej Kalc, and Elisabetta Navarra. »La nascita di una città. Storia minima della popolazione di Trieste, secc. XVIII–XIX.« In *Storia economica e sociale di Trieste. La città dei gruppi 1719–1918*, edited by Roberto Finzi and Giovanni Panjek, 69–237. Trieste: LINT, 2001.

Čeč, Dragica, and Aleksej Kalc. »Vzpostavitev moderne policijskega sistema v prostopristaniškem Trstu sredi 18. stoletja.« *Acta Histriae* 18, no. 3 (2010): 515–38.

Dorsi, Pier Paolo. »'Libertà' e 'Legislazione'. Il rapporto del barone Pittoni sullo stato della città di Trieste e del suo Territorio (1786).« *Archeografo Triestino* 49 (1989): 137–85.

- Eyal, Ginio. »Migrants and Workers in an Ottoman Port: Ottoman Salonica in the Eighteenth Century.« In *Outside In. On the Margins of the Modern Middle East*, edited by Rogan Eugene, 126–48. London, New York: Tauris, 2002.
- Garzoni, Tomaso. *La piazza universale di tutte le professioni del mondo*. Venezia: Giovanni Battista Somasco, 1585.
- Kalc, Aleksej. »Žensko prebivalstvo v Trstu leta 1775: nekaj socialno-demografskih in gospodarskih vidikov ter metodoloških vprašanj.« *Zgodovinski časopis* 58, no. 3/4 (2004): 337–76.
- Kalc, Aleksej. »Vinogradništvo in trgovina z vinom na Tržaškem v 18. stoletju kot področje spora med 'tradicionalnim' in 'inovativnim'.« *Annales. Anali za istrske in mediteranske študije* 15, no. 2 (2005): 291–308.
- Kalc, Aleksej. *Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju. Priseljevanje kot gibalo demografske rasti in družbenih sprememb*. Koper-Trst: Založba Annales, 2008.
- Kandler, Pietro. *Documenti per servire alla conoscenza delle condizioni legali del Municipio ed emporio di Trieste*. Trieste, 1848.
- Kaplow, Jeffrey. *I lavoratori poveri nella Parigi pre-rivoluzionaria*. Bologna: Il Mulino, 1982.
- Levi, Giovanni. *Centro e periferia di uno stato assoluto. Tre saggi su Piemonte e Liguria in età moderna*. Torino: Rosenberg e Sellier, 1985.
- Mainati, Giuseppe. *Croniche ossia memorie storiche sacro-profane di Trieste, Tomo Quarto*. Venezia: Pigotti, 1818.
- Mocarelli, Luca. »Dalla montagna immaginata alla montagna vissuta. La percezione degli abitanti del piano tra rappresentazioni idealtipiche e realtà (secoli XVI–XX).« In *Die Alpen! Zur europäischen Wahrnehmungsgeschichte seit der Renaissance-Les Alpes! Pour une histoire de la perception européenne depuis la Renaissance*, edited by Simona Boscani Leoni and Jo Mathieu, 115–28. Bern: Peter Lang, 2005.
- Mocarelli, Luca. »Braccia al servizio dell'economia: i facchini nella Milano del Settecento.« In *Tra vecchi e nuovi equilibri. Domanda e offerta di servizi in Italia in età moderna e contemporanea*, edited by Ezio Ritrovato and Iginia Lopane, 633–45. Bari: Cacucci, 2007.
- Mocarelli, Luca. »The Attitude of Milanese Society to Work and Commercial Activities. The Case of the Porters and the Case of the Elites.« In *The Idea of Work in Europe from Antiquity to Modern Times*,

- edited by Josef Ehmer and Catharina Lis, 101–24. Farnham: Ashgate, 2009.
- Piccinno, Luisa. »Le Compagnie di facchini stranieri operanti nel porto di Genova (secoli XV–XVIII).« Working paper, Università degli Studi dell'Insubria, Varese, 2002; also in *Comunità forestiere e »nationes« nell'Europa dei secoli XIII–XVI*, edited by Giovanna Petti Balbi, 325–38. Napoli: GISEM, 2001.
- Piccinno, Luisa. »Il servizio di trasporto pubblico urbano a Genova tra Sette e Ottocento: i facchini da portantina.« Working paper, Università degli Studi dell'Insubria, Varese, 2005.
- Piergiovanni Massa, Paola. *La Compagnia dei Caravana: i facchini bergamaschi del porto di Genova*. Bergamo: Fondazione per la Storia Economica e Sociale di Bergamo, 2011.
- Orelli Vassere, Chiara. »Facchini 'ticinesi' nelle dogane di Livorno, Firenze e Genova. Alla conquista di un monopolio.« In *Seicento ritrovato. Presenze pittoriche italiane nella Lombardia Svizzera tra Cinque e Seicento*, edited by Laura Damiani Cabrini, 25–53. Milano: Skira, 1996.
- Orelli Vassere, Chiara. »Emigrazione e mestiere: alcuni percorsi di integrazione nelle città italiane di migranti dalla Svizzera italiana (secoli XVI–XVIII).« In *Le regole dei mestieri e delle professioni secc. XV–XIX*, edited by Marco Meriggi and Alessandro Pastore, 225–38. Milano: Franco Angeli, 2000.
- Orelli Vassere, Chiara. »I camalli da olio: la presenza di facchini ticinesi nel porto di Genova (1492–1840).« *Arte e storia* 5, no. 20 (2004): 36–55.
- Ricerche sulla posizione, diritti e servigi delle Carovane dei facchini dette di manovella, di sacco e dei misuratori nella città e porto di Livorno*. Firenze: Tipografia di Giuseppe Mariani, 1863.
- Rosental, Paul-André. »Maintien/rupture: un nouveau couple pour l'analyse des migrations.« *Annales. Economie, sociétés, civilisations* 45, no. 6 (1990): 1403–31.
- Stern, Walter M. *The Porters of London*. London: Longmans, 1960.
- van Voss, Lex Heerma. »'Nothing to Lose but a Harsh and Miserable Life Here on Earth': Dock Work as a Global Occupation, 1790–1970.« In *Global Labour History*, edited by Jan Lucassen, 591–621. Bern: Peter Lang, 2006.

Zannini, Andrea. »Il 'pregiudizio meccanico' a Venezia in età moderna. Significato e trasformazioni di una frontiera sociale.« In *Le regole dei mestieri e delle professioni: secoli XV–XIX*, edited by Marco Meriggi and Alessandro Pastore, 36–51. Milano: Franco Angeli, 2000.

Koper in tihotapci tobaka na prelomu iz 18. v 19. stoletje

Urška Železnik

Hodil je po kranjskih goricah od hrvaške do koroške meje in prodajal po hribskih hišah kmetom tobak, ki ga je skrivaj čez colno mejo nosil s Hrvaškega. V strahu pred graničarji, ki so ga vedno zalezovali, prenočeval je dostikrat pozimi in poleti v samotnih, zapuščenih gozdih. Od vedne hoje po soncu je bil v obraz zarjavel. Čeravno so ga povsod poznali in so radi kupovali od njega tobak v perju, vendar ga niso nikjer radi imeli, kajti njegova narurna srditost, temno, bleščéče oko in mrkla sovražnost do vseh ljudi, ki je bila, kakor se je človeku zdevalo, na vsem njegovem vedenju in govorjenju videti: vse to je bilo vzrok, da so se ga ljudje povsod naveličali in da so najrajši videli, če se je kmalu od hiše spravil (Jurčič, *Tihotapec*).

Čeprav je stereotipna podoba tihotapca kot zvitega in pretkanega hudodelca, ki v želji po lahkem zaslužku hodi po družbenem robu in se požvižga na zakon,¹ živela tudi pozno v 19. stoletje, je bila najverjetneje odsev širše stvarnosti le v manjši meri. Posploševanje bi namreč lahko raziskovalca hitro zapeljalo na spolzek teren, sploh ko gre za obravnavo različnih oblik tihotapljenja, med katerimi seveda niso vse vodile tudi v hujše prestopništvo ali socialno izolacijo oziroma izločenost prestopnikov. Zaradi obdavčevanja dobičkonosnih dejavnosti so sicer v različnih okoljih mnogi skušali zaobiti zakone in se posluževali nelegalne trgovine ter tihotapljenja različnih dobrin, ki je ponekod, med drugim tudi v Istri, postalo izjemno pogost pojav.² Med te dobrine je, a le v

---

1 Kontrabant je, denimo, literarno upodobil Josip Jurčič v svoji pripovedi *Tihotapec* (1865), v kateri je osrednja tema tihotapljenje tobaka s Hrvaške. Ksaver Meško se tudi spominja, kako je bil »tobak onstran Drave« cenejši in je omogočal zaslužek tudi, če so ga prodajali pod ceno državnega, vendar pa je bila ta dejavnost tudi izjemno tvegana, Meško, »Tihotapec.«

2 Prim. npr. Darovec, *Davki nam pijejo kri*.

določeni meri, sodil tudi tobak.³ Ta je v Evropo prišel v začetku 16. stoletja, iz Benetk pa se je v Istro širil v 17. stoletju (sprva predvsem kot zdravilo, zato ga je bilo mogoče dobiti le v lekarnah).⁴ Kmalu je prodaja tobaka (ki je leta 1681 postala državni monopol) lahko potekala le preko javnih skladišč oziroma mreže 'grosistov' in malih trgovcev z dovoljenji. Beneška republika je ustanovila organ *Ferma generale del tabacco* že leta 1657. Ta je bdel nad predelavo in pretokom te dobrine; nihče namreč ni smel tobaka predelovati, prodajati v majhnih ali velikih količinah, v nobeni obliki, ne v Dominanti ne v Istri ali Dalmaciji, brez natančne licence, za katero so poskrbeli *Cinque Savi alla Mercanzia*.⁵ To pa je obenem tudi pomenilo, da je tihotapec v očeh nadzornega aparata postal vsakdo, ki je formalno prekoračil mejo med dovoljenim in prepovedanim, ne glede na to, ali je v resnici šlo za skrivno preprodajo te zažele- ne dobrine oziroma okoriščanje z njo ali ne. Čeprav zgodovinski viri vse kršitelje teh določil označujejo za tihotapce (*contrabbandieri*), se je namreč treba zavedati, da ta oznaka v najožjem pomenu besede pravzaprav ne ustreza vsem obravnavanim primerom, saj so jo, denimo, pripisali tudi tistim, ki so prepovedani tobak kupili oziroma posedovali.

Nelegalne prakse, povezane s tobakom, so tudi v celotnem prostoru, ki je bil vzet pod drobnogled, tj. območje koprskega teritorija in širše območje istrskega polotoka v času neposredno ob koncu Beneške republike ter v kratkem predfrancoskem obdobju, oblastem in priznanim zakupnikom predstavljale trn v peti.

Generalni zakupnik tobaka je bil v zadnjih desetletjih Beneške republike markiz Girolamo Manfrin,⁶ ki si je s tobakom ustvarjal velikanski zaslužek. Po zamenjavi oblasti je bilo z njim podpisano nadaljevanje pogodbe (iz leta 1784),⁷ sam pa je (neodvisno od mestnih oblasti) določal tudi cene tobaka. Manfrin je bil tudi redno obveščen o dogajanju v zvezi s tobakom v be-

3 Problematici sta svoje raziskave posvečala predvsem Bertoša, »Udah dima;« Bertoša, »Neki podaci,« in Bianco, »La frontiera;« Bianco, *Contadini, sbirri*, ki sta obravnavala zlasti novoveško tihotapstvo v okviru Beneške republike, prvi na območju Istre, drugi pa Furlanije.

4 Prim. npr. Bertoša, »Neki podaci,« 86; Bertoša, »Udah dima.«

5 Bianco, *Contadini, sbirri*, 88.

6 Manfrin (1742–1802) je konec 60-ih let 18. stoletja prvič zmagal na natečaju za vodenje tobačnega podjetja Beneške republike, od tedaj pa je dolga leta kot monopolist vztrajal v tem poslu, njegova prizadevanja proti tihotapljenju, prevaram deželnih zakupnikov in skrivnim nasadom pa so večala tudi dobiček na državni ravni. V Dalmaciji (Nin) je pridobil in upravljal tudi zemljišča za gojenje tobaka, Frank, »Girolamo Manfrin.«

7 SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.e. 27, »Capitoli stabiliti per la continuazione del contratto de' 14 dicembre 1784 per la Ferma generale del Tabacco«, Benetke, 15. maj 1798.

neških deželah (kjer so delovali posamezni deželni zakupniki), med drugim tudi v Istri, in seveda z njim povezanimi prestopki.⁸

Prohibicijska določila, s katerimi se je skušalo zamejiti nelegalno razpečevanje tobaka, ki je do druge polovice 18. stoletja zelo naraslo, so skušala trgovce usmeriti izključno na koprsko državno zakupništvo; na predlog zakupnika Manfrina peterici modrih so se pravila nekoliko poostrila, prodaja pa je nato potekala pod nadzorom zakupništva v Kopru.⁹ Tu je imela tobačna uprava veliko skladišče tobaka predvsem iz Makedonije in Albanije ter prodajalno tobaka v četrti Bošadraga. Pravila iz leta 1787 so med drugim določala tudi sledeče pogoje, na katere so morali pristati pooblaščenim prodajalci: vsakemu od (dveh) prodajalcev zakupnikov v mestu se je ob pologu v višini 600 lir na blagajno Ferme odobril 3-odstotni delež dobička na letni ravni; prodajalna s tobakom je morala biti odprta do večera, v njej pa se je tobak prodajalo po predpisanih cenah, objavljenih v tiskanem katalogu, in sicer v taki obliki, kot ga je trgovec prejel (npr., mešanje različnih vrst ni bilo dovoljeno,...); neupoštevanje pravil je prodajalce stalo omenjenega depozita, poleg tega pa so morali plačati tudi kazen.¹⁰ Prodajna mesta oziroma izpostave so bile strogo določena in so za koprski teritorij¹¹ segale tudi povsod na podeželje (npr. Dekani, Šmarje, Manžan, Marezige, Sv. Anton, Kubed, Rožar, Tinjan, Truške, Krkavče, Koštabona, Boršt, Osp, Movraž, Col pri Repentabru). Tu je bilo mogoče dobiti vsaj 13 vrst¹² (dovoljenega) tobaka.

Posedovanje in prodajanje tobaka je bilo strogo regulirano (to je vključevalo: uskladitev cene s tobačno upravo, dovoljenja za uvoz po morju, omejitve na določene vrste oziroma provenienco tobaka idr.), njegova predelava, gonenje in (pre)prodaja pa so bili prepovedani brez dovoljenja generalne tobačne uprave. V novi upravno-politični organizaciji po propadu Beneške republike kriminalne zadeve povezane s tobakom niso bile več v pristojnosti deželnih glavarjev, ampak v sodni domeni kazenskih sodnikov osrednjih mest v deže-

8 Gl. npr. SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.e. 25, »Lettere«.

9 Bertosa, »Neki podaci«, 95–97.

10 SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.e. 27, »Condizioni ed obblighi«, 20. februar 1787.

11 Tem izpostavam je, tako v Kopru kot tudi v Piranu, Rovinju, Poreču in Pulju, načeloval vodja za posamezno območje (gl. npr. SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.e. 29).

12 Pri tistem v prahu so ločevali med: Melato, Albania gjalla, Santa Giustina, Nostran Campese asciutto / bagnato, Radica Nostrana Campese asciutta / bagnata, Caradà, Mestrin, ordinario in Mestrin soprafino, oni za kajenje pa je nosil imena, kot so: Arta, Aleppo, Tacchia, ordinario tagliato sciolto, foglia Albania, foglia Seghedino, foglia Gingè, SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.e. 27. Na drugi strani se je med zaseženim prepovedanim blagom znašel npr. »bratislavski tobak«, gl. npr. SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.e. 23, »Contrabbandieri arrestati«; »Provincia di Capodistria«.

lah. Tihotapce se je odvedlo pred sodišče na tistem območju, kjer so bili prijeti.¹³

Tobačna uprava je lahko na svoje stroške vzdrževala straže, in sicer toliko, kot je menila, da jih je potrebno, ter tudi oborožena plovila; v prvem avstrijskem obdobju so bili denimo v Kopru za nadzor nad tihotapstvom nameščeni vojaki na ključnih vstopnih točkah (Levji grad, pristanišče, četrta Izolska vrata).

Nadzor in discipliniranje nelegalnega posedovanja tobaka

Gradivo, ki omogoča obravnavo te problematike, vključuje predvsem dokumente nadzornih organov oz. (kraljeve) tobačne uprave – (*Regia Ferma dei Tabacchi* – v Kopru. Gre zlasti za sezname prijetih tihotapcev, ovadbe, korespondenco med posameznimi organi ipd. Na tej podlagi se je skušalo ugotoviti razsežnosti tihotapljenja tobaka, predvsem pa razbrati, kdo so bili tihotapci tobaka in kaj je mogoče izvedeti o njihovem socialnem ozadju ter vzgibih za poseganje po tovrstnih nelegalnih praksah. Ob tem je treba dodati, da na številna vprašanja, ki so se odpirala, seveda ni bilo mogoče v celoti odgovoriti. V prvi vrsti je to posledica same tipologije vira (ki odraža zgolj vidik organov pregona, malo pa izvemo o samih kršiteljih, npr. njihovem socialnem ozadju), na drugi strani pa gre tudi za številne nedoslednosti v zapisih, ki onemogočajo natančno kvantifikacijo obravnavanega pojava. Sezname (opisi) v osnovi sicer ponujajo imena tihotapcev, datum in kraj njihovega prijetja, običajno tudi krajevni izvor teh oseb, količino in vrsto tihotapljenega tobaka ter izvršeno kazen za prestop, najdemo pa (žal premalokrat) tudi informacijo o poklicu oziroma družbenemu položaju kršitelja.¹⁴ Osvetlitev posameznih primerov (čeprav le skozi sodno gradivo) bi sicer morda lahko dala dodatne odgovore.

Podatki vključujejo tihotapce, prijete med letoma 1789 in 1804; gre za obdobje, ki bi lahko bilo že samo po sebi zanimivo tudi zato, ker v njem pride do zamenjave večstoletne beneške oblasti s prvo avstrijsko nadvlado na območju Istre, in sicer po campoformijskem miru oktobra 1797, ko je Avstrija dobila del ozemelj propadle Beneške republike (Benetke, Benečijo do Adiče, Furlanijo, Istro ter Dalmacijo z jadranskimi otoki). Grof Raimond Thurn

13 SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.e. 27, »Capitoli stabiliti per la continuazione del contratto de' 14 dicembre 1784 per la Ferma generale del Tabacco«, Benetke, 15. maj 1798.

14 Še redkejši so podatki o starosti, fragmentarno pa se pojavlja tudi opis zunanjšega izgleda kršitelja, ki je služil predvsem prepoznavanju. Na drugi strani pa se v gradivu na nekaj mestih pojavljajo tudi krajši opisi, iz katerih npr. izvemo, kdo so bili naročniki zaseženega tobaka ipd.

(c. kr. komisar za Istro, Dalmacijo in Albanijo) je že po preliminarnem miru predvidel začasno ureditev ozemlja, na čelo 'provizorične deželne vlade' (*governo provvisorio austriaco*) v Kopru pa je postavil barona Franza Filipa Rotha. Funkcije nekdanjih beneških podestatov so bile razdeljene med posamezne organe nove oblasti. Vendar pa spremembe kljub menjavi političnega okvirja niso bile radikalne in težko bi trdili, da so ključno vplivale na razsežnosti te nelegalne dejavnosti. Zlasti to t. i. prvo avstrijsko obdobje (1797–1805) je bilo pravzaprav prehodno obdobje, v katerem so imele notranje upravno-teritorialne spremembe po mnenju številnih zgodovinarjev bolj provizoričen značaj.¹⁵

Število prijatih tihotapcev (kakor je razvidno iz grafičnega prikaza), ki jih je beležila koprška tobačna uprava, naraste v letih po zamenjavi oblasti. Porast pa vendarle ni bil tako množičen, da bi ga lahko pripisali točno določenim dejavnikom, poleg tega pa se je treba zavedati, da so tovrstni sezname lahko tudi rezultat večje ali manjše učinkovitosti nadzornega aparata. Nenazadnje bi številke v konkretnem primeru lahko pripisali zamenjavi odgovornega vodje patrolje za nadzor nad pretokom tobaka,¹⁶ obenem pa je potrebno pred očmi imeti dejstvo, da seznam kršiteljev (v njem je mogoče identificirati 75 oseb, med letoma 1789 in 1804) ne daje popolne slike o razsežnosti tega pojava. Poleg tega, da se je neznano število kršiteljev izmuznilo roki pravice, so namreč nekateri podatki evidentirani v drugih dokumentih.

Nekaj oseb (8), ki se v seznamu aretiranih¹⁷ ne pojavijo, je zabeleženih, denimo, v knjigi ovadb (1800–1802) oziroma v ločenem seznamu oseb,¹⁸ ki so bile (v času do konca Beneške republike) obsojene zaradi tihotapstva ali posedovanja prepovedanega tobaka, poleg tega pa je posebna evidenca beležila osebe (še 31 izvzetih iz seznama prijatih za obdobje med 1789 in 1790), med katerimi so bile nekatere zgolj osumljene tihotapstva,¹⁹ pa jim le-to ni bilo dokazano. V enem primeru je razvidno, da je ob zamenjavi beneške z avstrijsko oblastjo nastala manjša luknja v izvajanju pravne prakse, saj je bil sicer izvršen proces proti obtoženemu, vendar do končne sodbe ni prišlo.²⁰

15 Gl. npr. Gottardi, »Sodna uprava;« Žitko, »Sistemi oblasti;« Marin, »Upravna in teritorialna« idr.

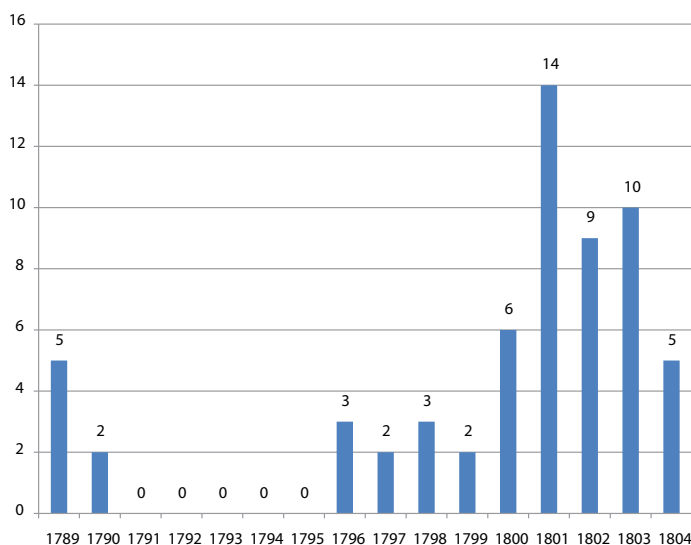
16 Domenico Folegato, ki je v tej vlogi nastopil v zadnji tretjini leta 1800, je morda v lov na tihotapce vlagal več truda in angažmaja kot njegov predhodnik Antonio Crovato.

17 SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.e. 23, »Contrabbandieri arrestati«; »Provincia di Capodistria«.

18 Gre za dodatnih 12 oseb, od tega 2 ženski.

19 SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.e. 27.

20 SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.e. 27, »Contrabbandieri processati e condannati«.

Slika 14.: Aretirani tihotapci iz evidence koprške tobačne uprave po letih.²¹

Vir: SI-PAK 291, Cadamuro, t.e. 23, Contrabbandieri arrestati; Provincia di Capodistria.

Nadzor nad tihotapstvom je potekal preko zaupnikov (*confidenti*), predvsem pa patrolj, ki so izvajale ciljne obhode (sejmi v mestih, pristanišča, trajekti – zlasti na relaciji Koper-Trst, ...) in zasegle prepovedan tobak, kršitelje pa privedle pred sodno instanco. Na podeželju so pri tem lahko po potrebi pomagale tudi černide (kmečka vojska). Iskanje potencialnih tihotapcev je deloma slonelo tudi na ovadbah. Zaradi zagotavljanja resničnosti posredovanih ovadb (te bi namreč lahko bile namesto s pravičnostjo motivirane z »zasebnimi strastmi, nepremišljenostjo«) ter preprečevanja zlorab je bil ob začetku prvega avstrijskega obdobja v Istri (s strani Rotha 29. junija 1798) izdan odlok, s katerim se je poostrilo sprejemanje ovadb. Morale so namreč biti podpisane (do tedaj so sicer sprejemali tudi anonimne), potrebno pa je bilo tudi pričevanje dveh zaupanja vrednih oseb. V občutljivih primerih (tako pri pisnih kot ustnih ovadbah, naslovljenih na deželno oblast) je bila identiteta ovaditelja zaščitena.²² Iz deskriptivnega seznama ovadb v zadevi tobak je mogoče med ovaditelji izluščiti nekaj 'trgovcev', pri čemer lahko sklepamo, da gre za tobačne trgovce-zakupnike, ki so jih nelegalne oblike razpečevanja tobaka morda prikrajšale za zaslužek. Dodatna motivacija za podajo ovadbe pa je bila

21 V primeru tihotapskih skupin so le-te štete kot ena enota.

22 La Provincia dell'Istria, 9. junij 1849, IV, št. 27.

najbrž tudi materialna nagrada, saj so del denarne kazni ob aretaciji kršiteljev (poleg vodje patrulje za arest) dobili prav ovaditelji.²³

Kazni so v primerih istrskih tihotapcev vključevale: resen opomin, zapor (po veljavnih zakonih do največ 3 let²⁴), v primeru procesa skupaj s poravnavo sodnih stroškov, večinoma pa so bile denarne – mnogi so kazen prostovoljno plačali, drugi so morali namesto tega zastaviti blago (npr. platno, srajce, kovine, jadra, ...). Če tihotapci niso bili povratniki ali sicer prestopniki, je to zanje v praksi običajno pomenilo olajševalno okoliščino in milejšo kazen. Tu je šlo za ločevanje med pravnimi termini, kakršni sta oznaki 'recidivo' in 'consuetudinario' za storilca kaznivega dejanja (versko-moralni teksti tega časa²⁵ so prvega pripisovali grehu *ex passione*, drugega, ki je še posebej povezan s povratništvom, pa grehu *ex habitu*, iz čigar primeža naj bi se bilo sploh težko iztrgati).

V primerih zaporne kazni v seznamu tihotapcev na Koprskem najdemo več primerov pologa varščine za izpust pridržanega oz. zaprtega tihotapca; tako varščino je, denimo, za Martina Scemaza iz Črnega kala (ki je v zaporu sedel od junija) položil župnik iz Loke 20. oktobra 1796, v dveh primerih pa (verjetno premožnej) Anton Žgavec iz Trsta. 11. julija 1798 je ta za Vicenza Budovicha vplačal 190 forintov, za brata Alletich pa 180 forintov. Budovich je sicer tovoril zelo veliko količino tobaka (4 sode oziroma 142 malih liber, torej dobrih 42 kg tobaka), ob plačilu varščine pa je bil po dobrem mesecu dni izpuščen iz zapore. Za svojega kolona je leta 1799 varščino vplačal tudi koprski plemič Grisoni, zato je možno sklepati, da je šlo v teh primerih za protekcijo delodajalca nad svojim delavcem.²⁶

Velik obseg denarnih kazni (katerih višine sicer ni mogoče premosornerno povezati s količino tihotapljenega tobaka) najbrž kaže tudi na potrebo tobačne uprave po pridobivanju dodatnih finančnih prilivov. Vse denarne kazni so se namreč delile: polovica je šla tistim, ki so tihotapca prijeli (ter morebitnim ovaditeljem), polovica pa Fermi in finančni blagajni.²⁷ Vodja patrul-

23 SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.e. 27, »Capitoli stabiliti per la continuazione del contratto de' 14 dicembre 1784 per la Ferma generale del Tabacco«, Benetke, 15. maj 1798; prim. SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.e. 23, »Contrabbandieri arrestati«; »Provincia di Capodistria«.

24 SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.e. 27, »Capitoli stabiliti per la continuazione del contratto de' 14 dicembre 1784 per la Ferma generale del Tabacco«, Benetke, 15. maj 1798.

25 Gl. npr. Terzago, *Istruzione pratica*.

26 SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.e. 23, »Contrabbandieri arrestati«; »Provincia di Capodistria«.

27 SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.e. 27, »Capitoli stabiliti per la continuazione del contratto de' 14 dicembre 1784 per la Ferma generale del Tabacco«, Benetke, 15. maj 1798.

je si je tako na prijetega tihotapca v nekaterih primerih lahko prislužil celo denar v višini mesečne plače prodajalcev tobaka.²⁸

O »tihotapcih« in razsežnostih tihotapskih praks

Zaseženi tobak, ki ga je v svojih dokumentih zabeležila tobačna uprava, seveda ni bil v celoti namenjen nadaljnji prodaji; v veliko primerih je izpričano, da je bil mišljen za lastno rabo kršitelja, ki je bil sicer kljub temu lahko označen za tihotapca. Ugotavljanje 'resnejšega' tihotapstva je sicer deloma mogoče preko materialnih dokazov o predelavi²⁹ tobaka (npr. posedovanje predmetov, ki se jih je rabilo v ta namen, denimo mlinček, rešeto, posode), količine tovorjenega blaga (čeprav ta ni vselej navedena), saj je bil preprodaji gotovo namenjen tobak v večjih količinah (v okviru nabora obravnavanih primerov je šlo za največ 8 sodov³⁰), pomemben indic pa je tudi informacija, da so organizirani tihotapci včasih delovali v skupinah (takih primerov – skupin po 2 ali 3 – je sicer v obravnavanem naboru le nekaj, pri čemer gre lahko tudi zgolj za posredno sodelovanje soudeleženih pri tihotapljenju ali razpečevanju tobaka).

Osebe, ki so jih našli s prepovedanim tobakom v količini, manjši od 4 liber (v hišni preiskavi pa manj kot 10 liber), so bile izpuščene na prostost (oz. niso bile aretirane), zaseženo pa jim je bilo blago. To sicer ni veljalo za tujce.³¹ Praksa je tu odstopala v toliko, da med aretiranimi tihotapci (nekateri od njih so pristali tudi v zaporu) najdemo veliko takih, ki so nosili manj kot 4 libre. Največ tihotapcev je namreč nosilo manj kot 1 libro tobaka (1 libra = 12 unč), torej do pol kilograma, od tega jih je bilo okrog 75 % takih z največ 5 unčami (pribl. 200 g) tobaka. Številke sicer namigujejo na to, da v večini primerov ni šlo za preprodajo ali vsaj ne za večje posle s prepovedanim tobakom.

Tihotapljeni tobak se je pojavljal v različnih oblikah: v prahu (*in polvere*) za njuhanje, v listih (*in foglia*) za žvečenje ali kajenje³² ter »in corda« (v ob-

28 Plače, ki so bile leta 1796 določene za zaposlene v tobačni upravi na deželni ravni, so se gibale med 3.100 forinti letno (za direktorja), 2.170 f. za poddirektorja, blagajnika in pisarja, 967,4 oz. 892,16 za uradne prodajalce in proizvajalce tobaka in 720 forinti na leto za nosača, SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.e. 29, 6. marec 1800.

29 Ni pa zaslediti primerov gojenja tobaka, kakršnega izpričuje tuja literatura (gl. npr. Bianco, *Contadini, sbirri*, ali Bertoša, »Neki podaci,« ki dodaja, da sta prodaja ali gojenje tobaka lahko cvetela zlasti v samostojnih fevdih v Istri, kjer beneški zakoni niso veljali.

30 Vendar pa je šlo za primer, ki zaradi pomanjkanja dokazov ni šel v nadaljnjo obravnavo.

31 SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.e. 27. »Capitoli stabiliti per la continuazione del contratto de' 14 dicembre 1784 per la Ferma generale del Tabacco«, Benetke, 15. maj 1798.

32 V tobačni prodajalni je bilo, denimo, mogoče dobiti mavčne pipe (gl. Pravila za pooblaščenega prodajalce, 1787).

liki nekakšnih 'klobas', ki jih je bilo mogoče rezati na rezine). Kakor ugotavljajo številni zgodovinarji,³³ je bila v tem času uporaba tobaka zelo razširjena, tako med obema spoloma,³⁴ kot tudi med vsemi družbenimi plastmi prebivalstva. Med uporabniki (ki jim je bil zaseženi tobak namenjen) v gradivu lahko izluščimo različne socialne segmente, med drugim težake (npr. delavce v rudniku boksita pod Sovinjakom,³⁵ kovače), uradnike, duhovnike in menihe ter višji sloj. Slednji v nekaj primerih nastopa tudi v vlogi kršitelja ali sostorilca. V tem obdobju sicer prihaja do postopne zamenjave fevdalnih struktur z novooblikovano meščansko družbo, ki je težila k družbenemu izenačevanju. V tem smislu lahko najbrž izpostavljeno kaznovanje višjih slojev razumemo tudi kot »zglede drugim«, kot v primeru plemkinje Gioseffe Fini Pola januarja 1801 na trajektu med Koprom in Trstom, ki je kljub manjši zaseženi količini tobaka plačala kazen.

Lahko pa se je zapletlo, če so bili v nelegalne prakse vpleteni funkcionarji oziroma javne osebe. V enem od primerov sta leta 1803 pri Benvenutiju, nekdanjem labinskem policijskem načelniku (*barigello*), tobak, ki ga je dobil na Reki, med drugimi naročila tudi duhovnik³⁶ in kancelar sodišča v Labinu. Stališče nadzornikov je bilo, da je tudi v takem primeru potrebno rigorozno upoštevanje pravil, sploh če gre za osebe, ki »z oltarja pridigajo o upoštevanju zakona« (a tudi zato, da to ne bi povzročilo škandala).³⁷

Posredno sodelovanje pri tihotapljenju (npr. dajanje zatočišča (skrivanje) in nudenje pomoči tihotapcem, naročanje oz. kupovanje prepovedanega tobaka ipd.) je bilo ravno tako kaznivo dejanje. Podpora tihotapcem je sicer nenazadnje pomenila tudi že omenjena varščina, ki je v več primerih skrajšala dodeljeno zaporno kazen. Na določen način sicer te prakse govorijo o oblikah

33 Gl. npr. Bianco, *Contadini, sbirri*, 87. Za razširjenost tobaka med kranjskim plemstvom (ki jo je avtor ugotavljal zlasti preko plemiških inventarjev iz 18. stoletja) gl. zlasti Štuhec, »Kranjska suita,« 8, in Štuhec, *Besede, ravnanja*, 252–54. Prim. tudi Remec, »'Pitje in kajenje',« 80.

34 Gl. Remec, »'Pitje in kajenje',« prim. tudi Štuhec, »Kranjska suita,« 8. Sploh naj bi to v 18. stoletju veljalo za kmečko okolje; kasneje se je retorika pod vplivom disciplinirajoče morale, ki je obsojala nezmernost in pretiran užitek, bolj uperila proti ženskam, ki naj bi bile škodljivim učinkom tobaka bolj podvržene od moških (Remec, »'Pitje in kajenje',« 86).

35 Za proizvodnjo vitriola itd.; deloval je med letoma 1780 in 1856. Delavci v rudnikih in kamnolomih naj bi bili zaradi zadušljivega zraka podvrženi raznim boleznim, zato se jim je uporabo tobaka celo priporočalo. Gl. npr. Fusanacci, *Dizionario*, 194.

36 Anonimnež je leta 1790 zaradi posedovanja tobaka denimo ovadil tudi samostanskega brata in kuharja v koprskem frančiškanskem samostanu (SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.c. 27), podobnih primerov pa je še nekaj. Razširjenost tobaka med klerom omenja tudi Bertoša (»Neki podaci,« 98–99), kar bi se dalo povezati predvsem z dejstvom, da moralna problematika tobaka in grešnost užitka kajenja stopi v ospredje šele nekje po letu 1800 (Remec, »'Pitje in kajenje',« 81).

37 SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.c. 23, »Contrabbandieri arrestati; Provincia di Capodistria«.

vzajemne pomoči v posameznih skupnostih, o čemer pa sicer izvemo premalo, saj razpoložljivi viri nudijo zgolj pogled s perspektive nadzornih in pravnih organov.

V tem kontekstu velja omeniti primer tihotapca po imenu Matte Dobrez iz (habsburškega) Veprinca pri Reki, ki ga je v Oprtalju februarja 1802 ovdil trgovec Giuseppe Perzico. Dobrez se je skrival v hiši Lucije, vdove Niccoloja Plocherja, ki je bila drugič poročena s Simonom Damianijem iz Šterne.³⁸ Dobrez je namreč na območju Oprtalja prodal vrečo in pol prepovedanega tobaka. Novembra so v procesu spoznali za krive (oziroma to podprli z dokazi) tudi njegove pomočnike oziroma osebe, ki so mu zagotovile skrivališče. Poleg Damianija je bil za sodelovanje pri prodaji obsojen tudi Pietro Ipsa, Lucijin nečak. Zaradi pomanjkanja dokazov pa niso mogli kaznovati še dveh domnevno vpletenih, Francesca Morettija iz Buzeta ter oprtaljskega dekana Giuseppeja Novella, ki naj bi mu ravno tako nudil zatočišče in od njega tudi kupal tobak.³⁹ Damianija so prijeli konec septembra 1803 pri oprtaljski cerkvi sv. Lucije in ga naposled po več neuspešnih poskusih pridržali.⁴⁰ Razvidno je torej, da v primeru načrtnega tihotapstva ta dejavnost ni slonela le na posamezniku, ampak je včasih vključevala sodelovanje več oseb, denimo nekaterih sorodnikov.

Poti tobaka

Rekonstrukcija prostorske slike poti tihotapljenja tobaka je izvedljiva le deloma, in sicer preko poznavanja krajev izvora na eni in krajev prijetja tihotapcev na drugi strani. Težko bi izpostavili posebna območja oziroma kraje, v katerih je tihotapstvo morda bolj izstopalo, vendarle pa je mogoče identificirati večje teritorialne enote, iz katerih so prihajali tihotapci.

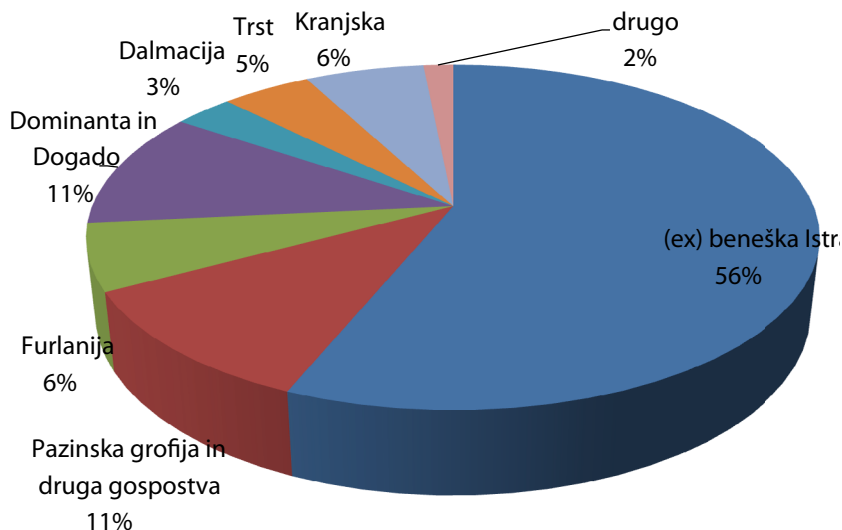
Iz prikaza je razvidno, da je več kot polovica v Istri prijetih oseb v zadevi tobak prihajala iz (po koncu Beneške republike nekdanjega) beneškega dela Istre; gre zlasti za obmorska mesta in njihova zaledja, med njimi Koper, Piran, Poreč, Rovinj, Labin, ter kraje, kot so Fažana, Galižana, Vodnjan, Marčana, Marčenigla, Motovun idr. Dodaten delež k temu prispevajo tudi osebe, ki so prihajale z območja Benetk oziroma zalednega Dogada (Burano, Chioggia idr.). V enakem odstotku so zastopani tihotapci iz različnih fevdalnih gospostev, tako tistih, ki so sodila v beneški, kot tistih, ki so spadala v habsburški del Istre. Nekoliko manjši je odstotek na eni strani prišlekov iz Furlanije in na drugi s Kranjske, sledi pa še Trst. Ključno vprašanje na tem mestu bi sicer bilo, kje so aretirane osebe tobak kupile; s tem vedenjem bi bilo mogoče v ce-

38 SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.e. 27, »Regia Ferma Tabacchi – Denonzie«.

39 SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.e. 25, »Lettere«.

40 SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.e. 23, »Contrabbandieri arrestati; Provincia di Capodistria«.

loti razumeti posamezne 'tihotapske' relacije (ter ugotavljati, ali je šlo za konkurenčno izkoriščanje visokih prodajnih cen legalnega tobaka), vendar pa ta informacija v večini primerov manjka.

Slika 15: Aretirani tihotapci glede na kraj izvora.

Vir: SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.e. 23, *Contrabbandieri arrestati*; Provincia di Capodistria.

Tik pred koncem Beneške republike je Marin Badoer (koprski podestat in kapitan med letoma 1794 in 1795) pisal o težavnem zamejevanju tihotapstva (*sali, oglio, saponi, tabacchi*), med drugim prav zaradi odprtih pristanišč, ki so omogočala tihotapcem hiter pobeg čez (beneško-avstrijsko) mejo, zato je predlagal nadzor (s plovili) zlasti v Pulju, Rovinju, Vrsarju, Poreču in Piranu.⁴¹ V obravnavanih primerih so bila med kraji prijetja ključna predvsem pristanišča Rabac, Krnica, Koper, Izola, Piran, Novigrad, Poreč, ustje Mirne, Raše idr. (torej zahodni in vzhodni del polotoka) ter nekateri kraji v njegovi notranjosti. Za vsaj 29 % primerov tihotapstev pa je mogoče z gotovostjo trditi, da so potekala po morju. V večini primerov sicer prostor prijetja tihotapcev ni natančneje pojasnjen, sicer pa so bili v veliki meri aretirani na javnem kraju (bodisi v pristanišču, na trajektu, na trgu ipd.), le nekaj je bilo zasegov na domu.

41 AMSIX, *Relazioni dei podestà e capitani di Capodistria*.

Tabela 5: Seznam posameznih krajev izvora prijatih tihotapcev tobaka.

Beneška Istra in Kvarner	Fažana
	Galižana
	Gračišče
	Koper
	Labin
	Lim
	Marčana
	Marčenigla
	Motovun
	Movraž
	Muntić
	Nova vas
	Oprtalj
	Piran
	Poreč
	Rovinj
	Sermin
	Smokvica
	Sv. Anton
	Vodnjan
Mali Lošinj	
Benečija	Benetke
	Burano
	Chioggia
	Pellestrina
Beneška Furlanija	Ronchi
	Čedad
	Fana
	Možac
Habsburška Istra in Trst	Barban
	Lovran
	Lupoglav
	Šumber
	Volosko
	Žejane
	Črni kal
	Veprinac
Trst	

Vir: SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.e. 23, »Contrabbandieri arrestati«; »Provincia di Capodistria«.

Posebnega pomena je v teh primerih tudi prestopanje meja; po koncu beneške nadoblasti so nekdanje zunanje meje postale notranje, znotraj iste državne tvorbe – kljub temu pa so stare (upravne) delitve do neke mere ostajale.⁴² Tihotapci so tako na svojih poteh približno v slabi tretjini primerov prestopili bodisi državno (beneško-avstrijsko, mejo beneškega ozemlja ter ogrsko-hrvaškega kraljestva ipd.) bodisi deželno (npr. med Istro in Kranjsko) ali jurisdikcijsko mejo posameznih gospostev (npr. Barban, Pazin, Kastav). Nova upravna struktura ob začetku 19. stoletja je namreč vključevala okraje nekdanje beneške Istre, vključno z gospostvi s samostojno upravo, ter na drugi strani gospostva, upravno podrejena Pazinski grofiji, ter občine v okviru kastavskega gospostva.⁴³

Najzanimivejša pa bi bila morda socialna struktura tihotapcev, iz katere bi lahko sklepali o morebitnem kombiniranju ekonomskih dejavnosti na posameznih območjih. Omembe poklicev ali indici o socialnem ozadju prijatih oseb so bolj kot ne fragmentarni (npr. trgovec z lesom, koruzo, rudniški kovač, kmet, plemič, služkinja), nekonsistentno zapisovanje podatkov pa zato žal ne omogoča dovolj natančne analize v tem pogledu. Kakšno mesto je imelo morebitno trgovanje s tobakom v celotni ekonomiji posamezne (npr. družinske ali širše) skupnosti, je torej v tem primeru težko ugotavljati. Verjetno je, da so se mnogi 'tihotapci' te prakse posluževali zaradi dodatnega zaslужka; kakor je na primeru Furlanije pokazal Bianco,⁴⁴ je namreč lahko šlo za precej dobičkonosen posel. Glede na to, da je bila oznaka 'tihotapec' v očeh tobačnih uradnikov izjemno široka (posledično je bila izjemno pestra tudi socialna struktura prijatih 'tihotapcev'), ugotavljanje nekkih strukturnih značilnosti teh prestopnikov niti ni smiselno. Dodati pa velja, da sicer ni šlo izključno za moško dejavnost, saj je bilo žensk nekje med 8 in 11 %.

Namesto zaključka

Mnoga vprašanja ostajajo brez odgovora, npr., ali gre v obravnavanih primerih za tihotapljenje zaradi ekonomske stiske?⁴⁵ Ali je mogoče govoriti o preživetvenih strategijah ali zgolj o priložnostnem zaslужku oziroma kvečjemu osebni uporabi? Ravno tako ostajajo neznani sami vzgibi, ki so posameznike ali skupine vodili v izvajanje nedovoljenih praks. V kolikšni meri lahko govo-

42 Dodati pa je treba, da je bila nekdanja beneška Istra – kljub temu, da je bila priključena Avstriji – upravno ločena od nekdanje avstrijske Istre, kvvarnerski otoki pa so bili podrejeni Dalmaciji.

43 Gl. Crnković, »Administrativno-teritorialno ustrojstvo,« 193–202.

44 Bianco, *Contadini, sbirri*, 98 itd.

45 Le iz enega primera je razvidno, da je bil tihotapec tako ubožošan, da ni mogel izplačati kazni oziroma sodnih stroškov, zato je bila višina kazni znižana, saj po pravilniku ni mogla biti odpravljena, gl. SI-PAK 291, *Cadamuro*, t.e. 23, »Contrabbandieri arrestati«; »Provincia di Capodistria«.

rimo o organiziranem tihotapstvu ali tihotapstvu večjih razsežnosti? Ali lahko v teh praksah zaznamo dimenzije uporništvu oziroma izkoriščanja prehanja meja med različnimi pravnimi redi? Upornost je tu razvidna kvečjemu proti izvajanju zakona (npr. pobeg iz zapora, zabeleženih pa je tudi nekaj primerov, ko so kršitelji, v strahu pred kaznijo, tobak, ki so ga tovorili na plovilih, odvrgli v morje⁴⁶).

Čeprav so bili v očeh državnih organov vsi tihotapci, je več kot očitno, da gre za zelo heterogen seznam oseb, ki so jih prijeli zaradi nedovoljenega posedovanja tobaka. Jasno je, da v vseh primerih ni šlo za nelegalno prakso, ki bi izvirala iz eksistenčnih potreb, verjetno pa so bili vsaj deloma posledica manjšega uporništvu zoper monopolni sistem razpečevanja tobaka oziroma iskanja ugodnejših načinov njegovega nakupa za lastno rabo ali pa kvečjemu iskanja dodatnega priložnostnega zaslužka, ki ni nujno predstavljal ponavljajoče se dejavnosti. Monopolni sistem (ki se je začel že v beneških časih) je tako zahteval ustrezen nadzorni aparat, ki je slonel na sistematičnem pregledovanju pretoka blaga in zbiranju informacij na terenu, vendar pa ni znano, kolikšna je bila njegova dejanska učinkovitost in kolikšen del kršiteljev se je uspešno izmuznil evidentiranju v zloglasnem kontrabantskem seznamu.

Viri in literatura

Arhivski viri

SI PAK = Pokrajinski arhiv Koper

SI-PAK 291, t.e. 27, »Capitoli stabiliti per la continuazione del contratto de' 14 dicembre 1784 per la Ferma generale del Tabacco«, Benetke, 15. maj 1798.

SI-PAK 291 – *Rodbina Cadamuro*.

Historiografska dela in objavljeni viri

AMSI X: Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria, vol. X, *Relazioni dei podestà e capitani di Capodistria*, Parenzo, Società istriana di archeologia e storia patria, Tipografia Gaetano Coana, 1894.

Literatura

Bertoša, Miroslav. »Neki podaci o krijumčarenju (i uzgoju) duhana u Istri u XVIII. stoljeću.« *Problemi sjevernog Jadrana* 6 (1988): 83–108.

46 V pristanišču Rabac sta leta 1804 zabeležena dva taka primera; po tobak se je na morsko dno nato odpravil kar mornar iz patrolje.

- Bertoša, Miroslav. »Udah dima, šmrk burmuta, žvak duhana. Istarski primjeri 'negativne socializacije' u XVIII. stoljeću.« In Miroslav Bertoša, *Izazovi povijesnog zanata: lokalna povijest i sveopći modeli*, 205–19. Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2002.
- Bianco, Furio. *Contadini, sbirri e contrabbandieri nel Friuli del Settecento: la comunità di villaggio tra conservazione e rivolta (Valcellina e Valcoveira)*. Pordenone: Biblioteca dell'Immagine, 1995.
- Bianco, Furio. »La frontiera come risorsa. Il contrabbando di tabacco nella Repubblica di Venezia in età moderna.« *Histoire des Alpes – Storia delle Alpi – Geschichte der Alpen, Mobilité spatiale et frontières – Räumliche Mobilität und Grenzen* 3 (1998): 213–25.
- Bonin, Zdenka. »Koprske soline v poročilih beneških uradnikov.« *Kronika* 53, no. 3 (2005): 283–300.
- Crnković, Goran. »Administrativno-teritorijalno ustrojstvo upravnih i sudbenih oblasti u Istri u vrijeme njene političke integracije 1797–1825.« *Problemi sjevernog Jadrana* 6 (1988): 190–227.
- Darovec, Darko. *Davki nam pijejo kri. Gospodarstvo severozahodne Istre v novem veku v luči beneške davčne politike*. Koper: Založba Annales, 2004.
- Darovec, Darko. »Ponižani, razžaljeni in izgnani: tihotapstvo in razbojništvo v beneški Istri v novem veku.« In *Ad fontes: Otorepčev zbornik*, edited by Darja Mihelič, 357–65. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Darovec, Darko. »Olive Oil, Taxes and Smuggling in Venetian Istria in Modern Age.« *Annales, Series Historia et Sociologia* 19, no. 1 (2009): 39–58.
- Frank, Martina. »Girolamo Manfrin.« In *Dizionario Biografico degli Italiani* 68. Roma: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 2007.
- Fusanacci, Gian Petro. *Dizionario compendioso di sanita*. Tomo II. Venezia, 1764.
- Gottardi, Michele. »Sodna uprava v Istri med prvo avstrijsko vladavino (179–1805).« *Acta Histriae* 4, no. 1 (1996): 103–19.
- Jurčič, Josip. *Tihotapec*. Ljubljana: Karantanija, 1998.
- Marin, Leon. »Upravna in teritorialna razdelitev Slovenske Istre v zadnjih treh stoletjih.« *Annales: anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin* 1, no. 1 (1991): 135–48.

- Marin, Leon. »Upravna in teritorialna razdelitev Slovenske Istre v zadnjih treh stoletjih.« *Annales: anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin* 2, no. 2 (1992): 159–74.
- Meško, Franc Ksaver. »Tihotapec.« *Vertec* 73, no. 1/2, 1871.
- Remec, Meta. »'Pitje in kajenje krajša ti življenje': tobak ter drugi užitki in razvade v dobi meščanstva.« In *Pomisli na jutri: o zgodovini (samo)odgovornosti*, edited by Andrej Studen, 71–98. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.
- Štuhec, Marko. »Kranjska suita za zrcalo, vilico, nož, žlico, kavno ročko, čajnik in njuhalski robec.« *Zgodovina za vse: vse za zgodovino* 1, no. 1 (1994): 1–9.
- Štuhec, Marko. *Besede, ravnanja in stvari: plemstvo na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2009.
- Terzago, Nicolo. *Istruzione pratica sopra la fedele amministrazione del Sacramento della penitenza*. Roma, 1794.
- Žitko, Salvator. »Solno tihotapstvo na območju piranskih, koprskih in miljskih solin v času Beneške republike.« *Slovensko morje in zaledje: zbornik za humanistične, družboslovne in naravoslovne raziskave* no. 2–3 (1979): 79–95.
- Žitko, Salvator. »Sistemi oblasti v Istri v prehodnem obdobju (1797–1815).« *Acta Histriae* 7, no. 1 (1999): 577–98.

Družbena percepcija in pravna obravnava zločinov iz stiske

Primer eksistenčne krize 1816–1818 na Slovenskem

Dragica Čeč

Večina znanstvenih del, ki se ukvarja s tematiko malih deliktov iz stiske, sledi Thompsonovi ideji kolektivne in organizirane moralne ekonomije (delavskih) množic in se tako osredotoča na upore lačnih, značilne za urbana okolja (Anglije, Francije). V političnih okoljih, kjer urbanega vsakdana niso zaznamovali upori lačnih, pa se večina raziskav osredotoča na mitizirane oblike neorganiziranega socialnega upornika, ki živi na robu družbe. Prispevek se bo omejil zgolj na fenomen (malih) kraj v času stiske, tako da bo povezal oba starejša teoretična koncepta in ju zlasti pri vprašanju individualne in kolektivne percepcije zločinov (prekrškov) iz stiske poskusil dopolniti.

V vseh tu obravnavanih sodnih primerih je bila v odločanje o višini kazni stiska vključena kot olajševalna okoliščina, izhajajo pa iz dokumentacije, ohranjene na višjem kazenskem sodišču v Celovcu (*Appellations- und Kriminal Obergericht, Klagenfurt*). Ideje omilitve kazni zaradi stiske se navezujejo tudi na idejo kršenja norm, po drugi strani pa na temeljne pravice posameznika. Osrednje vprašanje kraj iz stiske ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja je bilo, ali ima družba še pravico, da pred pravico do varovanja premoženja postavi pravico do preživetja, kot je to omogočala zakonodaja po postulatih zgodnjega krščanstva in kot se je uveljavilo v zgodnjem noveškem pravu. Izhodišče takšne pravne obravnave je predstavljal 166. člen *Constitutio criminalis Carolina* (1532), ki je omogočil izpustitev zločinca ali njegovo milejše kaznovanje v primeru kraje iz stiske, če je storilec krajo izvedel izključno iz eksistenčne ogroženosti. Kot splošno veljavni kazenski zakonik je kazenski red sicer subsidiarno veljal v celotnem Rimskem cesarstvu nemške narodnosti. Končno odločitev sodnikov je bilo po Carolini v takšnih primerih potrebno posredovati v presojo pravnim svetovalcem. Veljavnost Caroline se je sicer končala s kazenskim redom *Constitutio criminalis Theresiana* (1768, z začet-

kom veljavnosti 1769). V prispevku bodo tako predstavljena temeljna pravna izhodišča, ki jih v komentarjih k omenjenemu kazenskem redu izpostavljajo najvplivnejši sodobni pravniki, ki sledijo postopnemu uveljavljanju naravnega prava in ki so jih poznali sodniki, delujoči kot pravni svetovalci na višjih kazenskih sodiščih ob koncu 18. stoletja, ko je *Constitutio criminalis Theresiana* že zamenjal kazenski red Jožefa II (1787).¹

Razprava bo po uvodnem pregledu odnosa materialnega in procesnega prava zajela analizo različnih tipov kraj »iz stiske« v času posebej intenzivne eksistenčne krize (1816–1818). Podlaga analizi bo gradivo apelacijskega sodišča v Celovcu, kjer se izvrstno prikaže uporaba pravne teorije v praksi ter mnogoteri vplivi različnih družbenih skupin in lokalnih skupnosti, ki so odločale o prijavi storilca in nato še o njegovi sodbi. Na mikro ravni bodo analizirani primeri, ki so bili sicer kvalificirani kot različni tipi zločinov po kazenskem materialnem pravu, a pri katerih se je, četudi v sami utemeljitvi obsodbe ni bilo vedno posebej navedeno, upoštevalo eksistenčno stisko kot eno od pomembnih olajševalnih okoliščin, ki bi lahko bistveno vplivala na izrečeno kazen. V določenih primerih, zlasti pri povratnikih, pa se je eksistenčno stisko nameroma zamolčalo. Predstavljeni bodo različni primeri kraj iz stiske in razsojanje (tudi odnos) sodnikov in pravnih svetnikov na revizijskem organu in tudi vrhovnem pravosodnem organu (*Oberstejustizstelle*). Zlasti slednjega so zaznamovali stereotipi in različno vrednotenje sicer podobnih kraj, ki se je oziralo na družbeni ugled (sloves) in socialno pozicijo posameznika v skupnosti, pa tudi na višino zagrožene kazni po materialnem kazenskemu pravu. Ker je bilo vrednotenje kraje iz stiske pogosto odvisno od splošnih družbenih okoliščin, je za razumevanje odnosa pravnikov do tovrstnih zločinov potrebno predstaviti določene splošne (družbene in kulturne, demografske, religiozne in gospodarske) okoliščine kriz ob sočasnem obstoju določenih mehanizmov (institucij) za obvladovanje kriznih okoliščin, pa tudi načine odziva širših slojev prebivalstva, ki jih je prizadela eksistenčna kriza. Odločanje sodnikov, torej sodna praksa, je predstavljalo zmes politične in pravne teorije na eni strani ter neposredne, individualne izkušnje s stisko, ki so jo zaznamovala čustva in kolektivni imaginariji, na drugi. V prispevku bodo najprej predstavljene splošne okoliščine eksistenčnih kriz v Evropi, saj je, kot je trdil najvplivnejši pravnik v 18. stoletju Samuel Pufendorf, stiska okoliščina, ki je zakon ne zna opredeliti.

V ospredju tega prispevka bo analiza individualnih akcij in kolektivnih odzivov, ki so v pisnem gradivu pogosto zlasti zmes predstav (urbanih) elit. Te v času eksistenčnih kriz zaznamujejo drugi kolektivni strahovi in drugi

1 Ti so vplivali tudi na kazensko zakonodajo začetka 19. stoletja (1803).

imaginariji, kot so lastni podeželskemu prebivalstvu. S primerjavo individualnih taktik in strategij ter z njihovo povezavo s kolektivnimi strategijami (a ne vedno strategijami elit) kraje iz stiske posredno odgovorijo tudi na vprašanje o družbeni tolerantnosti, tolerantnosti skupnosti in mejah (realne² in imaginarne) družbene solidarnosti (oziroma družbene odgovornosti).³ Vsi družbeni postulati in kolektivni imaginariji so bili namreč neločljivo povezani s čustvi, ki so bili lastni kolektivu in posamezniku, vsem pa je bil lasten eksistenčni strah pred lakoto in smrtjo in se je izražal v izreku: »Kuge, vojske in lakote reši nas, o gospod!« Poleg tega so centralne oblasti v 18. stoletju v smislu splošnega blagostanja začele vzpostavljati socialne mehanizme za najranjivejše družbene skupine.⁴

Splošne značilnosti ekstenčnih kriz

Za razumevanje odnosa različnih kulturnih okolij do malih »kraj iz stiske« v času krize je nujno prikazati osnovne značilnosti velikih ekstenčnih kriz zgodnjega novega veka, saj gre za zadnje krize starega tipa.⁵ Na drugi strani pa obravnavani čas in določena okolja zaznamuje že nekoliko bolj sistematična oskrba revnih v obliki trajnejših mehanizmov in institucij, katerih uveljavitev so že po mnenju sodobnikov olajšale ravno najhujše krize, a je njihov učinek zaradi obsega kriz ali strukturnih dejavnikov prizadetih še zelo omejen. Gre za obdobje, ko so velik del Evrope še ciklično pretresale ekstenčne krize, ki so še dolgo ostale tudi v splošnem kolektivnem spominu, prenašajočem se prek ustnega izročila. Mnogi avtorji opozarjajo, da so podnebni učinki male ledene dobe (1300–1850) poleg drugih ekonomskih in družbenih okoliščin s cikličnimi slabimi letinami tako močno zaznamovali ruralno ekonomijo,⁶ da ta ni bila sposobna akumulirati kapitala za obdobje naslednje krize. Že zgodaj se je v zgodovinisju postavila in tudi ovrгла teza o lakoti, ki bi naj bila tudi posledica krča trga zaradi krize, saj je O'Grada dokazal, da je lahko trg

2 Velike krize so na podeželju zajele tudi relativno premožne ljudi, na kar opozarja že H. Medick (Medick, *Weben*, 248–50); posredno pa tudi velika mobilnost ljudi: v švicarskem Langnauu je med letoma 1751 (ki v mnogih evropskih okoljih pomeni leto krize) in 1763 gospodinjstva ohranilo zgolj 42 % vseh ljudi, 23 % se jih je odselilo, 27 % pa jih je zamenjalo prostor bivanja, Pfister, *Bevölkerungsgeschichte*, 48.

3 Čeč, »'Srce vsakega',« 37–70.

4 Ammerer, *Das Ende*, 203.

5 Brázdil et al., »Hungerjahre 1770–1772,« 44–78.

6 Za Laichingen H. Medick v obdobju med leti 1654 in 1858 evidentira kar 21 demografskih kriz, presežek umrljivosti pa je bil najhujši leta 1751, in sicer za kar 114 %. Pomembna je tudi okoliščina, da krizi 1817 sledijo vsaj še tri epidemije (Medick, *Weben*, 627), ki prav tako zaznamujejo družbeno in ekonomsko podobo kraja.

že v zgodnjem novem veku učinkovito odgovoril na krizo.⁷ Omenjeni avtor se je začel spraševati tudi o obsegu učinkov male ledene dobe na endemično pojavljajoče se krize. Navkljub tej ugotovitvi mikro primeri iz različnih geografskih okolij (alpski svet, nižina, planota in primorje) na obravnavanem območju jugozahodnega dela habsburške monarhije, ki je bilo pretežno ruralno, opozarjajo na izredno široko razširjenost učinkov začasnih slabih klimatskih razmer tudi še na začetku 19. stoletja. Tu so podnebne značilnosti v 18. in 19. stoletju (tudi glede na podatke iz preučevanih sodnih protokolov) lahko povečale gospodarski, demografski, kulturni in socialni učinek slabih letin ter pomanjkanja hrane kot njegove posledice v teh samooskrbnih okoljih. To je bilo povezano še s pomanjkanjem dela tako v ruralnih kot urbanih okoljih, v slednjih pa se je s pomanjkanjem dela zaostрил tudi učinek druginje osnovnih živil.⁸ Eksistenčne krize so bile eden od glavnih vzrokov, da je bilo za velik del (zlasti ruralnega) prebivalstva v obravnavanem prostoru še v začetku 19. stoletja praktično nemogoče, da bi se trajno izvil iz primeža revščine.⁹ Ta okoliščina je zlasti pomembna pri preučevanju družinskih tipov in blagostanja gospodinjstev (družin), ki zaključujejo krog vzrokov in posledic eksistenčnih kriz. Hkrati pa predstavljajo tudi enega od pomembnih elementov za razumevanje učinka krize in kriz na posameznika ter dojemanje kriz med družbenimi elitami in celotno populacijo. V času kriz se je zaradi zaostrenih gospodarskih razmer, splošnega slabega stanja kmečkih gospodinjstev in zaradi nesistematičnosti oskrbe revnih povečalo število prekrškov, torej nelegalnih dejanj.

Vse te družbene okoliščine so pomembne za vrednotenje odnosa elit do majhnih deviantnih dejanj tudi za obdobje pred tem: skozi celotno obdobje zgodnjega veka se eksistenčne krize, povezane s slabimi letinami, ponavljajo in ves ta čas, vse od izdaje *Constitutio criminalis Carolina* (1532) v kazenskem pravu obstaja člen popolnega spregleda kaznovanja kraj iz stiske. A še v 18. stoletju je bila cikličnost pojavljanja lakot v centralni Evropi tako splošna, da je bila v priročniku za uradnike (ki je izšel v Nemčiji sredi 18. stoletja) v vzorčnem primeru ubožnega pisma kot motiv za obubožanje prosilca navedena huda lakota in druge stiske, ki so tako prizadele posameznika, da je moral zaradi prezadolženosti prodati vse svoje premoženje.¹⁰ Takšnega ubožnega pisma v tem stoletju ne bi več našli v Angliji, kjer od konca 17. stoletja (od

7 Ó Gráda, »Markets and Famines«, 143–66.

8 To korelacijo obravnava tudi eno od temeljnih del, ki se je ukvarjalo z učniki eksistenčnih kriz: Abel, *Massenarmut*. Z intervencijo države nau trg oz. vplivanjem na žitne cene je bil deloma izničen učinek splošne podražitve osnovnih živil v nadzorovanju cen žita.

9 Gestrich, »Hungersnöte«, 137.

10 Boltz, *Woblinstruiter*, 44.

1690) zaradi boljših žitnih kultur in politike nadzorovanja cen hude lakote niso več predstavljale splošne eksistenčne in gospodarske krize.¹¹

Kriza leta 1817, označena kot zadnja velika kriza starega režima v zahodni Evropi,¹² je bila posledica začasnih podnebnih sprememb, ki jih je povzročil eden največjih izbruhov vulkanov v zgodovini.¹³ Vulkanski prah, predvsem žveplov sulfid indonezijskega vulkana Tambora v holandski vzhodni Indiji (Indoneziji) je leta 1815 tako onesnažil ozračje, da so se znatno znižale povprečne mesečne temperature. V strokovni literaturi je to leto označeno »kot leto brez poletja«¹⁴ oziroma kot leto lakote. V nekaterih predelih Evrope se je zaradi splošne podhranjenosti prebivalstva zelo hitro razvila tudi epidemija tifusa (*typhus exanthematicus*) in drugih epidemičnih bolezni. Kriza ne bi bila tako huda, če bi ne bila povezana s slabimi gospodarskimi, političnimi in drugimi okoliščinami konca 18. in začetka 19. stoletja. Vsekakor je izbruh vulkana botroval temu, da je bila eksistenčna kriza 1816–1817 med najhujšimi v novem veku, saj je pomenila nadaljevanje niza slabih letin, ki se je začel že pred izbruhom vulkana. Ponekod, v obravnavanem prostoru pa zlasti tam, kjer se je premikala francoska ali avstrijska vojska, pa so jo zaostriše še gospodarske posledice napoleonskih vojn.¹⁵ Takšno krizo starega režima so zaostriše tudi slabe kmetijske tehnike in negativni odnos ter tabuji do določenih vrst hrane, ki se pred obdobjem krize ne uveljavijo, ter tudi slabe transportne povezave. Po drugi strani se je v določenih okrajih ravno v času lakote med letoma 1816 in 1818 vendarle pričela uveljavljati tudi nova kultura – krompir. Pi-

11 V tem okolju se je razvil tudi drugačen koncept gospodarstva, ki omogoči, da so se sredi 18. stoletja vse bolj širili industrijski družbeni odnosi, ki so zahtevali drugačne načine reševanja konfliktov zaradi nedostopnosti osnovnih živil.

12 V nasprotju z znano irsko krompirjevo lakoto. Prim.: Gestrich and Gründler, »Iren in Glasgow«, 339–63.

13 Po predvidevanjih je izbruhnilo 140 gigaton magme (kar pomeni več kot 50 km³ skalovja). Vulkanske erupcije so prodrle tudi do 43 km visoko v atmosfero. Zaradi izbruha vulkana in tsunamija je na otokih Sumbawa in Lomboku domnevno umrlo več kot 71.000 ljudi. Med izbruhom je bilo v stratosfero izpuščenih več kot 60 milijonov ton prahu, pepela in skal, Oppenheimer, »Climatic«, 230–59.

14 Zadnje raziskave historične klimatologije so pokazale, da povprečne temperature v Španiji in na Portugalskem v tem letu niso presegle 15 stopinj (<http://www.sciencedaily.com/releases/2009/02/090225161422.htm>), in ovrgele tezo, ki se pojavlja v vseh splošnih opisih, namreč da je to leto na južnem Mediteranu že junija snežilo, kot je v dnevnik zapisal španski plemič Maldá. Povprečne temperature so bile v tem obdobju od 2,3 do 4,6 stopinj nižje od povprečja, Fagan, *The Little Ice Age*, 170, 167–80. Klimatske spremembe so zajele široko območje, ki se je raztezalo prek osmanskega imperija, delov severne Afrike in osrednje Evrope, dela Nove Anglije in vzhodne Kade.

15 Obdobje med letoma 1805 in 1820 velja za najbolj mrzel del male ledene dobe (1300–1850). Dodatno ga je zaznamoval cikel slabih letin med letoma 1812 in 1820, Fagan, *The Little Ice Age*, 170 in 179.

sci poročil (v *Illirisches Blatt*) sicer niso bili prepričani o trajnosti učinkov. Tako so v statističnem opisu okraja Mekinje sicer zapisali, da je postalo sajenje krompirja med zadnjo lakoto popularno, »a se v deželi ne bo zelo razširil, ker izgubi kmet s pridelovanjem krompirja dve setvi žita«. ¹⁶

Eksistenčne krize so v nekaterih okoljih spremljale tudi demografske krize, ki pa so se v različnih ekotipih (povezanih tudi z gospodarskimi dejavnostmi ter pravnim in političnim sistemom) Evrope kazale na zelo različne načine. Velike eksistenčne krize je lahko (a ne nujno) zaznamovala epidemija nalezljivih bolezni, zaradi katere se je povečala smrtnost prebivalstva, lahko je povzročila kratkotrajen upad števila rojstev ¹⁷ in porok, včasih pa celo dolgotrajen padec rodnosti in povečano zadolževanje. Primer ustnega izročila o zadolževanju je najti v Ljubljanski kotlini, kjer se je skozi generacije prenašala zgodba, da so celo najbogatejši kmetje za nekaj hlebov kruha prodali vse svoje premoženje. Verjetno je v tem primeru ljudski spomin popačil pogostejše posledice učinkov kriz na podeželju v času stiske – zadolževanje, na katerega se nanaša prototip ubožnega pisma. Izročilo posredno razkriva tudi strah pred lakoto in smrtjo, ki je botroval odločitvam za prodajo zemlje po nerazumno nizki ceni. Družbeni spomin (»ljudsko izročilo«) ne ohranja posebnega spomina na umiranje, deloma tudi zaradi drugačnega dojemanja vedno prisotne »udomačene« ¹⁸ smrti. ¹⁹ Čeprav je del ostrine krizi v kolektivnem spominu – kot spominu na težko obdobje – pridala domišljija, pa pretiravanje le opozarja na rigoroznost le-te. Spomin na eksistenčno krizo se je ritualiziral tudi v posebni jedi, t. i. »aleluji«, juhi iz repinih olupkov, ki naj bi se jo jedlo v času posta. ²⁰ Kot primer občutenja krize, ki se usidra v zavest kolektiva srednje Evrope od reveža do razsvetljskega intelektualca, naj služi zgolj en podatek: v poprečju je več kot 50 % gospodinjstev župnije Jelšane ob lakoti leta 1752 trpelo zaradi pomanjkanja osnovnih živil. ²¹ V tem mikro okolju je kriza povzročila še izrazitejšo polarizacijo prebivalstva na revne in bogate. ²² Kri-

16 *Illyrisches Blatt*, 1. 1. 1819. V na Ptuj izdanem berilu, ki zanimivo razteza obravnavana krizna leta v začetku 19. stoletja na čas med letoma 1814 in 1816, avtor zasluge za preživetje ljudi pripisuje uveljavitvi krompirja, Stabej, *Kruh ubogih*, 25.

17 Po mnenju dela demografov je to najznačilnejši indikator krize, Pfister, *Bevölkerungsgeschichte*, 41.

18 Po Ariès, *Geschichte des Todes*.

19 Del izročila naj bi izpričeval nesolidarno držo družbenih elit: krumperski graščaki naj bi zaplenili kmetije, ki so si jih kmetje pozneje odkupili z delom, a je treba omejeno izročilo zaradi časa zapisa jemati z metodološkim zadržkom, Stražar, *Moravska dolina*, 215.

20 Ritual pa je bil izpričan v osrednji Sloveniji, *Slovenski narod*, 20. 4. 1943.

21 Referat je še neobjavljen, predstavljen pa je bil na 37. Zborovanju zgodovinarjev leta 2014 z naslovom Socialna in kulturna zgodovina hrane.

22 Medick, *Weben*, 248–50.

za torej ni zajela samo revnih in tistih s skromnimi prihodki, ampak velik del prebivalstva.²³ Za odzive posameznika na krizo je pomembna tudi okoliščina, da skupnost praviloma ni podpirala brezposelnih mladih ljudi, ki so si bili prisiljeni tudi v najtežjih okoliščinah sami najti delo.²⁴ Med najznačilnejšimi dolgotrajnimi demografskimi posledicami krize je tudi dejstvo, da so ponavljajoče se krize dolgoročno povzročale drugačno strukturo družin. Razne demografske študije, ki so na različne načine dokazovale vpliv slabih letin na demografske trende, so v splošnem spodbudile usmeritev, da se je v zadnjih desetletjih iz preučevanja neposrednih posledic lakot prešlo na iskanje strukturnih vzrokov za splošno obubožanje, zaradi katerih si velik del prebivalstva ni mogel zagotoviti eksistence v času krize. Gestrich je presegel Laslettovo teorijo o t. i. *nuclear hardship*,²⁵ torej o takojšnjem učinku krize na revne družine, in uvedel termin *post-famine hardship*, ki pomeni umanjkanje sorodstvenih povezav zaradi smrtnosti in poznega poročanja.²⁶ Posamezniki, ki so se pozno poročili, so zelo hitro zopet ostali sami in odvisni od pomoči drugih, saj niso imeli potomcev, ki bi poskrbeli zanje, prav tako pa ne premoženja.

Ukrepe, ki so odgovarjali na zaostrene družbene, ekonomske in splošne razmere, je mogoče razvrstiti v naslednje skupine:²⁷

- nujni ukrepi, katerih namen je bilo zagotavljanje družbene stabilnosti in ohranjanje zadovoljivega stanja splošnega zdravja prebivalstva,
- ukrepi za ohranjanje delovne sposobnosti in gospodarske moči nižjih slojev mestnega prebivalstva,
- potrjevanje paternalistične podobe vladarja,

23 Appleby, »Disease or Famine?«, 403–32. Campbell and Ó Gráda, »Harvest Shortfalls«, 859–86.

24 V kraju Lainzinger je bistveno porasla smrtnost najbolj delavnih in tistih reprodukcijske starosti med 15 in 30 letom. Najpogostejši vzrok smrti pa je bil tifus (*hietziges Fieber, Hungerödemen*), ki je bil posledica slabe prehrane v tem času. Še več, smrtnost dojenčkov je v omenjenih viških padla, smrtnost otrok in starih je malenkost narasla, Medick, *Weben*, 569 in 632.

25 Hindle, »Dearth«, 64–98; Tilly, »Food Entitlement«, 333–49.

26 Gestrich, »Hungersnöte«, 132.

27 Pri analizi razmeri v Ljubljani lahko pritrdimo tezi Patricka Webba, ki je trdil, da so v času ekstremne krize evropske države preskusile nekatere nove ukrepe, ki so se potem tudi po koncu krize uveljavili kot običajna sredstva zagotavljanja reševanja socialnih vprašanj, Webb, »Emergency Relief«, 2092–95. V obravnavanih deželah so sicer tako kot v večini evropskih držav vzpostavili javne kuhinje. Ob odsotnosti državne intervencije pa se niso, tako kot v nekaterih evropskih državah, ustanovljala posebna društva, katerih namen je bil vpliv na cene žita, in sicer tako, da bi prek posebnih gospodarskih družb in neodvisno od države zagotavljali uvoz cenejšega žita (iz ZDA, Rusije in Egipta). Tudi v slovenski botaniki se je sredi 19. stoletja splošno uveljavilo načelo, da so šele lakote prisilile posameznike, da so presegle kulturne predsodke, povezane z določenimi kulturnimi rastlinami, zlasti s krompirjem. Prim. Tušek and Pokorny, *Rastlinstvo*, 53.

- religiozni in moralni ukrepi za vzpostavljane strpnosti v različnih družbenih skupinah.

Vse ukrepe so do določene meje vodili kolektivni strahovi. Krize so bile povezane z izrednim strahom mestnega prebivalstva, saj so ravno v mesta pritiskali lačni podeželani, ki so prinašali v mesto družbeno nestabilnost in občutek nenadzorovanega razmera. Strah pred boleznimi je predstavljal drugi veliki kolektivni strah elit.²⁸ Pritisk okolčanov in zlasti prebivalcev regij, ki jih je lakota najbolj prizadela, je bil zaradi večje ekonomske stabilnosti mesta še toliko večji. Na nekoliko manj rigorozen način kot druge berače, ki so se znašli na mestnih ulicah, so jih izganjali iz mesta.²⁹ Mestne elite so med eksistenčno stisko leta 1816–1817 kot največji problem izpostavljale ravno velik pritisk beračev.³⁰ Glavna skrb mestnih oblasti torej niso bili lačni prebivalci niti njihove majhne kraje, saj so osnovno raven družbene stabilnosti med mestnim prebivalstvom vzdrževali s pomočjo vzpostavljenega, čeprav po koncu Ilirskih provinc slabo delujočega sistema javne oskrbe revnih in s pomočjo privatnih iniciativ,³¹ ki so se (kot se zdi iz javnega diskurza) razvile ravno zaradi propadanja prejšnjega sistema in z namenom ohranjanja družbene stabilnosti ter bile povezane s sistemom javnega nadzora. Med lačnimi so se znašli tudi nekateri domači reveži. Po mnenju mestnih elit namreč najranljivejših skupin v mestu (dninarjev in ljudi, ki so dnevno iskali delo) kriza ni občutneje prizadela. V splošnem je v mestu živeče reveže sicer prizadela, a ne tako hudo kot nižji in srednji sloj v ruralnih okoljih, kjer so bile oblike podpore revnim zelo omejene in v večini okolij kljub deklarativni razširjenosti župnijskih ubožnih inštitutov prepuščene neformalnim oblikam solidarnosti in drugim oblikamčasne organizacije ter pomoči, ki jih neposredno sproži kriza. Na podeželju je kriza zajela tudi večje in velike kmetije, kar je posledično pomenilo, da se je zmanjšal obseg dela za kmečke podsloje prebivalstva. Zdi se, da je bil pri-

28 Splitčan Baiamonti je leta 1782 tamkajšnjemu gospodarskemu krožku pripravil predavanje o obvladovanju pritiska revežev. Njegove ideje so bile mešanica traktatov italijanskih teoretikov zgodnjega novega veka in novih merkantilističnih idej o revežih, ki jih je treba nadzorovati. Berače je označil kot nevarnost mestnemu zdravju, saj se bolni prišleki zadržujejo v najtesnejših mestnih ulicah, Božič-Bužančič, »Glad, prosjaci,« 138–62). Primerjaj številne tekste, ki jih predstavlja Camporesi, *Bread of Dreams*.

29 Izgoni beračev spremljajo večje epidemije kuge in lakote, Walter, »Hunger,« 691–705; Camporesi, *Bread of Dreams*.

30 Takšen tipičen primer zagotovo predstavlja kraško zaledje dalmatinskih mest. Izkušnje stiske, ki je pritiskala v mesto, in različna uradna poročila, tudi popotnikov, je sicer za čas 2. polovice 18. stoletja izvrstno prikazala Božič-Bužančič, »Glad, prosjaci,« 139 in 141. Glej tudi Bertoša, »Glad i kriza mortaliteta,« 3–53, in Peričić, »Gladne godine,« 179–94.

31 Takšno društvo se je v Ljubljani poimenovalo društvo modrih mož.

tisk iz zelo prizadete regije – goriške³² – od marca do junija 1817, ko je bilo hrane najmanj, zelo velik.³³ Tretji kolektivni strah mestnih elit in mestne politike, povezan s kriznimi razmerami, pa je bil strah pred nenadzorovano rastjo cen osnovnih živil, kamor je sodilo žito. Zato ne preseneča okoliščina, da so v časopisju že leta 1816 poročali o slabih letinah na Ogrskem, kjer so se pridelale glavne zaloge žita za urbana okolja v monarhiji, da bi tako spodbudili ukrepe lokalnih trgovcev in hkrati pripravili mestno prebivalstvo na izredne ukrepe. Glede na okoliščine so jih bile namreč prisiljene sprejemati mestne oblasti. Vsekakor pa v glavnem mestu dežele Ljubljani ni zaznati strahu pred izrednim povečanjem števila kraj. Gotovost je bila verjetno povezana tudi z vzpostavljenim nadzorom mestnih nadzornih organov (policijskih organov, t. i. policijski vojaki).³⁴

V nasprotju z nekoliko bolj urbanizirami okolji so se ruralne skupnosti soočale z dvema strahovima in grožnjama, povezanima z eksistenčnimi stiskami: najprej z grožnjo lastne lakote in propada, potem pa še s pritiskom lačnih tujcev. Zlasti vaške skupnosti ob glavnih poteh so vedno znova ogrožali tujci, »berači«, ki jih je stiska prisilila v mobilnost. Pod to oznako se uvrščajo vsi revni ljudje, dninarji in mali kmeti, ki so v času eksistenčne krize, ko je bilo sezonskega dela zaradi splošne krize malo, iskali delo v drugih okoljih. Ker praviloma niso imeli sredstev za preživetje, so tudi beračili in od skupnosti, v katero so prišli, pričakovali neko vrsto solidarnosti. Mnogokrat jim te skupnosti pomoči tudi zaradi lastne stiske niso mogle nuditi. Nekateri iskalci dela so, če se je ponudila priložnost, kaj izmaknili. Pogosto so prišlekom pripisali nemoralno obnašanje v obliki nagnjenosti k beračenju. Javno beračenje kot obliko lenosti naj bi predstavniki te skupine razvili v prepričanju, da morajo skupnosti, s katerimi pridejo v stik, nuditi pomoč in podporo. Zato so bile skupnosti, ki so prihajale v stik s tujimi reveži, do teh pogosto netolerantne.

Med ukrepe v tretji skupini sodi tudi ustvarjanje pomirjujoče klime v skupnosti in posledično zmanjševanje nevarnosti. Ukrepi za ustvarjanje in ohranjanje optimizma med prebivalstvom so skozi novi vek najprej religiozni. Te v 18. stoletju dopolnjuje na obravnavanem ozemlju nov medij: časopisje. Tudi časopisne notice so polne sicer prikritih kolektivnih strahov, ki jih do-

32 Pri tem je potrebno opozoriti tudi, da je bil tako na Goriškem kot v Istri sicer zgolj v določenih segmentih razširjen kolonat.

33 V okolici Gorice in delu Brd so namreč živeli koloni, ki niso imeli nič premoženja, kot je že leta 1713 zapisal anonimni vir. Pritisk prišlekov iz Goriške je bil več kot očiten tudi v nekaterih drugih krizah.

34 Bertosa, »Glad i kriza mortaliteta,« 3–53.

datno podžigajo lokalne razmere. Tako so poročila opozarjala, da so bile prve slabe letine že v letu 1813.³⁵ Po drugi strani pa je v časopisju, ki so ga brali prebivalci mesta,³⁶ najti načrtno objavljanje pozitivnih novic. V začetku leta 1816 je bila stiska že tako huda, da so se v časopisu pojavljale tudi notice o ugodnem vremenu v marcu, ki naj bi koristilo vinski trti in ki je dajalo upanja za dobro letino.³⁷ To je bil čas, ko so se v družbi razvile številne fantazije. Zapisi dokazujejo, da so si ljudje iz različnih družbenih stanov želeli boljše čase: tako so bile marca 1816 v časopisu objavljene napovedi iz nizozemskega almanaha, da bo leto izredno dobro, da bo sicer mrzlo, a so strahove pomirili z napovedjo, da bo malo zmrzali in da bosta pomlad in poletje izredno ugodna za rast pridelkov. Napovedi pa so zaključili s trditvijo, da bo jesen najlepši letni čas; med vrsticami seveda zaradi težko pričakovane boljše oziroma dobre letine.³⁸ Optimistične vremenske napovedi se niso uresničile, saj je bila letina 1816 ponovno katastrofalna, razmere pa so se v začetku leta 1817, ko je zmanjkalo zalog hrane, še povečale. Kritike zaradi neprofesionalnega odnosa pa si je nakopal tudi urednik časopisa.³⁹

Kriza 1816–1817 v mikro okolju sedeža Ilirskega kraljestva (Ljubljana)

Poročila o eksistenčni krizi v Ljubljani med letoma 1815 in 1817 se ne posvečajo prej predstavljenim strukturnim nevarnostim, poročila so praviloma skopa. Opozarjajo sicer na dolgotrajnost neugodnih okoliščin in »o štirih«⁴⁰ zaporednih slabih letinah (različnih pridelkov in vina). Tem so se pridružili še problemi z obstoječimi organizacijskimi oblikami, namenjenimi obvladovanju revščine in tudi kriz, kjer so te obstajale. Zaostrovanju krize lahko kronološko nekoliko bolje sledimo zgolj v velikih upravnih središčih z večjim deležem premožnejšega prebivalstva. Že septembra 1815 je »ubožni oče« kot eden od nadzornikov ubožnih inštitutov v Ljubljani poročal, da ni nabral dovolj darov, torej 225 goldinarjev, ki jih je potreboval za enomesečno podporo posameznikom, vključenih v sistem podpore revnih (t. i. ubožnih inštitutov). Okoliš-

35 *Laibacher Zeitung*, 3. 5. 1816.

36 V *Laibacher Zeitungu* je bilo novic, ki so bile povezane z lokalnim okoljem in deželo, relativno malo, tudi zaradi cenzure so bile objavljene le novice, ki so hvalile nosilce javne oblasti in s tem utrjevale oblast na po koncu Ilirskih provinc ponovno pridobljenih ozemljih.

37 *Laibacher Zeitung*, 3. 5. 1816.

38 *Laibacher Wochenblatt*, 8. 3. 1816.

39 Žigon, »Laibacher Wochenblatt,« 83–85.

40 Seznam žitnih cen za to obdobje dokazuje, da se je najnižja cena žita ob žetvi v teh letih podvojila, leta 1816 pa je bila najvišja cena v pomladnih mesecih, ko so bile sicer tudi običajno cene žita v cellem letu najvišje, celo trikrat višja od običajne, Valenčič, *Žitna trgovina*, 404–06.

čina, ki jo je navedel kot vzrok za pomanjkanje sredstev, kaže na to, da so bile razmere že ob žetvi in še pred pobiranjem zadnjih pridelkov, ki so služili kot osnovno živilo večinskemu prebivalstvu, leta 1815 hude. Opozoril je namreč, da s podeželja v mesto dnevno prihajajo domači in tuji berači ter obubožane družine. Dodatno je pripravljenost meščanov za donacije, glavni vir prihodkov v ta sklad in s tem tudi vzdržnost sistema reševanja problema revščine, zmanjševala⁴¹ tudi nastanitev vojakov, ki je obremenila lokalno prebivalstvo. Po mnenju nadzornikov ubožnega inštituta je večina dobrodelnikov odklanjala donacije za reveže.⁴² Nadzornik je tudi ocenjeval, da se je precej povečalo število potencialnih upravičencev, ki je doseglo številko 400 ljudi. Ker je bilo v mestu poleg teh še ogromno javnih beračev, je že septembra 1815 ubožni oče dvomil, da bo ubožni inštitut zbral dovolj donacij in s tem sredstev za podporo revežev. Od mestnih oblasti je zato zahteval, da mestni čuvaji bolj vestno lovijo berače, jih zapirajo in s kaznimi odvrtaajo od beračenja.⁴³

Celo v enem od največjih upravnih središč se nato kar celo leto o krizi ne govori. Na njeno zaostrovanje kažejo drugi, precej bolj naključno ohranjeni dogodki. Na grožnjo lačnih v Ljubljani in na neučinkovitost izvedenih ukrepov je opozoril šele eden od dogodkov leta 1817. Filharmonična družba je namreč februarja 1817 mestnim oblastem in ubožnemu inštitutu donirala dohodke plesa v reduti v višini kar 427 goldinarjev.⁴⁴ Takšne donacije kažejo tudi na neuspešnost obstoječih oblik reševanja socialnih problemov v času krize. V dogodke ob tej donaciji so se takoj vpletle upravne oblasti. Okrožje je namreč zahtevalo, da se donacijo in njeno višino objavi v časopisu z izrecno zahtevo, da se jo predstavi kot donacijo od plesa v čast rojstnega dne cesarja, kar pa ni bilo napisano že v vabilu na koncert.⁴⁵ Osnutek poročila, ki naj bi bilo objavljeno v javnih časopisih, naj bi donatorjem sporočalo tudi, da so ta sredstva omogočala, da so v oskrbo inštituta sprejeli nove reveže, kar posredno opozarja na zaostrene razmere in povečano pavperizacijo tudi v tem urbanem okolju, ne samo med podeželskim prebivalstvom.⁴⁶

Četudi so bila prva opozorila o večanju števila beračev prisotna že takoj po slabi letini 1815, so se razmere zares zaostriale v začetku leta 1817, kar potrjuje zlasti povečana aktivnost višjih upravnih organov, ki je v letu pred tem ni zaslediti (a ne nujno zato, ker krize ni bilo). A šele, ko je obstoječemu sistemu

41 O načinih zbiranja denarja glej Čeč, »'Srce vsakega',« 3770.

42 ZAL, *LJU-489*, Reg. I, fasc. 177, 74, 7. 9. 1815.

43 ZAL, *LJU-489*, Reg. I, fasc. 177, 74, 7. 9. 1815.

44 ZAL, *LJU-489*, Reg. I, fasc. 177, 74, 7. 9. 1815.

45 *Laibacher Wochenblatt*, 17. 1. 1817.

46 ZAL, *LJU-489*, Reg. I, fasc. 177, 90–93, 19. 2. 1817.

alternativna organizacija, to je glavno dobrodelno društvo z uradno podporo mestnega magistrata, razglasila, da se morajo »vsi tisti redni, ki so bili pri zadnji komisiji /= popisu/ sprejeti v sistem pomoči in še ne dobivajo podpore iz ubožnega sklada ali špitalskega fonda, oglasiti danes ob 9. uri na magistratu, da dobijo potrdilo za prejem Rumfordske juhe, ki se bo danes ob 11. uri razdeljevala«. ⁴⁷ Rumfordska juha kot ekonomična in nasitna hrana je postala med to krizo zelo popularen način reševanja najhujše stiske zlasti v urbanih središčih (Ljubljana, Novo mesto). Določeni podatki o prejemnikih te oblike začasne pomoči v Ljubljani kažejo tako na heterogenost prejemnikov, kot dokazujejo, da vsaj v Ljubljani ni prišlo do povečane smrtnosti zaradi podhranjenosti ali predvsem zaradi splošne slabe odpornosti, saj so med prejemniki pomoči, ki jih je prizadela ravno kriza, vsi preživeli obdobje, v katerem so prejeli ubožno oskrbo. Prav tako potrjujejo precej pogosto ugotovitev, da različne oblike pomoči niso zadostovale za preživetje. Juho so razdeljevali 97 osebam, ena je vmes umrla, ena se je izkazala za prevaranta. Sedem prejemnikov je dobivalo hkrati tudi podporo ubožnega inštituta, eden od prejemnikov juhe pa je med deljenjem zbolel in bil, ker je bil sprejet v bolnišnico, izključen iz tega sistema podpore. ⁴⁸ Z donacijami za kuhanje preproste jedi, ki naj bi zagotavljala osnovno stopnjo zavarovanja lokalnega prebivalstva tako pred nemiri in krajami kot pred nalezljivimi boleznimi, so sodelovali različni sloji prebivalstva, kar je bil tudi eden od glavnih interesov oblasti na različnih ravneh, kot se kaže tako iz uradnih razglasov kot iz časopisnega diskurza, ⁴⁹ ki so ga seveda oblasti nadzorovale in usmerjale, saj se je časopis ravno v tem času soočal z vsebinsko krizo. ⁵⁰ Posebne zahvale so bili v mestni hiši deležni mesarji, ki so brezplačno vsak drugi dan prispevali ostanke za kuhanje juhe, Ivan Urbas pa je celo brezplačno priskrbel kurivo. ⁵¹

Skladno z negativnim odnosom politične teorije in tudi neposredne upravne prakse do problematike revščine in javnih beračev so upravne oblasti veliko več prostora, kot so ga namenile navodilom za zbiranje darov, namenile zapiranju domnevno goljufivih beračev ter razvrščanju revežev v dve sku-

47 ZAL, *LJU-489*, Reg. I, fasc. 177, 74, 27(!), 5. 1817.

48 ZAL, *LJU-489*, Reg. I, fasc. 177, 843, s. d.

49 Posebej jasno v članku, ki je hkrati promocija vseh vplivnih uradnikov, duhovnikov in lastnikov zemljiških gospostev novomeškega okrožja (*Laibacher Zeitung*, 21. 6. 1817). Ti naj bi se odzvali pobudi deželnega guvernerja in v vseh 17 okrajih dolenskega/novomeškega okrožja ustanovili neka-kšna dobrodelna društva, v nekaterih okoljih, recimo v Novem mestu, pa celo vzpostavili javno kuhinjo.

50 Žigon, »Laibacher Wochenblatt,« 83–85.

51 ZAL, *LJU-489*, Reg. I, fasc. 177, 840, 28. 5. 1817.

pini – delovno zmožne in delovno nezmožne.⁵² V kar dveh majskih dopisih okrožnega glavarstva pa je vendarle največ prostora namenjeno zahtevama, da je treba hišne gospodarje obvarovati pred pritiskom beračev, ter skladno s politično in pravno teorijo večkratnim opozorilom, da je beračenje tujcev, tatov in drugih hudodelcev prepovedano. Navkljub temu izjemnemu dovoljenju prej prepovedanega javnega beračenja je okrožje zagrozilo s posebej rigoroznimi kaznimi za nespoštovanje prepovedi, in sicer celo s kaznovanjem posredno odgovornih – tj. hišnih gospodarjev, ki bi dajali darove ali prenočišče ljudem, ki so beračili na prepovedan način. Podobno grožnjo prvim z denarnimi, drugim pa z zapornimi kaznimi so dobili tudi sodniki in njihovi namestniki, če ne bi spoštovali prepovedi javnega beračenja.⁵³ V dokumentu z istim datumom, a z vsebino, ki je bila časovno predhodna, pa so uradniki skladno z že dlje veljavnimi zakoni zahtevali odgon beračev, popis vseh revežev in kaznovanje tistih revežev, ki so bili še sposobni delati. K tipičnim skupinam nedovoljenih beračev so dodali še druge posebej inkriminirane skupine, ki so jih povezovali predvsem s tatvinami in tudi z uporabo nasilja pri njih: rokovnjače, »plavšarje in šteklačarje«, ki »v skupinah živijo po gozdovih in pošiljajo žene in otroke, da prek sočutja in strahu dobivajo darove«. ⁵⁴ Oblasti so v uradno okrožnico celo zapisale očitno že kolektivni strah, da so se razširile nevarne govorice, ki so netile kolektivni strah, in sicer, da če ne bodo dali darov rokovnjačem, bodo slednji nad trdosrčne posameznike priklicali nesrečo. Krizne okoliščine so torej še povečale že obstoječe kolektivne imaginarije o posebej nevarnih kriminalnih ali vsaj kriminaliziranih skupinah.

Kriza je bila tako huda, da so okoliščine mnoge zemljiške gospode, okrožne uradnike in duhovščino prisilile k sprejemu kriznih ukrepov, kar se v času manj razširjenih kriz pogosto ni zgodilo. Seveda se pri takšnem odzivu elit odpira vprašanje, ali je šlo za paternalistično držo lokalnih oblasti z namenom, da bi tako omejile ali povečale vpliv določenih drugih interesnih skupin (politično vplivnih lastnikov posameznih zemljiških gospodstev), ali pa zgolj za iz leta v leto izrednejše eksistenčne razmere, ki so grozile z družbeno nestabilnostjo, ki jo je bilo potrebno preprečiti, zato ti odziviniso imeli veliko skupnega z družbeno odgovornostjo in solidarnostjo. Na to vprašanje lahko odgovorijo statistični podatki o majhnih prekrških, ki so deloma ohranjeni za leti 1816 in 1817. V tem obdobju se je izrazito dvignilo število kraj, ne samo zaradi nezmožnosti izkazovanja solidarnosti do posameznika v stiski, ampak

52 ZAL, *LJU-489*, Reg. I, fasc. 177, 838–39, 29. 5. 1817.

53 ZAL, *LJU-489*, Reg. I, fasc. 177, 840, 29. 5. 1817.

54 ZAL, *LJU-489*, Reg. I, fasc. 177, 838–39, 29. 5. 1817.

tudi zaradi zmanjšanja tolerance do kraj iz stiske. Vsekakor se je kriza odražala tudi drugod.

Očitno kriza ni imela tako šokantnega učinka na mestno prebivalstvo, da bi to povečalo dobrodelnost v tem segmentu donacij in oporočnih volil. Tako je Mihael Anton Černot v svoji oporoki revežem in šolarjem zapustil zgolj 10 goldinarjev, tradicionalnemu prejemniku različnih donacij in volil ljubljanski stolnici sv. Nikolaja pa kar 100 goldinarjev.⁵⁵ Po drugi strani pa so na hitro ustanovili Glavno dobrodelno društvo. Očitno so bile razmere v mestu precej hude, saj se je poročalo tudi o kapitalu »dobrodelnega društva«, kateremu je gospod Helbing v avgustu in septembru 1817 doniral 824 goldinarjev in 28 krajcarjev, uradnik vplačilnega urada Schrei pa v februarju 1818 še 1395 goldinarjev in 41 krajcarjev. Skupaj pa naj bi po poročanju v časopisju zbrali 10.000 goldinarjev.⁵⁶ Zdi se, da je bil mestnim oblastem denar predan šele, ko so se po avgustovski žetvi in nato še spravilu pridelkov leta 1817 cene in ponudba živil umirile.⁵⁷ Še 24. junija 1820 je v uvodu javnega oznanila o reorganizaciji ubožnih inštitutov guverner Ilirskega kraljestva zapisal tipično razsvetljsko misel, ki so jo ponavljali praktično že vse stoletje, a je hkrati pohvalil dobrodelnost v času lakote leta 1817.⁵⁸ Navkljub krizi in akcijam posameznikov je tudi ob koncu leta 1818 glavni ubožni oče v Ljubljani ponovno opozarjal na finančne težave fonda, ki je leto pred tem zbiral velike vsote. Mestne oblasti je prosil za pomoč v višini skoraj 300 goldinarjev.⁵⁹ So pa v letu krize povečali število revežev na 280 oseb, ki so z izjemo petih posameznikov dobivale enako dnevno premijo, mesečni izdatki pa so znašali 275 goldinarjev in 6 krajcarjev.⁶⁰ Kriza več kot očitno ni spremenila systemskega ravnanja s fondi za reševanje socialnih vprašanj.

55 ZAL, *LJU-489*, Reg. I, fasc. 177, 120, 17. 12. 1817.

56 *Laibacher Zeitung*, 21. 6. 1817.

57 ZAL, *LJU-489*, Reg. I, fasc. 177, 148, 16. 12. 1818.

58 ZAL, *LJU-489*, Reg. I, fasc. 177, 4–10, 24. 1. 1820, reorganizirani inštitut je začel z delovanjem 1. 2. 1820.

59 ZAL, *LJU-489*, Reg. I, fasc. 177, 4. 12. 1818, 152, konec istega leta so terjali tudi donacije, ki bi morale biti izplačane že leta 1803, ZAL, *LJU-489*, Reg. I, fasc. 177, 20. 11. 1818.

60 ZAL, *LJU-489*, Reg. I, fasc. 177, 24. 10. 1818, 156. Podobno je sporočal tudi aprila 1819, ko je glavni ubožni oče na magistrat poslal uradno sporočilo, da se bodo premije za april razdelile zgolj za mestno župnijo sv. Nikolaja, v preostalih župnijah pa premij zaradi pomanjkanja sredstev ne bo razdeljeval (ZAL, *LJU-489*, Reg. I, fasc. 177, 5. 4. 1819). Ker je bilo stanje ali bolje kriza s sredstvi ubožnega inštituta očitno vsem znana, je okrožje že dan prej od provizoričnega župana zahtevalo, da se iz glavnega ubožnega fonda izplača 800 goldinarjev (ZAL, *LJU-489*, Reg. I, fasc. 177, 3. 4. 1808?) za podpirance v preostalih ljubljanskih župnijah in tako zagotovi podporo za vse. Po seznamu za leto 1819 je bilo v tej župniji 40 podpirancev (ZAL, *LJU-489*, Reg. I, fasc. 177, 188, 2. 10. 1819). Da sistem še zdaleč ni deloval, kaže nadaljevanje zahtev. Leta 1819 pa je okrožni urad zahteval, da se naredi

Kraje iz stiske v sodni praksi

Posameznik, skupnost in pravo so dojemali kraje iz stiske na zelo različne načine. Čeprav H. Medick trdi, da se ljudje v stiski niso sramovali kraj,⁶¹ tovrstnega motiva v sodnih protokolih ne bomo našli, saj bi nakazoval potencialno zločinskost posameznika. Po pravni teoriji bi to pomenilo nevarnost za družbo. Temeljni pravni teoretiki, katerih ukvarjanje z vprašanjem zločina iz stiske je imelo vpliv na sodno prakso konca 18. stoletja in začetka 19. stoletja, so bili najprej Benedict Carpzov (1595–1666), Hugo Grotius (1583–1645) in kot zadnji Samuel von Pufendorf (1632–1694).⁶² Bistvo pravnih definicij zločina iz stiske je bilo v okoliščini, da je šlo za kolizijo dveh interesov, ki jih je varovalo pravo, a sta eden drugega izključevala, saj je uresničenje enega interesa istočasno pomenilo kršenje drugega.⁶³ Pravniki krajo iz stiske v analiziranih obsežnih povzetkih sodnih procesov interpretirajo kot dejanje obupa in brezizhodnosti, ki pri storilcu zbudi gon po preživetju. Takšno dojetje je skladno s teorijo naravnega prava. V vseh tu obravnavanih primerih gre za kriminalne zadeve, ki so po kazenski zakonodaji iz leta 1803 definirane kot zločini (ki so tudi kaznovani s hujšimi kaznimi).

Namen pričujoče analize sodne prakse tudi ni soočenje z raziskavami, ki so razvijale teorijo na različnih področjih tako majhnih prekrškov⁶⁴ kot hudih zločinov,⁶⁵ ki se je razvila tudi v teorijo o »posebni moralni ekonomiji«, ki je prek kolektivnih akcij zahtevala določene pravice, saj metodološki okvir nastanka našega vira takšne zaključke močno otežuje.⁶⁶ Sodna praksa namreč dokazuje, da so odločilno vlogo pri uporabi olajševalne okoliščine kraje iz stiske igrali drugi vidiki. Na način obravnavanja kazenskega primera, ki ga seveda izvrstno razkrivajo ravno sodni primeri, so poleg stiske bistveno vplivali še družbena skupina, ki ji je pripadal preiskovanec, spol, sloves posameznika, skladnost njegovega načina življenja z veljavnimi družbenimi normami ter njegova zločinska preteklost. V samem navajanju okoliščin dejanja najdemo tako dokaze, ki se neposredno sklicujejo na glavne pravne definicije kra-

---

revizijo »jožefinskih« ubožnih institutov, ki so bili nato reorganizirani, pri čemer naj sodelujejo tako duhovniki in ubožni očetje kot predstavnik okrožja in mesta ter policijska direkcija, ZAL, *LJU-489*, Reg. I, fasc. 177, 16. 7. 22. 7. 1819, 202–05).

61 Medick, *Weben*, 571.

62 V vseh primerih gre za protestantske avtorje (ki že ločujejo pravo od religije), ki pa so v 18. stoletju dosegli poseben odziv v katoliških deželah.

63 Utemeljuje ga že kanonsko pravo (*necessitas non habet legem*), a se ta princip nikoli ne razvije v doktrino, saj kazensko pravo praviloma rešuje le nastalo situacijo.

64 Med referenčnimi deli je zagotovo delo D. Blasiusa, *Bürgerliche Gesellschaft*.

65 Bertoša, *Zlikovci i prognanici*; Kaučič, *Odsev pravnega položaja*, 157–75.

66 Thompson, *Navade, plebejska kultura*, 302.

je iz stiske (zlasti S. Pufendorfa). Vsekakor je v pravni praksi kazenskega sodišča na drugi stopnji poleg veljavnega kazensko-materialnega prava opazen vpliv najpomembnejših interpretacij pravnih teoretikov. Ob teh pa se v sodnih zapisnikih pojavljajo tudi različni imaginariji elit in kolektivni strahovi,⁶⁷ ki so bili predstavljeni v uvodu. V nekaterih primerih je k intenzivnosti zagovarjanja določenih olajševalnih okoliščin prisepevala tudi dodatna zakonodaja (dodatni cesarski patenti), s katero so posebej rigorozno kaznovali določene oteževalne okoliščine zločina v smislu zagotavljanja dobre policije.⁶⁸

Pogosto so podobne imaginarije nevarnih revežev razvile tudi podedelske skupnosti, ki so bile najbolj neposredno in najdlje soočene z eksistenčno krizo. Tako so tudi slednje v času stiske prispevale k izločenosti revežev, a je njihovim mehanizmom zaradi splošne nepismenosti težje slediti. Tudi vsa temeljna dela o zgodovini revščine v zgodnjem novem veku so si enotna, da so družbene elite marginalizirale reveže⁶⁹ in jih povezovala z družbeno deviantnimi praksami, saj je izpostavljenost življenju na eksistenčnem robu spodbujala mobilnost, s tem pa se je posameznik izmaknil nekaterim mehanizmom socialnega nadzora. Iskanje preživetja prek mobilnosti je namreč ogrožalo družbeno stabilnost, razvijajoče mehanizme političnega nadzora in mehanizme regulacije trga dela.⁷⁰ A vendarle so reveži v času splošne krize tudi v vaških skupnostih marginalizirani, saj je vaško skupnost k marginalizaciji takšnih posameznikov silila vsesplošna ekonomska in eksistenčna kriza, neučinkovitost sistematičnih ukrepov in tudi kolektivni strahovi, ki so slikali reveže kot potencialno kontaminacijo lokalne skupnosti. Pričakovano se je v času krize povečalo število kraj in tudi ponavljajočih se kraj posameznikov, ki so jih lokalne skupnosti predale v formalno preganjanje. Primeri kraj med eksistenčnimi krizami 1815–1817 dokazujejo tudi prakse in zlasti meje družbene solidarnosti vaških skupnosti, ki velja za temeljno značilnost združevanja in kolektivov na podeželju v zgodnjem novem veku.

V primerih sojenj zaradi odtujitve premoženja so bile v smislu nove politične teorije posebej strogo kaznovane določene vrste kraj. To je vplivalo na sodniško ugotavljanje okoliščin zločina in upoštevanje ali poudarjanje pre-

67 V 80. letih 18. stoletja se namreč med kritiki smrtne kazni znašli tudi prvi socialnokritični avtorji, ki so se pod vplivom zgodnje antropologije in psihologije spraševali tudi o družbenih odnosih in individualnih vzrokih kraj, Ammerer, *Ende für Schwert*, 201–02.

68 V primeru kraj zlasti krajo ponoči in krajo na javnem mestu, nočno krajo ali rop ali krajo nezavarovanega premoženja gospodarju, v času poplave, požara, nalezljive bolezni. Ostale oteževalne okoliščine predstavlja *Allgemeines Gesetz über Verbrechen*, I. čl. 160.

69 Zlasti iz njim podrejenih družbenih skupin, saj je bila znotraj družbenih elit posebej razvita notranja solidarnost.

70 Winter, »Armut und Migration,« 39. *Jütte, Poverty*, 143–46.

ostalnih olajševalnih okoliščin. Analiza odnosa sodnikov in pravnih svetnikov na revizijskem organu do ponavljajočih se malih krajev je pokazala, da je revizijski organ stisko kot olajševalno okoliščino upošteval zgolj na predlog nižjega organa.⁷¹ Zlasti sodišča na prvi stopnji so zaznamovali številni stereotipi in različno vrednotenje krajev glede na družbeni ugled (sloves) in socialni položaj posameznika v skupnosti, posledično pa tudi »politični« interes v odnosu do nekaterih vrst deliktov. Še več: mnogokrat so vplivale tudi na zavestno izločanje ali poudarjanje določenih okoliščin s strani sodnikov prvega sodišča. Enega od primerov, v katerih se sodniki neposredno sklicujejo na Puffendorfa in njegovo dojetje krajev iz stiske, je sicer najti v letu 1788 v primeru kraje vajenca svojemu delodajalcu obrtniku. Sodnik je krajo vajenca označil tudi kot posledico stiske in slabega razumevanja posledic dejanja, ki so izvirale iz njegove slabe vzgoje. Poleg tega je vajenec večino ukradenega vrnil lastniku, del motivov za krajo hrane pa je pripisal lakoti, ki je bila v njegovem okolju tako huda, da bi lahko ljudje umirali. Ukradeno peso, meso in drugo hrano je delil z 48-letno Mario Herz, ki ni sodelovala pri krajah in sotorilcem Andrejem Wocho (Boho).⁷² Zaradi specifičnih okoliščin posamezen sodni protokol ne razkriva vseh nians družbenih odnosov, različni sodni primeri pa vendarle predstavijo kompleksnost odzivov elit in lokalne skupnosti na kraje iz stiske. O tem, zakaj je prišlo do stiske, ki je posameznika pahnila prek roba zakona, se sodniki pogosto tudi niso spraševali. Na Koroškem je še bolj kot v drugih deželah zaznati izrazito negativno stigmatizacijo, podobno diskurzom o najmobilnejšem delu podeželskega prebivalstva, beračih in vagabundih, in izrazito rigorozno kaznovanje povratnikov za bagatelne kraje. V pravni praksi apelacijskega in višjega kazenskega sodišča v Gradcu se je okoliščino krajev iz stiske pogosteje uporabljalo zlasti v primerih, ko bi bil zločin zaradi določenih določil materialnega prava veliko strožje sankcioniran, kot je bila s strani sodnikov ugotovljena zločinskost v osebnosti storilca in učinka škode na oškodovanca, ki je bila storjena. Vsak kazenski primer je zato potrebno gledati kot samostojni sodni proces, zato kliometrično štetje posameznih primerov sklicevanja na posameznikovo stisko ne more dati tako izpovednih rezultatov, kot ga lahko nudi kompleksna predstavitev posameznih mikroštudij.

V tem prispevku se osredotočamo na nekaj primerov iz različnih okolij, ki bodo razjasnili okoliščine stiske in odločitev za prestop meje legitimnosti in legalnosti v ruralnih okoljih. Primeri predstavljajo prakse različnih družbenih skupin, med katerimi so tudi takšne, ki so posebej stigmatizirane. Stig-

71 V času prodiranja šolanega prava v vsakdanjo kazensko prakso in v času utrjevanja sodnega nadzora so revizorji pregledovali in dopolnjevali kazni, ki so jih izrekla sodišča na nižji stopnji.

72 StLA, AG-1788, 6524.

matizacija določenih družbenih skupin se sicer na retorični ravni pokaže že v upravnih poročilih in je precej podobna stigmatizaciji s strani prava.

Pomemben vidik pri razsojanju in upoštevanju stiske kot olajševalne okoliščine je oddigrala družbena vloga posameznika, ki je storil zločin. Že 166. člen Caroline in nato številni pravniški traktati so izpostavljali ideologijo »pater familiasa«,⁷³ ki je predstavljala očeta kot tistega, ki je tudi v kriznih razmerah odgovoren za preživetje družine, in določen vpliv pravne teorije »izredne stiske« še v zgodnjem 19. stoletju, ki je vplivala tako na kazensko zakonodajo kot tudi na politično teorijo, in sicer ob vprašanju, ali lahko v ekstremnih razmerah oblast prisili podrejene k izražanju sicer prostovoljne dobrodelnosti.⁷⁴ Kljub temu primeri omilitve zločina zaradi stiske storilca niso omejeni zgolj na to vlogo, ki je bila v predmoderni in tudi nastajajoči meščanski družbi pripisana moškemu in kot takšna zapisana tudi v Obči državljanski zakonik (1811). Vsekakor je pojavljanje določenih družbenih skupin in posameznikov ter posameznic v primerih upoštevanja olajševalne okoliščine kraje iz stiske povezano tudi s stopnjo solidarnosti, ki so je bile deležne posamezne družbene skupine in posamezniki.⁷⁵ Zaradi določenih oblik solidarnosti nekatere družbene in starostne skupine sploh niso bile ovadene in zaprte. Takšno splošno solidarnost do žensk (in ženskih kraj) na podeželju kažejo tudi zelo redki primeri formalnega pregona (torej ovadbe in sodnega procesa) žensk zaradi kraje hrane. Ženske so bile pogosteje kaznovane kot sosterilke, kot tiste torej, ki so zavestno sodelovale pri dejanju in uživale ukradeno hrano. Kazen za tak zločin je bila seveda precej nižja.

Najbolj tipičen primer, ki hkrati pokaže tudi družbeno stigmo, ki je spremljala najbolj revne družine v okoljih, kjer je prevladovalo dninarsko delo, je primer petdesetletnega invalida Andreja Vibiča iz Pišec, poročenega in očeta treh nedoletnih otrok, starih med pet in enajst let. Sicer viničar na Bizeljskem je zaradi katastrofalnih letin okoli leta 1817 iskal druge vire preživetja. Pred sodnikom je zatrjeval, da je »zadnja« tri leta delal v Brežicah, nekoliko večji naselbini v neposredni okolici. Njegova življenjska zgodba potrjuje številne teorije o učinku lakot na ekonomsko najranljivejše skupine, kamor je kot delni invalid sodil tudi sam, še posebej če je šlo za dninarje, ki so bili tudi očetje nedoletnih otrok in po pravnem položaju glavni vodje gospo-

73 Prim. Ozmet, *When Fathers Ruled*; Sieder, *Socialna zgodovina družine*; Sieder and Mitterauer, *Vom Patriarchat*; Münch, *Lebensformen*.

74 Wagner, *Armenfürsorge*, 21–59.

75 Klasični trojček upravičenih do podpore zaradi revščine so predstavljali otroci (do določene starosti in njihove matere), ostareli in bolni oziroma invalidi, Gestrich, »Status und Versorgung«, 63–78. Glej tudi geselske članke v *Enzyklopädie der Neuzeit*, kjer je sicer brez posebne razlage najti gesla: *Frauenarmut*, *Altersarmut*, *Kinderarmut*, *Bettler in Altersversorgung*.

dinjstev. Na drugi strani njegov primer opozarja tudi na precejšnjo popustljivost sodnikov ene in druge sodne instance, če je šlo za prvi zločin in če so bile dokazane posebne olajševalne okoliščine. Sodnik je namreč pritrtil njegovi retoriki stiske in razkril tudi kolektivne strahove elit, saj je v sodni zapisnik zapisal, da je v času konjunkturo občasno delo zadoščalo, v času krize pa isti način preživetja ni več zadoščal za preživljanje družine. Invalida Andreja so bremenili kraje dveh sodčkov vina in nekaj obleke. Del ukradene obleke so našli pri tatu in jih vrnili lastnikom, kar je zmanjševalo vrednost ukradenega. Ko je v vasi Blatno ukradel nekaj obleke, žita in stročnic, je ženo že ponoči, ko se je vrnil, prepričal, da je iz ukradene hrane skuhal močnik. Ta del pričevanja, ki je sicer sestavni del postopka, vendarle dovoljuje zaključek, da je šlo v tem primeru za ekstremno lakoto in pomanjkanje samokontrole v trenutku, ko je stradajoči dobil hrano. Poleg živil, ki jih je pojedla in popila družina (vino), lastnikom niso vrnili zgolj pasu, ki ga je storilčeva žena prodala ali zamenjala za hrano. Tudi zato je bila tudi ona obsojena zaradi sodelovanja pri tatvinah. Poleg tatvine hrane in oblek je trikrat ukradel tudi manjše količine vina letnika 1815, ki ga je bilo, na kar sklepamo iz posebnega poudarka letnika vina, očitno dovolj. Med okoliščinami kraje je bilo posebej izpostavljeno, da tat ni vzel vse hrane, ki jo je našel, z namenom, da bi kaj ostalo tudi lastnikom. Namen navajanja te okoliščine je bilo seveda potrjevanje moralnosti tega posameznika. O kraji vina sprva ni povedal ženi, skrtil ga je ob gozdni poti, ob kateri je hodil na delo, in ga namesto hrane užival vsak dan na poti na delo. Na tak način je dvakrat ukradel vino. Vino je omenjeno med donacijami vplivnih uradnikov in lastnikov zemljiških gospostev, zato je trditev, da je v določenih regijah pomenilo eno od osnovnih živil, utemeljena.⁷⁶

Sodniki so skozi zaslišanje stopnjevali podobo ekstremne stiske. Ko je bilo v pozni pomladi pomanjkanje hrane že tako hudo, je pred binkoštnimi prazniki ukradel vino za vso družino, saj je bila to edina hrana, ki jo je imela. Njegovo pričanje je nadgradilo ženino pričevanje. Potrdila je, da so pred tem, ko je ukradel hrano, jedili samo koprive. Žena je dodala še eno okoliščino, ki se je vezala na telesne značilnosti družinskih članov in ki jih moški ni omenil: da so se vsem članom družine od lakote že napihnili trebuhu ter da so čutili bolečine v trebušnem predelu. Pomenljivo je bilo tudi dejstvo, da je bila zapisana tudi izjava obeh zaslišanih staršev, da če ne bi pili vina, bi vsi pomrli. V povzetku so sledili njegovemu prepričevanju med preiskovalnim procesom, da je bil zaradi lakote bolan in popolnoma šibek. Ker je iz kleti, v katero je vlamljal, izginilo več vina, kot ga je bil pripravljen priznati, je trdil, da je

76 *Laibacher Zeitung*, 21. 6. 1817.

videl moške, ki so prišli iz kleti, in tudi, da so morali poznati skrivališče ključa vrat. Prav tako ni želel priznati kraje puške, ki jo je tudi pogrešil lastnik. Proces so sodniki navkljub nerazjasnjenim okoliščinam zaključili. Verjetno tudi zato, ker so skozi celotni proces gradili sliko izredne in vedno hujše stiske, v kateri se je našel Andrej kot hišni gospodar. Za takšen razvoj procesa je bila pomembna tudi okoliščina, da so večino ukradenih stvari vrnili lastnikom, tudi del ukradenega fižola. Podoba stradajočega v njegovem primeru ni bila povsem enaka podobam nekaterih stradajočih v drugih sodnih primerih, ki jih drugod predstavljajo bolj kot podivjane divjake. V Andrejevem primeru ga predstavljajo kot moškega, ki pooseblja del vrednot, ki imajo svoje korenine že v 16. in 17. stoletju, a hkrati predstavljajo temeljna etična postulata porajajoče se meščanske družbe 19. stoletja: delavnost in varčnost.⁷⁷ V nasprotju s tipiziranim prikazovanjem sestradanih ljudi se v njegovem primeru pokažejo tudi elementi varčnosti, ki niso tako pogosti v podobnih opisih: z ukradeno hrano je namreč varčeval in kljub izstradanosti je delal. Vendarle je na koncu škoda, torej protivrednost ukradene hrane in drugih predmetov, ki jo je skladno z kazensko zakonodajo moral poplačati oškodovancem, znesla 52 goldinarjev in 24 krajcarjev.⁷⁸ 28 goldinarjev je bil vreden ženski pas, 20 goldinarjev pa popito vino. Kazen pa ni bila huda, predlagano kazen nižjega sodišča, ki je znašala 2 meseca zapor za moža, je sodišče znižalo na 10-dnevni zapor, poostren z enim postnim dnevom, za ženo pa so sodniki sprva predlagano kazen 3 tednov znižali za sedemkrat, na 3 dni.⁷⁹

Razmerje med družbeno tolerantnostjo in družbenim robom najprej na ravni politične in pravne teorije, a tudi na ravni neformalnih odnosov znotraj skupnosti do določenih socialnih skupin v nasprotju s prej prikazanim primerom Andreja izvrstno pokaže primer Josipa Pogorevska ali Daneva (slednje ime je dobil po hiši, v katero se je priženil in jo podedoval), ki je živel v hriboviti okolici Graške Gore. Primer Pogorevska, četudi gre za ruralno hribovito okolje, kaže, da je kljub stiski, v kateri je bil, v skupnosti veljal za tatu. Omenjena oznaka opozarja na njegov izredno slab družbeni sloves. Tak sloves ga je izločal iz običajnih oblik solidarnosti na podeželju. Verjetno je treba vzroke za njegovo slabo integritetnost v lokalno skupnost in zaradi te tudi slabega družbenega ugleda iskati tudi v načinu pridobitve posesti. Po poroki z vdovo je hitro podedoval njeno kmetijo, na katero je kmalu po smrti prve žene

77 Studen, »Človek,« 9–36. Münch, *Lebensformen*, 306–14.

78 Na ljubljanskem žitnem trgu bi lahko v najhujši druginji plačal za vagana pšenice (61,49 l) 11,10 goldinarjev. Za navedeno vsoto bi si lahko v času najhujše druginje kupil 290,27 litrov pšenice, ob najnižji ceni žita v letu 1819 pa kar 1,519,84 litrov pšenice, kar je bilo za 5,23 večkrat.

79 StLA, *AG-1818*, s. 2377.

(prejšnje lastnice premoženja) pripeljal drugo ženo. Njegove prakse so bile za del skupnosti sporne. Kmalu je zaradi nenehnih sumov v skupnosti postal tudi dežurni krivec za vse tatvine v okolici.⁸⁰ Sumničavosti lokalne skupnosti so se navzeli vsi sodniki, ki so sicer opozorili na neutemeljenost nekaterih ovadb sovaščanov.⁸¹ Vendarle pa so sodni svetniki pri izreku kazni upoštevali obtoženčev slab družbeni sloves. Odkrit je bil v času kraje moke v mlinu, saj ga je na njegovo nesrečo v mlinu zalotil lastnik. Kaj izvemo o storilcu? Bil je star 53 ali 55 let. Njegova življenjska pot je bila popolnoma drugačna od usode njegovega brata, ki je ostal na kmetiji in verjetno skrbel za ostarele starše.⁸² Pri 20 letih je odšel od svojih staršev in se poročil z ovdovelo Marijo Danev, s katero je imel hčer. Ko je prva žena umrla, se je znova poročil z Elizabeto Blatnik, s katero je imel 15 otrok. V času krize je rojstno hišo zapustil samo najstarejši, ki je bil potrjen za rekruta, preživela jih je samo slaba polovica: sedem otrok in hčerka iz prvega zakona, ki je bila stara 27 let. Najstarejši otrok iz drugega zakona je bil 23-letni vojak Simon, sledili so 13, 9, 7, 6 in 3 leta stari otroci ter tri četrta leta star dojenček. Njegovo življenje ne dokazuje Malthusove teze o demografskem obnašanju v času kriz, prej dokazuje rezultate novjših demografskih študij, saj sta se mu v času trajanja eksistenčne krize rodila še dva otroka. Vsekakor so sodniki posebej poudarili, da ima znatno premoženje: kar 1258 goldinarjev in 11 krajcarjev so predstavljali četrtninska kmetija, živina in orodje.⁸³ In vendar se je navkljub občutnemu premoženju v sodnem procesu skliceval na to, da je začel krasti iz stiske. Stiska njegove družine s strani sodnikov je bila pripoznana in je bila verjetno povezana s številčnostjo njegove družine, a ni odigrala ključne vloge pri zniževanju njegove kazni, saj je dobil kar 20 let zapora.⁸⁴

Posebno vrednotenje kraj iz stiske je povzročila tudi družbena stigmatizacija določenih družbenih skupin, zlasti povratnikov in tistih, ki so bili okarakterizirani kot vagabundi, cigani/Romi in berači.⁸⁵ Tem družba ni več priznavala pravice, da smejo krasti iz stiske. Četudi so mali tatovi iz stiske svoje

80 StLA, *AG-1788*, s. 7996, 21. 6. 1788.

81 Ko je bil končno za rešetakami, so ga drugi ljudje iz lokalne skupnosti obtožili tudi številnih nepojasnjenih kraj žita in živine. Te je najprej priznal, nato pa jih je v nadaljevanju procesa zanimal z argumentom, da ga je k priznanju prepričal sodni sluga, ki mu je zagotavljal, da se bo tako rešil zapora.

82 Oče je umrl pred 8 leti, mati pa pred 12 leti. Kmetijo staršev je po očetovi smrti prevzel brat Luka, poročila pa se je tudi njegova sestra.

83 StLA, *AG-1818*, 330, 8401 ad 1641.

84 StLA, *AG-1818*, s. 1641 (401 ad 1641). Kazen iz 7. 10. 1818 so 16. 10. 1818 potrdili na vrhovnem pravosodnem organu (*Oberste Justizstelle*).

85 Izvor ločevanja je bil v presojanju »zločinske« narave in ni temeljil na neenakosti, saj je procesni red uveljavil enake sodne postopke za vse podložnike.

kraje ponavljali, je bila kazen primerna splošnemu političnemu in pravnemu pojmovanju (ki se uveljavi v drugi polovici 18. stoletja), da je potrebno brezdelneže kaznovati in jih poskušati resocializirati, saj so bili družbi s svojimi nemoralnimi praksami nevarni, od njihove resocializacije pa bi imeli korist vsi.⁸⁶ V takšnih primerih zlorabe solidarnosti, kot ga kaže kazenski primer koroškega deželnega sodišča Sovodenj (Gmünd), so sodniki v sodni protokol vnesli vse stereotipe »družbi« nevarnega posameznika. Sodili so nekemu moškemu, ki naj bi v tem okolju iskal sezonsko delo in ki je okradel človeka, ki mu je nudil solidarnost in mu dal prenočišče na seniku. Tat naj bi skupnost obtožil, da je bila do njega nesolidarna in da si ni priberačil dovolj. Sodnik ga je označil tudi kot vagabunda (kar je bilo že samo po sebi del družbene stigme) in krivolovca. Slednja oznaka ni označevala samo človeka, ki se požvižga na družbena pravila, ampak je tako kot oznaka »vagabund« označevala človeka, ki noče delati, ki je torej lenuh.⁸⁷ Hkrati pa je z navajanjem takšnih identitet posameznika sodnik na prvi stopnji opravičeval tudi kazen, ki jo je predlagal. Višje sodišče je sledilo sodnikovemu argumentu in kazen potrdilo.

Stigmatizacija določenih družbenih skupin, za katere so verjeli, da bodo z njimi vzpostavili temeljne postulate dobre policije, je povzročila, da so v kazensko-pravnih okvirih izvajali posebno prisilo k stalni nastanitvi in pridobitvi (stalnih) virov preživetja za prve storilce zločinov ali manjše zločince.⁸⁸ Imperativ dela je kot eno od osrednjih vrednot družbe vzpostavil že kazenski red Marije Terezije – Terezijana.⁸⁹ Mnogi iskalci dela so si v času stiske težko zagotovili delo in z njim preživetje. Soočeni z neprestano stisko so, če se je ponudila priložnost, tudi kaj ukradli in pogosto je bila skupnost do takšnih prekrškov netolerantna, zlasti v času vsesplošne stiske. Podobno rigorozno držo kot lokalno okolje so v takšnih primerih zavzeli sodniki – zlasti če je šlo za tujce, četudi so se ti v določeni skupnosti znašli zaradi sezonskega iskanja dela in javnega beraštva. Tipične primere sodne obravnave skladno s teoretičnimi izhodišči dobre policije predstavljajo tudi naslednji primeri. V prvem gre za sojenje 23-letnemu malemu tatiču. Mladenič zaradi telesne hibe (kile) ni bil sposoben opravljati težaških del, zato ni dobil službe kot hlapec. Podobno identiteto kot v prvem primeru imata še dva moška: drugi in tretji primer prikazujeta »poklicna« berača, ki naj ne bi imela telesnih hib.

86 Več o družbenem discipliniranju glej v Čeč, *Revni, berači*.

87 Delo pa je bilo v družbi 18. stoletja ena od osrednjih vrednot. Procesni akti: StLA, AG-1788, s. 7996.

88 O omejevanju mobilnosti glej: Čeč, »Odnos do mobilnega dela,« 191–207.

89 Ta kazenski red pa je morala poznati večina krvnih sodnikov, ki so delovali v posameznih deželah v času vseh obravnavanih eksistenčnih kriz.

Zaradi kile je sodnik v prvem primeru sicer poudaril, da tatič ne more dobiti stalnega dela. Navkljub okoliščinam, ki kažejo, da se je fant zaradi telesnih pomanjkljivosti ves čas gibal na robu preživetja in na meji med legalnimi in ilegalnimi praksami preživetja, ni bil deležen družbene solidarnosti. Prav tako pa so sodniki zaradi doktrine dobre policije in vseh oteževalnih okoliščin v tem in ostalih primerih popolnoma zanemarili življenjske perspektive in možnosti preživetja obsojenih posameznikov.⁹⁰ To dokazujejo zlasti kraje tega mladega »povratnika«, saj so bile vse po vrsti majhne in jih ni bilo mogoče uvrstiti med zločine. Fant je ukradel ključ, ki ga je prodal nekemu delavcu, nekoč je nekaj ukradel v frančiškanskem samostanu. Za dve kraji (obročev za sod in škornjev, s katerimi je zamenjal raztrgane) je bil kaznovan s telesno kaznijo. Za krajo 11 kvartov soli iz odprtega predala neke hiše v Brežicah za božič je 24 dni preživel v zaporu ob kruhu in vodi.⁹¹ V konkretnem sodnem procesu, kjer so te poprejšnje obsodbe navedene zaradi odločanja o višini kazni, so ga bremenili, da je okradel nekega dečka na cesti, kar so sicer definirali kot zelo majhno krajo, ki naj bi se »politično kaznovala«, kar pomeni, da je sodila med prekrške.⁹² A vendarle je bil ob koncu tega preiskovalnega procesa zaradi preteklih kazni obsojen na dve leti lahkega zapora v deželskem sodišču Brežice, kar je bila precej višja kazen, kot so jo predvideli za storjene prekrške, saj se je zaporna kazen za kraje končala pri enem letu.⁹³ Kot povratniku (zaradi majhnih krajev je bil že štirikrat kaznovan) stiska ni več igrala pomembnejše vloge. Še bolj rigorozna pa je bila kazen v primeru 19 letnega postopača Ivana Klobčiča, ki je neki ženi vojaka ukradel vse, kar je imela. Ker je imela njegova kraja tako hud učinek na žrtev, je dobil kar 10 let zapora.⁹⁴

V primeru sojenj leta 1816 pa je v bolj urbaniziranem naselju Radgona poleg družbenih stereotipov nevarnih beračev prisoten tudi stereotip nevarnosti, ki jo predstavljajo lačni okoličani, ki v mestu iščejo preživetje. Kolektivne strahove najbolj odraža kriva ovadba kajzarke, ki so jo obtožili, da je pozimi leta 1816 v mestu ukradla mast. A so na mestnem sodišču sodni prisodniki sprejeli argumente, da gre za osebo, ki je v skupnosti poznana in ima dober sloves, ter nadaljevali, da še nikoli ni bila v zaporu zaradi kakršnega koli prekrška in da se tudi preživlja »častno«. Krajo pa so v zaslišanjih naprtili

90 Več o socialnem discipliniranju revnih v 18. stoletju v: Čeč, *Revni, berači*.

91 StLA, *AG-1788*, s. 9408, 19. 8. 1788.

92 Primer je bil dvomljiv, ker se je kraja zgodila na cesti, vsaka »javna« kraja pa je bila definirana kot rop. A so se sodniki izognili pravni zagati kazenskega materialnega prava in ovrgli takšno klasifikacijo, češ da fantek ni bil oškodovan in sploh še ni bil polnoleten, StLA, *AG-1788*, s. 9408, 19. 8. 1788.

93 *Allgemeines Gesetz über Verbrechen*, II., čl. 17.

94 StLA, *AG-1818*, s. 330–3162, 30. 3. 1818.

neznanemu »vindišu«, ki so ga istega dne opazili v okolici.⁹⁵ Enako nestrpne so bile oblasti tega malega mesteca tudi v primeru kraje viničarja in njegove 18 let stare hčerke. To so na sodišču zaslišali zgolj zato, ker je na ukaz očeta pomagala nesti žakelj, v katerem je bil en maselj ukradene moke. Sama se je izgovarjala, da je sodelovanje pri nošenju ukradenega blaga od nje zahteval oče in da se je seveda morala podrediti njegovi avtoriteti. Kljub temu so jo zaslišali in na koncu potrdili njeno nedolžnost.⁹⁶

Nekoliko drugačna kot v primeru Pogorevska je bila sodna praksa v primeru Simona Kamperja. V tem primeru je storilcu zaradi določenih okoliščin tatvin grozila poostrena kazen. Sojenje dninarju zaradi kraj dokazuje, kako so bili zlasti predstavniki ruralnih podslojev v času stiske še posebej odrezani od obstoječih oblik neformalne solidarnosti na podeželju – zlasti vzajemne solidarnosti v obliki kreditiranja, saj za kredit niso imeli s čim jamčiti. Takšne oblike solidarnosti so bile pogosto ekskluzivne in omejene na tiste, ki so imeli premoženje. Ker niso imeli premoženja, ki bi ga zastavili, niso dobili podpore, da bi si na kredo izposodili hrano za preživetje. Vendar ta primer na drugi strani dokazuje, da je bilo sodišče do storilca posebej solidarno, in je posebej pričevalen zato, ker je bila vrednost ukradenega blaga v tem sojenju precejšnja, znašala je kar 682 goldinarjev, poleg tega pa je bila še kraja živali po kazenskem redu iz let 1803 definirana kot hujša oblika kraje. Učinek izrednih razmer, v katerih se je znašla družina, posebej dokazuje tudi okoliščina, da je sodnik v sodnem procesu dokazal tudi sodelovanje žene pri kraji. V nasprotju s Pogorevškom, ki je bil zaradi nekonformnosti svojih dejanj v skupnosti zaznamovan in z njo v neprestanih konfliktih, je bilo v tem sodnem procesu kot posebna olajševalna okoliščina navedeno dejstvo, da so imeli vsi ukradeni dobro mnenje o storilcu (Simonu Kamperju) in da je na splošno veljalo, da ga imajo za spodobnega človeka. Sodišče ga tudi ni označilo za nevarnega okolici, čeprav je kradel tudi kmetom, ki so ga najeli za mlačvo. Vsekakor pa bi bila takšna kraja v drugačnih okoliščinah s strani sodnikov zagotovo interpretirana kot oteževalna okoliščina. Zopet je bilo poudarjeno, da so storilca čez družbeni rob pripeljale štiri zaporedne slabe letine (zadnja 1816), ki mu niso omogočale, da bi si našel delo, čeprav je bil sposoben delati. Tako se je, kot je zapisal sodnik v Lobnici, »s težkim srcem« odločil za kraje. Še več, višino kazni višjega kazenskega sodišča (7. 12. 1818) je vrhovno sodišče zmanjšalo (24. 12. 1818) na polovico, tj. na eno leto, z argumentom, da očeta v zločine ni vodila nagnjenost k zločinom, ampak da ga je tja pahnila »grenka« stiska. Praksa ni nenavadna, saj je tako nizko kazen (ki ni bila določena

95 StLA, AG-1818, 5206, 7. 6. 1818.

96 StLA, AG-1818, 5206.

po kazenskem materialnem pravu) lahko izreklo le najvišje sodišče, ki je edino imelo pravico do izreka nižje kazni, kot je bila predvidena s kazenskim redom glede na vrednost ukradenega blaga. Takšno izredno zmanjšanje kazni je bilo dojeta kot akt milosti, ki jo je imel zgolj vladar kot najvišji zakonodajalec. Opozarjanje na čustva preiskovanca s strani sodnikov lahko interpretiramo kot posredni dokaz njegove morale, tako kot je domnevno sam izjavil, da je bil vedno priden.⁹⁷ Vnašanje čustev v sodne protokole je tudi tipičen odraz javnega diskurza, ki se je razvil v času jožefinizma.⁹⁸ Ponovno je bila v tem primeru izpostavljena tudi vloga hišnega očeta, ki so jo sodniki podkrepili z izjavo, da naj pri izreku kazni (nižji) sodniki pazijo na dobrobit otrok.⁹⁹ Zato so dodali klavzulo, da kazni ne smeta istočasno prestajati oba starša. In čeprav so ženo tudi obtožili sodelovanja pri krajah, je v času procesa skrbela za otroke in ni bila zaprta.¹⁰⁰ Odnos sodnikov do Kamperja je bil tako precej drugačen kot odnos do prej predstavljenega Daneva. Še več, vsem oškodovancem, ki so ga s pomočjo neformalnih sredstev skupnosti poklicali na odgovornost, je Pogorevšek grozil. Prav tako so bile, po pričanju prič, neuspešne civilne tožbe proti njemu pred patrimonialnim sodiščem. V času sojenja je bila jeza vaške skupnosti tako velika, da so priče na sodišču pričale, kako ga je neki že umrli hišni gospodar tožil zaradi kraje. O njegovi stigmatizaciji v skupnosti je pričal tudi oškodovani mlinar, saj je zagotavljal, da v skupnosti, odkar so zaprli Pogorevška, ni več kraj, hkrati pa zatrdil, da so bile te leta pred tem del vaškega vsakdana.

Tako kot v primeru dninarjev so v primeru poslov/hišnih pomočnic elite priznavale del kolektivne odgovornosti in zato nižje kazni tudi tej družbeni skupini. Posli so bili v času stiske zaradi svojega položaja v družbi družbeno posebej ranljivi. Zato so nekateri sodniki upoštevali splošno eksistenčno stisko kot olajševalno okoliščino: ko se je pred sodiščem zaradi ponavljajočih se kraj znašel hlapec, ki je kraje svojemu gospodarju opravičeval z lakoto, ki jo je trpel v letih stiske, so sicer pravno netolerirane kraje posla sodniki kaznovali drugače.¹⁰¹ Vse te okoliščine predstavlja primer Primoža Riosa. Kot štiridesetletni hlapec in nezakonski otrok je bil zaposlen pri Aleksu Punigu. Med krajami je ukradel tudi pol vedra žita svojemu delodajalcu, kar so s stali-

97 Da je delo predstavljalo osrednjo vrednoto v njegovem življenju.

98 Ammerer, *Ende für Schwert*, 192–204.

99 StLA, *AG-1818*, 7. 12. 1818 in 24. 12. 1818.

100 StLA, *AG-1818*, 330–1351, 2. 11. 1818.

101 Kraje poslov svojim delodajalcem so bile namreč v kazenskih redih in kot posebna oteževalna okoliščina definirane kot poseben zločin, saj je posel kradel nezavarovane stvari. Več o tem glej v Čeč, »Življenjske usode,« 56–81.

šča kriminalnega sodstva označili kot nepomembno krajo. Opravičeval se je, da je kradel, ker je v teh »slabih letih« pri gospodarju velikokrat trpel lakoto. Še več, okradeni je bil tudi njegov sorodnik in hkrati tisti, ki ga je prijavil, a po mnenju zaprtega ni trpel pomanjkanja. Hlapec je namreč trdil, da je delodajalec premožen mož. S sklicevanjem na družbeno odgovornost sorodnika je Primož Rios legitimiziral svojo krajo, saj je družba od premožnih sorodnikov zahtevala skrb za revne člane družine. Zaradi sorodstvenih povezav oškodovanega niso smeli zaslišati. Sojenje je bilo hitro zaključeno: ker je bil že od božiča v zaporu, so mu dodelili še četrta leta¹⁰² lahkega¹⁰³ zapora in 15 udarcev s palico, saj so menili, da bo lahko iz svojega premoženja vrnil s krajo povzročeno škodo.¹⁰⁴

V splošnem lahko zaključimo, da predstavljeni primeri izpostavljajo pomen družbenega pozicioniranja posameznika, vloge časti, integritete in skupnosti in spola za izrečeno obsodbo. Hkrati pa tako število prekrškov kot njihova pojavnost opozarjata na meje in mehanizme solidarnosti tako pri odkrivanju in prijavljanju kot pozneje pri vrednotenju kraj iz stiske. Zagotovo pa izvrstno dopolnjujejo analizo prvih »statističnih« podatkov o številu sankcioniranih prekrškov (majhnih zločinov), ki sodijo ravno v čas eksistenčne stiske 1816–1817. Statističnega povišanja števila malih kraj ne moremo pripisati zgolj zaostrenim razmeram, v katerih je bilo pomanjkanje hrane in življenje na eksistenčnem robu splošna karakteristika. Večje število formalno sankcioniranih prekrškov je lahko tudi odraz povečane družbene nesolidarnosti neposredne okolice (v primeru kraj, ki bi se drugače rešile na neformalni način) oziroma selektivnosti neformalnih oblik družbene solidarnosti, ki je bila posledica splošne stiske.¹⁰⁵ Na to opozarja tudi druga okoliščina, zajeta v tej statistiki: povečanje števila primerov sankcioniranja javnega beračenja, saj je povečanje tega prekrška posledica povečane mobilnosti, ki je navkljub drugačnemu diskurzu posledica praktične omejenosti obstoječih virov.¹⁰⁶ Statistični podatki v poročilih o prekrških s strani lokalnih uradnikov kažejo, da odnos okolice ter mehanizmi solidarnosti (vzpostavitev kuhinj za lačne, ipd.) na eni strani ter pravna teorija z razumevanjem vloge kaznovanja in vredno-

102 Kazenski red je za zločine predvidel kazen zapora od enega meseca dalje, *Allgemeines Gesetz über Verbrechen*, I., čl. 23.

103 Kar je pomenilo zapor, v katerem je zapornik varovan samo z lahkim okovjem (*Allgemeines Gesetz über Verbrechen*, I., art. 30), posebej pa se je določilo tudi hrano in pijačo zapornika ter obiske.

104 StLA, *AG-1788*, s. 8744, 4. 8. 1788.

105 Kot so poudarili sodniki v primeru dninarja, StLA, *AG-1788*, s. 7996.

106 Božič-Bužančič, »Glad, prosjaci,« 138–62; R. Brázdil et al., »Hungerjahre 1770–1772,« 44–78.

tenjem kraj iz stiske na drugi strani upoštevajo okoliščino kraj iz stiske zgolj skladno z drugimi okoliščinami.

Že v začetku leta 1817, ko statistika o prekrških še ni bila povsem vzpostavljena, je postojnsko (Notranjsko) okrožje poročalo, da je s tremi dnevi zopora kaznovalo kmeta iz Čepovana, ker je ukradel krompir.¹⁰⁷ V Postojni je 14-letnik kradel fižol, povečalo pa se je tudi število obsodb zaradi krivolova in kraj lesa.¹⁰⁸ Če se je eksistenčna kriza ob koncu leta 1816 že kazala na Dolenjskem, kjer je bilo v zadnjem četrletju sankcioniranih 7 manjših kraj,¹⁰⁹ je bilo v prvi polovici leta 1817, ko je bila kriza najhujša, zaradi manjših kraj kaznovanih kar 89 ljudi.¹¹⁰ Čeprav je bilo leta 1816 manj kraj in drugih majhnih prekrškov, so že v zadnjem kvartalu leta 1816 opazne prakse, ki so bile znak zaostrenih razmer. Mednje lahko prištevamo na primer kraje žita, živine in celo prevare pri nakupu žita na kredo in prav ti delikti so predstavljali večino prekrškov.¹¹¹ Na Notranjskem se je kriza zaostрила šele leta 1817. Tega leta (1817) je bilo prekrškov v tem okraju mnogo: kar 287 je bilo kaznovan prepovedanega beračenja in 58 kaznovan kraj. Kraje so se glede na leto pred tem povečale za 176 %, nedovoljeno beračenje pa kar za 389 %.¹¹² Časopisne notice nam v primerjavi s statističnimi podatki pričakovano nudijo malo dodatnih informacij, ki bi omogočale kvalitativno analizo. Poročilo v *Laibacher Zeitungu* opozarja zlasti na hudo lakoto na Dolenjskem, kjer je izpostavljen Leskovec pri Krškem. Tam je pomoč iz začasne ljudske kuhinje dobivalo od 40 do 50 ljudi, 20 do 30 so jih v neke vrste »javni« kuhinji hranili tudi v Trebnjem,¹¹³ kar ustreza statističnim podatkom o okrožjih, kjer se najprej poveča število kraj iz stiske. Leskovec pri Krškem pa je oddaljen komaj 20 kilometrov od Brezic, kjer je v času te krize kradel petdesetletni dninar. In ko so v začetku leta 1818 morali uradniki na okrožju podati poročilo, ki je pojasnjevalo sta-

107 AS, AS-14, fasc. 11, s. 15, 10. 2. 1817.

108 AS, AS-14, fasc. 11, s. 15, 10. 2. 1817.

109 AS, AS-14, fasc. 11, s. 15, 28. 1. 1817.

110 AS, AS-14, fasc. 11, s. 15, 18. 2. 1818. AS, AS-14, fasc. 11, s. 8, 10. 1. 1818. V ljubljanskem okrožju (Gorenjsko okrožje), vključno z mestom Ljubljana, je bilo v letu 1917 izrečenih kar 161 kazni zaradi tatvin, kar je bilo po statistiki kar 96 več kot leto pred tem. Poleg tega je bilo izrečenih 32 kazni zaradi beračenja (leto pred tem pa 38) in tudi v tej kategoriji prekrškov je statistika beležila znaten porast, AS, AS-14, fasc. 11, s. 8, 7. 7. 1817, 7. 3. 1818. V novomeškem okrožju (Dolenjsko okrožje) je bilo izrečenih 27 kazni zaradi beračenja (180-% porast glede na prejšnje leto) in 126 tatvin (138-% porast glede na prejšnje leto), AS, AS-14, fasc. 11, s. 8, 18. 2. 1818.

111 AS, AS-14, fasc. 11, s. 15, 28. 1. 1817.

112 AS, AS-14, fasc. 11, s. 15, 20. 1. 1818. Leta 1816 je bilo v tem okrožju kaznovanih 21 kraj in sankcioniranih kar 78 primerov nedovoljenega beračenja, AS, AS-14, fasc. 11, s. 15, 20. 2. 1817.

113 Tipizacija po poročilih v *Laibacher Zeitung*, 13. 5. 1817.

tistične podatke o prekrških,¹¹⁴ so za zadnje četrletje leta 1817 precej stoično zapisali, da se je število kraj in javnega beračenja znatno povečalo in da je edini vzrok zanje »v vsem dobro poznanih slabih letinah« in drugih okoliščinah, ki so z njimi povezane.¹¹⁵ Takšna splošna stoičnost družbe ni nenavadna, saj je bilo prepričanje o kratkosti ekstremnih kriznih razmer opazno povsod.¹¹⁶ Uradniki so prepoznavali, da je več tipov kraj, ki so bile po kazenskem redu iz leta 1803 uvrščene med prekrške, nastalo ravno zaradi eksistenčne krize. Mogoče je bila hladnokrvnost uradnikov v poročilih povezana tudi s splošnim prepričanjem, da so se splošne razmere v začetku leta 1818 zaradi »boljše letine leta 1817« in »povečanih potreb po delu na polju« že nekoliko izboljšale.¹¹⁷ Podobno je zapisalo tudi beljaško okrožje, ki je dodalo tudi, da je ostalo brez dela veliko rudarjev in da si mnogi niso mogli zagotoviti preživetja, saj so bile cene osnovnih živil previsoke.¹¹⁸ Po drugi strani pa so postopki proti najhujšim tatovom pogosto trajali dalj časa in to navkljub pritiskom nadrejenega kazenskega sodišča k hitrejšemu izvajanju sodnih procesov.¹¹⁹ Zapisano potrjuje dejstvo, da v postojnskem okrožju v zadnji četrtini leta 1817, torej že po zadovoljivi letini, niso izrekli niti ene kazni zaradi prekrška kraje.¹²⁰

Zaključek

Analiza imaginarijev stiske in kazenske prakse, ki se je osredotočila na upoštevane olajševalne okoliščine izrednih razmer, kaže na to, da je bila slednja vrsta zagotovo odvisna od sočasnosti drugih oteževalnih ali olajševalnih okoliščin in nato še družbenega ugleda posameznika, ki je bistveno pripomogel k pravniški presoji njegove zločinske narave. Zelo malo je k sodniškemu upoštevanju okoliščine storitve zločina iz stiske na začetku 19. stoletja dodalo naravno pravo z novim načinom dojemanja odgovornosti v času izredne stiske, ki ni bila več paternalistična odgovornost, ampak po konceptu naravnega prava tudi družbena odgovornost. Ob sicer nespornem splošnem obubožanju¹²¹ splošno pomanjkanje družbene solidarnosti ni več opravičevalo storje-

114 V 19. stoletju se s postopno birokratizacijo uprave od različnih stopenj uradnih organov zahteva številna poročila.

115 AS, AS-14, fasc. 11, s. 8, 10. 1. 1818.

116 Gestrich, »Hungersnoten,« 128.

117 AS, AS-14, fasc. 11, s. 8, 20. 1. 1818.

118 AS, AS-14, fasc. 11, s. 15, 7. 2. 1818.

119 Sodni proces so morali izvesti krvni sodniki oziroma privilegirana sodišča za sojenje v kazenskih zadevah; potrditi pa so jih morali na višjem kazenskem sodišču v Celovcu.

120 AS, AS-14, fasc. 11, s. 15, 20. 1. 1818.

121 Prim. *Laibacher Zeitung*, 21. 6. 1817.

nih kraj, te je kvečjemu opravičevala izredna eksistenčna stiska, ki je vzbudila gon po samoohranitvi.

Kazenski primeri iz različnih mikroregij dokazujejo, da lahko na obravnavanem območju še v 19. stoletju najdemo mnoge novoveške izraze družbenih odzivov na krizna obdobja. Kot kažejo statistični podatki o številu prekrškov – kraj v času eksistenčnih stisk, je bila solidarnost lokalne skupnosti zlasti v ruralnih okoljih zaradi splošnega pomanjkanja majhna. Bila je tudi drugačna od uradnega diskurza v časopisju, ki je sledilo osnovnim značilnostim kriznih ukrepov: samopromociji in zagotavljanju družbene stabilnosti ipd. Statistični porast števila sankcioniranih kraj v času eksistenčne stiske tako lahko dokazuje večjo netolerantnost določene skupnosti do kraj, saj se mnogi čutijo potisnjeni na eksistenčni rob in se zato kraje ne sankcionirajo na neformalne načine, ki v skupnosti omogočajo »regulacijo« konflikto¹²², kot je to značilno za obdobja, ko stiska ne zajame tako širokega kroga ljudi. Predstavljeni primeri pa ne potrjujejo teorije, da so iz stiske kradli zlasti tisti, ki so se znašli v krizi in so kraje opravljali kot obliko socialnega protesta.

Viri in literatura

Arhivski viri

ZAL = Zgodovinski arhiv Ljubljana

ZAL-489, Reg. I., fasc. 177.

StLA = Steiermärkisches Landesarchiv

AG-1788 = *Apellationsgericht*, l. 1788, 1816, 1817, 1818.

Literatura

Abel, Wilhelm. *Massenarmut und Hungerkrisen im vorindustriellen Deutschland*. Hamburg: Paul Parey, 1974.

Appleby, Andrew B. »Disease or Famine? Mortality in Cumberland and Westmorland 1580–1640.« *Economic History Review* 26, no. 3 (1973): 403–32.

Ariès, Philippe. *Geschichte des Todes*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1995.

122 Gre za socialni nadzor vaše skupnosti, ki je v sodnih protokolih pogosto opisan. Včasih pri reševanju konfliktov nastopa mediator, ugledna oseba. V Gornjem Gradu je v primeru Ignaca Koržišnika, ki je na cesti okradel neko tujko, kot mediator nastopal duhovnik, StLA, AG-1788, s. 8270, 13. 11. 1788).

- Ammerer, Gerhard. *Das Ende für Schwert und Galgen? Legislativer Prozess und öffentlicher Diskurs zur Reduzierung der Todesstrafe im Ordentlichen Verfahren unter Joseph II. (1781–1787)*. Innsbruck etc.: Studienverlag, 2010.
- Artems, Karl Mihael. *Slovenske pridige*, Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1993.
- Blasius, Dirk. *Bürgerliche Gesellschaft und Kriminalität. Zur Sozialgeschichte Preußens im Vormärz*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1976.
- Bohstedt, John. *The Politics of Provisions: Food Riots, Moral Economy, and Market Transition in England*. Ashgate Publishing, 2010.
- Bertoša, Miroslav. »Glad i kriza mortaliteta god. 1817: istarski mikrokozmos i evropski kontekst.« *Rad 445: Razred za društvene znanosti*, 28, 3–53. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Bertoša, Miroslav. *Zlikovci i prognanici: socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću*. Pula: Grozd, 1989b.
- Boltz, Johann Gottfried. *Wohlinstruirter Amts und Gerichts Actuarius, oder vollkommner Unterricht vor einen Schreiberes – Verwandten in 6 Theilen vorgestellt, darinnen allerhand nach dem bei Clemtern u. andern Gerichten recipirten Stylo eingerichtete Formularia zu finden etc.* Frankfurt; Leipzig: Bei Multzen U. Sohn, 1752–53.
- Božić-Bužančić, Danica. »Glad, prosjaci, epidemije, higijenske i zdravstvene prilike u Dalmaciji.« *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 29, no. 1 (1997): 138–62.
- Brázdil, Rudolf, Hubert Valášek, Juerg Luterbacher, and Jarmila Macková. »Hungerjahre 1770–1772 in den Böhmischen Ländern. Verlauf, Meteorologische Ursachen und Auswirkungen.« *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften* 12 (2001): 44–78.
- Campbell, Bruce, and Cormac Ó Gráda. »Harvest Shortfalls, Grain Prices, and Famines in Pre-Industrial England.« *Journal of Economic History* 71, no. 4 (2011): 859–86.
- Camporesi, Piero. *Bread of Dreams. Food and Fantasy in Early Modern Europe*. Cambridge: Polity Press, 1996.
- Čeč, Dragica. *Revni, berači in hudodelci na Kranjskem v 18. stoletju*. PhD diss., University of Ljubljana, 2008.
- Čeč, Dragica. »Odnos do mobilnega dela prebivalstva od 18. stoletja dalje na primeru glavnih deželnih vizitacij.« *In Migracije in slovenski prostor od*

- antike do danes*, edited by Bojan Balkovec, 191–207. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2010.
- Čeč, Dragica. »'Srce vsakega je treba pripraviti za dejavno udejanjanje zapovedi ljubezni do bližnjega: začetki systemske oskrbe revnih in pomen kulture osebne dobrotelčnosti.« In *Pomislj na jutri*, edited by Andrej Studen, 37–70. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012a.
- Čeč, Dragica. »Življenjske usode poslov.« *Zgodovina za vse* 19, no. 1–2 (2012b): 56–81.
- Fagan, Brian M. *The Little Ice Age: How Climate Made History 1300–1850*. New York: Basic Books, 2000.
- Geremek, Bronisław. *Usmiljenje in vislice: zgodovina revščine in milosrčnosti*, Ljubljana: Studia Humanitatis, 1996.
- Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizey-Uibertretungen*. Wien: gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattnern, 1803.
- Gestrich, Andreas. »Status und Versorgung alter Menschen in der Neuzeit (16.–19. Jh.)« In *Kulturen des Alterns von der Antike bis zur Gegenwart*, edited by Herrmann-Otto, Elisabeth, Georg Wöhrle, and Roland Hardt, 63–78. St. Ingbert: Röhrig Universitätsverlag, 2004.
- Gestrich, Andreas. »Hungersnöte als Armutsfaktor.« In *Armut in Europa 1500–2000*, edited by Sylvia Hahn, Nadja Maria Lobner, and Clemens Sedmak, 123–37. Innsbruck, Wien, Bolzen: Studienverlag, 2010.
- Gestrich, Andreas, and Jens Gründler. »Iren in Glasgow in den Versorgungskrisen von 1847/48 und 1878/79: Aspekte von Inklusion und Exklusion.« In *Inklusion/Exklusion. Studien zu Fremdheit und Armut von der Antike bis zur Gegenwart*, edited by Andreas Gestrich and Lutz Raphael, 339–63. Frankfurt a.M.: Peter Lang Verlag, 2004.
- Hindle, Steve. »Dearth and the English Revolution: The Harvest Crisis of 1647–50.« *Economic History Review* 61 (2008): 64–98.
- Hobsbawm, Eric J. *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*. Manchester: Manchester University Press, 1971.
- Jütte, Robert. *Poverty and Deviance in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University press, 1993.
- Jütte, Robert. »Bettelschube der frühen Neuzeit.« In *Ausweisung und Deportation. Formen der Zwangsmigration in der Geschichte*, edited by

- Andreas Gestrich, Gerhard Hirschfeld, and Holger Sonnabend, 61–71. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1995.
- Medick, Hans. *Weben und Überleben in Laichingen: 1650–1900: Lokalgeschichte als allgemeine Geschichte*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1997.
- Münch, Paul. *Lebensformen in der Frühen Neuzeit*. Berlin: Propyläen, 1998.
- Mokyr, Joel, and Cormac Ó Gráda. »Poor and Getting Poorer? Living Standards in Ireland Before the Famine.« *Economic History Review* 41, no. 2 (1988): 209–35.
- Ó Gráda, Cormac. »Markets and Famines in Pre-Industrial Europe.« *Journal of Interdisciplinary History* 36, 2 (2005): 143–66.
- Oppenheimer, Clive. »Climatic, Environmental and Human Consequences of the Largest Known Historic Eruption: Tambora Volcano (Indonesia) 1815.« *Progress in Physical Geography June* 27 (2003): 230–59.
- Ozmet, Steven. *When Fathers Ruled: Family Life in Reformation Europe*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985.
- Peričić, Šime. »Gladne godine u mletačkoj Dalmaciji XVIII. stoljeća.« *Radovi Zavoda JAZU u Zadru* 27/28 (1980/81): 179–94.
- Pfister, Christian. *Bevölkerungsgeschichte und Historische Demographie*. München: Oldenbourg Verlag, 2007.
- Sieder, Reinhard. *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 1998.
- Sieder, Renhard, and Michael Mitterauer. *Vom Patriarchat zur Partnerschaft: zum Strukturwandel der Familie*. München: Beck, 1991.
- Stabej, Jože. *Kruh ubogih*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1977.
- Stražar, Stane. *Moravska dolina: življenje pod Limbarsko goro*. Moravče: Odbor za izdajo knjige pri krajevnih skupnostih Moravče, Peče, Velika vas in Vrhpolje-Zalog, 1979.
- Studen, Andrej. »Človek mora delati.« In Andrej Studen, *Pomisli na jutri. O zgodovini (samo)odgovornosti*, 9–36. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.
- Thompson, Edward P. *Navade, plebejska kultura in moralna ekonomija*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2010.

- Tilly, Louise A. »Food Entitlement, Famine, and Conflict.« *Journal of Interdisciplinary History* 14, no. 2 (1983): 333–49.
- Tušek, Ivan, and Alois Pokorny. *Rastlinstvo*. Celovec: natisnil in prodaja J. in F. Leon, 1864.
- Valenčič, Vlado. *Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene od srede 17. stoletja do prve svetovne vojne*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1977.
- Walter, Rolf. »Hunger Migration im 18. Jahrhundert in Deutschland.« In *Le migrazioni in Europa secc. XIII–XVIII*, edited by Simonetta Cavaciocchi, 691–705. Firenze, Istituto internazionale di storia economica F. Datini. Settimana di studio, 1994.
- Webb, Patrick. »Emergency Relief during Europe's Famine of 1817 Anticipated Crisis – Response Mechanisms of Today.« *Journal of Nutrition* 132, no. 7 (2002): 2092–95.
- Winter, Anne. »*Armut und Migration. Lokale und nationale Antworten in Westeuropa 1700–1900*.« In *Armut in Europa 1500–2000*, edited by Sylvia Hahn, Nadja Maria Lobner, and Clemens Sedmak, 35–56. Innsbruck, Wien, Bolzen: Studienverlag, 2010.
- Žigon, Tanja. »Laibacher Wochenblatt – ljubljanski tednik za korist in zabavo (1804–1810 in 1814–1818).« *Zgodovinski časopis* 55, no. 1–2 (2001): 67–91.

O avtorjih

prof. Mauro Ambrosoli
Università di Udine
mauro.ambrosoli@uniud.it

dr. Flavio Bonin
Pomorski muzej Sergej Mašera Piran
flavio.bonin@guest.arnes.si

doc. dr. Zdenka Bonin
Pokrajinski arhiv Koper,
Univerza na Primorskem
zdenka.bonin@arhiv-koper.si

doc. dr. Dragica Čeč
Univerza na Primorskem
dragica.ccc@zrs.upr.si

prof. dr. Angela De Benedictis
Università di Bologna
angela.debenedictis@unibo.it

prof. dr. Eric Dursteler
Brigham Young University
eric_dursteler@byu.edu

izr. prof. dr. Aleksej Kalc
Znanstvenoraziskovalni center Slovenske
akademije znanosti in umetnosti,
Univerza na Primorskem
akalc@zrc-sazu.si

dr. Neva Makuc
Znanstvenoraziskovalni center Slovenske
akademije znanosti in umetnosti,
neva.makuc@zrc-sazu.si

prof. dr. Darja Mihelič
Znanstvenoraziskovalni center Slovenske
akademije znanosti in umetnosti,
mihelic@zrc-sazu.si

prof. dr. Aleksander Panjek
Univerza na Primorskem
aleksander.panjek@fhs.upr.si

izr. prof. dr. Tomislav Vignjevič
Univerza na Primorskem
tomislav.vignjevic@fhs.upr.si

Nives Zadel, dipl. zgod.
Univerza na Primorskem
nives.7@gmail.com

doc. dr. Urška Železnik
Univerza na Primorskem
urska.zeleznik@zrs.upr.si

Imenski indeks

A

Abel, W. 246
Adlzreitter a Tetenweis, J. 19, 23
Alessi Palazzolo, G. 87, 90
Algazi, G. 48, 49, 50, 51
Ammerer, G. 245, 258, 267
Apih, E. 214
Appleby, A. B. 249
Arabeyre, P. 89
Arcangeli, L. 87
Ariès, P. 248
Arlette, F. 169, 172, 174, 176, 177
Auentinus, I. 16, 23

B

Basaglia, E. 113, 124
Bauzer, M. 19, 23
Belfanti, C. M. 213, 216, 223
Bertoša, M. 228, 229, 234, 235, 250, 251,
257
Bianco, F. 12, 47, 76, 77, 91, 111, 112, 114,
125, 146, 147, 148, 149, 228, 234, 235,
239
Birocchi, I. 87, 90
Blasius, D. 257
Blasutic, G. 117, 119, 120, 121, 122

Blaznik, P. 138, 147
Blickle, P. 39
Bohier, N. 89
Boltz, J. G. 246
Bonin, F. 181, 183, 185
Bonin, Z. 181, 183
Bossi, E. 90
Božić-Bužančić, D. 250, 268
Bracewell, C. W. 97, 98, 100, 101, 102,
103, 104
Braudel, F. 98, 99
Brázdil, R. 245, 268
Breschi, M. 219
Brunner, A. 18, 23
Brunner, O. 47, 48, 49, 50
Buck, S. 38

C

Caesar, A. J. 21, 23, 24
Campbell, B. 249
Camporesi, P. 250
Carerio, L. 90
Casella, L. 110, 111
Cattini, M. 115
Cavazza, S. 116, 117, 118, 119, 120, 122,
123, 127
Celli, L. 83, 84, 85, 88

Cevc, E. 42
 Chiffolleau, J. 87
 Chiodi, G. 89, 90
 Claro, G. 90, 91
 Colley, L. 99
 Contamine, P. 87
 Cossàr, R. M. 117
 Crnković, G. 239

Č

Čeč, D. 139, 140, 155, 156, 167, 171, 173,
 176, 220, 245, 253, 264, 265, 267
 Čelebi, E. 97
 Čolak, N. 185

D

Darovec, D. 12, 181, 182, 189, 227
 Davids, K. 55
 Davidson, N. S. 112
 De Benedictis, A. 87, 91
 De Benvenuti, A. 97, 103
 de Bourcard, F. 214
 De Franceschi, C. 182, 185
 Dewald, J. 110, 125
 Doblinger, M. 18
 Dorsi, P. P. 218
 Dumolyn, J. 53, 54
 Dursteler, E. R. 99

E

Egger, F. 31
 Eyal, G. 213

F

Fabijanec, F. S. 99
 Fabjančič, V. 137
 Fagan, B. M. 247
 Falzari, G. B. 118, 119
 Farge, A. 91

Fehn-Claus, J. 49
 Ferlan, C. 118
 Flacius Illyricus, M. 16
 Frank, M. 228
 Frejdenberg, M. 103
 Fusanacci, G. P. 235

G

Garzoni, T. 213
 Germ, M. 42
 Gertsman, E. 36
 Gestrich, A. 246, 247, 249, 260, 270
 Gestrin, F. 150, 187
 Gigas, H. 90
 Gilli, P. 87, 89
 Goerner, R. 48
 Gottardi, M. 231
 Grafenauer, B. 61, 62, 71, 76, 137, 138,
 146, 148, 150
 Graovac, V. 103
 Grion, G. 115
 Gründler, J. 247
 Guilhembet, J.-P. 87
 Guyon, G. D. 89

H

Haemers, J. 54, 55, 56
 Hahnus, S. F. 15
 Halpérin, J.-L. 89
 Hammerstein, R. 30
 Hančič, D. 137
 Hansizius, M. 21, 24
 Hindle, S. 249
 Hobsbawm, E. J. 112, 126
 Hocquet, J.-C. 181
 Hoffmann, K. 38
 Horvat, K. 98, 101, 102, 104
 Hoyle, R. W. 61, 76
 Huizinga, J. 29

I

Iona, M. L. 183

J

Jordan, J. C. de 21, 24

Jurčič, J. 227

Jütte, R. 258

K

Kahl, H.-D. 13

Kaiser, G. 30, 32, 33

Kalc, A. 214, 216, 220

Kambič, M. 133

Kaminsky, H. 50

Kandler, K. 214

Kaplow, J. 213

Karpát, K. 103

Kiening 29

Knöll, S. 38

Kos, D. 133

Kos, F. 14, 15

Kos, M. 14

Košir, M. 141, 144, 145

Krinen, J. 89

Kužič, K. 100

L

Le Roy Ladurie, E. 149

Levi, G. 213

Linhart, A. 22, 24

Lombardi, G. 84

Lopasić, R. 97, 98, 102

Lošek, F. 14

Luca, C. 100

Lucassen, J. 55

M

Mainati, G. 214

Marani, A. 101

Marin, L. 231

Marusig, G. M. 121, 123

Marušič, B. 61, 70

Massetto, G. P. 91

Medick, H. 245, 248, 249, 257

Megiser, H. 17, 19, 21, 22, 23, 24

Christalnick, M. G. 20, 21, 23, 24

Mell, A. 136, 138

Meško, F. K. 227

Michaud-Quantin, P. 89

Mihelič, D. 14, 183, 185

Mitterauer, M. 260

Mocarelli, L. 213, 214

Moisesso, F. 110, 114

Molmenti, P. G. 114, 189

Muir, E. 47, 109, 111, 112, 126, 148, 149, 177

Münch, P. 260, 262

N

Narduzzi, G. 127

Netterström, J. B. 56

Nicolich, E. 184

Niermeyer, J. F. 14

Novak, G. 101

O

Ó Gráda, C. 246, 249

Oppenheimer, C. 247

Orbini Ravseo, M. 23

Orelli Vassere, C. 212, 213

Ozmet, S. 260

P

Paci, R. 99, 101

Pahor, M. 182, 183, 184

Palladio, G. F. 110, 124

Palladio, L. 125

Panjek, A. 12, 64, 67, 70, 72, 76, 117,

124, 146, 148, 156, 175, 177

Paruta, L. 192, 196, 197
 Pedani, M. P. 99, 101, 104
 Pederin, I. 184
 Peričić, Š. 185, 250
 Pershall, P. 38
 Peters, J. 47, 50
 Pferschy, G. 136
 Pfister, C. 245, 248
 Piccinno, L. 211, 212, 219
 Pichler, R. 151
 Piergiovanni Massa, P. 212
 Pittoni, A. 222
 Pokorny, A. 249
 Poles, Š. 147
 Porcedda, D. 116, 117, 118, 119, 125
 Portinaro, P. P. 86
 Poulsen, B. 56
 Povolo, C. 87, 91, 111, 114, 115, 169, 174
 Praga, G. 98
 Pregelj, I. 71, 77
 Provasi, M. 91

Q

Quaglioni, D. 87, 89

R

Reinle, C. 50, 52, 56
 Remec, M. 235
 Revel, J. 91
 Romani, M. A. 115
 Rosener, W. 48
 Rosental, P.-A. 216
 Rothenberg, G. E. 100, 102, 103, 104
 Rublack, U. 155, 167, 168, 169, 170, 171,
 172, 173, 174, 176
 Rutar, S. 70, 117, 125

S

Sadek, M. 183

Sahlins, P. 99
 Samhaber, E. 42
 Sbriccoli, M. 87, 89, 90
 Schönleben, J. L. 19, 24
 Scott, J. C. 61, 73, 74, 75, 76, 78, 104
 Sieder, R. 260
 Signorotto, G. 84
 Simoniti, V. 138, 150
 Singleton, F. 97
 Solitro, V. 99
 Span(n)agel(us) 21
 Stabej, J. 248
 Stein, R. 53
 Stern, W. M. 213
 Stražar, S. 248
 Studen, A. 135, 262

Š

Šorn, J. 137, 138, 139, 145, 151
 Štih, P. 13, 138, 150
 Štuhec, M. 235
 Šumrada, J. 182

T

Tagliaferri, A. 110, 113, 114, 115, 118, 124
 Taylor, S. K. 177, 178
 Tedoldi, L. 90
 Ter Braake, S. 56
 Terzago, N. 233
 Thompson, E. P. 77, 177, 243, 257
 Tilly, L. A. 249
 Traljić, S. M. 99, 101
 Trebbi, G. 114, 124
 Tušek, A. 249

U

Ugolini, F. 84

V

Valenčič, V. 252
 Valentinitš, H. 134, 135, 150
 Valvasor, J. W. 20, 23, 24
 van Bavel, B. J. P. 61, 76
 van der Heijden, M. 178
 Van Voss, L. H. 213
 Vaughan, D. M. 103
 Ventura, A. 113, 116
 Verbič, M. 63, 65, 66
 Veronese, G. 127
 Vervaux, J. 19, 23
 Vignjevič, T. 34, 36
 Vilfan, S. 133, 150
 Villard, R. 84, 87
 Vitezić, I. 101, 102
 Vnrestus, I. 23
 Volckart, O. 57
 von Czoernig, C. 117, 125, 127

W

Wadle, E. 57
 Walter, R. 250
 Webb, P. 249
 Weigl, H. 49
 Welser, M. 17, 23
 Wiesflecker, H. 55
 Wiesner, M. E. 169, 174
 Wilkinson, J. G. 99, 103
 Winter, A. 258
 Wolfram, H. 14
 Wolgast, E. 30, 39
 Wunderlich, U. 42

Z

Zannini, A. 213
 Zemon Davis, N. 169, 172, 174, 176, 177
 Zika, I. 135

Zmora, H. 50

Zmora, H. 48, 49, 50

Zorzi, A. 87, 112

Žabota, B. 137

Ž

Žigon, T. 252, 254

Žitko, S. 231

Žontar, J. 133

